

С.Эрдэнэ

Шилмэл Өгүүлэгүүд

ОРШИЛ

.....Болж л байна. Өвгөцүүлчийн дүрийг харуулсан сүүлчийн гурван өгүүллэгийг би зориуд нэг эгнээнд тавьж байгаа бөгөөд бүр эрт бичсэн «Диваажинд хүргэх оньс» гэдэг бяцхан өгүүллэгтэй нийлээд эдгээр нь монгол ардынхаа зан байдлыг муугүй буюу зүгээр уянгалахаасаа арай бүдвүн хадуунаар харуулахад илүү таарсан шиг санагдана. Ингэхээр миний бүтээлийн төдий л ил тод болж чадаагүй сайн гэмээр нэг тал нь нөгөө дийлэнх муу талдаа дарагдаж байж магадгүй юм, Ер нь ч би утга зохиолын хөгжлийн цаг үеийн шаардлагыг ойлгосныхоо хэрээр эрхбиш ямар нэг шинэ алхам хийхийг эрмэлзсээр өдий хүрлээ. Уран бүтээл бол юуны түрүүн эцэс төгсгөлгүй эрэл гэдгийг нэлээд эрт ухаарсан хүний хувьд цагийн эрхээр ухааны сав хомсдлоо ч гэсэн эрээд алдахын зориг мохоогүй л явнам. Сэтгэхvйн өгүүллэгийн чадвартан гэх зэргээр магтуулж ч явсан удаа бий. Гэхдээ тэр бол ганц миний ч юм биш ерөөс манай утга зохиолын хөгжлийн үр дүнд гарч ирсэн нийтлэг үзэгдэл байсан. Харин түүнийг арай соргоогоор тусгаж авсан гэх юмуу сонгодог утга зохиолоос суралцаж чадсан тал байж болох юм. Оросын реалист өгүүллэг ялангуяа Чехов, Горький нарын өгүүллэгийг мөнөөхөн өд сөд ургах үедээ уншиж, ухаан бодол тэлсэн минь тэр билээ. Жараад онд зохиолчдын нэг үеийнхэн бид өгүүллэгээр уралддаг байлаа. Жишээ нь С. Дашдооров нэг сайн өгүүллэг хэвлүүлвэл Д. Мягмар юм уу би түүнээс муугүй өгүүллэг бичнэ гэж зүтгэх жишээтэй. Бүтээлч атаархал гэж болмоор нэг тийм зав бидэнд байсан юм. Түүний хажуугаар бас маргаж ч чаддаг байлаа. Жишээ нь Ч. Лодойдамба, Ш. Гаадамба нар Д. Нацагдоржийн «Ламбугайн нулимс» өгүүллэгийн талаар сүрхий маргаж бид ч түүнд нь татагдан орж байв. Тэр маргаан цагтаа хоёр эрдэмтний мөчөөрхөл мэт санагдаж байсан ч гэсэн Д. Нацагдоржийн өгүүллэгийг цоо шинээр үзэх сонирхлыг хөдөлгөж өгсөн юм. Би ч гэсэн тэр үед Нацагдоржийн гайхамшигт өгүүллэгүүдийг дахин сайтай эрэгцүүлэн уншиж тэдгээрийн хэлбэр, агууллагын хөлгүй их багтаамжийг жинхэнэ ёсоор ухаарах шиг болсон. Тэгээд ч монгол өгүүллэгийн гол судсыг барих түлхүүр чухамхүү Нацагдоржийн өгүүллэгт буйг мэдсэн. Д. Нацагдорж бяцхан зураглалаас эхлээд драмын, адал явдлын, сэтгэхvйн өгүүллэг зэрэг олон хэлбэрийг эзэмшиж чадсанд бишрэлтэй, тэгээд ч «айлаас эрэхээр авдраа уудал» гэсэн ардынхаа цэцэн vгийн ёсоор нүдээ нээж харсан маань тийнхүү сэтгэлийн хүч, цэнэгийг өгсөн гэж бодно.

Балчирдах явдал их л хожуу насанд хүртэл тохиолдохыг үгүй гэхийн аргагүй. Ямар ч гэсэн гучаад жилийн туршлагаасаа үүнийг би сайн мэднэ. Уран сайхнаар өгүүлэхийн дон, уншигчийн сэтгэлийг илбэдэн татах хүслэн жинхэнэ реалист зохиолчийн эрийн цээнд хүрэхэд саад болсныг нурших юун. Үүнийг хэлэхийн учир бол хойч үеийн зохиолчдод сургамжтай байх болов уу гэснийх юм. Жараад оны эхээр бичсэн «Оготны нүхэндэх сувд» өгүүллэгээ би энэ түввэртээ оруулав. Уншигчид энэ өгүүллэгийг одоо хүртэл шохоорхдог юм.

Гэтэл энэ маань үнэндээ их л гэнэн зохиомол зүйл билээ. Бүр саявтар бичсэн «Сарны сонат» ч юм уу «Тал» зэрэг өгүүллэгт мөнөөх залуу насныхаа уянгад буцаж очих гээд гоёчилсон домогчилсон байдал илт байх юм.. Энэ маань нөгөө гол судсаа буюу жинхэнэ реалист бичлэгээ алдаж л байгаа хэрэг юм, Ингэхээр тэр гол судсаа алдахгүйн тулд жишээ нь «Ламбугайн нулимсыг» л байн байн санах хэрэгтэй болж байна. Өөрөөр хэлбэл үнэнээс бvv ухарч, дальдарч бай гэсэн үг юм. Би өгүүллэг бичсэн гучаад жилийнхээ эцэст үүнийг л өөртөө ХЭЛЖ байна.

С.Э р д э н э

ХУЛАН БИД ХОЁР

Арван долоон нас ч дээ. Хөөрхий. зайлуул. Би тэгэхэд өөрийгөө эр хvнд тооцож явжээ. Гэтэл тэр зун ёстой шалчгар эр болохоо мэдсэн юм. Долдугаар сарын нэгэн өдөр би нутгийнхаа Чингис хаан болоод тvvний залуу гэргийн хамт сумынхаа наадамд очихоор эртлэн мордлоо. Гэр Чингис хаан гэдэг маань ердөө л шар Цамба юм шvv дээ. Би тvvнд ийм догшин сvртэй хоч өгсөн боловч хvнд хэлдэггvй байлаа. Хурдан морь уяхад нь би тvvнд туслалцсан юм. Тэгэхэд над шиг жулдрай амьтан салхин зээрд, цахилгаан хээр гэх мэт vлгэр домгийн нэртэй тэр сvрхий хөлөг морьдыг нь vдшийн чийг буусан хойно хээр аваачиж идээшлvvлэх, өглөө vврээр чилээгий нь гаргах, өдөр услах зэрэг хар бор ажил хийхээс өөр ямар тус хvргэх билээ.

Шар Цамба гэгч гуч эргэм настай, ирвэснийх шиг жоотгор шар нvдтэй, буржгар хvрэн vстэй, дундуураа ховилтсон урт эрvvтэй бөгөөд майгавтар богинохон хөлөө бат гишгэж нударгаа vргэлж зангидаж явдаг хvн. Шар нvд нь урин зөөлөн харцтай байхыг би ер vзсэнгvй. Нусгай жаалууд бол тvvний харцнаас айж хулганан, мөрөө хавчиж, модон өмд өмссөн юм шиг хөдлөхгvй болно. Цамба адуу мал, алт мөнгөөр баян бөгөөд морь арилжих дон туссан хvн. Хавар ногоо цухуйнгуут хэдэн морь сайн ЭМЭЭЛ тохож, сайхан хувцас өмсөөд л хуй салхи мэт арилж өгнө. Тэгээд Хэрлэн Баян-Улаан, Гал шар бvр Дариганга хvртэл доншуучлаад ид зун болсон хойно сайн сайн морьдыг хатир жороо, өнгө зvсээр нь ижилсvvлж хөтлөөд, уулын бэлээр тоос татуулж уртын дуу уянгалуулсаар буцаж ирнэ. Шар Цамбын ид хав ийм л байлаа.

Манай нутгийнхний зарим нь тvvнийг цагаан омогтой, хийморьтой, сайн эр гэх боловч олонх нь онгиргон сагсуу, олиггvй хvн гэлцдэг билээ. Харин би бол тvvнийг Чингис хаан шиг л хvн гэж бодно. Бид vvp цvvрээр өмнө зvг давхиж явлаа. Сумын төв хvртэл хоёр өртөө газар, зам их бартаатай. Жирэмтийн даваа гэж нэг их даваа буй. Нар цухуйхын алдад Чингис Цагаан тохойн айлаар бууж дөрөө чангална гэж бид хоёрыг орхиод жилийж одов. Тэгэнгvвт би дотроо гэнэт баяртай боллоо. Арван долоон насанд, vгvй дээ л эр хvний vнэр орсон байх шvv дээ. Шар Цамбын эхнэрийг Хулан гэнэ. Хулан холын нутгаас хадамд ирсэн, сар шиг сайхан, салхи шиг тогтворгvй амьтан билээ.

Ахыгаа дагаж аймаг руу хоёр жил хэртэй яваад энэ хавар нутагтаа буцаж ирэхэд минь Шар Цамба ийм залуу сайхан эхнэр авсан байлаа. Цамба эхнэрээ vргэлж занчиж, vvp шөнөөр чарлуулж байдаг гэж манай нутгийнхан ярилцаж байлаа. Гэвч би тийнхvv чойжин буулгаж байхыг нь vзсэнгvй.

За тэгээд Чингис хаан бараа сураггvй болжээ. Би наадамд уралдуулахаар сойсон дөрвөн сайхан морий нь хөтлөөд Хулан хvvхний дэргэд цогиулж явлаа. Өглөөний сэрvvнд ээгсэн эргvvлээд Жирэмийн даваа даваарай гэж «хаан» бидэнд тушаасан юм.

Би Хулан хvvхнийг хулгай нvдээр шохоорхон харж ер бишийн баяр хөөртэй явав. Ингээд л давхиад байвал хаа ч хvрч болмоор санагдана.

Цэлмэг тэнгэрт нар мандаж, салхин өмнөөс сэрчигнэнхэд уулын энтээ сvvдэр тусаж байхад, өрнө уулын улбар туяа тусжээ. Нуга газрын шvvдэрт ногоо хөлд шир шир хийж, урдах зам дээрээс болжмор шувуу байн байн ниснэ. Хулан хvvхэн улаан савхин гутал өмсөж, жижигхэн хөлийнхөө өлмийг хотойлгож жийжvv дөрөө жийж , хөх торгон тэрлэгийнхээ хормойг өвдөгнөөсөө дээш цугларуулж, торгон оймсны цаана туяарч байгаа чийрэг булчингаа чангахан ороогоод, боржигин хийцтэй эмээл дээр

янзтайхан сууж, шар дурдан бvс эвлэгхэн ороосон нарийхан бэлхvvсээ жороо хvрнийхээ явдлын аясаар vл мэдэг нахилзуулан явна.

Магнай дээрээ сартай жороо хvрэн морь мөнгөн товруут хазаарынхаа амгайг соёондоо өлгөж хазаар даран тэмvvлэхэд vс нь илбvvршсэн тэгшхэн зоо нь vл мэдэг жирвэлзэхийг vзвэл аягатай ус тавьсан ч асгармааргvй, морь эзэн хоёрын энэ байдалд хөгжмийн хөг таарах мэт сэтгэлд маш тааламжтай.

Харин, миний өмссөн хувцас гэвэл, эмжээр нь сэмэрсэн ногоон жигvvн тэрлэг, өвдөг дээрээ зууван нөхөөстэй цэрэг өмд, хугархай саравчтай хуучин муу малгай, унасан морь гэвэл, Чингис хааны адуун сvргийн адаг, ааш муутай алаг vрээ байлаа.

Хулан, уулын орой харж уянгат дуу аялж явснаа намайг нvднийхээ булангаар харж доогтойхон инээмсэглээд,

Сампил аа чи дуулаач гэхэд миний царай яах ийхийн завгvй улаа бутраатахлаа.

Өнчин хvн дуулаач гэгчээр би тэрvvхэндээ л зэгсэн хоолойтой байжээ. Адуу малд явахдаа дуу аялж хадны цууриа чагнадаг өвчтэй юмсан. Би сvvндээ цадсан тугал шиг хэлээ долоож, эхлээд тун онхио муутайгаар «Ар Хянган уулан дээр нь гараад харахад» гэдгийг дууллаа. Хулан намайг ингэж дуулна гэж огтхон ч санаагvй тул морио татаж сайхан алаг нvдээ тормолзуулан мишээв. Тэгэхээр нь би урам зориг орж, ухаан, хоолой хоёрынхоо чадлыг шавхаж харь хол явсан хайрт ганц охиноо мөрөөдсөн эхийн тухай дуулав. Тэгтэл Хулан ханцуйнаасаа алчуур гаргаж нулимсаа арчив шvv. Би амаа ангайсан хэвээрээ таг боллОО. Ингэж уярах юм гэж ер санасангvй.

Сампил аа дуулаач дээ гээд Хулан бvр мэгшин уйллаа. Гэвч миний дуулах сэхээ алга болжээ. Хулан нэлээд удаан уйлаад сая тайтгарч энэ удаа аятайхнаар хараад,

Сампил, чи ямар сайхан дуулдаг юм бэ гэхэд би аанай л ичиж улайлаа.

Даваан дээр гарах вес бага vд болжээ. Энэ хооронд Хулан бид хоёр бие биеэ овоо мэдэх болсон байлаа. Хулан бас надтай адил өнчин хvн юмсанжээ. Бид овооны дэргэд буулаа. Энэ өдөр аагим халуун боловч давааны өндөрт салхи сэрvvн бөгөөд шилмvvст ойн содон vнэр анхилж, тэртээ Дор хөх ногоон шугуй дундуур урсах Онон голын нугалаанууд гялалзан, мэлтэлзэн харагдав.

Хулан зулай даран ороож чихний тус зангидсан улаан пансан алчуураа авч махлаг цагаан гараараа магнайгаа илээд намайг ширтэж юу бодсныг бvv мэд нэг л донжтойхон инээмсэглэнэ. Энэ вед би Чингис хаан мөд бvv ирээсэй гэж бодож байсан тул байн байн зам руу харжээ.

Чи юугаа хараа вэ? гэж хvvхний гэнэт асуухад

Чингис... хэмээн санамсаргvй хэлж орхилоо.

Юу? гэж гайхан харахад нь би бvр бантаж орхиод

Аа тийм... Чингис... vгvй ээ ца.. ца.. гэж бувтнаад мангуу юм шиг маасайтал инээхэд Хулан улам гайхаж

Юун Чингис вэ? гээд нvдээ томоос том болголоо.

Би сая л нэг хэлээ татагчаан болж

Yгvй, Цамба гуай гvйцэж ирэх болоогvй юм аа гэв. Хулан бас л гайхсан хэвээрээ,

Тэгээд Чингис, Чингис гээд байдаг... гэхэд нь би одоо дvvрсэн хэрэг гэж бодоод,

Цамба гуай Чингис хаантай төстэй шvv гэтэл

Юу гэнэ ээ? гээд гэдрэг унан хөхөрч

Yхсэн хойноо Чингис хаан бол. Чингис шиг баатар бол адаглаад эхнэрээ зодохгvй байхсан. Тэр чинь одоо ногоорч л яваа биз. Энэ шөнөдөө сум хvрч чадвал дээд заяа

гээд санаа алдан ногоон дээр хажуулдан ил гарсан өвдгөө хормойгоороо ороогоод,
 нэг ширхэг хялгана тасдан амандаа зууж ямархан нэг зүйлийг мөрөөдөн санаашрах
 мэт нүдээ аньж байснаа аальгвйтэн инээж,
 Намайг тат! гээд гараа өгөв. Тvvний гар зөөлхөн бөгөөд бvлээхэн байлаа.
 Хулан тэр даруй мориндоо мордож,
 Сampil aa эрчээрээ давхиад гол дээр очъё. Усны эрэг дээр их сайхан байгаа. Цамба
 мөд ирэхгvй, явъя! гэж хөгжилтэй хэлээд мориндоо ташуур өгч даваа руу
 жороолуулав. Би ч яаран мордож хойноос нь давхив. Сampil aa дуулаарай гэнэ. Би
 сэмэрхий ногоон тэрлэгнийхээ хормойг хийсгэнхэн,
 - Эр ээ боруу харцагана нь vv-ээ
 Жигvvрхэндээ хvчтэй ай хө алдрай мину эээ.. гээд л жирэмийн давааг жингэнэтэл
 дуулж явлаа.
 Гол дээр хvрч ирэхэд нөгөө хурдан морьд маань хvртэл хөлөрчихсөн байв.
 Хулан намайг хvн бараг явахаа больсон, хуучин гарам тийш дагуулж очив. Бид хоёр
 улиас бургас, мойл долоогоно хосолсон битvv шугуйн дунд бууж морьдоо уяд
 тухтайхан хvvрнэж суулаа...
 Чухам юу гэгч болж байгааг би мэдэхээ байжээ.
 Хулаан манай нутагт чам шиг сайхан хvvхэн байхгvй шvv.
 Над бас өөр сайхан юм бий л дээ
 Юу гэж?
 Яагаав. Сэтгэл байна.
 Тэгээд жаргалтай амьдарч...
 Чи бод л доо. Би хvний эрхэнд байна. Зовлонгоо нуухыг л бодох юм. Хvн намайг
 жаргалдаа ташуурсан амьтан гэж боддог.
 Хулаан, чи ингэж амьдрах ёсгvй, салаад яв! Чамайг сvрдvvлдэг байхгvй юу. Хаяад
 явчихвал чинь яаж ч чадахгvй.
 Сampil aa, чам шиг хvнтэйсэн бол... чи даанч ичимтгий юм даа. Намайг vнс л дээ...
 Бидний хажуу дахь бургасны мөчир дээр ирж суусан бяцхан бор бялзуухай «эд ер нь
 яаж байна» гэсэн байртай ТОЛГОЙГОО гилжийлгэн шил сувс шиг өчvvхэн нүдээ
 эргэлдvvлнэ.
 Хулан гараа дэрлэж нүдээ аниад,
 Намар чиний аймаг орсон хойно би Цамбаас салаад бас аймаг орно. Ажил хийвэл
 амьдарна шvv дээ. Би оёдолчин, vгvй дээ цэвэрлэгч хийж дөнгөх байлгvй. Тийм ээ
 Сampil aa?
 Тийм ээ. Би бол тракторчин юм уу жолооч болох санаатай! Хулаан! Энэ шувуу ямар
 хөөрхөн нүдтэй юм бэ?
 Шинэ гармын замд орох вед нэгэнт орой болсон байлаа. Гэвч бид Чингис хаан нөгөө
 цагаан тохойдоо л ногоорч яваа гэж ажиг сэжиг ч vгvй явлаа. Хичнээн баяр
 жаргалтай явсан гэж санана. Хулан миний мөрийг тvшин мишээж, би эр бор харцага
 аялан мишээж, оройн наран уулын толгой дээр мишээнэ.
 Бид хоёрын урдаас ямар нэг хvн улаан тоос татуулан давхиж айсуу. Хулан гэнэт
 морио татаж тэр хvний зvг тvгшvvртэйгээр ширтээд, Би ч дорхиноо
 Цамба ирж явна гэж шивэгнэв. Би ч дорхиноо шалчийж орхилоо Зvрх маань амаараа
 гарах нь ээ
 Хаанаас даа энэ чинь сумаас нааш ирж яваа хvн байна.
 Мөөн мөн яах аргагvй мөн.Бидний тэнд байх хооронд сум орж дээ

- Одоо яах вэ
- Харин ээ Гол дээр бууж морьдоо амраасан гэхээс
- Ийм удаан уу

Харин нь ээ...

Догшин Чингис хаан ч юу юугүй хүрээд ирлээ. Тэр бид хоёрт тулж морио татаад ирвэсний шар нүдээрээ муухай харлаа. Энгэр заам нь задгай, царай нь хөөнгө эмээл дээрээ хажуулдан бvдvн тэнзэн ташуураа морин дэл дээр хөндөлдvнлэн барьжээ. Чи сумаас ирэв vv гэж Хулан их л тулгамдан асуухад Цамба шvдээ тачигнатал хавираад, амаа муруйлган

- Сумаас гэнэ шvv. Энэ зулбадастайгаа шугуй дотор хэвтэж байхад чинь...

Битгий дэмийр чи...

Дуу! гэж Цамба муухай хашгираад над руу дайрч яах ийхийн завгүй морин дээрээс минь хуу татаж орхиод

-Муу новш хvний морь унаад бас эхнэрий нь...

Цамбаа! Чи ямар жигтэйхэн амьтан бэ! гэж Хулан уйлагнан хашгирав.

Цамба галзуурсан юм шиг шар нүдээ эргэлдvнлэн шvдээ ярзайлгаж

- Дуу, наана чинь нам цохино шvv гэж орилоод цулбууры нь шvvрэн авч морийг нь ташуурдав.

Би бууна. Би vxсэн ч чамтай явахгүй гэж Хулан хорсон уйлахад

Чи тэг .Харин би цаадах нусгай жаалыг чинь нэг л цохино шvv гэж Цамба бороохой мэт бvдvн ташуураа далайн над руу давшлахад

Цамбаа, болиоч! Хулан гараас нь зуурав. Би гэдэг хvн ухаан балартах шахам, газар зоосон гадас шиг хөдлөлгүй зогсож байжээ. Цамба всрэн бууж морьдоо Хулангийн морины хvзvvнээс холбоод мөн л харайн мордож, Хулангийн цулбуурыг шvvрч аваад, морьдоо хайр найргүй ташуурдан давхив. Миний өмнө улаан тоос манарч, хөөрхий Хулангийн хорсон уйлах чимээ тасарлаа. Би зам дээр явган хаягдсанаа сая ухаарч Цамбын хойноос гар зангидан,

Би чамаас хариугаа авна даа. Заавал авна! Хулан ч чамайг хаяна. Үзээрэй, муу нохой! 'Хулан чамайг заавал хаяна! гэж нулимсаа арчиж нусаа татсаар хоцорч билээ.

ХУЛАН ЦАМБА ХОЁР

Тvрvvчийн цаснаар би нутагтаа очсон байв. Муу нэртэй мичин жилийг дагаж халуун намраар их цас орон хvйтэрчээ. Гэвч Онон голын шугуйд навч унаж гvйцээгүй цасан дунд улаа бутран байв. Би амралтаар яваа ажилгүй бөгөөд яаралгүй хvн болохоор сумын төвөөс хэдэнтээ өртөө алслан айл амьтнаар хэсvvчилж гөрөөчдийг дагалдан уул хөвчөөр тэнэж «Унасан газар, угаасан усандаа» хvрч, хvйсийг минь булсан тоонотоо хvртэл vзээд буцах замдаа цас оруулав. Би Жирмийн даваа уруудан галигуулж энэ их цасанд хvн мал цочирдон бас л зуд турхан болох нь уу гэж эмээж байгаа болон ер нь байгаль хачин хувирч байгаа тухай бодож явлаа. Хорин хэдэн жилийн өмнө энэ даваагаар Хулан хvvхэнтэй даваад шар Цамбад хардагдаж морин дээрээсээ хуу татуулж явсныг санахад цаг гэдэг их амархан явжээ. Шар Цамба, Хулан хоёрын аж амьдралын тухай хааяа сонсохоос биш нvvр ч учралгүй өдий хvрлээ. Их л баян тарган айл болсон гэдэг. Хуланг бага залуугаасаа мал гэрийн их ажилтай зууралдсаар байгаад яагаа ч vгүй эрт хагдарч, урьдын гоо сайхнаас нь юу

үлдсэнийг мэдэхэд бэрх болсон гэлцдэг. Хуланг одоо нэг харах юмсан гэж бодож явлаа. Шар Цамба Чингис хаантай төсөөтэй санагдаж байсан аль тэртээ хорин хэдэн жилийн өмнө Хулан бид хоерын хэлэлцэж байсан, хвсэн мөрөөдөж байсан юм ёсоороо болсон юм байхгүй боловч Цамбад хор хөдөлснөөс болоод би харин овоо эрхүн шиг зориг шийдэмгий болсон ч байж болох юм. Юу ч л гэсэн одоо би түүний өөдөөс эгц харж хэрэлдэх хэлэлцэх алийг нь ч үзүүлж чадахаар болжээ. Харин зориг дутаж Цамбын хүлээсэнд үлдсэн Хулан одоо ямар болсон зургийг тааж болохоор байв. Би энэ мэтийн юм бодож явахдаа мөн энэ Жирмийн даваанд Хулантай уулзах юм гэж санасан ч үгүй. Гэвч ямар нэг далдын хүчин тусалсан юм шиг, санаж явсан юм гэнэт бүтчих ёс бий. Ер нь аль дөчөөд жилийн өмнө хүйсийг минь булж дарсан элгэн улаан чулууг ч олж үзнэ гэж санаагүй яваад л олж үзсэн.

Түрүүн давааны оройд гарч ирээд тээр дор нэг цагаан нохой дагуулсан морин тэрэгтэй хүн доошилж яваа харагдсан юм. Гүйцээд очтол Хулан байв. Намайг таних ч биш, үгүй ч биш байгаа бололтой. Уруу нь боосон алчуураа магнай руугаа дарсхийгээд намайг гайхан харснаа,

Хүвч Сампил, хаанаас ийм сонин хүн гараад ирэв гэж баярлах цочих зэрэгцэн хэлэв. Толилзож, гялалзаж байдаг асан магнай нь үрчлээтэй өнгө алдаж, ярс ярс хийсэн тэгш цагаан шүдийг нь хэдэн алтан шүд орложээ. Ганцхан нүд нь хуучин янзаараа, урьдын цог залиа, гоо сайхан хүн байсан гэдгээ тавихгүйг хичээсээр явдгийг нь илтгэж байв. Гэлээ гээд Хулан надад тун ч дотно сайхан санагдав. Залуудаа ямар байсныг нь би даанч сайн мэднэ. Ядуу айлын охин баян айлын бэр болоод жаргал зовлонгийн алийг мэдэхгүй явсан хэрэг биз ээ. Баяр наадмаар жороо морь унаж, торгон дээл өмсөнө гэдэг идэр сайхан явах цагт бас ч сэтгэл хорогдуулдаг эд шүү дээ. Хулан ялдам намуухан хүн явсаар байгаад амьдралын хүлээснээс гарч чадалгүй энэ болжээ. Би ч тэгэхэд хэтэрхий гэнэн балчир явсан. Арван долоохон нас юу байхав дээ. Эр бие гүйцсэнсэн бол Хуланг өөр замаар дагуулж болох байсан биз. Хулан над амьдрал байдлаа ярьж явав. Дахиад л цас орох янзтай тэнгэр бүүдийж, Онон гол хар тугалга мэт хүйтэн царцанга өнгөөр мэлрэн урсана.

Цамба хэдэн хүнтэй хамсраад анд явсан. Манайх нэг л олон нохойтой баахан бүдүүн шартай айл, Яая гэхэв дээ. Ингэсээр насныхаа танагийг барлаа.

-Танайх нэгдэлд ороогүй юм гэж үү

-Үгүй Цамба модны артельд агуулахын нярав хийдэг юм.

- Албан хаагч. Тэгээд юун олон нохойтой шар үхэртэй яасан их завтай хүн бэ дээ

-Тиймээ. Миний л толгой дээр хамаг юм бууна. Шарнуудаа мал цөөнтэй айлууд тарааж харуулдаг. Би хөлсийг нь хувааж өгөөд ирлээ. Хөрөнгөө нууж байгаа нь тэр. Банкинд байгаа мөнгөө надаас ч нуудаг юм.

Хулангийн энэ үг гайхаш төрүүлээ. Өчнөөн жил айл болж амьдарсан хүний тухай биш хөндлөнгийн хүний тухай ярьж байгаа юм шиг байлаа. Өөрөө бол хүний хань биш ямар хань харин зүгээр нэг цагаачлагчийн маягаар ямарч сэтгэл гомдолгүйгээр ярив. Би бөөн хар гунигт автагдлаа.

_ Хулаан! гэж би харуусаж бухимдсандаа уйлмаар болж буруу харав. Би биеэ овоо авч чвсан эр хүн болохоор Хулантай бараг л үе мултарсан юм шиг ажээ. Тэгээд нэрээр нь дуудах нэг л зовлонтой. Би биеэ барьж чадсангүй

-Хулаан! Тээр жил чи бид хоёрын энэ Ононд юу ярьж яаж явлаа даа. Санаж байна уу гэхэд

- Тийм ээ. Одоогийнх шиг иймгүй залуухан явсан. Чи чиг бүр хүүхдээрээ байсан биш

vv гээд муухан инээв .

Чингис хаанд мориноосоо хуу татуулаад уйлж байсан юм чинь ямар эр хvн байхав дээ гэхэд,

Гэхдээ л чи моринд гарамгай байсан даа гээд инээлээ. Залуугийнхаасаа ялгаагvй цэв цээлхэн дуугаар инээхэд нь цасанд даруулсан ой мод хvртэл цууриатаад явчих шиг боллоо. Гэтэл ой мод хvн инээх байтугай буу тавьсан ч цууриалмааргvй өдөр шvv дээ. Хулангнийн инээхэд миний дотор онгойж, хvйт нойтонд ширвэгдэж зvдэрсэн морины минь нvд нь сэргэж чих нь сортолзоод ирлээ. Гунигтай хvн давхидаггvй харин инээж наадаж яваа хvн давхидаг гэдгийг адгуус хvртэл мэднэ. Ингэж энэ тэрхнийг ярьсаар яваад гэрт нь хvрч ирлээ. Тэднийх сумын төвийн захад хашаа байшинтай бөгөөд том цагаан гэрээ дулаалж орсон байв. Хоймортоо хэдэн эрээн авдартай , их л чөлөөтэй нойрсох дуртай хvн бодож хийсэн болов уу гэмээр аль цагийн хоёр их төмөр ортой, хивс ширдэг битvv дэвссэн айл юм. Хулангийн гоо вээсгэлэн залуу нас , сайхан юм хvсэн тэмvvлэх сэтгэл нь тэр эрээн авдаруудад vvрд цоожлогдсон мэт санагдлаа.

Хулан над хоол хийж шимийн архи аягалж өгөв. Хоёр гурван тагш халуун архи уугаад зориг орж Чингис хаан хэмээх шар Цамба гуай маань ангаас бууж ирвэл яасхийж уулзах билээ? гэж бодож суусан би урьдынхтайгаа адил сvр бадруулаад байвал нь «Хойш бай! Айлаар нуусан хэдэн бvдvvн шарынхаа махыг идээд л аниргvй хэвт!» гэж зад агсамнамаар байв.

Цамба гуай наадамд морь уядаг хэвээрээ юу? гэхэд,

Бvр байсан. Биеэ сайрхаж явдаг хөг нь өнгөрсөн юм чинь гэж Хулан хэлэв. Юм гэдэг ингэж л хувирдаг хойно доо. Уян догшин хоёр, сайхан муухай хоёр бие биедээ харшилж явсаар сvvлдээ хэн хэнтэйгээ тэмцэх хvчээ алдаж байгаа нь энэ. Ингээд л амьдрал дуусна. Авдартаа алт мөнгө, гаднаа мал хөрөнгө хурааж, нууж дарсаар байгаад л хорвоог барна» гэж би бодож суулаа. өнгөрчээ өнгөрч гэж санаа алдтал, Сампил аа чи багадаа сайхан дуулдаг сан. Дуулаач дээ гэж Хулан гуйв. Би багаасаа дуртай «Эр бор харцагаа» аяллаа.

Эр бор харцага нь жигvvрхэндээ хvчтэй дээ

Идэр залуу насандаа даанч ажнангvй явлаа даа» гээд дуулахад минь Хулан доошоо харж нулимсаа арчиж суув.

Гэтэл гадаа нохой шуугилдав. Хулан аяганд архи дvvргээд,

Цамба ирлээ гэж тоомжиргvй хэлэв. Залуу байхдаа «Цамба ирэв» гээд зvгээр сууж байдаггvйсэн. Омогтой сvртэй хvний эхнэр болоод айж тvгшиж явахад нь аятайхан ч байдаг юм сан уу. Эрдээ зодуулахгvй бол санаа нь амардаггvй, хvчгэрхэг мангар хvнд дуртай хvvхнvvд ч байдаг... Цусаар тээглэ! Би ер нь агсан тавихад бэлэн болоод байлаа. Гэрийн хаалга нээгдэж эхлээд гурван цагаан нохой хэл амаа долоосоор орж ирэв. Хойноос нь Цамба орж нохдоо хөөж гаргаад мэндлэв. Намайг ер таньсангvй. Одоо Чингисийн дvрийг санагдуулах юм юу ч алга. Ердөө л нэг тарган шар өвгөн «Ямар гайтай цас гээч вэ. Уул хөвчид явахын арга алга. Зуд болдгоо боллоо. Арай чvv гэж ганц мэгж алаад...» гэж vглэсээр буу сумаа өлгөв. Адаглаад тvvнд агсан тавихын ч хэрэг алга болжээ.

Хулан намайг vдэж мордуулав. Уяан дээр би тvvний гарыг бариад,

Баяртай гэхэд,

Буцахаасаа нааш манайхаар яваарай л даа

Би за ч гэсэнгvй, vгvй ч гэсэнгvй мордож давхилаа.

ХУЛАН БИД ХОЁР

Гучин жилийн дараа

Би сумын зочид буудалд нар хөөртөл унтаад сэрлээ. Нээлттэй цонхоор Онон голын зүгээс цэнгэг усны үнэртэй сэргүүхэн салхи сэвэлзээд, гудамжаар хүүхдүүд шуугилдан наадаж байв. Зочид буудлын «люкс» өрөөний хүрэн модон орны цагаан даавуунаас угаалгын нунтаг анхилан, харин жинтүүнээс нь өвсний үнэр үнэртэнэ. Орны хажуугийн явган ширээн дээр халуун савтай цай, мойлтой хурууд цөцгий зэргийг авчирч тавьсан нь буудлынхан намайг их л анхаарсны тэмдэг. Ер нь ч манайхан сонины ажилтнуудыг баахан ойшоож, тал засдаг зантай. Үүнд муу нь юу байх вэ. Тэгээд бас өчнөөн жил төрсөн нутагтаа ирээгүй намайг өөриймсөх нь аргагүй биз. Арван хэдэн жилийн өмнө нэг ирснээс хойш яагаад ч юм бэ аян тал тааралгүй тойрсоор одоо хүрчээ. Насжихаар нутаг санагдана гэдэг нь үнэн юм. Бас сүүлийн гурав дөрвөн жил төрсөн нутгийнхаа уул усыг зүүдэлдэг, багынхаа явдлыг зүрх шимширтэл дурсан санадаг болжээ. Хүний жаргалын дээд бага насны дуртгалд байдаг гэж Достоевский ч билүү хэн нэгний хэлсэн бий. Хотын хөл үймээнээс уйдаж бухимдаад ч тэр биш ердөө л насны нар хэвийж, төрсөн газраа санагалзах болсных биз. Тэгээд л амралтаараа зориуд ирсэн минь энэ. Нутагтаа гэхийн бас нэг учир бол тэртээ гучаад жилийн өмнөөс сэтгэл зүрхэнд минь уяатай явдаг нэг хүн бий. Тэр бол Хулан юм. Хуланг сүүлийн удаа харснаас хойш арваад жил өнгөрчээ. Хэдэн жилийн өмнө шар Цамба нас барж, Хулан бэлэвсэрснийг сонсоод хань бүл муутай яаж шүү амьдарч байдаг бол гэж хааяахан бодно. Хуланг багын минь амраг шүү дээ гэж бодоход сэтгэлийг нэг л яруу сайхны униар будан бүрхээд ирнэ. Багын амраг гэдэг хэлэхэд яруухан агаад үнэхээр л ямар нэг алс холын униар будан дундаас гэрэлтсэн дүр зураг, намуухан цууриатах аялгуу эгшиг шиг болжээ. Хуланг бэлэвсэрлээ гээд хань болж очих нас, боломж аль хэдийн өнгөрсөн гэлээ ч царайгий нь харж идэр залуугийн явдлаа дурсвал санаа ихэд тэгшрэн, гуниг ганцаардлаас ангижрах мэт санагдана. Тэгээд ч анхны хайрын дуртгалд хожмын амьдралын өлзий учрал алдаа эндэгдэл, хясал гачаал аль бүхний эх үүсвэр нь хадгалагдах ажээ.

БИ өрөөний дун цагаан адар ширтэж тамхи сорон, энэ мэтийг бодолхийлэн хэвттэл хэн нэг хүн хаалга аяархан тогшив.

За хүүхээ! гэхэд хаалга алгуурхан нээгдэж, онгосхийсэн ногоон торгон дээлтэй өндөр бор охин гирэвшсээр орж ирээд

Ах гуай таны морь бэлэн боллоо гэв. Би гайхан

Миний морь гэнээ? Би чинь мод унасан... гэтэл охин инээмсэглээд

Ээж танд морь явуулсан юм.

Ээж чинь хэн бэ

Хулан

Хулан гэнээ гээд босон харайтал охин нэг зурвас өгөөд ичсэн юм шиг бушуухан гарлаа. Сурагч дэвтрийн тал хуудсан дээр «Сампил сайн явж байна уу? Уржигдар ирснийг чинь дуулсан . Би охиноороо морь явуулав. Чи үдийн алдад гол дээр очоорой. Нөгөө газраа мартаагүй биз дээ. Би тэнд очоод хүлээж байна» гэж их л хичээнгүйлэн бичжээ. Ээ тэнгэр минь! гэж би дуу алдлаа. Хулан намайг мартаагүй юм байна. Тэртээ гучин жилийн өмнө Ононгийн гарман дээр өдөржин саатаж халуун

янаг үгээ хэлэлцэн, холын явдлыг мөрөөдөж сууснаа мартаагвйд одоо намайг зүгээр л гэрээр нь ороод өнгөрүүзэй гэсэн шиг тэр газраа уулзаж багын явдлаа дурсая гэжээ.

Яаран хувцаслаад буудлаас гарахад нарийн борлог морь хашааны шонгоос уяатай хазаар даран байв. Хуучин боловч сайхан эмээл тохоостой. Хулангийн эмээл яг мөн. Боржгин хийцийн намхавтар бүүрэгтэй, уужим суудалтай, элэгдэж шарласан ясан хяртай, угалз нь холцорсон ногоон ширэн гөлөмтэй энэ эмээл даанчиг танил ажээ. Юм гэдэг хачин. Гучин жилийн өмнө Хулангийн гоёлын энэ эмээл шив шинэхэн байсан. Нэг эмээлийг хүн гучин жил тохож явдаг байнам. Гэвч эд эзэн хоёр элэгджээ гэж санагдсангүй. Өчнөөн цаг улиран өнгөрсөн атал бүх юм хуучин хэвээрээ, бат бэх юм шиг. Идэр залуу насандаа эргэж очиход саад болох юм байхгүйгээр барахгүй, юуг ч өршөөлгүй элээн одогч цаг хугацааг түр зуурхан ч гэлээ хумин орхиход энэ хуучин эмээлийг таних төдийхнөөр болдог ажаам. Тийнхүү бие сэтгэл ихэд хөнгөрөн мордож давхисаар Ононгийн гарам дээр ирэв.

Онон минь! Багын амраг шиг сайхныг яана. Онон хааяа нэгхэн ч гэсэн уулзан учрах болзоотой юм шиг билээ. Гоо үзэсгэлэнгээр төдийгүй ямар нэг амь амьсгаагаар сэтгэл зүрхэн дундуур мэлмэрэнхэн урсаж, гуниг ганцаардлын цагт тайтгарлын зөөлөн уянга үүсгэн «Хүний хүү чи санаж сарвайх уул устай шүү» гэж шивнэн байдаг. Онон найман сарын нэл ногоон шугуй дундуураа цэлмэг тэнгэр, нартай сүлэлдэн урсаж, намуухнаар харгилна. Бидний багад нааш цаашаа зорчигсод тасардаггүй байсан гарам одоо эль хуль, морь малын мөр бараг байхгүй харин хоёр тал нь машин тракторт сэндийлэгджээ. Ийнхүү голын гарам хүртэл энэ цагийн ул мөр гарсан нь энэ бөгөөд гучин жилийн өмнө Хулан бид хоёр шар Цамбын хурдан морьдыг хөтлөөд энэ гарам дээр саатан нааш цааш тасралтгүй сүлжих наадамчдын замаас зайдуу газар эрж байж билээ. Одоо би тэр газраа эндүүрсэнгүй. Гол гараад таамгаар чиг авч, монос бургас сүлжин хүрч ирэхэд Хулан анхны болзоонд урьтаж ирсэн охин шиг ичингүйрэн

Чи бүр андуурахгүй ирлээ шүү гээд алгандаа түвсэн хэдэн том мойл сарвайж Мойл ид гэснээ юунд ч юм буруу харав. Би мойлноос амандаа хийгээд гарыг нь барьж

Чи минь сайн уу даа? гэхэд Хулан,

Сайн гээд наашаа харлаа. Түүний тунгалаг бор нүдэнд үл мэдэгхэн нулимс гүйлгэнэжээ. Хулан нугалаас нь арилаагүй хөх торгон дээл дээр нарийхан ногоон дурдан бүс ороож, үзүүрийг нь ташаандаа зангидан, хуучин маягийн сийрсэн бүрх өмссөн нь залуугийнх нь дүрийг санагдуулна. Тэр жилийн наадамд өмсөж явсантай ав адилхан улаан савхи, торгон оймстойгий нь би ажиглав. Гучин жил өнгөрөөгүй гэж үү? Залуу насандаа эргэж очих ийм амархан юм гэж үү? Мойлны исгэлэндүү сайхан үнэр шувуудын жиргээ, Ононгийн харгилах дуун цөм хэв хэвээрээ. Хулан гэрэл ойлгосон тас хар үстэйсэн. Тэр үсээ магнайгаа даруулсхийн самнаж, алчуур зангидаж явдаг сан. Тэр жилийн наадмаар улаан дурдан алчуур зангидаж явсныг нь би тодхон санав. Одоо харин ийм хуучин маягийн бүрх өмссөн нь илүү зохимжтой. Нүдний нь булангаар үрчлээ суусан нь ч аргагүй. Санчигны нь үс буурал биш гэлээ ч шаргалдуу өнгөтэй. Арваад жилийн өмнө сүүлийн удаа уулзахад ийм толиотой биш харагдсан. Цамбаас хойш засарчихаа юу даа гэлтэй. Шар Цамба нас бараад таван жил болжээ. Хулан тавь шүүрч яваа авгай гэхэд бие цогцос уян чилгэр янзаараа. Бид залуу насандаа үнэхээр эргэн ирчихжээ. Гэтэл зүрхийг ямар нэг харуусал гэмшил

базлаад байв. Хулан одоо манан дунд орхигдсон хвслэн, төрсөн нутаг, бага залуу насыг минь санагдуулах л хvн юм биз. Тийм дээ... Эрт өнгөрсөн цаг...

Хулан бид хоёр морьдынхоо эмээлийг авч шvvдэр нь гvйцэд хатаагvй сахлаг ногоон дунд суулаа. Хулан малгайгаа авч, шаргалдуу өнгөтэй vсээ зуны саалинд зөөлөрсөн цагаан гараараа илбээд,

Би чамайг ирэхгvй явчих юм биш биз гэж айгаад охиноо явуулсан. Ингэж уулзъя гэх юм гэж чи санаагvй биз дээ? гэхэд

Санаагvй шvv. Өнөө танайхаар очъё гэж бодож байсан гэж vнэнээ хэллээ.

Миний өргөмөл ганц охин шvv дээ тэр чинь. Аль хэдийн айл болчихсон. Нэг хvвтэй.

Сайхан охин байна лээ. Чамайг ачтай болгож дээ.

Тиймээ. Хөөрхөн хvv бий. Миний ёстой амин сvнс дээ.

Чи тэгээд өвгөнөөсөө хойш дажгvй биз дээ?

Яах вэ. Цамбаас хойш ганцаардах өдөр бишгvй л таарсан. Эр хvний гар дутаад хэцvv байдаг юм байна. Цамба хичнээн зоргоороо ч гэлээ юманд хvрэхдээ хатуухан гартай эр хvн. Би тэр гарын дор насаа өнгөрөөсөн ч одоо vгvйлээд байх юм. Яах вэ дээ, бvсгvй хvний заяа гээд Хулан хоолойгоо чичрvvлэн, өвс тасдаж доош харав. Бид нэг хэсэг дуугvй суулаа. Ононгийн шугуйн том том хэдгэнvвд дvнгэнэлдэн, морьд маань бургасанд Шурган дэвхцэхэд, боловсорч гvйцсэн мойл хааяа нэг подхийн унаж, шугуйн сиймхийгээр нэвтрэх сэвшээ салхин цэцэг жимсээр анхилах нь дотор уужрам. Хулан ч тайтгарч уртаар санаа алдаад гар сунган миний буурал vсийг илбээд, Сампил минь дээ... гэв.

Тэр жилийн наадам... Чи бид хоер яг энд морьдоо уяд холын юмыг мөрөөдөж байсан. Би дөнгөж арван долоотой жулдрай хvv байжээ. Тэр өдөр би чиний ямар байсныг одоо хvртэл...

Сэтгэл гэнэтхэн уяраад би нулимсаа барьж чадсангvй. Хулан бvснийхээ vзvvрээр нvдийг минь арчаад гvйцэд боловсорсон мойл шиг хvрэн бор нvдээрээ хайрлан ширтэв. Бид хоёр нvд нvднийхээ гэрлийг мөнхөд ШИНГЭж авах гэсэн юм шиг хараагаа удтал уулзуулав. Хулангийн нарийн vрчлээстэй гоолиг хvзvvнээс мөн цэцэг жимс анхилах мэт зөөлөн дулаан оргиж, гvрээний нь судас булгилан ахуйд царай нь улаа бутран, насны vрчлээс тэнийн тэнийсээр, нvд нь гэрэлтэн гэрэлтсээр тэртээ гучин жилийн өмнөх Хулан болон хувиран мишилзэв. Би тvvний хvзvvгээр тэврээд нvдээ аних, зvрх нь булиглахыг чагнаархан байлаа.

Тийн байтал голын гарам дээр хvvхдvvд шуугилдан ус гатлах гэж байгаа бололтой хэн нэг хvн

Бие биеэсээ бариад бэх суугаарай. Усанд унан балаг тарив аа гэж зандрах сонсдов.

Хvvхдvvдийн цангинах дуунд Ононгийн бөглvv шугуй тэр аяараа найган нахирч, шувууд дуу дуугаа авалцан жиргээд Хулан бид хоёр ч ийнхvv хvн амьтнаас нуугдаж байж боломгvй болчихлоо. Хулан яаран босоод:

Даш ӨВГӨН хvvхдvvдэд мойл тvvлгэнэ гэсэн юм. Миний амин сvнс хамт яваа.

Сампиныг минь хараарай.

гэхэд,

Сампил гэнээ! гэж би гайхав.

Тиймээ. Ач хvvдээ би чиний нэрийг өгсөн юм. Миний хоолойд бас нэг бөөн хар юм тээглэчихэв. «Ямархан жигтэй хорвоо билээ дээ. Багын амрагийнхаа vр ачид нэрээ өгөх ховорхон хайр шан бус уу. Хvнийг хайрлан, өссөн төрсөн уул усаа санагалзан явдгийн минь хайр шан энэ бусуу?» Хулан бид хоёр яаран мордоод, хvvхдvvдийн

замыг тосохоор холуур даялан явлаа. Шугуй дундаас шууд гарч явахаас зовнин, тохойгоор зам нийлсэн хоёр болж яваа маань тэр, Ай хөөрхий зайлуул!
Хулан уруулаа зууж нүдээ онийлгоод ямар нэг юм бодолхийлэн явснаа,
Сампил минь ингээд өнгөрдөг хорвоог яана гэх вэ дээ гээд уртаар санаа алдлаа.
Ононгийн гарам дээр галуу нугас чуулсан мэт хvvхдvvд шуугилдан, цээл цолгион дуу нь уул усыг дамжин цууриатаж найман сарын наранд умбасан газар дэлхий онон мөрний ЗӨӨЛӨН харгиагаар холын явдал, хожмын хэргийг хvvрнэн шивнэж байлаа.

МАЛЫН ХӨЛИЙН ТООС

Найман сар дундаа орж ногооны vзvvр vl мэдэгхэн модширч, хөх номин тэнгэр газраас улам холдсон мэт уужимхан нэлийж салхи сэрvvхэн vlээх болжээ. Байгаль ертөнцийн хишиг бүрдэж малчин ардын гэр хотлоор идээ цагаа дэлгэрсэн энэ сайхан улирлын нэгэн сайхан өглөө билээ.

Өмнө уулсын бэл улаан шаргал элсэн манхантай умар улсын бэл униарт ногоон дэнжтэй, Хангай голыг заагласан алдар цуут Борогчингийн хөндийн уужим дахь борхон гэрийн эзэгтэй гуч эргэм насны өндөр бор бvсгvй намхан зуухан дээрх тос дааварласан ширмэн тогооноос хуруу зузаан өрөм хаман авч шар модон тавагт байгаа алгын чинээн хоёр цагаан хурууд дээр ижилхэн хувааж тавив. Хоймрын орон дээр хурган дээлийн дороос нэг сайртай бор хөлөө, нөгөөдөх нь цээжин биеэ ил гарган унтаж байгаа балчир хоёр хvvдээ хувь ТАВЬЖ байгаа нь энэ. Гэрийн зvvн хаяанд хямдхан бvтээлгээр цэвэрхэн зассан эзэгтэйн ор, тvvнээс доохно эцэг овгийн утаат эрэгнэг, баруун хаяанд нь эрээн авдар, тvvнээс доохно эмээл хазаар, хувин сав тэргvvтэн байна. Гэрийн эзэгтэй саалийн хувин авч гадагш гарахад өглөөний сааль хвлээсэн vнээ тугал мөөрөлдөн угтав. Зvvн нуурын галуу нугас нарнаар наргин ганганалдаж хөмвл танын тааламжит vнэрээр агаар салхи анхилж хvн бvl сайтай саахалт айлын их бага гэр, тэрэг тэмээ, хонь мал хвлээн авагчийн хvнгэнэх дуу энэ бvхэн өөрийн нь дорой буурайг сануулах мэт болно.

Ийнхvv бvсгvйн сэтгэл догдолсон нь сvvлийн хэдэн өдөр нэгэн учралыг хвлээснийх билээ. Найртай тансаг найман сарын эхэн veэр баруунаас хврэлцэн ирэх тууварчдын манлайд учралт хvн нь буух ёстой байлаа. Тэгээд өнгөрсөн хэдэн өдөр Борогчингийн хөндий урд уулын ар, хойт уулын энгэрийг туж харуулдсаар байв. Энэ удаа ч гэрээс гарангуут мөрөөдөлт зvгийн энгэр дэнжийг ажиглалат хэдэн суурь хонь, vхэр цайран багширч тууварчдын гэр майхны ундуй сундуй vзэгдэв. Энэ бvхнийг харангуут бvсгvйн хацар дээрх тарлан сэвх хvртэл туяаран шингэрч, уйтгарлаг, бодлогошронгуй нvд нь энэ өглөөний тэнгэр мэт мишилзэн цэлмэв. Тийн гvйхээрээ явж хэдэн vнээгээ хагас дутуу саагаад хvvхдийнхээ нvvр гарыг угааж, цэвэр хувцас өмсгөөд, гэр бараагаа янзалж идээ будаагаа зэхээд гарах орох тоолондоо тууварчдын буусан зvг ширтэн харан байтал vдийн алдад тэндээс наашилж яваа хөтөлгөө морьтой хvн vзэгдэв. Бvсгvй хоёр хvvгээ гадуур тогло гэж гаргаад гэрийнхээ хаяаг сөхөж ханын нvдээр зам ширтэж байв. Удсангvй ижилхэн хул морьтой, хурц ногоон өнгийн дээлээ сугалдаргалж цагаан цамцны ханцуйг шамласан хvн гарч ирэхэд Балбар мөн болохыг даруй таньж нэг мэдэхнээ угтаж гарсан байв. Балбар уян дээр тайвуухан бууж хоёр загалаа уяад хойш урагшаа холыг харж хоолой засаад, ногоон саарьтай ээтэн гутлаараа нунтаг хөх шороон дээр хол хол мөр гаргасаар хvрч ирээд,

За Чанцаал сайн зусаж байна уу? гэж намрын шим шүлт хурсан хүдэр хүрэн царайндаа төвшин инээмсэглэл тодруулж дөшин цагаан шүдээ яралзуулан урт аяны, нарыг шингээж, салхийг сөрсөн хүрэн ягаан цээжээ ханхалзуулан зогсов, Чанцал сэтгэлийг булаасан сайхан эрийн жавхлангийн өмнө бишүүрхэх баясах хослон байж бусгүйн зангаар гирэвшингүй харж,

Сайн, сайн явж байна уу? Тууврын мал үзэгдэхээр нь чамайг ирсэн байх гэж бодсон юм гэв. Хүлээсэн хүн нь хүрэлцэн ирсэн учралт өдрийн баяраар бие сэтгэл хөнгөрч хурдан шалмаг хоол унд хийж зочлонгуут авдраасаа галуун хүзүүт гаргаж шимийн архи аягалахад, Балбар хамрынхаа самсааг сарталзуулан урд завьжаараа савируулан залгилаад гарынхаа алгаар амаа арчиж тамшаалан,

Энэ жил ажил явдал урагштай. Өвгөн нь аймгийн тууварчдын зөвлөлгөөнд оролцох яггүй үүрэг авсан. Сайшаалгана гэдэг ч санааных биш зүтгэлийнх юм шив дээ. Энэ жил хэдэн өөдмөр маань овоо таргалж явна. Хотынхны ходоодыг өөхөөр таглаад муу хар түрийвчээ хөдөлмөрийнхөө хөлсөөр мялаагаад буцдаг хэрэг ээ. Зам өлзийтэй ажил урагштай байдаг нь аавын хүүгийн аз шоо мөн биз дээ. Таван жил мал туухдаа гажуу буруу явсангүй. Угтаж золгоод үдэж мордуулдаг чам шиг хүнтэй байхаар дотор уужим явах юм гэж шилбэлзэн суув. Хэдхэн тагш архи уусанд нүүр нь хөлс дааварлан нүд нь маналзаад ирлээ. Чанцалын өсөх насны өмсгөл болох хөх дурдан тэрлэг өндөр гоолиг биеийнх нь аясыг тодруулан, хилэн хар үснээс нь танил үнэр анхилах мэт санагдаж усгал хар нүдний нь харц эр хүний элдэв авирыг хүлцэн өнгөрүүлэх шинжтэйг шунамхайран харж суусан Балбар,

Чанцал минь ээ! Өвгөн чинь малын хөлийн тоосонд ганцаараа явсаар насыг баралтай биш дээ. Ханьгүй хүнд харанхуй хорвоог гэгээтэй нартай болгох хүн тэр болгон яаж дайралдах аж даа. Тийм үү дээ Чанцаал? гэхэд Чанцал баахан тулгамдаж,

Тийм ээ, тэр хүн чинь гэтэл

Тэр хүн чинь чи шүү дээ гээд Балбар агдганан инээсээр босож ирээд Чанцалын гараас шүүрэн авч тэврэхийг завдсанд,

Яах нь вэ хүүхдүүд ирлээ гээд булт үсрэн, зайлав. Балбар тэсэж ядан инээсээр ор руу нь очиж толгойгоо салаавчлан хэвтэхэд ханхар цээж нь оволзон байлаа. Хоёр хүү ээжийн орон дээр сунайтал хэвтэж байгаа танихгүй ахаас эмээн хатавчны дэргэд бие биедээ наалдан зогсов. Балбар өндийж ар суганаасаа савхин түрийвчээ тэмтрэн аваад хоёр улаан аравт гаргаж,

Чанцаал, саахалт чинь агент хэвээрээ биз? Миний хоёр хүү нааш ир энүүгээр чихэр авч ид! гэхэд амтат энэ үгэнд урхилагдсан хоёр хүү шүлсээ залгиж алгаа тоссоор хүрч ирээд тус тусын хувийг авангуут уралдан гарч одов. Балбар дахин нэг галуун хүзүүт шавхаад Чанцалын оройн саалинд гарсан хойгуур хувцас хунараа тайчиж ор дэвсгэрийн нь тавтайяа эзэгнэжээ. Маргааш өглөө нь Чанцалын хийж өгсөн бантанг идэж бас нэг галуун хүзүүт тонилгоод мордохдоо,

Чанцаал, маргааш манайд Дашинчилэнгийн хэдэн юм ирнэ. Газар газрынхантай гар барьж, ганзага нийлэх нь юу нь муу байх вэ. Чи бид хоёрын холбоотойг мэддэг л юм билээ. Ганц хүн айл болохгүй, ганц цучил гал болохгүй. Чи заавал очоорой гэжээ.

Чанцал өглөөний саалийг сааж сүүгээ тушаагаад хоёр

хүүгээ ундалж гэрээсээ бүү холдоорой гэж сайтар захиад хэдэн зуны наранд онгосон торгон дээлээ өмсөж нэгдлийн адуунаас ногдсон хөгшин хүрнээ эмээллэн мордов.

Тийн тууварчдын буусан зүг сажлуулан явахдаа шимийн архины исгэлэн үнэрээр

амьсгаалсан гүжирмэг эрийн хажууд өнгөрүүлсэн энэ шөнийн явдлыг санаж түүний хэлсэн амласан нь үнэн болж, хүлээсэн мөрөөдсөн амьдрал нь биелбэл хаа ч явсан болно. Хоёр муу хүүгээ хүний зэрэгтэй өсгөж сургуульд оруулж бусдын цагаан гэр, хүлээн авагч, шинэ хувцас тэр бүхэнд атаархахааргүй төрсөн эс боловч эцэг гэх хүнтэй, уруу дорой царайлахгүй хийморьтой явахаар болговол хамаг хэрэг бүтэх нь тэр..

Намайг бодвол ухаантай чадалтай эр хүн уужим сэтгэл, гаргаж, хөөрхий хоёр үрий минь зөв сайнаар хүмүүжүүлэх нь лав. Балбар бол хүүхдэд их элэгтэй хүн юм. Бага балчирхан амьтад юундаа дасаж ядах вэ дээ. Энэ насандаа хүний сайныг олж ханилах хувь тавилантай явсан минь сая гүйцэлдэх нь энэ биш үү гэх зэргээр олныг бодож явлаа.

Тууврын хонь мал, суурь сууриараа багшран бэлчээрлэж, уулын энгэр, дэнж дээрх тууварчдын гэр майхан энд тэнд үзэгдэнэ. Голдуу майхан байх бөгөөд гэр гэвэл хоёр гурвын зэрэг барьжээ. Тууварчдын зүүн жигүүрт байгаа хундан цагаан гар бол Балбарынх мөн. Түүний дэргэд нөхөөст хар майхан, бодвол нөгөө Дашинчилэнгийнхний эмээлтэй морьд байв. Чанцал гэрээс зайдуухан бууж морио тушаад баахан зүрхшсээр гэрт оров. Нутгийн гурван харчуул ирсний нэг нь эрүү Дамба хочтой хижээл хүн. Түүний эрүү хангинуур сүхний цохилуур шиг дөрвөлжин, нүүр агуу мөртөө нүд нь жартгар, нутаг усандаа хүндгүй этгээд билээ. Хоёр дахь нь нэгдлийн туслах нягтлан бодогч залуу, хүүхэн шинжийн цэвэр царайтай бөгөөд нэртэй хэрүүлч заргач хүн. Гурав дахь нь улсын заан цолтой хөх толгой хэмээх Гончиг, Балбараас дутуугүй сайхан эр бөгөөд мулгуу цөлх хүн. Балбартай хамт яваа тууварчин бололтой нэг өвгөн байв. Түүний хувцас ядуу, царай зүс аяншиж гундсан байдалтай ажээ.

Чанцалын орж ирэхэд Балбар хэдүүл дөрвөн ханатын хоймрыг бүрхсэн хивс дээр ясан даалуу тачигнуулж суулаа.

Балбар, Чанцалын өөдөөс наалинхай нүдээр мишилзэн :

Ээ ашгүй хүрээд ирэв үү. Бид эднүүст нутгийн чинь хүүхнээр хонины гэдэс арчуулна гэж суулаа шүү дээ. Малын тоосонд дарагдаж яваа мань мэтэд иймэрхүү өдөр олон тохиолдох биш.

За , Сугар гуай хонио төхөөрхүүдээ гэхэд ядрангуй царайтай өвгөн гадагш гарч мөчийн дотор амжуулав. Чанцал хонины гэдэс янзалж хажуугийн майханд тогоо дүүрэн мах чанаж авчирсанд мань хэд ханцуй шамлан уулзав. Эрүү Дамба хаяанаас нэг лонх хар архи авч ханцуйгаараа жийрэглэн нэг цохисонд бөглөө нь бүлт үсрэн эхний хундага Балбарт зориулагдав. Цохиулах ээлжээ хүлээж байгаа лонх гэрийн хаяанд жирийн хэвтэх ажээ.

Хар архинд хатгуулсан даалуучингуудын үг олширч өгөө авааны тухай маргалдаж эхлэхэд Чанцал сэм гарч, өвгөний майханд оров. ӨВГӨН Ч бас архинаас хувь хүртсэн тул онгод нь бяцхан орж утаа тортог болсон нөхөөст хар майхныхаа голд давшлан,

Хүүхээ наашаа суу. Би чамд санаснаа хэлье. Бэлтэй чадалтай нь цагаан гэртэй, чадалгүй дорой нь хар майхантай явдаг чинь ёс шүү дээ, Энүүнд гомдох юм алга. Малын тоосонд дарагдлаа гэнэ. Чухам хэн нь дарагдаж яваа бол доо. Би бол улаан цурав үр хүүхдээ тэжээх гэж хэдэн жил мал туулаа. Хаа ч гэсэн хөдөлмөр хийхгүйгээр амьдрах биш, сурсан дадсанаа хийж аминдаа ч гэсэн, улсдаа ч гэсэн зүтгэж явахаас өөр яах вэ, Мал тууна гэдэг чинь амар ч ажил биш. Хавар эрт гараад

л ӨВЛИЙН эхээр гэрийн бараа харна. Ард үлдсэн хэдийнхээ төлөө санаа зовно. Өлсөх даарах өдөр ч тохиолдоно. Гэлээ ч гэсэн амьдрахын төлөө ариун цагаан хөдөлмөр хийж яваагаас хойш юундаа тэгтэл ажрах вэ. Үнэнээр явбал үхэр тэргээр туулай гүйцэнэ гэдэг. Балбарт би жаахан гомдох болсон доо. Танил талтай эр чадалтайдаа эрдэж хуурамч хуудуу явдалтай болж байгаа хvн. Хvн сайн явах тусмаа үнэнч болох ёстой сон. Хуурмагаар олдсон алдар нэр ,алт мөнгө шунал түрvvлдэг нь ёс. Хvvхээ Балбарыг ЧИ яадаг болсон гэж санана. Өөрийн л ажил бүтэж байвал бусдынх яаж ч байсан хамаагvй. Ноднин адилхан л мал тууж гарсан. Намар хамгийн түрvvнд л тушаалаа. Тэгсэн чинь хамгийн туранхай мал тууж гараад хамгийн их таргалуулсан хvн Балбар боллоо. Өвгөн ах чинь атаа жөтөө санаж амьтны мууг үзэж яваагvй. Хээл хахууль, авч улсын санг ч хохироодог, мань мэтийг хохироодог явдал байна. Балбар идэшний ганц хоёр юм илvvчилж аваачаад л тэндхийн дарга даамалтай сүлбэлдэн дархан эрх эдэлж худал хуурмаг баримт, шагнал мөнгө аваад тэргvvний сайн хvн болж явдаг нь тэр. Сvvлдээ бүр улсын малыг хольж хаяагаа хадардаг болж явна. Юу гэсэн vг байх вэ дээ. Ноднин зах дээр тав зургаан шар зарсан. Энэ жил арав хорь хvргэх бололтой. Төрийн төлөө оготно гэж бодвол ч эс мэдсэн болоод л явмаар байна. Чи жаахан бодолтой байх юм бишvv гэхээр чамд падгvй гэж уурлах юм. Би бол эцгээс нь өөрцгvй хvн шvv дээ. Хvvхээ чи чинь Балбарын танил юм биз дээ. Өнгөрсөн намар хотоос нэг хvvхэн аваачсан их л эрх танхи амьтан байдаг. Өвгөний энэ яриаг дуугvй чагнаж суусан Чанцал босон харайж Юу гэнээ. Балбар эхнэртэй юм уу? гэж гайхаш тасран асуугаад өвгөний хариу хэлэхээс өмнө гвин гарав. Даалуучингуудын нэг нь «Гозгор долоо гоохолзоно, говийн хvvхэн шоохолзоно» гэж өндөр дуугаар дуудахад Балбар «Хун галуу нагал навч хурын vүл хурмастын хишиг, ясны хайртай Янжин, янагийн хайртай Чанцал татлаа татуулах уу» гэж адтай хашгирав. Нөгөө нэг нь «Нутагт байдаг Янжин, замд байдаг Чанцал» гээч хэмээн согтуурахад цөмөөрөө ха-ха-хо-хо гэж бүдvvн нарийн дуу гар хөхрөлдөн, Чанцал бөөн хар юманд бөглөрөн давчидсан цээжээ дарж шvvрс алдаад гэрээс холдон явав. Нар шингэж цагаан гэгээ туссан ve байлаа.

ӨВГӨН ШУВУУ

Жав гуай, нар ханын толгойд тусаж байхад нүдээ нээлээ. Зовхи нь хөх няц болон хавагнаж ухархайдаа хонхойн ширгэсэн гэрэлгvй нүдээр гэрийн доторхийг тойруулан харах гэж ихэд хvндэрсэн толгойгоо арайхийн эргvvлэв. Хянган хамрын самсааны мөгөөрс нэвт гэрэлтэн шанааны нь яс арьсаа цоо татах бий гэмээр ёрдойжээ. Царайны нь өнгө энэ нүгэлт ертөнцөд амьдрах өдөр тоотой хvн гэдгийг илтгэнэ. Яс арьс болсон гараараа орны хөлөөс уясан татуурганаас чангааж байж биеэ хагас эргvvлээд явган ширээн дээрх шаазантай цийдмээр амаа дэвтээв. Тэгээд ханын толгойд туссан нарны гэрлийг хэсэг ширтэв. Гадаа зуны сайхан өдөр, Жав гуай тэнгэрийг тооноор, газрыг vүдээр харах төдий болсоор уджээ. Гэвч ханын толгойд туссан нарны гэрлийн шар толбонд бүхий л газар дэлхийг бас харж болно. Насаараа хөндлөн гулд давхисан тал нутаг, үзэж өнгөрvvлсэн амьдрал нь vүрд нүдээ анихаас нааш яаж балран арилах билээ. Өглөө болгон «Одоо ингээд зовлон дуусах цаг

ирээгвй» юу гэж горьдох боловч өдөр хоног өнгөрсөөр л байна. Хүн гэдэг мөн ч бөх голтой юм. Утсан чинээхэн улаан амь гэвч тасарч өгөхгвй нь гайхалтай. Өвчин ойндoo хүрлээ. Жав гуай өнгөрсөн хаврын цагаан хагднаар хадан гэртээ харина гэж бодож байсан боловч бүтсэнгвй. «Би ер нь долоон голтой амьтан юмаа» гэж хүнд ярина. Үхэхийн тухай бодож яваагвй боловч үхэхээс нэг их айхгвй хүн байж. Үвнийгээ ойлгохдоо санаа амарсан бөгөөд элдэв зовлон гаслан болж гиншигнэлгвй зоригтой тайвнаар үхлээ хүлээж байна. Сэтгэлээр машид хатуужин чадахад биеийн шаналал хүртэл намдаад явчихна. «Ийм сайхан өдөр байтал үүдээ битүүлээд гардаг нь юу вэ?» гэж эхнэртээ уур хүрмээр аядсанаа «Жав чи бүв бухимдаад бай» гэж өөртөө тушаав. Тэгээд өвчинд нэрвэгдсэн биеийн ой гутам нялуун үнэрийг дарах гэж хажуудаа арц уугиулаад юм бодов. Гадаа болжмор жиргэж алст адуу янцгаахад өөрийн эрхгвй сүүрс алдав. Хөгшнийх үнээ сааж байгааг сонсоод гар хуруу нь цуцдаг болж дээ гэж өрөвдөнө. Эхлээд үнээний хөхийг жигд шувтран шаагитал сааж байснаа төдхөн гар нь цуцаж шор шор хийлгээд нэг хэсэг амарна. «Хөөрхий ээ. Хүвгээ цэргээс халагдаж иртэл ганцаараа байх болох нь» гэж Жав гуай бодов. Хүвгээ иртэл тэсээд байя гэж бодож байсан боловч дахиад хагас жил тэсэх ямар ч ид шид байхгвй гэдгийг мэдсэнээс хойш хөгшнөө зовоолгвй эртхэн шиг талийж одох юмсан гэж бодох болжээ. Санаагаараа ч гэсэн үхлийг ойртуулж болох мэт бодогдоно. Өвчин нь нэгэнт газар авч нөгөө утсан чинээн улаан гол л аргагвй нэг цохиж байгаа нь илэрхий болжээ. Хоол унднаас гараад удав. Үхэх өдрөө хүлээнэ гэдэг өнгөрснөө бодож хэвт гэсэн үг байж. Жав гуай голтой байгаагийн ганцхан учир утга л түвнд байна. Бусдаар бол хүний тооноос аль хэдийн өөрийгөө хасжээ. Бие үхэхээс урьтаж ухаан үхчих вий гэдэг л ганц айх юм нь. Гэвч бие доройтох тусам ухаан улам саруул болж байлаа. Биеэ ухаанаар захирая таарсан цагт одоо ингээд амьсгаагаа хураах цаг бол лоо гэж өөртөө тушааж болмоор санагдана. Гэвч тийм аяс нь хэзээ таарах тэгж таарсны тэмдэг чухам юу болохыг мэдэхгвй байлаа.

Өнөө өглөө өвдөх шаналах юм нь нэгэнт дууссан мэт хачин байх ажээ. Амаа дэвтээгээд арцны сайхан үнэр үнэртэж хөшиж чилсэн биеэ аргацааж хөдөлгөөд автал үргэлж горойж барайж байдаг дотор нь уужран толгой нь хөнгөрчих шиг болов. Зүрхээ чагнавал их удаан боловч дэрээр дамжин дуулдтал лүг лүг цохиж байна. Жав гуай үүдний баруун хатавчинд өлгөсөн хазаар ногт хураалттай бараан дээр гөлмийг нь дэлгэж тавьсан харав. Эзэн нь мордох чадалтай юм шиг эмээл хазаар зэхээстэй байг гэсэн шиг хөгшин нь түвнийг ер хөдөлгөдөггвй билээ. Зуухан дээр загсаасан өрөм нарны туяа шиг шаргалтана. Хоймрын авдар дээр хөгшний бадраасан зул гал дохиуртай хар цэцэг мэт бадамлан бөхөж байна.

Цаад зун сүмбэр хээ тавьж будсан унь нь нарны гэрэлд ярайна. «Манай гэрийн мод сайн. Хүв халагдаж ирээд бүрээсийг нь шинэчлэнэ биз.» Зүүн хаяанд хөгшний орны толгойд улаан шунхан дэвсгэр дээр алтан хорол тавьсан нүүртэй хуучин цагийн намхан авдар байна. «Түвнийг сэргээгээд будчихдаг байж дээ. Хөгшин бид хоёрын анхны юм» гэж бодов. Тэр хуучин авдарнаас бусад юм цөм ёсоороо, бөхөж байгаа зул хүртэл ёсоороо бөхөж байх шиг санагдана. «Одоо ингээд болоо юм биш үү дээ. Хичнээн болтол өөрийгөө ч хүнийг ч зовоох вэ!» гэж гэнэт бодов.

Хөгшин нь үнээгээ саагаад орж ирэхэд айлын хүвхдийг давхиулаад нутгийн өвгөцүүлгийг ирээч гэж хэлүүлэв. Аргагвй цаг нь тулаад амин дээрээ байлгахыг бодож дээ гэж Жав гуайн үеийн гурван өвгөн яаран ирлээ. Урьд газар хонхойтол сууж мордож байсан уяан дээр нь бууцгааж юу гэж хэлж уулзана даа гэж зүрхшээн ороход

Жав гуай харин сулхан дуугаар боловч үхэх гэж байгаа хүний амнаас гарамгүй хөгжилтэй наргиантай юм ярьж угтлаа. Хүрэн торгон дээл өмсөж, дөчин таван оны чөлөөлөх дайнд түр цэрэгт татагдан яваад авсан шар гуулин медалиа зүүчихээд өндөр дэр түшжээ. Жав гуайн багын түнш бөгөөд гээгт Найдан хэмээх саяхан болтол гээгтэй явсан хүдэр хар өвгөн, нутгийн их хүндтэй хүн, ОЛОН жил Жав гуайтай хамт баг сумын элдэв алба хааж явсан боргоцой Дорлиг (Яагаад тийм хоч авсныг бурхан мэднэ.) Үеэл болох шумуул Жамц гэгч гонгиносон нарийхан дуутай өвгөн үхэлд тулсан нөхрийгөө ингэж наргиж наадаж байх юм гэж санасангүй. Хатуу эр гэдгийг мэднэ. Гэвч харахад нүд хальтармаар болсон гэж сонсоод аргагүй зүрхшээн орж гарах нь ч ховордсон байж. Нэг голын, нэг үеийн өвгөцүүл урт амьдрал туулж насан хэвийхийн жам ёсоор уван цуван цөөрсөөр боловч аз уу зандан цагийнхтайгаа адил бие биеэ нэрээр нь биш овгоор нь дуудаж наануу цаануутай явах учир нэг нь ингэж тасраад талийчихна гэдэг амьдрал өм цөм үсэрснэ гэсэн үг. Жав гуай үлдэх хэдийнхээ сэтгэлийг засъя гэсэн шиг байлаа. Гээгт сүүлхэн шигээр ирээд нүд дальдран зуухны аманд сууж мод толгойтойгоо ноцолдоход Жав гуай түвнийг шоолж гээгт маань улам л өнгө ороод байна. Залуу эхнэр авах гэж байна гэдэг нь ортой догоо. Тэгтэл энэ бид хоёр чинь анх нэг жил эхнэр авсан юм шүү дээ. Одоо энэ Должингоо босгох гэж яаж хөглөж явснаа санаж байна уу? Должингийн муу эмээлийг чингэлэгнээс авах гэж яваад нохойд хонгоо уруулчихсанаа, мөн ч ядуу байж дээ. Эмээлтэй морь хөтлөөд ирэх чадал байхгүй. Одоо харин жаргаад, аагаа багтаахаа байж. Бас залуу хүүхэнд санаатай» гэхэд гээгт дорхиноо сэтгэл уужирч гаансаа өвөртлөн «Золиг гэж! Нохойд уруулсан сорви одоо ч бий шүү» гээд гэрээр дүүрэн инээдэм болов. Андынхаа амин дээр байж уй гашуу болно гэсэн чинь харин найр наадамд ирсэн юм шиг хөгжөөнтэй болдог байна. Жав гуай тэдэнд, Муу Дэвхэргийн (өөрийн нь хоч) чинь амьд явах хоног аргагүй гүйцэж байна. Та нарыгаа нэг хараад үхье гэж шийдлээ. Үхэхийн өмнө нэг сайн наргиж, та нарын хаа дуулах хуурдахыг сонсьё. Урьдын цагт юмсан бол хойт насандаа уулзаж юу магад гэхсэн. Намайг та нар эс мэдэх биш. Үхэлгүй мөнх хорвоо дээр төрсөн бол одоо яая гэхэв. Алив үеэлээ чи хамраа харж уруу царайлж суулгүй наадах архи айрагнаасаа хий. Жаахан шар тос хөвүүлээд над ч гэсэн хийгээд аль! Муу дэвхэргэн алсын замд үдэж байна гэж бодоод л ууцгаа! Заавал хөдөөлүүлж ирчихээд уй гашуу тайлж байна гэж уу алба уу? Ямар ч гэсэн ухаантай амьсгаатай байгаа дээр нь амьд Жавтайгаа урьдынх шигээ наргиж байна гэж бодоод ууцгаа! гэж шахаж байв. Тэгээд хэлсэн ёсоороо шар тос хийж халаасан архи жаахан уучихаад нүд нь гэрэлтэж, ёнтгор шанаанд нь хүртэл цус туяарав. Үхэлгүй мөнх хорвоо дээр төрөөгүйгээ сайн мэдэх тэр хэд түншийнхээ үгийг аргагүй дагаж архи айраг ууцгаа! дуу шуу болов. Найрын гурван дуутай асан гээгтэд ая барих алба тулгарч гээгт хөөрхий минь, хуучин бууны хугархай гэдгээ үзүүлээ. Хөө тортог болсон сөөнгө дуутай морин хуурыг хөглөж амьсгаа тасалданги боловч сүрхий эршүүд баргил хоолойгоор,

Зэ жигүүртэй төрсөн маньд чинь
 Жигтэй сайхан орон байвч
 Жаргал зовлон алинд ч бол
 Заяаныхаа хүчээр болдог бус уу

гэж дуулахад Жав гуайн хөгшин эрэгнэгийнхээ хажууд нулимсаа арчин буруу харж суув.

«Гээгт ч нээрээ залуугаараа байна. Өвгөн шувуу буцнаа гэж...» гээд Жав гуай шvvрс алдсанаа тvрхэн зуурын гунигаа хөөн зайлуулж «Боргоцой. чи тэр жил намайг яаж чадсанаа яриач» гэв. Боргоцой Дорлиг бугуйндаа алтан цаг зvvж, нvдэндээ сvvдэр шил зvvчихсэн дэгжин шовгор өвгөн ярихаасаа тvрvvн хээг хээг инээгээд, Би багийн дарга, Жав ухуулагч тэр зун алба ширvvнийг хэлэх vv. Дайны урьд жил шvv дээ. Залуу ч байж. Цэргийн агт, ноосны ноогдол гvйцээх гээд л бид хоёр өдөр шөнөгvй айл хэсдэг байлаа. Тэгэхэд баг гэдэг чинь одоогийн сум шиг нутагтай, явж барагдахгvй. Нэг өдөр доод Хvрэмт орж явсан чинь зам дээр морио барьсан хvн хэвтэж байна. Хvрээд очтол мань хvн хурхирч хэвтдэг байгаа. Ер нь бөх унтжээ. Тэгэхээр нь шогломоор санагдаад морийг нь хөтлөөд алга болж өглөө. Мөн ч дvрсгvй байж дээ. Мань хvн нэг сэрэхнээ явгарчихсан байдаг. Хагас өртөө шахам хөлөө холготол мацаж айлд хvрсэн байсан. Сvvлд тэгж явгаруулснаа хэлээд алуулах шахсан сан гэв. Энэ мэтээр идэр залуугийнхаа элдэв явдлыг дурсалцана. Шумуул Жамц согтохоороо уйлдаг, биеэ хичнээн баривч тэссэнгvй шvлсээ савируулж байгаад гингэнэтэл уйлчихав.

Чи битгий хvн уруу татаад бай! Уйлж байгаа нь хvртэл енгэнээд яг шумуул шиг гэж Жав гуайн шоолоход инээдэм болж харин ч гомдож орхисон Жамц,

Чи хэзээнээс чулуу шиг хатуу сэтгэлтэй хvн. Үлдэх биднийгээ ч зөөлөн дорой улс гэж мэдэхгvй гээд гарч явахыг завдсанд,

Үеэл минь! Би чинийхээ уян зөөлөн сэтгэлтэйг мэдэлгvй яах вэ. Тоглосон юм. Чи адуу хураагаад ирэхгvй юу, би нэг харъя гэж гуйв...

Жамц, адуу хурааж гэрийн гадаа авчирсан хойно хvмvvс Жав гуайг ширдэг дээр дамжлан гаргажээ. Жаран хэдэн жил амьдарсан хорвоо ертөнц зуныхаа нэг сайхан өдрөөр тvvнийг vдэн гаргаж байна уу? Наран хэвийж агь гангын внэр анхилмал зөөлөн бөгөөд бvlзэн сэвшээ vxлийн өмнө зоригтой тайван бай гэж аргадан илбэж байх шиг, Нутгийн хөх ногоон гvвээ толгод униар дунд замхран вээгдэх нь уужим боловч хvний насан хязгаартай ямархан жамтай ертөнц билээ гэмээр. Энэ нар, салхи, тэнгэр, гvвээ толгодоо сvvлчийн удаа харж байна гэж Жав руай бодож байлаа Жамцын хурааж авчирсан адуу уургилан бөөгнөрч аагаа багтааж ядсан унага даага тангаралдан чарлалдах бөгөөд харин НЭГ хөгшин буурал сvргээс зайд уу зvvрмэглэн байна. Жав гуай тvvнийг харж омголтсон зийвгэр уруулаа муруйлган инээв.

Тэр буурлыг хараач? Мөн ч ястай адгуус юмсан. Муусайн байдасуудад гологдож врээ шvдлээд хажиглуулаад одоо ч больж дээ хөөрхий. Гэхдээ надаас л тvрvvлсэнгvй дээ гэв. Чингээд хэдэн мөч өнгөрөхөд нар салхинд цочирдсондоо ч юм уу амьсгаа нь дээр гарч нvд нь ЖИГТЭЙХЭН хурцаар гялалзав.

Үеэлээ уурганы минь хуйвийг тайлаад аль! гээд хуйваа Гэээгтэд өгч,

Чи залуу эхнэр авах санаатайгаараа vvнийг ав! Оонын хvзvvгээр хийсэн сайн хуйв шvv. Чадлаа взvvлэхэд чинь хэрэг болно гэв. Дорлиг тvншдээ сийлбэр нь балартлаа элэгдэж мөлийсөн жижиг гартаам хөөргөө «Ганган хvнд гархи нэмэр» гэж өгөв.

Чингээд сvvлийн вгээ хэлсэн нь,

Та нарыгаа, нутаг усаа, адуу малаа харж авлаа. Хичнээн сайхан салж болмооргvй ертөнц боловч Гэээгтийн дуулдаг өвгөн шувуу буцах цаг болжээ. Жаран хэдэн жил дэлхийн тоос хөдөлгөж их юм вэлээ. Гомдол алга. Сайн ханьтай, голомт залгах хvвтэй, сайхан нөхөдтэй жаргаж явлаа. Ийм тийм юм дутуу дунд байсан гэж гажрах юм алга. Олны дунд л явлаа. Жамц минь чи сэтгэлээ барьж вэ! (Жамц уйлсаар холдов.) Бид чинь ингээд л уван цуван хойт энгэртээ гарах улс шvv дээ, Жам юм

хойно. Ямар манай монголын удам тасрахаар биш! Та нар минь тэгээд үр ач өнөр өтгөн жарган дэгжиж яваарай! За одоо боллоо. Гэрт минь оруулаад аль! Жав гуай үүр шөнө хагацахын алдад насан өөд болжээ.

НАРАН ТОГОРУУ

Миний бие зуны оройн нартай салах ёс гүйцэтгэн сүмийн хуучин туурины дэргэдэх ус нь ширгэсэн худгийн хашлага дээр сууж байлаа, Миний хүн болсоор өнгөрөөсөн арван тавхан жилийн дотор гайхмаар их үйл явдал болжээ. Сүм байсан. Сүм үгүй болов. Би түүний учрыг сайн ойлгохгүй боловч харамсах юм алга. Бага байхдаа ОЛОН гишгүүртэй хөх модон довжоо өөд нь ээжийн гараас зүүгдэн авирч гардаг сан. Сүмд ороход олон лам нар хурал хурж бүрээ бишгүүр хангинан, хүж гаврын үнэр анхилан, араа шүд нь арзайсан сахиус догшид, амгалан нигүүлсэнгүйн дүрт бурхад зулын гэрэлд гялбалзан байдаг сан. Бурханд мөргө гэхээр нь мөргөнө. Тэр бүхэн газар цөмөрсөн мэт алга болж зөвхөн сүмийн чулуун суурь үлджээ. Тэр чулуун дөрвөлжүүдийн хоорондуур лууль шарилж ургажээ. Харамсах юм алга. Мөхөх ёстой болоод л мөхөө биз, Худаг нь хүртэл ширгэчихсэн. Энэ худгийг миний аав ухалцсан гэж ярьж байсан санагдана. Аав минь ч байхгүй. Ер нь сүм дуган, аав бас өөр олон: юм алга болж урьд өмнө байгаагүй шинэ юм бий болдог юм байна. Дайн болов гээд манай нутгийн аль чадалтай түшигтэй эрчүүд цэрэгт дайчлагдсаар жил болж байна. Миний ах ч бас явсан. Эргэж ирэх үгүй бүү мэд, Дайны газар хүнд алуулчихдаг гэнэ. Маргааш өглөө би ч бас явна. Аймгийн сургуульд явж байгаа хүн дайнд явж байгаа биш боловч урьд байсан юм байтугай, хүн алга болчихдог ертөнцөд ямархан хувь заяа угтаж байгааг хэн мэдэх билээ.

Ингэж бодоод газраас хайрга авч худаг руу шидэхэд ёроолын шалбаагт чол чол хийн унав. Би нутгийнхаа нартай салах ёс гүйцэтгэж байгаа учир шингэтэл нь энд сууна. Оройн саалины цаг. Айл айлын үнээний хороод тавьсан майн утаа найман сарын нов ногоон нуга тал дээгүүр алгуурхнаа суунаглан мөлхөнө. Тэрүүхэн урдах модны булгийн ойролцоо сүрэг улаан тогоруу бэлчиж явна. Оройн наранд ийнхүү улайран харагднам бөгөөд дэгдээхий тогоруунууд хүчийг сорих гэсэн мэт жигүүрээ дэлгэж явгалан гүйнэ. Тэр «тогоруунууд алс холоос ирдгийг мэдэх боловч «Миний нутгийн тогоруунууд баяртай» гэж дотроо би өгүүлнэм. Урд арын модны захын цэл ногоон цагдуулууд шингэх нарны гэрэлд мөн л улбар өнгөтэй болжээ. Надтай хамт өссөн тэр зулзаган моднуудыг би цөмийг танина. Булгийн эхний ганц хөгшин шинэс одоо хөгшрөөд бөв бөгтөр болжээ. Хөгшин мод үхэж залуу мод ургаж байдаг ёс юм бизээ.

Бага байхдаа борооны дараа татсан солонгыг барих гэж ойн зах хүртэл гүйхэд энэ цагдуулд зам хаадаггүйсэн. Чингэхээр надтай хамт «төрсөн» нялх модод байжээ. Дэлэнгээ хөнгөлсөн үнээнүүд майн утаан дундуур толгойгоо сэжлэн олон зуны турш гаргасан цувцаараа бэлчээр тийш явна. Баруун хотын тэндээс нэгэн том улаан бух гарч ирээд хааяа шороо цацлан хүлээж «надтай цанхаагаа гаргах бух байна уу» гэх шиг урамдан бүрхэрнэ. Наран сөрөг нэлдээ агь ургасан зуслан дэнж мөнгөн сортой харагдана. Хүүхдүүд хонио ялган шуугилдаж тэртээ зүүн үзүүрийн айлын гадаа цагаан морьтой согтуу хүн улаан юүдэнгээрээ даллан хашгирна. Тэр Тэхийн Палхай лав мөн. Тэх гэдэг нэртэй байх яах вэ. Харин Палхай гэдэг маань юу гэсэн үг вэ?

Багад нь муу амтан болно гэж ёрлож өгсөн нэр шиг. Тэр Палхай манай нутагт үлдсэн цөөхөн эрчүүдийн нэг бөгөөд цаг үргэлж архи ууж авгай хүүхэд түйвээж явна. Өрөөсөн гар нь татанхай учир цэргээс гологдсон гэрэг. Палхайн орь дуунаас ургах мэт нөгөө улаан тогоруунууд нисэж майн утаан дээгүүр эргэлдээд ганц модны булгийн тэнд дахин буув.

Нар шингэх дөхжээ. Маргаашаас эхлээд би үхрийн хорооны шургааг дээр юм уу энэ худгийн ирмэг дээр сууж нутгийнхаа нар шингэхийг үзэхгүй, хол явчихсан байна. Нөгөө улаан бух хичнээн шороо цацлавч мөргөлдөх зүрхтэн ирсэнгүй тул цээлхэн залуу дуугаар урамдан үнээнүүдийн хойноос яваад өглөө. Би Палхайг тэр бухтай тархий нь хага мөргөлдүүлэх юм сан гэж бодоод инээд алдав.

Манай хөрш Сангид гуайн гадаа үнээгээ сааж дууссан хүүхнүүд цуглараад хангинасан сайхан хоолойгоор дуулцгаав. Тэдний дуу үдшийн сэрүү буусан нуга талын дээгүүр ээллэн, шингэх нарны түмэн цацарагаар дамжин одож байх мэт.

Огторгуй харахад минь хол шиг аад

Орох л борооны түргэнийг дээ

Орчлон санахад минь хол шиг аад

Очих л насны түргэнийг дээ...

Цэрэгт явсан эр нөхөр, сэтгэлт хүнээ санаж дээ гэмээр гэгэлгэн гунигтай дуулна. Хүн хүнээ хайрлах ба санах ёсыг би мэддэг болжээ. Чингэснээс хоолой дээр мннь бөөн хар юм тулж ирээд арай л уйлчихсангүй.

Ганга л мөрний гургалдай

Гадаа ирээд жиргэнэ л...

Ээжийн бурхны орон гэж ярьдаг тэр Ганга мөрөн хаа ч юм билээ? Энэ тогоруунууд тэндээс ирдэг юм биш байгаа? Үгүй, бий болох үхэх, төрөх жамтай энэ ертөнц ямар их уудам бэ. Тэр Ганга мөрөн гэдэгт нь хүрч очих цаг ирэх ч юм билүү «Мөнх биш хорвоод хүн төрдөг, ухаантай зоригтой яваарай» гэж аавын захидаг үнэн. Ухаантай зоригтой явбал аймгийн сургууль байтугай тэр гайхамшигт Ганга мөрөнд ч хүрч болно.

Хүүхнүүдийн дууг уяран чагнаж байтал нар шингэж улаан тогоруунууд жирийн хөх тогоруу болов. Нутгийн минь нар баяртай! Тогоруунууд ч нар шингэхийг хүлээж байсан мэт агаарт хөөрөн майн хөх суунаг дээгүүр алсыг чиглэн нисэв. Тогоруунууд минь баяртай! Би маргааш та нарын хойноос одно...

Од түгж дулаахан шөнө болов. Хөрш айлуудынхаа хөгшдийг сайн сууж байгаарай гэж хэлээд ир гэж ээж минь хэдэн хадаг өвөртлүүлээд явуулав. Алс явах хүн хөгшдийн ерөөлийг сонсох ёстой бөгөөд аян замд өлзийтэй болно гэж би итгээд, Ерөөл сонсохоос илүүд бодох нэгэн зүйл надад бий. Үерхдэг охин гэх юм уу, юу гэмээр юм бэ дээ. Булгийн ганц модон дор түүнийгээ хүлээж байхдаа зүрх минь түг түг цохилон байв. Зүгээр нэг үерхдэг бол юундаа ингэж зүрх булгилах билээ. Энэ амьтан болгон ямар нэг юм хүлээж ийм одтой дулаан шөнийн тэнгэр дор анир чимээ чагнаархан байдаг болов уу гэмээр. Хээр талд адуу янцгаан, мэлхий нойрмог дуугаар вааг вааг гэж ноход хөв хөв хуцна. Адуу адуугаа мэлхий нь мэлхийгээ, нохой нь нохойгоо хүсэмжлэн дуудаж байх мэт. Хүлээсэн тэр минь нүцгэн хөлөөрөө хий агаарт явах мэт чимээгүй гишгэлэн оддын гэрэлд сүүтэгнэн хүрч ирээд,

Цайгаа буцалгах гэсээр удчихлаа. Чи их хүлээв үү гээд зайдуухан суув. Саяхан

болтол бид эзэнгүй зуслангийн байшин саравч, лууль шарилжинд нуугдаж тоглодог байсан атал одоо тийнхүү тоглох байтугай бие биендээ хүрэхээсээ эмээн болгоомжлох болжээ. Бие биесээ нууцаар хүсэмжилж сэтгэл догдлох сонихон. Бид хэн, хэнийхээ дээрхэн гарсан амьсгааг чагнаж нэг хэсэг дуугүй суулаа. Хажууд чөдөртэй морьд өвс ширд ширд зулгаахаас өөр чимээгүй. Охиноос буцалсан цагааны үнэр ханхлах нь нөгөө л аарц сүү болсон оготор даалимбан тэрлэгтэйгээ аж. Харин би дэлгүүрийн үнэртэй шинэ даавуу дээл савхин гутал өмсөөд харанхуйд боловч түүнийгээ байн байн харж, тийм сайхан шинэ хувцастайгаа охинд мэдэгдэх аргаа олж ядан суув. Ялангуяа савхин гутал хүсэл болсон эд билээ. Нэлээд томдсон тэр хуучин савхийг ээж минь бүтэн бодоор авч өгсөн юм.

Сампилын аав, Баатарын ээж гээд бүгдээрээ над мөнгө өгсөн. Ээж ноосныхоо мөнгөний талыг өгнө гэсэн. Би аймгаас чамд савхи авч явуулнаа.

Аймгийн хоршоо нээрээ их юмтай байх даа гэж охин горьдож итгэсэн дуугаар хэлэв. Бидний дуу хүртэл өөр болжээ. Ээж намайг ёстой эр хүн шиг бүдүүн дуутай болсон гэнэ. Охин хоолой дээрээс гарах огцом чанга дуутай байснаа одоо цээжний зөөлөн дуутай болжээ. Харанхуйд би түүний номхон бор нүдний гунигт харцыг мэдэрч байлаа. Би аймгийн сургуульд явж тэр минь аарц цагаа буцалгасаар үлдэх тул гуниглах нь аргагүй дээ. Би түүнд зүрх шимширтэл хайр хүрч байлаа. Оготор даалимбан тэрлэгний хормойгоор үхрийн баас шавхай болсон нүцгэн хөлөө ороож хацраа өвдөгтөө наагаад нулимст нүдээр гөлрөн хоцрох хөөрхийлөлт дүр нь үзэгдэв. Хүүхдийн харьцах гэнэн цагаан ёсыг эвдэж, аргагүй ертөнцийн нүгэлт амьдралын амтыг үзүүлдэг тийм нэгэн цагт ийнхүү хагацан салах өдөр тохиолдоно гэж санасангүй.

Гэвч хайр бол зөвхөн бодлоор биш бас биеэр хүрдэг ажээ. Мөнгөн тоос татан зураих тэнгэрийн заадас, зуны шөнийн түмэн түмэн од гялалзах аугаа ертөнцийн дор хослон байдаг жаргал зовлон өчүүхэн хоёр амьтанд бас ноогджээ. Хүүхэд бас гэнэт нисэн одсоныг харамсах адил чимээгүй уйлан гашуун нулимсаа залгихад маань дотор бяцхан онгойв.

Би аймгийн сургууль төгсөөд цэргийн сургуульд явна. Цэргийн дарга болоод чамайгаа аваачна. Тэр болтол зуны амралтаар уулзаж байх боллоо доо.

Би чамайг хүлээгээд л байна. Ах жин тээж аймаг орвол хамт очиж магадгүй. Чи надад захидал л их бичиж байгаарай.

Тэгнээ.

Ээж чинь яатахав гэж хүлээж байгаа даа.

Яах вэ, миний хүүгийн дуу хүртэл бүдүүрээд ёстой эр хүн болж гээд л байсан.

Охин шүүрс алдаад миний гарт нэг зөөлхөн юм бариулж

Миний багын үс. Чи комсомол болгоно гэж гэзгийг минь хайчилчихсанаа санаж байна уу? гэв. Дүрсгүй толгой би нээрээ тайранхай үстэй хүүхнүүдийг хараад шодгорхон гэзгийг нь тас хайчлан «комсомол» болгосон юм. Хүүхдийн үнэр анхилсан тэр туг үс эрдэнэ чандмань шиг нандин болно гэж хэн санах билээ дээ.

Охин түүнийг зөнгөөрөө мэджээ. Амьдрал гэдэг үлгэр шиг ч юм шиг, үгүй ч юм шиг.

Үлгэр хэвээрээ байгаасай гэтэл барин тавин үнэн юм болчихно. Амьдрал үлгэр байдаг нас өнгөрчээ. Бид хоёр үүнийг мэдрэн тэнгэр ширтэж гайхан ХЭВТЛЭЭ.

Балчирхан ухааны гэнэхэн үлгэр дахин ирээсэй! Салалтын гунигт мөчид би тэнгэрээс үлгэр шившин гуйлаа. Тэнгэр над үлгэр хайрлав. Мөнгөн тоос татан зураих тэнгэрийн заадсаар замнан сүрэг улаан тогоруу нисэн явтал нутгийн минь нарны гэрлийг авч

яваа тэдгээр наран тогоруу алсын алсад нисэж одъё гэж намайг дуудан байх мэт.
Наран тогоруу! Хараач тэр нарантогоруу!

Амьдрал үлгэр биш ажээ. Хайрт бяцхан нөхрөөс минь үлдсэн юм хүүхдийн үнэртэй сэвлэг үс байна. Нутгийн минь нарны гэрэл сүүлчийн гэнэхэн үлгэрийг авч одсон Наран тогоруунууд алихан газартаа явна вэ? Алсын алст нисэн одъё гэж одоо ч намайг дуудсаар байна уу.

УЛААН ШҮХЭР

1. ХАГАС САЙН ӨДӨР
Хоролмаа үсчний газрын том толины өмнө бие, хувцас хунараа сайтар шалгав. Урт сормуустай зууван шар нүдээ хүртэл хэдэн янз болгож үзлээ. Үсээ ийнхүү хараар будуулах болгонд шар нүд нь улам тод болчихдог билээ. Төрөлхийн юмыг яалтай ч биш. Одоохондоо нүдний будаг гэж гараагүй байна. Гээд энэ шар нүдийг нь сайханд тооцдог харцуул ч олон байдаг юм. Мягмар ч гэсэн «Чиний минь нүд наран нүд» гэдэг билээ. Наран нүд гэхээр их л сонин. Энэ өдөр Хоролмаа өөртөө нэг л аятайхан харагдав. Ягаан бор өнгийн оготор бошинз охидын хувцасны янзтай боловч нэг ч их буруу зөрүү харагдахааргүй. Түүний бахархал болох чийрэг сайхан хөл нь энэ зуны наранд хэдий нь хүрэн зандны өнгөтэй болсон гэвч судаснууд нь хөхрөн салаалж харагдана. Хэдхэн жилийн өмнө Хоролмаа нэртэй тамирчин байсан юм. Цэнгэлдэх хүрээлэнд цугларсан хэдэн мянган хүний өмнө уран хөдөлгөөн үзүүлж биеийн чийрэг чамбай, гоо үзэсгэлэнг гайхуулдаг байсан юм. Хөлд нь ийм хөх судас гарч ирэх юм гэж тэр үед огтхон ч санадаггүй байжээ. Спортын мастер цол ч насны энэ мэт хувирлыг нууж чадахгүй нь мэдээж. Нас гуч гарч биеийн уян налархай алдагдахад шүхэрч болсон билээ. Бүсгүйчүүд шүхрээр буух зоригт сайхан явдлыг хошуучлагчийн нэг нь юм. Тийнхүү Хоролмаа зөвхөн уран гимнастикийн спортын мастер төдийгүй зориг самбаа гоо жавхлан хосолсон хүүхэн гэж цууд гарчээ. Энэ бол түүний бахархал юм. Зууван шар нүдийг хүрээлсэн үл мэдэг үрчлээ энд тэнд ил гарч ирсэн хөх судас мэтийн насны тэмдэгт дарагдахгүйн тулд үсээ будуулж оготор бошинз өмсөж явдаг боловч сэтгэлээрээ бол тэрхүү «Наран нүд» гэдэгтэйгээ адилхан.

Хоролмаа хувцасныхаа өчүүхэн нугалааг хүртэл тольдож засаад үсчний газраас гарав. Түүний нүдэнд зуны тунгалаг хурц наран мэлтэсхийв. «Хүмүүс намайг аятайхан харж байна» гэж бодоход хөл хөнгөрөөд явчихна. Хоролмаа өөрийг нь хүн ямраар харж байгааг андахгүй. Атаархал, шохоорхол, адлал цөм хүний ганцхан харцнаас илэрхий болно. Хоролмаа үүнийг өөрийн эрдэм гэж санахгүй бөгөөд бүсгүйчүүд цөм тийм мэдрэмтгий биз гэж бодно.

Энэ хагас сайн өдөр хотын гудамж чөлөөнд зүйл зүйлийн цэцэг цацсан мэт олон өнгө хосолжээ. Тэдний дунд ягаан бор цэцэг бол Хоролмаа байлаа. Өөрийгөө тийн бодож, бүжигчин мэт өлмий дээрээ хөнгөхнөөр гишгэн цээжин биеэр урагш тэмүүлэн салхи татуулж явлаа. Түүнийг нүдний булангаар боловч харалгүй өнгөрөх харцуул үгүй. Энэ өдөр нартай жаргалтай өдөр ажээ. Өрнөдийн аль нэг орны жуулчин бололтой ёнхор хамартан дайралдав. Шорт хэмээх шуудаг өмсөж нэг их үстэй хөлөө ил гаргасан хийгээд нүдэндээ том хар шил зүүж гохийсон урт хүзүүндээ зургийн хэдэн аппарат зүүсэн лут эр Хоролмааг ээрч «Эрхэм хатагтай минь, ганцхан хурам хүлээнэ үү. Та ёстой сайхан монгол хүүхэн байна. Таны зургийг авахыг зөвшөөрнө үү» гээд

хариу хэлэхийн завгүй зургийг нь дарж орхив. Гадаадын хүнтэй сээтэгнэв гэж ойлгосон зарим хүн зэвүүрхсэн юм уу шоолсон янзтай харжээ. Гэтэл Хоролмаа улам урамтай, баясгалантай боллоо. «Сайхан монгол хүүхэн» гэж харийн хүнд сайшаагдахад аятайхан байлгүй яах билээ. Багахан юмнаас ертөнц уужим болно. Гаднын орон зай өнгө үзэмжийг сэтгэлийн хэмжүүрээрээ хэмждэг хүний аятайхан ганц үг нарыг гэрэлтэй, тэнгэрийг чөлөөтэй болгоно. Амьдралын зам гэгчийн нэгэн хэсэг нь хотын шуугиант энэ гудамж болж алхаж гишгэхэд хөнгөн. Ийм цагт хүнийг хайрлаж яваагийн учир утга бүрэн болж ганц хүнд биш бүхий л ертөнцөд тэр хайраа хүртээмээр санагдана.

Язганасан энэ олон хүний дээрээс гал улаан шүхрээр бууж «Би та нарт хайртай Би газар, тэнгэр, хот тосгон, уул тал цөмд нь хайртай!» гэж хашгирмаар санагдана.

Баярлавал ч баярлахын чинээ баярлаж, гутаж гунивал ч өөд татахад хэцүү болчихдог зантай Хоролмаад «хаврын тэнгэр шиг» гэдэг маш дэлгэрсэн зүйрлэлийг хүмүүс «хайрлах» нь элбэг боловч өөрөөр байж чаддаггүй билээ. Энэ бол үнэн хэрэгтээ хаврын тэнгэр шиг муу зан биш, харин гэнэн цагааны тэмдэг болох бөгөөд ертөнцийн бүх явдлын төлөө баяр ба шанлалыг эдэлж байдаг хүний зан юм.

Гэвч үүнийг тэр болгон ойлгох нь үгүй.

Элдэв чимэг зүүлт баарцаглуулж хоргой торго өмссөн хоёр ихэмсэг хүүхэн Хоролмааг тээр ХОЛООС илэрхий шоолон инээлдэв. Нэг нь годгорхон гээгтэй охидууд байх цагтаа Хоролмаатай хамт сурч байсан танил юм. Одоо хотын цуутай авгайчуудын нэг бөгөөд Хоролмааг тоохгүй болсоор уджээ. Тоохгүй нь ч яах вэ. Хамгийн гомдолтой нь гэвэл Хоролмаагийн тухай элдэв хов жив тараадаг хүн.

Хажуугаар нь өнгөрөхдөө маш увайгүй жоотолзон,

Мастер сайн уу? гэж ирээд л учир зүггүй инээд алдав. Хоролмаагийн дотор гэнэт харанхуйлж хотын дээрээс бууж үзэгдсэн нөгөө гал улаан шүхэр «Сайхан монгол хүүхэн» гэж хэлүүлээд баярласан баяр цөм хийсэн ариллаа. «Би эдэнд ямар муу юм хийлээ дээ» гэж Хоролмаа сэтгэл алдран гомдлоо. Нар бүдгэрч аугаа цэнхэр огторгуй хумигдчих шиг. Алдар цол ч юм уу гоо сайханд чинь атаархан хов живээ хавчуулж байна гэж харцуулын хэлэхээр нэг хэсэг итгэдэггүй явсан юм. Уран гимнастикийн нэрт тамирчин явсан жавхлант залуу насанд тэр бол тоохын ч хэрэггүй зүйл байжээ. ГЭТЭЛ ТЭНгэрээс шүхрээр буудаг болсны нь хойно элдэв муусайн хов бүр гаарч итгэхээс өөр аргагүй болсон билээ. Шүхрээр бууна гэдэг бол жишээ нь саяын хүүхний атаархлыг улам хөөргөх юм байжээ. Хэдэн нас дүү нөхөртэй суусан, шар нүдтэй байж үсээ хараар будуулдаг зэрэг нь бүр сүртэй юм болчихно «Юунд ингэнэ вэ? Би ямар гэмтэй юм бэ?» гэж бодох тусам нартай жаргалтай энэ өдөр хар өдөр болон хувирлаа.

2. БҮТЭН САЙН ӨДӨР. Буянт ухаагийн дэнжид шүхэрчдийн үзүүлэх наадам болж байв. Чухам чаддаг чаддаггүй хүн бүхэн шүхрээр бууж баймаар цэлмэг баймаар цэлмэг сайхан. Шүхэрчдийг шохоорохоор ирсэн хүмүүс хотоос энэ аглаг ойд дэнжид хэсэг бусгаараа гарцгаажээ. Зарим нь Туулын усанд орж наранд биеэ шарж хэвтэцгээнэ. Хоролмаагийн нөхөр Мягмар хүмүүсээс холхон ганцаараа сууж байв. Хэдэн насаар эгч эхнэр авснаас болж үеийн нөхдөөсөө гашуун үг бишгүй сонсовч дотроо бахархаж явдаг хүн. Бас цуутай хүүхэнтэй суух гэж мэрийсэн эсвэл эр хүн байтал зальт эмийн эрхэнд орсон зэргээр адлан ярилцана. Энэ бол нөгөө ховч хүүхнүүдээс л гардаг үг юм. Гэвч Мягмар Хоролмаад үнэнхүү хайртай. Хоролмаа

жөтөөч хүмүүсийн хэлцдэг шиг тийм адал самуун явдалтай хүүхэн биш гэдгийг мэдэж байвч олон хавар нэгэндээ гэгчээр элдэв муу үг дуулсаар хардлагын хар хумсанд зүрхээ маажуулах нь цөөнгүй болжээ.

Өнөөдөр Мягмарын нартай жаргалтай өдөр байх ёстойсон. Гэвч өчигдөр орой яльгүй юмнаас хилэгнэн,

«Чи учиртай гурвын Хоролмаатай яг адилхан» гэж ирээд л аашилснаа бодоход яс хавтайм ажээ. Жаахан халамцуу байсныг хэлэх үү. Энэ өдөр Хоролмаагийн наран нүд нэг нь бүүдгэр байлаа. Түүнийг нь сэргээж гэрэл гэгээтэй болгох гэж оролдовч нэг л болсонгүй. Шүхрээр бууж ирсэн хойно нь ямар аятайхан үг хэлье дээ гэж бодолхийлэн сууж байгаа нь энэ.

Нисэх онгоцны буудлаас хөөрсөн түрүүчийн «царцаа ногоон» эргэлдэн эргэлдсээр өндөр авч шүхэрчдийг цацлаа. Энэ бол эрэгтэйчүүдийн баг бөгөөд Хоролмаа гурав дахь онгоцноос үсрэх ёстойг Мягмар мэднэ. Олон өнгийн шүхэр цэв цэлмэг тэнгэрт цэцгийн цоморлиг мэт задран алгуурхнаа доошлох нь үзэсгэлэнтэй бөгөөд бахдалтай. Бууж ирэнгүүт нь угтаж очоод «Наран нүдээрээ намайг хараач! Газрын хөвгүүн миний сэтгэлийг гийгүүлэх гэж сарнай цэцгээс мэндлэн бууж ирсэн хурмастын ариун дагина минь! Би чамайгаа дахиад хэзээ ч гомдоохгүй гэдгээ тангараглая!» гэнэ. Тэгэхлээр Хоролмаа наран нүдээрээ инээгээд л миний хэлсэн муу үгийг мартчихна. Ер нь ийм нартай жаргалтай ертөнцөд хүн хүнээ атаа жөтөө санаж зовлон үүсгэхийн хэрэг юу байна? Адгийн муу хов үг хүртэл зүрх сэтгэлийг могойн хор шиг хордуулж байна шүү дээ. Хоролмаа бид хоёр хичнээн жаргалтай байж болох билээ. Хэдэн насны зөрөө ад үзэгдмээр тийм ёсон бусын явдал юм гэж үү? Бид хоёрын хувийн явдал бусдад ямар хамаатай юм бэ? Хоролмаа түрүүн буудал руу явах гэж байхдаа яасан сайхан тэнгэр вэ гээд санаа алдсан. Цэлмэг сайхан тэнгэрт дуртай хүн чинь яаж хар муу санаатай байх юм бэ? Золигийн тэнэг би дэндүү хайртай болоод л дэмий үг хэлчих юм...

Мягмар энэ мэтийг бодон байтал гурав дахь онгоц Буянт Ухаа дээгүүр эргэлдэн хөөрлөө. Хоролмаа тэргүүтэй хэдэн бүсгүйчүүд их өндрөөс үсэрч дураар шумбасны эцэст шүхрээ задлах учиртай. Хүмүүс түүнийг маш их сонирхон хүлээж байсан тул тал бүрээс гүйлдэн цугларчээ. Онгоц цэв цэнхэр тэнгэр өөд хөөр хөөрсөөр зохих өндрөө авсан хойно хэдэн бяцхан цэг тасарч чулуу мэт уналаа. Хүмүүс амьсгаа хураан нэг-хоёр-гурав-дөрөв гэж тус бүрдээ тоолно. Хар эрчээрээ унаж явсан тэр цэгүүд хэдхэн хурамын дараад бас л хөх, шар, цэнхэр, цагаан өнгийн цэцэг болон дэлгэрэв. Харин гал улаан өнгийн цэцэг дэлгэрсэнгүй.

Та минь ээ! Нэг нь ойчив биш үү! гэж хэн нэгний хашгирахад Мягмар толгойгоо халхлах мэт гараа сарвайн,

Ээ чааваас! гэж гаслаад тэр зүг гүйлээ, Түргэн тусламжийн тэрэгний чагнаал час час хийв. Мягмар хирдхийн айсандаа тэнхээ нь барагдан «Шүхэр нь задарсангүй юу? Шүхэр нь! Шүхэр нь задарсангүй юу? Ячих нь энэ вэ?» гэж дэмий л уйлагнан гүйж явлаа.

ШАР НАВЧНЫ ХАЛУУН

Салчин Бат, Соном, Сономын гэргий Балжид гурвуул Улаан Ханы өврөөс зургаан тавагтай сал холбож гараад Онон мөрнийг уруудсаар явлаа. Навч шарлах аагим

халуун дулааны ve мөрний ver татарсан хийгээд тэнгэр хур бороогви тул сал урсгана гэдэг нэг ёсны жаргал.

Бат саяхан цэргийн албанаас халагдаж ирээд нутагт нь байгуулагдсан модны вйлдвэрт салчин болжээ. Хэдэн жил алс газар, төрсөн нутгаа мөрөөдөн явсан тул угаасан ус ундалсан голынхоо дөлгөөхөн урсгал дээр тааваараа хөвж явна гэдэг бvр ч их жаргал.

Бат салны толгойг авч явлаа. Салчны гарт элэгдэж мөлийсөн цагаан хусан сэлvvрээ мөрлөн тvшиж нэг гараар ташаа тулсхийн зогсоно. Мөрний ёроол оюу номын эрдэнэсийн хайргаар бvрхэгдсэн мэт намрын шар нарны гэрэл нэвтэлсэн тунгалаг ус хөх ногоон өнгө хослон гилбэлзэж хоёр эргий нь vзэсгэлэн бас гойд. Сал хvний амьсгалахын аяыг дагах мэт vl мэдэг холбилзон урагшлахад нэг хэсэг улаан шаргал навчтай монос мод, нэг хэсэг алтан шаргал навчтай улиас бургас хосолсон жигдхэн шугуй, нэг хэсэг цэл ногоон титэмт нарсан модоор бvрхсэн элгэн өндөр уул, эгц цавчим байцас мөрний эргийг шахан дvнхийж уснаа тольдоно. Нэг хэсэг хадлангийн сайхан нуга тохой нээгдэж намрын ажилдаа гарсан хvн амьтан бухал өвс урц майхан задгай галын галын утаа vзэгдэнэ. Алс тэртээд хөвчийн хөх нурууд униартан харагдана. Тэнгэрийн өнгө бас л цэв цэнхэр. Байгаль дэлхийн өнгө vнэр, анир чимээ амт шимт бvхнийг сая л нэг бvрэн мэдэрч байх шиг санагдана.

Өнгө тvмэн зvйл байхад vнэр бас тvмэн зvйл. Мөрний ус хvртэл чухам тийм гэж болшгvй vнэртэй. Чийг нэвтэрсэн нарсан гуалингаас давирхайны аятайхан vнэр анхилна. Голын нуга тохойгоос хадсан өвсний vнэр, утааны vнэр, бал бурмын vнэр анхилна.

Бат аяа дэлхий ертөнц юутай сайхан, юутай уужим бэ! гэж цээж тэлэн, гар дэлгэнэ. Халхгар тvрийтэй өмднийхөө шуумгийг дээр шуужээ. Цэргийн сургуульд чангарсан хөлий нь булчин зангирч овон товон харагдана. Зузаан хар даавуу цамцныхаа энгэрийг задгай орхисонд наранд тvlэгдсэн цээж нь улаан хvрэнтэнэ. Идэр наснаас тогтнох насанд шилжиж яваа эр хvний ухаан бодол, хvч, тэнхээ бvрэлдсэн Батын нvвр царайд гаднаас ертөнцийн туяа нэвт туссан хийгээд дотроос сэттэл яруухан догдолсны шинж илэрхий. Хvн байгаль хоёр өнгө зvс хоршин таарч тийнхvv гоо сайхан буюу сvр жавхланг илтгэх юутай жавхлан.

Батын сэтгэлийг хөөргөсөн нь эр хvний араншинд таарсан хийморьтой ажил, шар навчны халуун туссан нь ч биш vнэнхvv хvний сайхан нь билээ.

Онон мөрний усанд хэдэн жил урссан хашир салчин Соном салан дээр барьсан бяцхан шовгорын vvdэнд дэвссэн өвсөн дээр тэрийн хэвтжээ. Тvvний чац урт, цээж ханхар гутлаа тайлж хөсөр орхиод хоёр сөөмийн тавхайгаа наранд ээжээ. Дөшний өнцөг шиг дөрвөлжин том толгой дороо гараа зөрvvлж дэрлээд хөмсгөө буулган нvдээ аньжээ. Босоод ирвэл сортоотойхон эр байлтай.

Тvvний хөлийн vзvvрт оготор яндантай жижиг төмөр зуух, хөлтэй ширмэн тогоо урт иштэй хангинуур cvх хэвтэнэ.

Шовгор дотроос Сономын эхнэр гарч ирээд нуруу хотойлгон суниахад цомхон бөгөөд махлаг бие нь чангарч хөх нь товойно. Магнай өргөн хөмсөг тодгvй боловч цэвэр галбиртай уруул зузаан, царайн өнгө бов бор ажээ.

Бат аа чи одоо унтаж амар. Би жаахан зогсъё гээд салны захад очиж тэрлэгнийхээ ханцуйг шамлан, хормойгоо өвдөгнөөс дээш цуглаж шуугаад хоёр гараараа мөрний уснаас утгаж нvvрээ угаав. Бат тvvнийг тааламжтай харж,

Хар хvнээ босгохгvй юу гэхэд

Жаахан унтаг даа гэв.

Тэгвэл би зогсож л байя.

Ядрахгвй байна уу?

Ядраах юм даанч алга.

Нэг ядраах юмсан гэж инээгээд Балжид хар хvнийхээ хоёр сөөмийн тавхайг шаахайгаараа өшиглөж,

Хvve бос бос! гэхэд цаадах нь нvдээ нухалсаар өндийж ирэв.

Бат Балжидыг дөрөвхөн жилийн дотор ийм дориун хvvxэн болчих юм гэж ухаан зvvdэндээ оруулсангвй. Цэрэгт мордохоос нь өмнө хэлбэрээ гvйцэд олоогвй биетэй, ичимтгий бvрэг зантай, туранхай бор охин байжээ. Гэтэл дөрөвхөн жил болоод буцаж ирсэн чинь ийм аятайхан хvvxэн болоод хадамд гарчихсан байв. Улаан Хан ууланд анх тvvнийг vзээд Бат амаа барьжээ.

Соном бол Балжидаас хориод насаар ах хvн. Сономд атаархасхийн явдаг залуу хөвгvүд Балжид тvvний юунд нь болж суусныг хэтэрхий хошин санаагаар тайлбарлан ярилцана. Бат нас их зөрөөтэй эр эм хоёрын байдлыг ажиглан шинжвэл нас зөрөөтэйгээс өөр муу юм байхгвй шиг бөгөөд хошин шог болгоё гэвэл хэн гуайгаас ч өө сэв олддог билээ.

Бат хvний vр ямархан болдгийг эс ойлгосондоо битvvxэн харамсана. Тийн хамт сал урсгах болсондоо нэг талаар эмээж, нөгөө талаар баярласан болой.

Бат Сономыг хэзээнээс сайн мэднэ. Харах царайнд хан гарьд шиг атлаа төвшин даруу зантай ажил хөдөлмөрт гаргуун сайн, нутаг усныхандаа хvндтэй хvн. Улаан хан ууланд байгаа модчины бригадын дарга сал урсгахдаа туршлагатай сайн хvнийг зориуд дагуулж явуулсан нь энэ билээ. Тэндээс гараад хоёр хоног урсахад байгалийн vзэсгэлэн сайхны хажуугаар Балжид хvvxэн харааг булааж зvрхийг хөндсөөр байлаа. Нарны туяа салхины vнэр, усны амьсгал тэр бvхнийг шингээсэн эрvvл цэвэр бие харцуулын дунд vнэ цэнгээ олсон зоримог хөдөлгөөн, цог жавхлангий нь агшин бvхэнд нээн vзэхдээ могойн өрөвхийлэлд орсон болжмор мэт зайлах газаргвй болно. Yvнээс инээдэмтэй юм уу гунигтай байдалд ороход нэгхэн алхмын зайтай. Гэвч Бат болчимгвй багачуул мэт тархиа алдахгвйг хичээн ийнхv нvд хужирлах төдийхнөөр сэтгэлийн шуурга намжихыг хvлээхээс өөр аргагвй болов. Төгрөг саран нарсны vзvvрт хатгагдсан намуухан бөгөөд дулаахан шөнө зургаан тавагт сал мөрний усан дээрх сарны цагаан зурааг даган анир чимээгвй урагшилна. Салны толгойд Соном сэлvvрээ тулаад хөглийн зогсоно. Шовгорын vүдэнд зуухны амаар гал улалзан тvvний дэргэд Бат Балжид хоёр сууна. Бат өвсөн дээр тохойлдон хэвтээд галын ойр гурил элдэж суугаа Балжидыг гөлрөн харна. Гурил элдэхдээ ч хvн ийм аятайхан хөдөлж болдгийг гайхна. Тэгээд энэ шөнийг өнгөрөөвөл дахиад хамт явахаа болихоос өөр аргагвй гэж шийдсэн байв.

Хааяа сэлvvрийн чимээ сонсдоно. Сарны цагаан зураанд мөрний ус гилтэгнэн зургаан тавагт нь аниргvйхэн гулсана. Бат Соном тийш хяламхийн хараад, Балжид аа гэж бачимдуухан шивнээд Балжид өөдөөс нь харж мишээв.

Балжид чи их ондоо болжээ.

Юу нь ондоо гэж?

Юм бvхэн чинь.

Та яаж мэдэв?

Хараад л мэдлээ.

Тэгээд ямар болсон байна

Их аятайхан.

Урьд аягвй байсан уу?

Би чамайг ийм болчихно гэж бодоогвй

Үнэнээ хэллээ л дээ та намайг тоож хардаг ч үгвй байсан.

Харин ээ юу ч гэх юм бэ дээ. Чамайг ийм болно гэж мэдсэн бол.

Яах байсан бэ?

Яаж ч мэдэх байсан.

Та намайг яаж тоох вэ дээ. Харин би бол таныг харж л явдаг байсан.

Бат нүдээ эргэлдүүлэн өндийж ирээд,

Одоо... одоо... гэж шивэгнэхэд Балжид хариу хэлэлгвй ялдамхнаар инээгээд,

Соном оо салаа татъя! Орой боллоо гэж цууриа шингэн дуугаар нөхрөө дуудан хэлэв.

ДИВААЖИНД ХҮРГЭХ ОНЫС

Жамбал дархан наян гурван насан дээрээ зөнөглөв. Архинд дуртай бөгтгөр хар өвгөн юмсан. Уг нь удамт цуутай дархан билээ. Мод, төмөр, алт, мөнгө цөмийг хийнэ. Нас өтөлж гар хуруу нь эвлэхээ байж, нүдний нь хараа муудахаар авгай нар тогооны хариулга уулгаад алх сүхээ ишлүүлэх юм уу хугархай шанага, цоорхой хувингаа гагнуулах болов.

Айлын саравчинд дороос чийг татахгүй гэж адсага дэвсүүлээд цагааны шар шүүснээс чангагүй хариулга нэг данхыг хажуудаа тавиад төмрийн бал, модны давирхай нэвт шингэж, түлэнхий борц шиг болчихсон мойног хуруунуудаа эвлүүлж ядан, хамраа шуухитнуулж сууна. Тэгээд нөгөө муу хариулганаасаа том шаазанд хийж жавьжаараа савируулан залгилахад төвөнхний нь мөгөөрс дээш доош гүйж ходоод хоолой нь хүд хүд дуугарна.

Тэгэхээр нь хүүхдүүд бид шоолон инээлдэхэд хулгар чихэндээ шөрмөсөөр тогтоосон гуулин хүрээтэй дугираг саравчныхаа дээгүүр хялайн харж,

Босоо ороолонгууд зайлцгаа! гэж аашилдаг байв. Тэгж сууснаа нөгөө муу хариулгандаа согтоод алх дөш хамаг юмаа талаар нэг шидчихээд айлын хооронд өөд сөөргөө бөгтөгнөж хар нударгаа зангидан газар тэнгэр цөмийг зүхэн агсарч явна. Тэр жилийн зун өгөрч хэвтсэн хөөргөө тавьж зэвэрч хэвтсэн дөшөө зоогоод нарийн төмөр ширээж ямар нэг сонин юм дархалж эхлэв. Бид юу хийхийг нь үзэх гэж өдөржин сахидаг боллоо. Жамбал гуай бид нараар залхтал хөөрөг даруулж хасуураа бариулах бөгөөд заримдаа балтаа алдаж орхиод,

-Гараа хугарсан! босоо ороолонгууд гэж хараана. Өвгөн дархан эхлээд модон бултай төмөр хигээстэй хоёр нэг жижиг дугуй хийж давирхайлав. Дараа нь хоёр том дугуйгаа төмөр голоор холбож хуучин өвсний машины зүрх араа суулгаад жижиг дугуйгаа түүнтэй холбов. Хүүхэд багацуул байтутай томцуул ч гайхан сонирхох болов. Харин Жамбал гуай чухам юу дархалж байгаагаа хэлж өгөхгүй, хүн шалгаагаад байвал уурладаг байв, Нөгөө гурван дугуйдаа баахан араа шүд тааруулаад гөлмөн төмрөөр хоёр том далавч хийж бэхлэв. Тийн нэг өглөө үзэгдээгүй сонин юм болох дөхлөө.

Хүүхдүүд бид тэр гайхамшигт төмөр шувуу хэрхэн нисэхийг үзэх гэж хэд хоног тэсгэлгүй хүлээсэн билээ. Тэр өглөө цэлмэг сайхан байлаа. Салхи ч үгүй, үүл ч үгүй нисдэг л юм бүхэн нисэхээр байжээ.

Жамбал гуай төмөр далавчит оньсон тэргээ зам дээр аваачиж урт оосроор оосорлоод биднээр чирүүлж гүйлгэв. Өөрөө хормойгоо шуугаад хойноос нь тэнхээ мэдэн харайлгаж,

Хүүе босоо ороолонгууд бушуул! Түргэл! гэж хашгирав. Бид хурдан морины хүүхдүүд гийн гоолох адил дуу шуу тавьж замын тоос манартал гүйлдэн төмөр далавчаа сар пар дэвж яваа дээхгэр тэрэг маань хэзээ энэ хөх тэнгэр өөд нисэх юм бол гэж эргэн эргэн харцгаав. Тэгтэл тэр маань нисэх байтугай нэг сөөм ч хөөрсөнгүй. Бид ч хуурай газар хаягдсан загас мэт ангалзан зогсов. Жамбал гуай элгээ тэврээд пүфф-пүфф-босоо ороолонгууд! гэж амьсгаадан байв.

Тэгээд бид гайхамшигт оньсон тэргээ урамгүй чирсээр дархны саравчны хажууд авчирч хаяв. Ямар нэг эрэг шураг нь дутагдсанаас ийм боллоо гэж бодож байсан билээ.

Оньсон тэргээ амжилтгүй туршсанаас өвгөн дархан ихэд гутарч хэдэн аяга хариулга уугаад аанай л газар тэнгэр лус савдаг бүхэнд агсарч,

Би юу ч хийж чадна. Үзээд байгаарай! Би оньсоороо диваажинд нисэж очно, Муусайн чавганц нар өмхий хар усаа харамлаж суухад би бурхны мутраас нанчид хүртэнэ.

Хүүе та нар дуулж байна уу Би энүүгээрээ диваажинд нисэж очно! Дарь эхийн гараас алтан тагштай нанчид хүртэж жаргана. Тэгээд муусайн чавганц нарт тэнгэрээс салаавч тавина гэж төмөр далаачаа унжуулсан оньсон тэргээ тойрон хашгирч явав.

Маргааш нь хөөрхий Жамбал гуай орноосоо босох тэнхэлгүй болсон бөгөөд гурав хоногийн дараа бурхан болов.

Нөгөө диваажинд хүргэх оньсон тэрэг нь бидний тоглоом болж удсан ч үгүй далавч нь санжганав. Сүүлд дарханы ач нар хоёр том дугуйд нь урт мод хадаж ус зөөдөг тэрэг болгож билээ.

Өвгөн дархан үхэн үхтлээ тэнгэрт нисэх оньсон тэрэг хийж чадна гэж итгэж явсан болов уу?

ХОНГОР ЗУЛ

ҮЛГЭРИЙН ОРОНД ӨГҮҮЛЛЭГ

Ойн цагдаа намайг үүр цайхаас урьтаж ирээрэй гэсэн. Хонгорзулын тухай ярьж өгнө гэснийг санаад би эртээ гэгч бослоо.

Эмгэг биеийн нь яс янгинан өвдөж байгаа бололтой гиншиж хэвтсэн эмгэн буурал эжий минь дэнгийн гэрэл бүртэлзэж, нойрмог нүдээ нухлаад,

Хvv минь ийм эрт хаачихна вэ? гэж дорой дуугаар асуув.

Ойн цагдаатай хоёул гөрөөс намнана гэхэд,

Мэдэж яваарай цаадах чинь олигтой хvн биш дээ гэв.

Тэнгэрийн хаяа битvv байхад ойн цагдаа бид хоёр хөвчид гарахаар явлаа.

Энэ хvн бусдын боддогтой адил тийм тэнэг мангуу биш. Хэрийн хvнтэй нийцдэгvй нууц сэтгэлтэй, хачин этгээд байдалтай бөгөөд ой модыг амьтайгаа чацуулан хамгаалдаг учир муу санаатай мулгуу бодолтойд тооцогддог биз дээ.

Заримдаа ой тайгаар орон гэрээ хийж, хэд хоног залган уул хөвчийн гvнд хэрэн хэсэн явах бөгөөд идэр гурван есийн хvйтэн шөнө, битvv ойн дунд гулгуун хэмээх их тvvдэг асаагаад, бор гөрөөсний мах шарж идээд, нударгын чинээн толгойтой оготор

гаансандаа тамхи нэрж, гашуун утаагий нь залгилж, хөвчийн хврэн баавгайн арьсан дээр хажуулдан хэвтэхдээ ганц бах нь ханадаг гэлцэнэ. Сүсэг ихтэй чавганц нар тvvнийг «хар махгалын ХУВилгаан гэж цуурхдаг билээ.

Эх нутгаа орхин явснаас хойш олон жилийн дараа би нэгэн сарын амралтаа өнгөрvvлэхээр буурал ээжийндээ ирсэн бөгөөд бага залуу насандаа, ойн цагдааг бусдын адил зэвvvрхэн үздэг байжээ. Харин одоо ном бичигт шунамхайрч, байгаль ертөнц хvн амьтны элдэв явдлыг ихэд сонирхох болсон тул ойн цагдааг амьдралын нэгэн үзvvрт сэтгэл санаагаа нууцалж хvнээс онцгой явах тавилантай болсон сонин хачин хvн гэж тvvний амьдралын учир явдлыг уудлан илрvvлэхээр санаа шулуудан аль л байдаг арга ухаанаа зарж ой хөвчийн тухай үлгэр домгийг нь өдөөн яриулж аливаа санал бодлыг нь даган баясан, тал өгсний учир би дотно хvн нь болж авлаа. Бидний ууланд авирахын вес vvp цайж эхлэв. Нэвсгэр хар ойн дундаас энд тэнд хөвчийн хөх байцас цухуйн харагдахаар ойн цагдаагийн ярьсан үлгэр домог санагдана.

Хонгорзулын тухайд бол бас л ямар нэгэн үлгэр домог сонсоно гэж боддог байлаа. Хонгорзул! Ойн цагдаа хааяа энэ нэрийг хэлэхдээ нvд буруулж, уйтгартай бөгөөд сүртэй болдог байлаа. Тэгэхээр нь Хонгорзул гэгч өөрийн нь амьдралтай ямар нэг холбоотой байх гэдэг бодол төрөөд тэр тухай ярьж өгөөч гэж гуйхаар «Найман сарын сvvлчээр Нэрст уулын ар талд гарч баавгай агнана. Тэгэхдээ би чамд ярьж өгөмз» гэсэн юм. Одоо бид тийшээ очиж яваа нь энэ билээ.

Ойн цагдаа хvнд, хөлтэй хөгшин зээрд морин дээрээ хажуулдан хөглийн харлаж байгаа ойн зvг ширтэж явна. Том гуулин аралтай суран бvсэндээ vйсэн хуйтай, ясан иштэй том хутга хавчуулж мөрөвч мод нь халцарсан хураан буу vvpч, ярайтал чихсэн сумтай ширэн дайз бvсэлжээ. Бvйлсний vндсээр хийж, хvрэл цагирагаар чимсэн том гаансаа зуусан нь бух тэрэг мэт утаа савсуулж, он жил хуучирсан одончуу ювдэнгийн нь чихэвч налбаг салбаг хийнэ.

Ой хөвчид мацахдаа гөрөөс мэт сурамгай болсон морь нь битvv ширэнгийн зай завсрыг андахгvй ажээ. Би дөрөөгөөрөө модонд тээглэж, нvvрээ мөчирт чавхдуулж, яаран бачимдан дагаж явлаа.

Yврийн туяа ойн гvнд нэвтэрчээ. Гэвч нvд дасаагvй хvнд нvvл модны орвон, ойн ёроол дахь бул чулуу, модон гахай юмуу баавгай шиг харагдана. Наймдугаар сард ой хөвч бvрэн чимгээ зvvжээ. Шилмvvст модны титмийг цогцолсон гишvv мөчрийн завсраар, оюу өнгөтэй гэгээ татан, нарийхан гол шиг хус улиас навч найлзуураа дааж ядан гайхахдаа шөнийн будангаас хvртсэн шvvдрийн сэрvvн дуслар шvршинэ. Ойн хөвд ногоонд шингээстэй чийг усыг амталсан зvйл бvрийн цэцэг жимсний анхилуун vнэр өгvvлж баршгvй сайхан. Наран өөдөлж уулын ташланд туссан тvрvvчийн туяа нь моддын завсраар харван зурайж, шөнө тогтсон манан буданг нэвтлэв. Моддын урт хар сvvдэр уул өөд тэмvvлж, нарны гэрэлд умбасан ойн цоорхой дахь өндөр ургацат цэцэг ногоонд агссан шvvдрийн бөмбөлөг алтан одот ундрал чулуу мэт гялалзав. Бид эртэлж мордсон тул одоо нэгэнт Нэрст уулын ар биеийг барьж явна. Нэлээд өндөрт гараад эргэж харвал тэртээ хөхөмдөг лаван татсан хөвчийн дээгvvр цаст уулын цагаан оргил өглөөний наранд тодроод, цэлмэг тэнгэр өөд улбар туяа цацруулан байна.

Би байгалийн үзэсгэлэн сайханд сэтгэлээ өгч орхиод, замчныхаа тухай мартах дөхжээ. Тэгтэл морьд маань чихээ сортойлгон сэрэмжлэхийн сацуу ойн цагдаа ямар нэг бодыгvй биетэй юм шиг чив чимээгvй vсрэн бууж, нvд ирмэхийн зуур буугаа

мулталж цулбуураа над хаяж өгөөд битvv ширэнгэнд шингэн замхрах адил алга болов.

Хэдэн мөч өнгөрлөө. Чихээ солбиулж, биеэ хөвчлөн байгаа морьд гэнэт огло всэрсний дараа буун дуу сонсдов. Ой мод сүртэйеэ нүргэлэн цууриатав.

Дахиад шувуу жиргэж, уулын горхи шоржигнохоос өөр анир чимээгvй болсны дараа буу дуугарсан зvг яаран очлоо.

Ойн цагдаа хожуул дээр сандайлаад хvрэл чимэгт аварга гаанснаасаа хөх утаа баагиулна. Хажууд нь том хар баавгай хэдийн унажээ.

Болор уст уулын горхины дэргэд гал тvлж бяцхан зэс тогоонд цай тавиад хоёул тавлан суулаа. Горхины урсах чимээ их л сонихон нэгэн ve бvл-бvл-гvл-гvл гэх бvдэг чимээ сонсдож байснаа бас тогтуухан цөөрөмд чулуу шидэх адил тодхон чимээ гарна. Жигvvртэн шувуу жиргэх ус шоржигнох, навч найлзуур сэржигнэх энэ бvхэн ерийн боловч сэтгэл санааг бvнвээлэн мансууруулагч ойн доторх хөгжмийн хөг аялгуу ажээ.

Нар дээр гарч модод сvвдрээ хураавч, цаст уулнаас vлээж байгаа намрын салхи сэрvvн.

Ойн цагдаа хvндээр шvvрс алдаж миний бодлыг замхрууллаа.

Хонгорзул минь яг энvvхэнд намайгаа хvлээдэг сэн гээд ногоон дээр хажуулдав.

Би ам ангайж, амьсгаагаа дарлаа.

Хөөрхий Хонгорзул минь гайхалтай бvсгvй байж билээ. Төрсөн нутгийнхаа ой хөвчийн эзэгтэй, лусын дагина шиг энэ байгаль ертөнцийг цогцолсон ил далдын vзэсгэлэн сайхан бvхнийг над мэдрvvлсэн юм даа. Дvv минь чи тvvнийг цэцэгнээс мэндэлсэн бvсгvй байсан гэж бодоорой. Ойн яргуй цоморлигоо дэлгэх, монос мод нахиагаа задлах өдрийг хvртэл тэр андахгvй мэддэг байлаа.

Ойн дунд энэ дэлхийн vзэсгэлэн сайхны охь манлай нь байдаг юм шvv.

Бидэнд олдохгvйгээс биш ой дотор алтан мөнгөн цэцэг навч байдаг гэж Хонгорзул минь ярьдаг байлаа.

Модны навч цэцэгний дэлбээнд тогтсон шvvдрийн дуслыг мөнхийн рашаан гэж хvртдэг, ой хөвчийн агаар салхинд шингэсэн цэцэг жимсний vнэрийг мэддэг байжээ.

Хонгорзул vнэхээр цэцэгнээс мэндэлсэн юм.

Энэ дэлхий ертөнцөд хичнээн их хайртай байсан гэж санана.

Ой мод, цэцэг навч, жигvvртэн шувуу тэр бvхэнд хичнээн хайртай байсан гэж санана.

Хонгорзулын минь хайрт орон дэлхий ой хөвч бидний богинохон жаргалын өлгий болсон юм.

Дvv минь чи ой шуугиж модны навч шивэгнэхийг сонсож байна уу. Миний Хонгорзул ертөнцийн энэ эгшиг дууг гайхалтай уран гоё тайлбарлан ойлгуулж чаддаг байлаа.

Өөрөө хичнээн сайхан дуулдаг байсан гэж бодно. Хонгорзулыг дуулахаар хөвчийн мод жингэнэн цууриатаж цэцэг навч найган ганхаж, огторгуйд нисэж яваа бvргэд шувуу жигvvрээ дэлгээд элэн хальдаг байсан юм.

Хонгорзул арван долоохон настай, уулын горхины ус шиг мэлмэрэнхэн байдаг тунгалаг хар нvдтэй, шvр шунх шиг улаан ягаахан уруултай уяхан бор бvсгvй байлаа.

Эх болсон байгаль дэлхийн хайр хишиг vзэсгэлэн гоог өвлөн авч төрсөн юм.

Дvv минь! Хонгорзул арван долоохон настай байжээ. Бид хоёр эрхийн чинээ, эвий багахан наснаасаа баян Гарьдын хонь хариулдаг байв. Он жил өнгөрч, хvний vрс өслөө. Золгvй нэг өдөр Баян гарьдын хорлонт нvд Хонгорзулыг ширтсэн юм. Тэгээд хоёр чих дvлий хойтох урдахаа мэдэхгvй усан тэнэг хvvдээ эхнэр болгож богтлон

авлаа.

Хонгорзулыг баян Гарьдын мангуу хvv гэрийнхээ мухарт хашиж, хорт могой шиг хяхарч, ховдог чоно шиг архирч байжээ. Хавчиг толгойтой, хар элэгтэй тэр муухай амьтан хаа л явбал дагаж явдаг, хавьтсан хvнтэй хардаж хайр найргvй жанчдаг байлаа. Хөөрхий Хонгорзул хатсан навч шиг хорчийж, хар нvд нь булингартаж, ягаан уруул нь зэвхийрлээ. Аз болж тэнэгийнхээ нvднээс далд хааяа надтай уулзавч, бузарлагдсан бие ариун нөхөрлөл ангид гэж хэлдэг байлаа.

Тэр жилийн хавар боллоо. Мөрөн голын мөс халзарч шугуй мод нахиалж, усны шувуу ирэв.

Баян Гарьдын малын хойноос явж байгаа Хонгорзул гунигт дуу холыг зорин уянгална. Тэнэг хар хvн сайн морь унаад тvvнийг харуулдан явдаг байв. Хөвчийн мод ногоорч хөхөө шувуу донгодов. Огторгуйн мандалд наран гийж, дэлхийн хөрсөнд цэцэг ногоо дэлгэрч байвч Хонгорзулын нvд уйтгарын мананд хучаастай. Тэр сэтгэл булаам ялдам сайхнаар инээмсэглэдэг байснаа ч мартжээ.

Зуны тэргvн сарын нэг өдөр Гарьдын бэр оргож гэнэ гэж нутгийнхан ярилцлаа. Хонгорзул бид хоёр яг энvvхэн хавьд уулзсан юм. Тэгээд эх нутгийн маань уул хөвч, ой мод хар элэгтэн, харгис санаатнаас биднийг нууж, ариун усаараа ундалж амтат жимсээрээ тэжээсэн юм.

Хонгорзул дахиад цэцэглэн сэргэлээ. Зуны цэлмэг шөнийн тvмэн тvмэн од хайрлан ширтэж, цаст уулын сэrvн салхи энхрийлэн илбэж, жигvvртэн шувуу тойрон жиргэж, хөх хад хөмөгтөө хоргодуулж, ногоон ой сvвдрээрээ халхалж байлаа.

Баян Гарьдын тэнэг хvv араа шvдээ хавирч, ар өвөрт гарч хагархай хэнгэрэг шиг паржигнаж, хамаг амьтны тvйвээж байжээ.

Хонгорзул vнэхээр цэцэгнээс мэндэлсэн юм. Тэгэвч айл амьтан адуу малын барааг мөрөөдөх болж, бид ХӨВчийн гvнээс эргэж ирлээ. Тэгтэл гай дайрч Гарьдын хар тэнэг миний анд явсан хойгуур Хонгорзулыг олоод боож алсан юм.

Би гашуудал хилэнгийн туйлд хvрч Гарьдын тэнэг хvvгийн тархий нь хага ДЭЛСЭЖ, гэр оронгий нь тvймэрдээд монголын хязгаар нутагт хулжин одож билээ.

Хуучин цаг улирч, хувьсгалын цаг эхлэхэд би буцаж ирсэн юм. Дvv минь чи тэгэхэд өлгийтэй хvvхэд байжээ гээд хонгорзул цэцгийн зөөлхөн бөмбөлгийг илбэн:

-Хөөрхий миний Хонгорзул ийм л цэцэгнээс мэндэлсэн юм даа гэж хоолой зангируулан өгvvлж билээ.

ТҮЙМЭР

Урь унахтай зэрэг хөвчийн цас хайлж, ойн хөвд хатсан шилмvvс хагд өвсний vл мэдэгхэн vнэртэй уруйн шар ус хөндий тал руу садран бууж ирнэ. Их уснаа нийлэхийг тэмvvлсэн бяцхан горхи дов сондуул дундуур мурилзан жирэлзэн урсах замдаа бархаглан бөөгнөрсөн хог өвсөнд хаагдах боловч хvчээ хурааж нөгөө муу хаалтыг төдхөн зад цохиод дэвхрэн цовхрон одно. Хаврын шар усны өчvvхэн горхи урсах зvгтээ бол хэр баргийн саад боомтонд хаагдалгvй гол мөрөнд цутган нийлнэ. Хvний амьдрал ч бас тийм бvлгээ.

Тээр жилийн хавар нэгэн vдэш Баадай Бархас зуухныхаа аманд бярдан бууны сум цутгаж суулаа. Өнгөрсөн өвөл хөвчид ан гөрөө хийж хэдэн зуун хэрэм, арваад шилvvс авлаж, хоршооноос хоргой торго базаан авч, холын сайн дарханд мөнгөн

тоног захисан бөгөөд хавар хээрийн нохой хэдийг нудрах санаатай буу зэвсгээ зэхэж байгаа нь энэ. Эхнэр Намжилмаа нь бараг л хvнээс ялгаагvй хоол иддэг зургаан тайга нохойгоо тэжээж орон гаран байснаа,
Бархас аа! Тvймэр! Тvймэр гарч байна! гэж гаднаас хашгирав.

Хаана? Юун тvймэр?

Зvнн уулын оройгоор улаа бутарч байна.

Салхи хаанаас байна

Хойноос

Аа тэгвэл яах вэ гэж Бархас ажиггvй өгvвлэв. Намжилмаа хар хvнээсээ «ТЭГВЭЛ яах вЭ» ГЭДЭГ vгийг бишгvй сонсож «Бидэнд л хамаагvй бол яавал яаг» гэдэг ийм зантай хvнийг тvшиж явснаас хойш чимээгvй л өнгөрөөхөөс өөр аргагvй. Хэлмээр юмаа дотроо нууж яваа хvн байн байн санаа алдах болдог ажээ. Санаа алдахаар дотор нь багтарч байсан бөөн хар юм жаахан задарч тавигдах шиг болно. Хvнийг дандаа хардаж ажиж байдаг хvний дэргэд санаа алдана гэдэг бас явдалтай. «Эм хvний оролцохгvй юм» ГЭДЭГ НЬ ОЛОН болохоор ингэж санаа алдаж явах тавилантай төрсөн юм шиг Намжилмаа одоо ч бас гvнээ сvүрс алдаж дуугvй боллоо. Зvнн уулын хяр дээр их тvймрийн туяа нэвт харваж нөжин улаан судал татсан хөглөгөр хар утаа эвхрэн зангирах нь галав ертөнцийн vзэгдээгvй том араатан vхлийн шарх олж, улаан цусан дундаа хөрвөөн тийчигнэж байх шиг. Идvүрээ долоож байсан ноход гаслан шарваганалдав. Намжилмаа тvймэр гарахыг бишгvй л vзсэн атлаа «Юу л болдог бол доо» гэж зvрх тvгшин бодлоо. Ганц өнөөдөр ч биш ер ямархан ч юмнаас айж тvгшин байвал ингэж бодох болжээ. Ийм болсноо ажиж мэдэх тусам ямар нэг муу юм зөгнөж байх шиг санагдана. Гэвч өөрт нь гvйцэд ойлгогдоогvй сэтгэлийн энэ тvгшvүр эртний байжээ.

Баадайн Бархас нас гуч гарсан мөртөө эхнэргvй байсан вед нутгийн дэл сул хvvxнvүд хаана хэдийд бууж мордсон хэнтэй юу гэж шалигласныг нь хvртэл сонин хачин болгож ярилцдаг байв. Нутгийн цуутай хархvүг дам дамаа шохоорхож хорвоо дэлхийн олдошгvй амьтан болгон ярилцах нь юм vзээгvй охидын эмнэг сониуч сэтгэлийг бас гижигдэнэ. Хувьсгалаас хойш хориодхон жил өнгөрч байсан тул баян хvн бардам омогтой, хол ойрын холбоо сvлбээгээрээ тvрээ барьдаг зан арилаагvй байсан даг. Баадай гэгч хэдэн зуун vхэртэй нутгийн ганц баян. Тэгээд Бархас хэт давлиун хэрцгий зантай санж. Тэр нутгийнхан догшин хэрцгий хvн болгоноос айж дальдарч суудаггvй байсан биз. Харин Бархасыг басамжлах юм уу илэрхий муу хэлэх хvн бараг vгvй. Тэр вед холбоо сvлбээтэй хорон санаатай хvнээс далдуур их л болгоомжилДОГ байж. Бархас нэг талаар айхтар хэрсvү ухаантай, юмны ая зvйг олдог авхаалж самбаатай хурц хурдан vг яриа, цог жавхлангаараа гэнэн цагаан хvмvүсийг бишрvүлж муу ч сайн ч юм бvхний тvрvүнд гарах дуртай хvн. Хувилгаан дvүртэй цөөвөр чонын араншинтай тэр чонын араншингаа нуун дарж бусдад ажиг сэжиг огтхон ч авахуулахгvй явж нэг л цагт харанхуй булангаас харайн ирж багалзуурыг тас хазахад бэлэн байдаг билээ. Эцэг эхийн сургаал аваагvй тэнэг танхайчуул бороохой бариад дэвхэрч байхад тэрхvү чонын араншинтан ханцуй дотроо хутга бариад инээсээр ирэх жишээтэй. Бархас бол эр хvний ид хавыг нэг нь нөгөөгөө цусанд хутгасан хойно шалгаж болно гэж боддог байлаа гэхэд тvнээс наахнуур яваагийг нь ид хав гэж ойлгож байсан гэнэн охидын нэг нь Намжилмаа байжээ. Нас дөнгөж хорь хvрч хол ойр, золтой золгvй хадамд гарч байгаа вейн охидод битvүхэн атаархах боловч угаас бvрэг ичимтгий тул эрд гарч айлын бэр

болно гэдэг нэг их сонин хачин ч юм уу эсвэл аймаар сүрдмээр ч юм шиг бодогддог санж. Тийм байтал Баадайн Бархас тэднийхээр бууж мордох нь олширчээ.

Намжилмаа ч нууцгай өрсөлдөөнд амархан автагддаг эмс охидын зангаар дотроо битvvхэн баярлана. Ганц охиныхоо төлөө бурханд залбиран суудаг аав эжий хоёр нь тэдний хэрэгт оролцсонгvй юу болохыг хvlээж суулаа. Гурван жилийн өмнө өвлийн тэр нэг шөнө Намжилмаагийн сэтгэлд vxтэл салахгvйгээр шингэжээ. Урд өдөр нь танил хархvv ирж энэ шөнө сар гарахтай зэрэг vxрийн хашааны ард гараад байгаарай. Бид хэдvvлээ ирнэ. Айж ичээд яах вэ. Үнэнийг хэлэхэд манай энд чам шиг азтай хvvхэн байсангvй гэжээ.

Намжилмаа ингэдэг л ёстой юм байхдаа гэж хэзээ нэг цагт зайлшгvй тохиолдох жамыг дагах дагахгvйгээ ч гэнэн багын алдаа, хожмын зовлон байх байхгvйг ч ухааралгvй хий балмагдан самгардсаар байтал шөнийн сарны цагаан туяа тооноор тусав. Байя гэхэд байж болохгvй, явъя гэхэд явж болохгvйн зовлонг зvvднээсээ бишдээ vзээгvй хөөрхий гэнэхэн амьтан дээл хувцсаа арайхийн өмсөж хамаг бие салганан чичирсээр болзсон газар нь хvрч ирэв. Үхрийн хашааны ард цан хvvрэг болсон морьд цас хяхтнуулан, сvvдэрт суугаа хэдэн хvний тамхины гал улалзан байв. Намжилмааг хулгасаар хvрч ирэхэд Баадайн Бархас юу юугvй тэвэрч аваад баахан ичиж зовмоор энхрийлэн сахалтай хошуугаар vнсэн таалж гоё эмээлтэй жороо морь унуулаад сартай шөнийн мэлийсэн цагаан тал дундуур давхилдан одов. Замдаа нэг айлд буусан нь хэдэн танил хvvхнvvд засал хийж гэзгий нь хоёр салаа болгон эхнэр дээл өмсгөхөд тэссэнгvй эхэр татан уйлж гарахад хvvхнvvд «Хvний эхнэр болж байгаа хvн ингэдэггvй юм. Буруу харж уйлаад зөв харж инээгээрэй» гэж хадамд очоод яах ёстойг нь заан сургажээ. Намжилмаа ийнхvv Баадайн Бархасын эхнэр болж өвлийн тэр шөнө дэр нийлvvлэн жаргал зовлонгийн алийг мэдэхгvй гайхан хэвтсэн билээ. Намжилмаа гаслан шарваганалдах тайган нохдын идvvрт мах шөл нэмж хийгээд гэртээ ороход хар хvн зэс шанага дотор тугалга хайлж суув. Нэг удаа өөр хvнтэй хардаж «долоон нvхэнд чинь хайлсан тугалга цутгаж ална» гэж зvхж байсан нь Намжилмаагийн санаанд гэнэт оров.

Аймаар их тvймэр гарч шvv яадаг билээ? гэхэд

Гардаггvй тvймэр гарч шатдаггvй ой шатаж байгаа биш дээ гэв.

Тvймэр унтраах гэж амьтан хvн зvдрэх байлгvй

Аа унтраадаг нь унтраана биз. Муусайн чоно дvрвэж талд гарна. Хэдийг нударч авъя байз гэхэд «дан л ална нударна» гэх юм гэж дотроо дургvйцэвч,

Өвгөөн ямар хоол хийх вэ гэхэд

Дуртайгаараа бантангаа л хийхгvй юу даа гээд эхнэр өөдөө хяламхийн харснаа,

Чи нэг л бvдvvрээд байх чинь. Таргалаад тэр vv

аль... гэхэд

Гурван жил зvгээр байсан юм чинь таргалаад бvдvvрээ биз гэж Намжилмаа уурсан өгvvлэхэд Бархас инээж,

Эм хvн ч таргалах муу биш дээ гэж шалиглав.

Маргааш өглөө нь болоход уул талыг тvймрийн хөх утаа битvv бvрхэж шатсан ой модны хиншvv хяр хамар цоргин байлаа. Хаврын хавсарганд гарсан хөвчийн тvймэр яах ийхийн зуургvй газар авч тал хөндийн хагданд бууж ирвэл нь хvн мал зугтааж зайлахаас өөр аргагvй. Бугын жимээс өөр нэвтрэх газаргvй гvн ой, нэг зуун жилийн хөвд хvlэр, давирхайндаа нэвчсэн мод ёроолын хур хагданд авалцан нэг өндрийн оройгоос нөгөө өндрийн оройг дөлөн улаан хэлээр долоож хадны хагийг хvртэл хуу

хуйхална. Гал ихдэхээр салхи улам ширvvсэн нэг нуруунаас нөгөө нуруунд дамжуулан шатна. Хөвчийн зузаан хөвдөнд гарсан гал зуны бороонд л сая нэг унтардаг ажээ.

Бархас тvймрээс дvрвэсэн чоно намнаж хөндий талыг хэрэн хэсэн явахад бvстэй бvсгvй олон хvн тvймэр унтраахаар ундуй сундуй явцгааж байлаа. Гэтэл хаврын хар салхинд хөөгдсөн тvймэр тэр шөнөдөө сvйд хийж хэдэн айлын гэр бараа, хашаа хороо, хонь, малыг хар нvvрс болгожээ. Хоёр гурван хоногийн дотор хавь орчмын хэдэн их уул тvймэрт автагдав. Сумын захиргаанаас бvх багт зар тарж өрх тутмаас нэг хvн хагас сарын хоол хvнстэйгээр дайчлан мордууллаа.

Бархас багийн даргын тушаалыг нэг их ойшоосонгvй «Тvймэр гарсан биш хэдэн чоно алаад байна. Чоно гэдэг чинь хазах шvдтэй залгих хоолойтой тvймрээс илvv дайсан» гэж сурталдав. Багийн дарга Намжилмаатай гадаа уулзаад, «өвгөд настан хvртэл явж байхад та хоёр ингээд хоцрох нь уу? Намжилмаа чи ёстой гvзээнд наалдсан дэлvv болоо шив дээ» гэж гамгvй хэлээд морджээ. Намжилмаа нулимсаа арайхийн барьж гэртээ ороод,

Чамайг явахгvй юм бол би явж болохгvй юм уу? гэхэд

Хээр гарч харцуулын өвөрт унтах дуртай эмс явдаг байх. Чи явна гээд байвал явахгvй юу даа гэж дамшиглав.

Маргаан зөрөөн дээр хар муйхар зангаа vзvvлж бах ханадаг Бархас зургаан тайган нохойгоо дагуулаад чоно намнахаар арилж өглөө. Намжилмаа хvн зонд нvдлvvлж хараал идэж явахад хvрлээ гэж гомдовч ийм догшин дориун хvнд элэг бариулсаар одоо болсон хойно яах ёстойгоо vл мэднэ. Бодоод байвал Бархасын эхнэр болоод жаргал эдэлсэн юм огт гvгvй, харин ч вейнхээ хvvхнvvдээс хоцорч хохирсон нь илэрхий. Ер нь ч эмэгтэйчvvдийн байдал их өөр болж бичиг всэг суралцах алс газар сургууль соёлд явахаас аваад төр улсын хэрэгт оролцох болсон нь бахдалтай. Наад зах нь нутгийн залуу хvvхнvvд багийн улаан гэрт цугларч «зээ хөө соёл эрдэнийн соёмбо всэг солонгорсон свртэй чиг улаан туг намилзанхан манданаа хө хө» гэж дуулцгаах нь хvртэл эрийн боол гэрийн зарц биш гэдгээ ойлгосон бvсгvйчvvдийн шинэ соёлын тэмдэг. Гэтэл Намжилмаа энэ бvхэнд оролцох завшаангvй. Баг, сумын наадам юм уу найранд хоргой торго өмсөж, алт сувд зvvж, наймангийн баавартай эмээл тохож явахаас өөр цэнгэлгvй. Сvv цагаа болсон урд хормойгоо шавхай дээгvvр чирч ,гучаад vнээ ганцаараа саагаад өглөөнөөс vдэш хvртэл архи нэрэн, ааруул ээзгий хийж, арц утаж бэлдэх, гутал хувцас оёх зэрэг гэрийн ажил хийх би барлаг зарцаас ялгаагvй. Энэ бvхнийг бодож өөрийн байдлыг бусдынхтай жишиж vзэхэд хамгийн золгvй, эрх мэдэлгvй амьтан болж хувирна. Намжилмаа энэ тухай бодон бодсоор анх удаа зориглон яавал яаг гэж шийдээд жаал зугаа хоол хvнс төхөөрөн мордож тvймрийн хөх утаан дунд бvрэлзэн байгаа алсын уулсын зvг явлаа.

Мөнх, Намжилмаа хоёр тvvдэг галын дэргэд эмээлээ дэрлээд хэвтэж байлаа. Нэг гал болж буусан бусад хvmvvс цөм ундуй сундуй унтацгаажээ. Эд нар нэг их модтой ард гарсан тvймэр дарах гэж хоёр хоног хоол нойргvй vзэлцсэн боловч хяр давуулж алдаад морь биеэ амраахаас өөр аргагvй болсон нь энэ. Ядарч туйлдсан хvmvvсийн хурхирах, салхинд мод хавиралдах, морьд өвс зулгаан тургилах, тvvдгийн цучил пис пис хийх чимээ сонсдоно. Намжилмаа Мөнхийн ясархаг туранхай гарыг хөхөн дээрээ барьж хэвтэхдээ зvрхнийхээ булиглан цохилохыг мэдvvлж хvн болсоор vзээгvй ийм тvгшvvртэй атлаа баясгалант шөнө тvймрийн утаа vнэртсэн хээрийн салхинд жаргал цэнгэлийн дээдийг амсан байх шиг санагдана.

Мөнхөө чиний нойр хврэхгвй байна уу?

Үгвй

Бархас биднийг лав дуулсан байх даа. Хврээд ирвэл яанаа?

Одоо яая гэхэв. Үнэнээ л хэлэхээс !

Яаж ч мэдэх хвн шvv.

Яав гэж дээ. Хвнийг айлгаж дарлаж сурсан хвнээс айгаад байх тусам гаардаг юм. Ер нь хвн хвнээсээ айж, зовохгвй зовлонгоо эдэлж явдаг цаг өнгөрсөн юм биш vv. Хvvхний зvрх бумбагар дулаахан мээмэн дороос нудран булиглахыг мэдэрч хэвтэхэд «энэ ижилгвй сайхан амьтантай заяагаа холбохын төлөө нэгийгээ vзээд vxсэн ч яах вэ» гэж бодогдоно. Ойрхон идшилж байсан морьд ямар нэг юмнаас vргэж хухиралдав. «Хвн ирэв биш vv» гэж бодогдон Намжилмаагийн хамаг бие зарсхийв. Гэвч дахин анир чимээ гарсангвй. Мөнх хvvхнийг ямар ч аюул ослоос хамгаалж болмоор тайван байна. Ийм эрэмгий хатуувтар зан суусан нь хэзээнийх билээ дээ. Дөрвөн жилийн өмнө цэрэгт дайчлагдан Байшинтын хороонд очин цэргийн хатуу дvрэм журамд нухлагдан олон газраас ирсэн янз янзын хvmvvсийг vзэж хвний ааш араншин цаг төрийн аясыг дагаж хувирдгийг ойлгож хуурай хичнээн хатуу боловч өөрөөсөө хатуу төмрийг дийлдэгвй юм гэж бодох болжээ. Нэгэн vvрний шоргоолж хvртэл бие биенээ барьж иддэгийг гайхаж явсан гэнэн залуу нас өнгөрч ухаан суугаад ирэхээр хожмын амьдрал алсын зорилго гэдэг ертөнц шиг том юм тулгардаг нь хууль.

Юун боловч цэргийн хугацаа дуусахыг хвлээн байтал өнгөрсөн цагаан сарын эхээр бам өвчин тусаж эмнэлэгт хэвтэж байхад аав нь очиж хэдэн сарын чөлөө гуйж аваад гарсан билээ. Өвс дэвссэн тэргэн дээр чоно даханд манцуйлуулж, хавагнан уйтарсан хоолойгоо хяхтнуулан, нийлэх шахсан зовхиныхоо завсраар зурвасхан хөх тэнгэрийг харж явахдаа хөдөө хээр vxэж хөөрхий муу аавыгаа тамлахгвй юмсан гэхээс биш, ингэж уулын хярд гараад ийм хярвас vнэртсэн шөнө, ийм уяхан зvрх ний лугшилтыг мэдэрч хэвтэх юм гэж ухаан зvvдэндээ оруулсангвй. Хамаг бие нь хавагнан нөжирч vxсэн амьдын хооронд болсон хvvдээ аав эжий хоёр нь модны шилмvvс, нохойн хошуу хандлан уулгасаар хөл дээр нь босгожээ. Тийм байтал энэ тvймэр гарав. Тvймэрт явмаар санагдаад сууж болсонгвй. Аав эжий хоёр нь гvйцэд тэгшрээгвй биеэ ална гэж хоригловч хэвтсээр байгаад бохир хөшсөн ve мөчөө тэнийлгэж хээрийн салхинд олны дуулианд явж хийморио сэргээе гэсээр байгаад гарсан хэрэг.

«Би ч ёстой заяаныхаа дуудлагаар гарч ирсэн дээ» гэж бодоод

Намжилмаа чи Бархас хврээд ирвэл харих уу? гэж асуув.

Харин ээ. Харь л гэх байх даа.

Аль болох сайнаар нь болгохыг бодъё

Гэртээ харьснаас ингээд л ууланд явж баймаар санагдах юм.

Тэгвэл хоёулаа vvрээр яваад өгье

Харин ээ. Энэ хвн амьтан юу гэх бол оо?

Намжилмаа минь чи ёс алдахаас айж байна. Хар хвнээ хаяад хээр хөдөөгvvр өөр хvнтэй нийлээд явчих гэдэг бузар явдал гэх хвн мундахгвй биз. Эм хvний ёс гэж хориглох цээрлэх юм чухам юу эс байлаа даа.

Алдахгвй гэсээр хичнээн олон бvсгvйчvvд зовлон эдэлсэн гэхэв. Хvний л ёс гэж байхаас биш эр хвн тэгэх ёстой, эм хвн тэгэх ёстой гэж ялгаад байх юм vгвй болжээ. Хvний хэл амнаас л айх юм гээд Намжилмаа санаа алдав. Ингээд хоёул нэг хэсэг дуугвй хэвтэцгээлээ. Мөнх нvдээ аньж хагас дутуу зvvрмэглэв.

Мөнхөө! Мөнхөө! Галуу ганганаад байна.

Аа галуу гээд Мөнх дорхноо сэргэв. Твиймрийн утаа хахсан шөнийн тэнгэрт галуу ганганалдах нь бүдэгхэн сонсогдоно.

Намжилмаа удахгүй үүр цайх нь. Би морьдоо эмээллэх үү? гэхэд үүр шөнөөр нэг тийшээ яаран нисэх галуун дууг сонсоод тэдэн шиг ингээд л арилж өгөх юмсан» гэж бодож хэвтсэн Намжилмаа

Бархас бидний хойноос нэхэж очих байх даа гэжээ... . Мөнх, Намжилмаа хоёр хяр дамжсаар хоноглосон газраас нэлээд холдсон хойно уулын оройд нар тусав. Нар тусангуут шөнийн чийгт нам газар огшсон утаа алгуурхан хөөрч эхлэв. Мөнх, Намжилмаа хоёр зэлүүд буйд

уулын хярд өглөөний улаан нартай гурвуул чөлөө жаргалтай явна гэхээс өөр юм тэрхэн зуур бодохгүй болсон байлаа. Ингээд чухам яах ёстойгоо, хүн амьтан муучлан хэлэлцвэл биесээ яаж зөвтгөхөө, эх эцэгтээ юу гэж хэлэхээ ч мэдэхгүй, зуугаад алхмын зайтай байгаа ширэнгэ дотор чулуун зүрхтэй аймшигт эр хилэнгийн цус гүйсэн нүдээр харж, гөрөөсний цох алдалгүй онодог мэргэн буучийн чадлаар шившсэн сумаа үсэргэхээр зэхэж азарган цагаан шүдээ хавиран отоож байж болох юм гэдгийг ч мартжээ. . .

Өглөөний улаан нар «би л энэ дэлхийг гийгүүлж байвал та хоёрт өөр юу ч хэрэггүй» гэж хэллээ гэхэд «Нар минь нар минь та л байвал бид хоёрт юу ч хэрэггүй гэж хэлэхээр байлаа. Намжилмаа харанхуй хар нүхэн дотроос ийм өндөр газарт, энэ нарны гэрэлд гаргаж авчирсан буянт хүн нь чамархайныхаа судас гүрийлгэж хянган хамрынхаа самсааг үл мэдэг сарталзуулан их л эмгэг зовуурьтайгаар амьсгаадах боловч нүдний нь харц хачин сэргэлэн, инээх ярих нь цовоо цолгионд дотор бие солонгорон туяарах мэт болж янаг ялдам аашаараа баясуулан хайрлаж явлаа.

Ажлын муу хувцас омголтож шалбарсан уруул, утааны үнэртэй үс гээг аль бүхнээсээ санаа зоволтгүй янаг дурлалын охинд согтууран мэлмэрч явлаа. Мөнх Намжилмааг хайрын дөлгөөн харцаар ширтэж

Чи минь ямар сайхан нүдтэй юм бэ? гэж гайхах бахархах зэрэгцэн өгүүллэв.

Тийм гэж үү? Жаргалдаа болоод л юу юм гэхээс биш юу нь сайхан аж даа.

Би чинийхээ нүдийг ийм сайхан болгох жаргал авчирсан бол ч бурхан болжээ.

Тиймээ Мөнхөө минь. Чи миний бурхан...

Нар дээшлэх тусам утаа шингэрэн хөөрсөөр эдний явж байгаа уулан дээрээс твиймрийн цурманд шинэ ногоо соёолсон цэл ногоон хөндий харагдав.

Хараач! Ямар сайхан ногоо ургаа вэ? гэж Намжилмаа хvvхэд адил баясан өгүүлэхэд Мөнх тэр жаргалант ногоон хөндийг харж,

Галд хуйхлагдсан газраас хог өвсгүй шинэхэн ургамал ургадаг нь сайхан юм даа гэж бодлогошрон хэлжээ.

Бархас үүрээр нутгийнхныхаа буудалласан газар хүрч ирэв. Уур хилэнгээ багтааж ядан, зүс царай хүн харахын аргагүй болжээ. Нэр төр, аж амьдрал бүх юмаа доромжлуулан дэвсүүлсэн гэж бодоход галзуурмаар байв. Бусдад муугаа үзүүлж зориг золбоо шантарсан юм уу бачимдан балмагдсан янз яасан ч үзүүлэхгүй, хэрэв тэгвэл адгийн муу юмнуудын элэг доог болж эр чадал эрх ямбаа алдана. Харин завхай зайдан, чивэлт муу эмийг өт хорхойн чинээ бодолгүй хаяж орхих чадалтайгаа харуулна. Гэтэл Баадайн Бархас эхнэртээ хаягджээ гэж хотлоороо шуугилдах болно гэхээс ой тайга цууриатан хашгирч хараан зүхмээр. Юунаас ч буцаж няцахгүй хүн болохоо үзүүлж хор өшөөгөө авахаас өөр замгүй.

Энэ насанд үзэгдээгвй муухайгаар доромжилж гутаасан бузар булай амьтныг ой ширэнгэд отож байгаад цусаар будаж орхиё. Наана нь л муугаа үзүүлж болохгвй гэж шүдээ зуусаар ирлээ. Хүрч ирэхэд нь нутгийн хэдэн харцуул мордохоор зэхэж байлаа.

За өвгөд минь. Твиймэр сайн унтрааж байна уу! гэж аль болох хэнэггвй асуусанд, Чамгвйгээр ч унтраахгвй твиймэр байнаа гэж нэг нь ёжлон егүүлэв. Бархас биеэ арай ядан барьж,

Манай эхнэр унтраалцаж яваагаас хойш би яах вэ. Энэ араар чоно харж явснаа амар мэндий нь мэдэх санаатай ирлээ гэхэд

Амар мэнд яваа санаа зоволтгвй гэв. Нөгөө нэг нь

Энэ шөнө бидэнтэй хамт л буусан юмсан.Өөр газар очиж твиймэр унтраахаар явсан юм болов уу даа гээд дооглосон маягтай инээлдэв. Бархас эднийг ингэнэ гэж ер санасангвй. Урьд нь ингэж шоолох байтугай үг зөрөхөөсөө төвөгшөөдөг байсан улс юу болсныг бvv мэд. Хүний эрхэнд орсон номхон дорой бvсгвйн санаанд оршгвй шийдэмгий явдал эдний санаа бодлыг өөрчилсөн гэдгийг Бархас тэрхэн зуур ойлгосонгвй. Арслангийн дврээр айлган сүрдүүлж явдаг хүн, цаг ирэхэд ганцаардан дарагдаж бачимдан цухалдсаар багтран ойчдогийг мэдсэнгвй.

Бархас «эд нар цөмөөрөө хуйвалдсан байна шvv. Та нарыг дарж номхотгох арга олноо гайгвй» гэж дотроо зүхэн зүхсээр мордож чухам хаашаа явах, яахыгаа ухааралгвй зугтаах мэт уулнаас давхин буув. Бэлд ороод шатсан газраар явж байтал хойноос нь тав зургаан залуучууд гvйцэж ирээд нэг нь

Бархас чи хаачих нь вэ? Биднээс юунд зугтаав? гэхэд морио огцом татаж, Та нар яах гэв? Чоно агнаж явна гэж хэлээгвй юв гэж тэсвэр нэгэнт алдан хашгирлаа.

Бархас аа чи наадах буугаа бидэнд өгөхгвй юу? гэхэд

Та нар яах гээд байна. Намайг алуурчин дээрэмчин гээ юв гэхэд,

Чи ч уурын мунхгаар хүн алж мэдэх хүн шvv дээ. Мөнх, Намжилмаа хоёр салахаасаа өнгөрсөн. Наадах буугаа орхиод юу болсныг жаахан бод. Тэгээд гэртээ харь. Чиний чоно хөөж зугаацаж явахад бид твиймэр унтраах гэж ядарч зүдэрч явна. Гай тарилгвй явж үз. Ертөнц уужим хойно чамд тохирох хань олдох юм байгаа биз гэх зэргээр тал талаас нь тулган шаардаж гарлаа.

Бархас уурласандаа үг хэлгвй муухай орилоод морио толгой түрvvгвй нүдэж ой руу давхив. Битvv ой ширэнгэ дvндүүр зvг чиггвй нэвтрэн цагаан газар гарч ирээд тэртээ талын уулнаас бууж яваа хоёр морьтонг харангуутаа Мөнх ,Намжилмаа хоёр мөн болохыг таньж ойн захын боролжинд орж нуугдав. Уулнаас нам руу бууж яваа Мөнх, Намжилмаа хоёр ажиг сэжиг авсангвй. Бархас морио модонд оруулж уяд буугаа сумлаж боролжин дунд отон хвлээв. Хуучин балархай зам эндээс гучаадхан алхмын зайтай ажээ. Одоо Бархасын толгойд ЮУ ч орж ирэхгвй дvнсгэр хоосон болсон байлаа. Мөнх Намжилмаа хоёр замд орж яаралгвй галгиулсаар ойртон ирлээ.

Намжилмаа цовоо ЦОЙЛГОН дуугаар ой мод цууриатуулж баясан инээхэд Бархас «аа муухай эм инээж явна уу чи» гэж зүхээд шүдээ тас зуун буугаа мөрлөж зэхэв.

Мөчийн дараа цус асгаруулан унаж болохоо мэдэхгвй дурлалт хоёрын баясал жаргалын царай илхэн харагдах боллоо. Бархас эхнэрийнхээ хөхний хооронд шагайж, чичрэхгвй гараар гох дарахад бэлэн болжээ. Гэтэл Мөнхийн туранхай гар Намжилмаагийн хөхийг илбэж байлаа. Намжилмаа Мөнхийн мөрийг түшиж нар өөд харан нүдээ аниад таашаан эрхэлж байна. Намжилмаа гайхалтай өөр болчихжээ.

Урд үзэгдээгвй янаг ялдамхан аальтай уян налархай биетэй эрх танхил, цог жавхлантай болжээ.

Амьдрал, дурлал, тэнгэр, нар, ой мод, өвс ногоо цөмийг чимэглэн баясуулах чадалтай бумбагар цагаан мээмийг нь цусаар будсан хvн хvн биш араатан. Энэ гоо сайхан мээмэнд хврэх байтугай харах эрх байхгвй болсон Бархасын бууны онгорхой хар ам салгалсаар доошлов. Намжилмаа амьдрал, дурлал, ой мод, өвс ногоо, жигvvртэн, шувуу цох хорхой цөмийг баясуулан инээлээ.

ГАЛ ШАРЫН УНАГА

Мянга есөн зуун гучин зургаан оны улсын наадмын тэргүүн өдөр соёолон морь уралдав. Буянт-Ухаагийн өмнөх дэнж дээр морь барих газар наадамчид цугларчээ. Сайхан хувцсаа өмсөж, үнэтэй цайтайгаа зүүж, сайн морио унаж ирсэн наадамчин олныг үзвээс тэнзэн ташуур морин дэл дээр хөндөлсүүлж, зандан хусуур, мөнгөн хутга дурдан бүсэндээ хавчуулсан омогтой залуус, сувдан даруулга алтан сам зүүж, эмээл хазаараа мөнгөөр бүрсэн чинээтэй айлын охид, янгиа тохсон ядуу малчин, мэргэдийн дүртэй өвгөд, Сүвээдэй баатрын шадар явж алсын аян дайнд алжаан ядарсан эртний цэрэг эрийн шинжтэй хижээл харцуул монгол, европ хувцас өмссөн хотын гангацуул, цэрэг цагдаа, албан хаагчид цөм бий.

Морь ирэх дөхсөн тул цугларсан олны байдал нэн хөөрүү, морьдын эзэд болоод тэдний бараа бологсод аймаг сумаараа ялгаран бөөгнөрч тэсвэр муухантай нэг нь морьтой цагдаа нарын нүдийг хариулж байгаад олноос тасран Богд уулын өмнөд ташлан өөд ум хумгүй давхих нь өндөрт гарч харах гэсэн хэрэг.

Хурдан морьтой гэж монголдоо алдаршсан Галшарынхан бол ч бүр тусдаа, амгалан дүр үзүүлцгээн сөөм соруултай гаансаа хэнэггүйхэн сорж сууна.

Өндөр захтай луу хээтэй, хул торгон дээл, хүрэн одончуу юүдэн, давхар сарьстай наамал гутал өмсөж, дарь ганга хийцийн мөнгөн хутга зүүсэн агаад, хүч тарга сайн авсан гунан бухын шинжтэй зангидмал дөрвөлжин эр тэндээс холгүй нэг нөхрийн хамт хүүрнэлдэж суугаа ядуухан хувцастай, шарлангуй морьтой намхан хар хүн тийш гаансаараа зангаж,

Манай аймгаас хангайн нэг хар юм иржээ. Морь уяхын оронд модон тэргээ хийж суувал барав гэж дээрэнгүй хялбалзан өгүүлэв.

«Хангайгаас ирсэн хар юм» гэдэг нь дөчөөд настай хамаг шим шүүсээ амь зуух булаалдаанд бараглан дууссан хатангир биетэй, тийнхүү хүнд хүчрийг туулан давахын эрхээр гунигт ухаан суусан нигүүлсэнгүй бөгөөд хүлцэнгүй харцтай хүн ажээ. Хажуу дахь нөхөр нь цулбуураа өвдөгтөө ороогоод хоргой даалингаас пийсүү хөөрөг гаргаж ийн өгүүлрүүн,

Дагдаан хээр халзан чинь гарахдаа гойд өнгөтэй харагдсан. Юмыг яаж мэдэх вэ, магнайд ирж магад,

Дагдан нөхрийнхөө хөөргийг алган дотроо бөмбөрүүлж,

Өдрийн аз дайрч юу магад даа. Юу ч л гэсэн айргийн тавд ороосой гэв, Тэгтэл морь ирлээ. Морь! Морь! гэж олноор шуугилдан эх захаа алдлаа. Төвшин дүр үзүүлэгч Галшарынхан ч босон харайлдаж морь морь доо мордон ухаан жолоогүй давхин одов. Хэний морь түрүүлэх бол гэхээс өөр юм бодох хүн үгүй.

Дагдан, нөхрийн хамт морь баригчдаас холдон зогсов. Тэртээ ӨМНӨХ гүвээний

үзүүрээр улаан тоос манарч тээр тоосон дундаас цойлон гарч байгаа морьдын бараа үзэгдэв. Хэдхэн мөч өнгөрөхөд эхний хэдэн морь зуузай холбон тодорч хуйлран боссон улаан шаргал тоосноос сугаран зугтлаа. Энэ үес, хотол төгссөн түмний магнай! Төгөлдөр хурдан хөлөг ямархан зүсмийн болохыг мэднэ гэж нүд салгалгүй ширтэж байсан хүмүүс.

Бараан морь! Бараан морь байна! гэж дуу алдацгаав. Үнэхээр нэг бараан морь олноос онцгойрон дүүлэн зүрх нь аман дээрээ гарсан хүмүүсийн хэдэн амьсгаа авахын хооронд улам тасран айсуй. Морь бариачид болон морьдын эзэд,
: Ай ямар гайхалтай тасардаг морь вэ? хэмээн гайхах баярлахаа багтааж ядан тэмүүлэв.

-Дагдан балрын үеийн яндан дурангаа сунган харж байснаа,
Хээр халзантай минь яасан адилхан харагдана вэ Мөн шиг л болоод байна гэхэд хажуу дахь нөхөр нь дуранг авч хараад
Ай мөн байна! Яах аргагүй мөн! Ай хөөрхий сайхан амьтан! гэж баярын дуугаар өгүүлэв.

Тийн хэдэн мөч өнгөрөхөд хангайн хар Дагдангийн хээр халзан дөрвөн туурай нь газар хүрэхгүй мэт хөнгөхөн бөгөөд жигдхэн дүүлсээр барианы газар ойртон ирэв. Дагдан нөхрийн хамт урагш ухасхийн морь бариачдаас зайдуухан давхин, туранхай хорчгор цээжнээс нь гарамгүй бадриун сайхан хоолойгоор хүнгэнэтэл гууглахад хээр халзан нь эзнийхээ дууг таньж суга үсрэн хурдлахад морь баригч гүйцэж ядан хөөв. Хээр халзаныг нь татангуут Дагдан мориноосоо үсрэн бууж хотон шувууны хошуугаар хийсэн хусуураа барьсаар гүйж ирээд хэдэн зуун морины тоосон дундаас гарч иртлээ нүүр нүдгүй шороонд дарагдсан бүлтгэрхэн хүүгээ тэврэн авч духан дээр нь үнсэхдээ тэсгэлгүй асгарсан нулимсаа ханцуйгаараа арчиж, хошууран дагасан олноор хаанахын хэний морь вэ хэмээн шуугилдахад,
Миний морь, миний морь гэхээс өөр үг хэлсэнгүй. Хээр халзан нь эзнийхээ уяран баярласныг мэдсэн мэт ган зуузай цагирагтай хазаар юугаа дарж, омголон цог бадарсан хүнхэр нүдээ гялбалзуулан, сайхан хагсарснаас өнгө зүс нь хилэн торго шиг болсон урт сайхан зоо юугаа хотолзуулан тойрч авай. Тийнхүү Галшарынхан, хангайн хар хэмээн хочилсон ядуу малчин Дагдан хээр халзандаа их наадмын хүрээнээ түмний эхийн цол дуудуулж улсын наадмын тэргүүн бай аваад уулын чинээ урамтай уул нутагтаа буцлаа.

Улаанбаатараас гаран гартал нь моринд хорхойтой, энгэр тостой баяцуул хоргоож, хаш манан соруул, хатир жороо морь, хамба торго, халиу булга цөмийг тоочин үнэ хаяж нэхүүл дагуул мэт салахгүй нэг хэсэг зовоожээ.

Гэвч Дагдан ам тосодсон морин эрдэнэ, амин сүнс нь болсон ганц бор хүүгийнхээ унааг авдар алтаар ч өгөхгүй гээд халхгар баяцуулыг хавьтуулсангүй.

Тэгэх нь аргагүй. Хангайн хар Дагданд халзан хээрээс нь илүү чухаг амьтан энэ ертөнцөд байсангүй. Үүнээс таван жилийн өмнөх зудтай өвлийн цаг Галшарынхан, Онон, Хурахын сав газар оторлон иржээ. Тэгээд хаврын эхээр орон нутагтаа буцахдаа туранхайлж уруудсан хэдэн адуугаа нутгийн айлуудад тараагаад буцжээ. Тийн Дагдангийнх хээр зүсмийн нэг муу гүүтэй болсонд ногоо соёолох үеэр хээр халзан унага гарав. Дагдангийн ганц хүү унах морьтой боллоо гэж баярлахын ихээр баярлажээ. Зуны эхээр унаганы эх гэнэт үхэв. Аав хүү хоёр өнчин унагаа гараар тэжээж тэнхрүүлээд айлын адуунд тавилаа.

Дараа жилийн хавар адуу дэллэх нэгэн өдөр Дагдан, хүүгийн хамт талын хороонд

очив. Тэнд дэллэхээр хураасан олон адуун дунд хээр халзан нь байсан бөгөөд зээрэн хөлтэй өндөр мундаатай, өргөн ташаатай, шингэхэн сүүлтэй, цог бадарсан хүнхэр нүдтэй, цагаан саран чимэглэсэн тэгшхэн магнайтай хөөрхөн даага болсон байлаа. Нутгийн харчуул хормой шууж, бугуйл ногт барин ногоонд цадсан омголон адууг хөөрцөгнүүлэн ааглаж байв, Хээр халзан нь байн байн бугуйл исгэрэхээс зугтаан олон адуунд шахагдан цовхчиж явснаа нэгэн завсар гарахад ухасхийн, тохой зайтай барьсан дөрвөн шурхаагт хороон дээгүүр дүүлэн гарч уулын зүг ороолон одов. Хүмүүс «ямар бэрх амьтан бэ!» хэмээн гайхацгааж, зугтсан адуу эргүүлж байсан хэдэн залуус хойноос нь элдэн, тэртээ уулын ташланд арайхийн гүйцэж барив. Морь дэллэж байсан хүмүүс Дагданд «Одоохон сургаж номхотгохгүй бол зэрлэг амьтан болуузай» гэжээ. Морь сайн шинждэг нэг өвгөн, хээр халзанг үзээд «Хурдан хөлгийн гадар дотор бүх шинж бүрдсэн сэргэлэн сайхан амьтан байна. Хойтон жилээс наадамд уявал чинь ам тосолж мэднэ. Галшарын гүүний унага бус уу» хэмээн шохоорхжээ. Хээр халзан нь энэ мэт олон хүний дурыг булааж магтагдсанд эцэг хүү хоёр их урамшив.

Дагдангийн ганц бор хүү үнэхээр сайн морьтой болохын золтой учрал тохиолдсон нь энэ билээ. Эцэг хүү хоёр хээр халзангаа гаднаа байлгахдаа өдөржин тойрч байн байн дэл сүүлий нь засаж, эмээл хазаар чөдөр ногты нь тааруулж, адуунд тавьсан цагтаа өнжөөд л нэг эргэж тойрч бараагий нь харан баясдаг болжээ.

Дараа жилийн зун цаг хээр халзангаа өөрийн гараар сойж сумын наадамд уралдуулсанд саахалт түрүүлж түмний эхийн цол анх дуудуулан тэргүүн байр авчээ. Тийнхүү хээр халзан нь Монголын удамт хурдан хөлгийн нэгэн болж болохыг мэдсэн Дагдан хязааланд нь сойж, аймаг сумын таван наадамд уралдуулсанд булчинтай харваачийн тавьсан сум адил сугаран түрүүлж ирсэнд хангайд орхисон муу гүүний нь унага гэдгийг мэдэхгүй ГалШарынхнаас эхлээд ойр холын блон амьтан баярлах нь баярлаж, гайхах нь гайхаж, шунах нь шунаж, хар Дагдангийн халзан хээрийн алдар цуу мандаж эхэлсэн билээ.

Мянга есөн зуун гучин долоон оны зуны эхэн сард хөвчийн мод ногоорч, хөх ногоо дэлгэрч, хөхөө шувуу донгодож байв. Галшарын унага Монголын удамт хурдан хөлөг хар Дагдангийн халзан хээр эзнийхээ гэрийн өмнөх уяан дээр тунгалаг цөцгийт сэргэлэн нүдээр алсын барааг ширтэнхэн зогсож авай. Цагийн тэнэгэрт бие хөнгөрч, хөх ногооны униар татсан уул талыг үзэхээр ижил сүргийн дунд чөлөөтэй явахыг хүсэмжлэн уяагаа тойрон эргэлдэнэ. Олон морьдын тоосон дундаас цойлон гарч омогшин давхих цаг ойртсоныг бас мэднэ.

Тэгтэл өмнөөс нэг морьтой хүн давхин ирж уяанд буув. Хээр халзан харийн хүнээс сэжиглэж чихээ хуумайлган хамраа сарталзуулан ташаагаа өрж зогслоо. Ирсэн хүн эзнийхээс нь их хурц бөгөөд хүйтэн нүдээр шунамхай ширтэн хэсэг зогссоноо ямар нэг юм гүвтнээд том том алхсаар гэрт орлоо. Хээр халзан хүний хэл мэддэгсэн бол «Чи нэг л өдөр миний гарт орно доо» гэснийг ойлгох байсан билээ.

Хэдэн мөчийн дараа эзэн нь янгиагаа барьсаар гарч ирэв. Бага эзэн, эзэгтэй хоёр нь гарч ирээд гашуудан уйлалдав. Эзэд нь ийнхүү уй гашуу болж байхыг хээр халзан урьд хожид үзсэнгүй. Их эзний нь царай уяа тойрондох газар шиг баргар болжээ. Янгиагаа тохоод мордоход нь хээр халзан уяагаа нэг тойроод жолооны аяыг дагаж харийн хүний ирсэн замд оров. Үл таних хүн зэрэгцэн явахад үлдсэн эзэд нь энгэнэтэл уйлалдсаар хоцров. Ой мод ногоорч, гол горхи жирэлзэн урсаж, хөх ногооны униар татсан уул даваа, тал хөндийг өдөржин туулсаар олон байшинтай

суурин газар ирлээ.

Эзэн нь энд буунгуутаа муу янгиагаа авч хөсөр орхиод хазаары нь мултлан магнайгий нь илбэж, ямар нэг энхрий үг хэлээд муухай үнэртэй, шилэн нүдтэй том хар тэргэнд суун алга болжээ.

Хээр халзан чухам хэрхэхээ мэдэхгүй том хар тэргийг ажиглан зогсож байтал тэр нь гэнэт догшноор нүргэлэн дуугарахад цочин холби үсэрч нутгийн зүгт хөхрөн буй уулс тийш давхин оджээ.

Тэр өдрөөс хойш эзэн нь бараа сураггүй алга болжээ. Бага эзэн нь хааяа барьж унах боловч зуны цаг урьдын ёсоор уяж сойхоо мартсан мэт байлаа.

Зуны дунд сарын нэг өдөр хээр халзан нутгийн олон адуутай хамт туугдан нутгаасаа гарлаа. Өдөр хоног өнгөрөх тусам газар орны байдал улам танигдахгүй болсоор байлаа. Уулс нүцгэрч, гол горхи ховордож, өвс бэлчээр тачирдаж, унаган цагаасаа дассан нутгаас нь огт өөр болов. Нэг өдөр хэсэг уургачид хэдэн талаас нь довтоллон хашиж байгаад барьж авав. Тэгээд нэг өндөр хар хүн ганцаарангий нь хөтлөн явсаар алсад нэг их суурин газар харагдах дэнж дээр барьсан хэдэн цагаан гэрийн өмнөх уяан дээр авчирчээ. Тэр шөнө өнгөрч наран мандсан цагаас өндөр хар хүн түүнийг сойж эхэллээ. Хээр халзанд шинэ эзний төрх байдал, үг дуу нэг л янзгүй байсан бөгөөд унаган цагаас арчлан бойжуулж нүдэнд дулаан биед нь таатай болсон угийн эздий нь халамж даруйхан дутлаа.

Хангай зүгт нь цэнгэг салхин сэрүүцүүлж байдаг сан бол энэ нутагт халуун нар төөнөхөөс гадна өвс усны үнэр амт хүртэл тэс өөр. Хээр халзан харийн нутагт ирж өөр хүний гарт орсноо мэдэж тэртээ умар зүгт хөхрөн харагдах уулсыг ширтэн уйтгарлах болов. Хэдэн хоног өнгөрөхөд бие хагсарч, хөл хөнгөрсөн боловч тарлаанд давхиад дотор нь чнчирсхийн хоёр нүд нь байн байн харанхуйлна. Гэвч улаан хөлтийг урдаа оруулах шинжгүй хэвээрээ билээ. Шинэ эзэн нь сар сойгоод авч явлаа. Гурван бээрийн газрыг туулаад их наадмын газар ирэв. Хээр халзан түмэн зүйлийн өнгө байдал, агшин дуу хосолсон наадмын хүрээнээ амьтан хүний бужигнаан, агт морьдын давхилдаанд хөөрч шандас юугаа сорих цаг болсныг мэдэж билээ. Ийнхүү нэг өдөр наадамд сойсон хэдэн зуун морьдын дунд гарч наадмын хүрээг тойрон багачуулын гийнгоолох хангинасан сайхан дууг сонсохдоо бүх бие нь хөнгөрч шандас шөрмөс нь хөвчлөн чангарав. Чихэнд дассан монголын сайхан аялгуун дор туг далбаа намируулсан том хөх асрын өмнүүр дүүлэн гарснаас хойш гарааны газар хүртэл агсран тэмүүлж очоод эргэх хормыг алдалгүй цомбон дөрвөн туурайгаараа зөөлөн газрыг огло татан уулын буга адил хэд сайхан дэгдээд түрүүчийн хэдэн морьдтой зуузай холбон авлаа.

Ийнхүү бусдын тоосонд дарагдахгүй болсон хойноо уясан хүүхдийн аяыг дагаж хүч хямгадасхийн хоёр жигүүрээс морьд сугаран гарвал хазаар дарж хурдлан зэрэгцсээр газрын дунд хүрэхийн алдад дадсан зангаараа гэнэт цойлон гарч олон морьдоос тасран одов.

Хойтох морьдын төвөргөөн улам улам холдохыг мэдэж чихээ хулмайлан, нүдээ цахилуулан дүүлсээр хэдэн мөчийн дараа наадмын газрын барааг харлаа. Тэгтэл хажуу талаас гурван морьтон гарч ирсний дотор шинэ эзэн нь байсан бөгөөд урт ташуураа далайж паргиа дуугаар хашгиран ойртсонд халзан хээрийн дотор гэнэт багтарч хөл нь нугарах шиг болов. Гэвч барианы газар нэгэнт ойртсон байлаа.

Паргиа дуут эзэн нь давтан шахаж эхлэв. Хойтох морьдын төвөргөөн ойрхон болжээ. Халзан хээр хажуугийн хүнд ташуурдуулж байсан удаагүй. Гэтэл шинэ эзэн нь

муухай орилж, бүдүүн ташуураар зоо нуруугий нь гам хайргүй жанчив. Хээр халзан хэрдхийн цочсондоо хэд сайн харайгаад урд хоёр хөлөө хуга ташуулсан юм шиг годройтон унав. Дөрвөн мөчөөрөө газар самардан босох гэж зүтгэсэн авч толгой нь даагдахгүй болсон байлаа. Хажуугаар нь харайлган өнгөрөх морьдын хөлөөр боссон улаан тоос дарж, магнай дээрх улаан сар нь шороонд хутгалдаж хар хөлс асгаран, хөх мах нь чичрэн таталдаж, нүдний нь тунгалаг цэцгийг ЦУС хуралдан ирэв. Хээр халзан амь тэмцэлдэх хүчин эгшин зуур барагдсаныг гайхсан мэт урт сайхан хүзүү юугаа сунгаж хамраа сарталзуулан хөлстэй нь зууралдсан улаан шороог тургиж ядан хэвтсэн бөгөөд чичирхийлэн буй ЗОВХИН дороос нь тунгалаг хар нулимс мэлтэгнэн үзэгдэж билээ.

ЁСЛОЛЫН БУУДЛАГА

Дөчин таван оны гангийн улаан униарт зуны дундуур юмсан. Дөчин таван он их дайны сүүлчийн нүргээн, зүүн өмнө зүг хошууран нисэх алсын бөмбөгдөгчид, цэргийн хээрийн сургуулийн их бага бууны чимээгээр сэтгэл зүрхнээ итгэл түгшүүр хамтад үлдээсэн бөгөөд мөн тэр зун цаг дайн дажнаас болсон нэгэн явдал, идэр залуу насны ааг охийг агтлан барьж агсан хүлээсийг алдууруулсан гунигтай атлаа сайран учрал тохиолдсон нь эдүгээ хорин жил өнгөрсөн боловч ив илхэн тов тодхон хэвээр билээ. Онон голын дунд биеэр нутагтай хангай зүгийн идэр хорин хөвүүд бид цэргийн даргын сургуулийн зуны амралтаар гэртээ буцаж явлаа. Өндөрхааны өртөөнөөс оройхон мордоцгоож сэмжин үүлтэй цэгээн цэнхэр тэнгэр, хөх униарт хөвчийн уулс нь гойд сайхан харагдах төрсөн нутгийн зүг давхилдан одохдоо гундмал зүстэй өртөөний морь, гандмал хувцастай өвгөн улаачийг өрөвдсөн ч үгүй дээ. Улаан халзтай хар өмд, улаан хүрээтэй малгай, улаан хөх өнгийн таних тэмдэг, морин толгой сийлсэн том гуулин тольтой бүс зэрэг ёслолын хувцастай бид хөдөөнийхөнд сайрхан гайхуулж, морь мал үргээж, өөрсдийгөө гойд гайхан улс гэж санаж явжээ. Гэр орондоо яарсан хорин хүүхдүүд унаа морь бэлэн гаргаж улаа нэхнэ гэдэг тун ч яггүй. Өндөрхааны өртөөнөөс гарсаар морины ам таталгүй Дулааны босго өртөөнд ирэв. Тайны гэрт буувал үзэгдээгүй гоё хувцастай цэргийн хүүхдүүд биднийг айлын багачуул гайхан шохоорхон угтлаа. Хэдэн гэрийн цаадах том цагаан гэрийг өртөө даргынх гэнэ. Улаач маань тэднийхээс гарч ирээд морьдоо холбох зуур, За тархигүй банди нар минь, өнөө явдаг чинь ч өнгөрчээ гэж бүр нэг болж гэсэн байртай өгүүлэхэд бид ч өртөө даргыг унаа морь даруй гарга гэж тулган шаардахаар очлоо. Их таван ханатай цагаан гэрийн битүү ширдэг дэвссэн хоймор, баруун зүүн талын угалзан хашлагат орны өмнүүр таанын айрагны тос нэвчсэн хүрэн улаан царайтай хэдэн хижээл харцуул хүүрнэлдэн суужээ. Мяндсан шаглаастай оймс, ногоон сарьстай гутал, өндөр захтай цагаан чисчүү цамцтай жирвийтэл имэрсэн ширвээ сахал, цохон дээр нь хөвчлөн нийлсэн өтгөн хар хөмсөгтэй сүрлэг эр мөнгөн тольтой хар хилэн жинтүү тохойлдон суугаа нь гэрийн эзэн бололтой бөгөөд биднийг даанч тоох шинжгүй. Түүний арын хананы толгойд уртад гэгчийн шийртэй, доргоны арьсан бүр хадаг яндар уясан хот цэнэг тэргүүтнээ унжуулсан, долоон дээгүүр доогуургүй идэштэй онгорхой хар бух байна. Гэрийн голд уран цоолбор угалзтай зургаан тотгот их ган тулга тулсан бөгөөд алхан хээтэй цагираг дээр нь «Мянган малтан» гэж алтан үсгээр сийлжээ. Энэ бүх янз байдал нь гэрийн эзний сүр хүчийг

илтгэн бидний уур омгийг дарж авлаа.

Та нар чинь хөө өртөө хооронд морины ам татдаггүй сүрхий дарга нар юмаа. Морь багтрааж албал яана гэж хөмсгөө нумын хөвч татах адил болтол зангидан өгүүлэхэд нэг том хултай айраг үзүүлж суугаа муйхар шар хүн,

Энэ олон генералуудыг чинь яадаг хэрэг вэ. Янгиа тохойд ч явуулалтай биш.

Тохитойгоор нь морь тэрэг гаргаж өгнө байгаа даа гэж даажигнав. Зөвхөн гоёлын хувцсаараа ч биш дажны цагийн цэрэг эрийн ёсоор биесээ их тоож явсан болохоор дур гутаж, амралтын хоног хугацаа цөөн, саадгүй өнгөрүүл! гэсэн албан бичигтэй, улаан зартай гэх зэргээр ам амандаа шуугилдахад өртөө дарга олон таван үггүй маргааныг тасалж,

За шалдан банди нар минь юу ч болсон цайны гэрт очиж тараг идээд тавтай нойрс. Өглөө нэг арга бодъё гэлээ.

Энэ бардам сүрлэг эрийг яаж ч чадахгүйгээ ойлгосон бид тайны хар гэрт цуваа дэвсэн тэрийлдэж хөх пүүшиг баагиулан тараг ирэхийг хүлээцгээв. Тийн байтал том модон хувинтай юм дамжилсан хоёр бүсгүй хүрч ирлээ. Нэг нь саалийн тэрлэгтэй, саарин хөлтэй хөдөөх байрын хүүхэн, нөгөөх нь хар дурдан даашинзтай торгон оймстой хот янзын алхаатай хүүхэн. Хөдөөний хүүхэн биднээс ичингүйрэн гарч одоход хотын хүүхэн модон хувингаас элгэн тараг аягалж гарав. Бид гөлгөн ноход шиг хэл амаа долооцгоон хүрээлж мариа сайт нуруу бие нь өндөр гэгээний дарь эхээс дутуугүй гоолиг, зүс царан эрүүл саруул нь ямар ч өө сэвгүй тэр хүүхэнд нүүр тал олохыг өрсөлдөн энэ тэрийг асуун шалгааж байз. Хүүхэн ч үе тэнгийн хорин жулдрайг илэрхий голж шилэн, гоо сайхнаа бахдан үзүүлж хотын сургуулийн сурагч өртөө даргын охин хойно залуу эрсийн зүрхийг маажих аргаа олж яваа нүгэлт ертөнцийн «дар эх» болохоо нуусангүй. Тэгсээр ар гэр рүүгээ амь тэмцэн яарч бослого гаргах холгүй явсан бид энэ Дулааны өртөөн дээр элгэн тараг идээд хэд хоносон ч хамаагүй болж орхидог байна.

Тэр шөнө өртөө даргын охиныг шохоорхон хэлэлцэж сүрлэг аавын нь гэрээс сэмхэн гаргах арга сүвэгчилсээр цэрэг зантай болчимгүй багачуулын ёсоор нэгэн инээдэмт шийдвэр гаргав. Тэгсэн хойно тайны хар гэрээс гарцгааж айлын ноход яргиулсаар өртөө даргын гэрийн ойр очиж хамгийн зоригтойд тооцогдох нэгнийхээ хорыг малтаж гарсанд тэр маань юунаас ч буцдаггүй хүн болж гэрийн хаяа руу гэтэж очоод хананы нүдээр гараа шургуулан тэмтэрч,

Хүүе, хүүе, Гараад ир, гараад ир л дээ гэв. Бид юу болохыг хүлээж амьсгаа даран байв. Тэгтэл ч хэрэг бишдэж нөгөө нөхөр маань

Ео, ёо, гар гар! гэж муухай орилов. Бид ч үхэр мал үргээж унаганы зэлэнд таварцаглан ум хумгүй гүйлдсээр тайны гэрт хоргодож цааш юу болохыг хүлээн байтал нөгөөх маань уухилсаар гүйж ирээд,

Үхсэн муу гөлөгнүүд хүн баригдаж байхад хаяад зугтана гэнээ гэв

Тэгээд яав? гэсэн чинь

Яах юу байх вэ, гараа хуга мушгиуллаа. Муу золигнуудын турсагыг хуулаад тэмээн тэргээр явуулна гэж байна гэхэд,

Урьдаар сахлыг нь барьж үзээгүй хохь чинь зэргээр шоолж хөхрөлдсөөр тэр шөнө бараг унталгүй үүр цайлгав.

Биднийг тэмээн тэргээр явуулах юм гэж даанч бодсонгүй. Гэтэл өртөө дарга хэлсэн үгэндээ эзэн болж өглөө нарнаар гурван тэмээн тэрэг зэхээд аймаг орохоор арилж өгсөн байлаа. Тийнхүү бид тэмээн тэргээр Буянт хэмээх холын өртөө хүрэхээс өөр

аргагүй болжээ. Тахийсан хөх гэдэстэй нүцгэн атнууд ам ангайн салхидаж алсыг ширтэн аажим тайсан алхахдаа хигээс нь холхисон модон мөөр яйжигнан хяхтнах ямаан тэрэгнээ шавааралдсан улаан алаг амьтдыг гайхах адил хааяа толгой эргүүлэн харна. Тэр өдрийн халууныг хэлэх үү. Замын хагаст нэгэнт тэсвэр алдацгаан суран бүсээ тайлж тэмээнүүдийг гуядан хашгиралдахад өвгөн улаач арга буюу жонжуулан явав. Гэтэл дунд тэрэгний тэмээ бурантагаа таслан дэрс сондуул дундуур таварган туйлж улаан халзтай «генералуудыг» талаар нэг цувуулан эцэст нь ямаан тэрэгний яйжгий мөөрийг яйран болгож орхилоо. Ээ дээ бид мөн ч булчимгүй явж дээ.

Бид аав ээж, амраг садандаа аятай сайхан амраад найман сарын сүүлчээр нэгэн зэрэг мордож мөн л улаан тоос манарган ундуй сундуй давхилдсаар Дулааны өртөөнд ирэв. Энэ удаа ширүүн ааштай өртөө даргаас хариугаа авахаар хатуу шийдсэн байлаа. Нар жаргаж байх үеэр усан хулгана болсон морьдоо уяан дээр нь татаж бууцгаан цөмөөрөө өртөө даргын гэрт оров. Гэтэл гэрийн эзэн уй гашуудалд дарагдсан янзтай царай барайлган суужээ. Охин нь орныхоо урд буруу харж суугаад хувцас хунараа вааданд боож, эх нь эрэгнэгийн хажууд хонины шууз, ааруул, боорцог зэрэг хүнсний юм янзалж сууна. Гэрт байгаа өөр хэдэн хүн ч гуниг гутралын байдалтай ажээ. Эл байдал биднийг эрхгүй нсмхруулав. Гэрийн эзэн зөөлөн нүдээр харж,

За хүүхдүүд минь сайн явж байна уу? гэхэд,

Сайн, сайн гэгцгээж

Сууцгаа гэхээр нь хаяагаар түлхэлцэн суув.

Хүүхдүүдэд унд хийж өг! Байгаа морь эмээлээ гаргаад явуулъя. Сургуульдаа яарч яваа байлгүй. Миний хүү аавынхаа эмээлийг гарган тохоорой. Тэгээд эдэнтэй явна биз гэхэд гэрт байсан өртөөчингүүд уван цуван гарцгаав. Энэ удаа ийм амархан цуваа залгаж өртөө даргын охиныг дагуулан явах болсон хийгээд гэр хотлоор уй гашуудалтай өайгааг гайхацгаан анир чимээгүй байв. Дулаан хайрханы өрнө шил дээр үдшийн цагаан гэгээ тасран ахуйд мордоцгоож өртөө даргын охиныг дундаа хийгээд буцах шувуу мэт зэл татан одов оо. Надад дээсэн дөрөөтэй өгөр янгиа тохсон, шодон сүүлтэй, цүдгэр гэдэстэй хөгшин гүү дайралдсан боловч өртөө даргын гоё охинтой дөрөө харшуулан явахад эмнэг зүрх шархиран булгилж, идэр биеийн гал халуун цусыг эргүүлэн буцалган хөөж, сэтгэл санааг хөрвүүлэн хөдөлгөж байлаа. Дулааны даваан дээр гарч ирэхэд нэгэнт харуй бүрий болжээ. Тэртээ дор тэнгэр газрыг зааглан Өндөрхааны гэрэл яралзана.

- Аймаг, аймаг харагдлаа! Одоо ч давхиад бууна гэлцэн монгол хүний заншил ёсоор даваан дээр азнав. Тэгтэл гэнэт газар дэлхий хотосхийн доргиж, морьд холби үсрэн дараачийн эгшнээ аянга ниргэх адил их чимээ нүргэлэн маш өндөрт хэдэн арван галт бөмбөг дэлбэрч харагдав.

Юу вэ? Юу болов? Агаарын их буу буудаж байна гэлцэн сандарцгааж байтал улаан, ногоон, шар өнгийн пуужин цацран гэрэлтэв.

Ёслолын буудлага, ёслолын буудлага болж байна! Дайн дуусжээ! гээд урай хашгиралдан ухаан жолоогүй давхицгаалаа.

Би өртөө даргын охиноос хоцрохгүйг хичээн үйлээр ногдсон хөгшин гүүг суран бүсээрээ баруун зүүнгүй гуядаж явлаа. Тэгтэл нөгөө муу дээсэн дөрөө тасарч янгианыхаа бүүрэгнээс хальт шүүрээд биеэ татаж чадалгүй явж өглөө. Цулбууртаа чирэгдэн уруу газар хэд өнхрөөд бостол нөхөд маань урай хашгиралдсаар алга

болов.

Хүүе мондинуудаа хүлээгээч! гэж цухалдан хашгиртал өртөө даргын охин морио татаж ирээд:

Яав? гэхэд нь

Яагаа ч үгүй. Азгүйдэхэд нэг муу янгиа таарсан нь дөрөө тасраад гэж «За та нар явж л бай. Би чинь харин янгиа тохсон биш аятайхан ойчлоо. Амаа барих бий та нар» гэж хараан дээсэн дөрөөгөө залгаад мордож хүүхэнтэй зэрэгцэн алхуулав. Агаарын их буу нүргэлэн хаврын шөнийн одот тэнгэрт галт сумаа тургина.

Ингээд дайн дуусжээ. Нэг муу ах минь түр цэрэгт явсан юмсан. Одоо эргэж ирнэ дээ гэтэл хүүхэн гэнэт хамаг бие алдран найгаж намайг түшээд,

Ах минь, ах минь, миний ах эргэж ирэхгүй... гэж ихэр татан уйлав. Өртөө даргын гэр хотлоор гуниг гутралд дарагдсаны учир энэ байжээ. Таван жил үргэлжилсэн их дайн энэ ертөнцийн таван тив таван далай үлэмжийн их орон зайг үхлийн хар салхиар сүйрүүлэн өнгөрчээ.

Ах минь! Хөөрхий ах минь! Би ганцхан ахтай юмсан...

Дайн дууссаны ёслолын буудлага нүргэлэн олон өнгийн пуужин цацран гэрэлтэнэ.

- Яая гэхэв дээ. Олон аавын хүү гэртээ буцаж ирээгүй. Дайн үргэлжлээд байвал бид ч гэсэн яах байсан юм гэж янгиа тохсон ядуу хөвгүүн би хүүхний биеийг түшээд хацар дээгүүр нь урсах бүлээн нулимсыг алгаараа арчиж аргадан энхрийлэн явахад агаарын их буунууд нир нир хийж, амрагийн зүрх түг түг цохилонхон байсан сан.

ОГОТНЫ НҮХЭН ДЭХ СУВД

Ноён Конрад Фон Бурген томоос том тавхайтай атлаа их л турь муутай чөргөр урт хөлөө бичгийнхээ ширээн доогуур жийж мөлчгөр халзан дагзаа зөөлөн сандлынхаа түшлэгт наагаад нүдээ анив.

«Энэ удаа ямар хvvхэн түрvvлэх болоо? Нөгөө Гамбург хотын бvжгийн хvрээлэнгийн Моника гэгч царай муутай боловч сайхан хөлтэй хvvхэн нэгэнт хуучирчээ. Бvжиг хийхдээ даанч сайхан хөдөлдөг хvvхэн шvv. Чөтгөр алгадулмарын хөлийг» гэж бодоод мишидхийн инээмсэглэж үслэг богинохон хуруунуудаараа ширээгээ тоншиход шалзны чинээн бадмаараг шигтгээтэй том алтан бөгж нь гялсхийв.

«Одоо Дортмунд, Эссен, Гамбургийн их баячууд сонгож авсан охидынхоо төлөө дэнчин тавьж, бvжгийн хvрээлэнд тэднийг хараад хамаг бие нь халуу шатаж байгаа. Та нарыг уу! Амаар чинь шороо өмхvvлнэ дээ. Энэ хөгшин Берлинд өөдтэй хvvхэн чухаг болжээ. «за яах вэ ямар ч дагинаас өө сэв олж болно. Конрадын сэтгэл ямархан чивэлт эм тохирохыг та нар мэдэхгvй» гэж доод урт хөлөө татаж нүдээ нээв.

«Шинэ цагийнхан» хэмээх олзтой бөгөөд баруун Берлиний том хэвлэлийн газрын эзэн язгуурт Конрад Фон Бурген баяд ноёдын дунд эмсийн үзэсгэлэн гоог нэвтэрхий мэддэг хvн гэж алдаршжээ. Мөн эмсийн үзэсгэлэнг эд мөнгө болгож чаддагаараа улам алдартай билээ.

Шампан дарсаар ходоодоо эрхлvvлж, сайхан хvvхнээр нvд хужирлаж, цаг зуурын хоосон цэнгэлд мансууран ташуурагч ихэс дээдэс Фон Бургений тэрхvv авьяас чадварыг тэнгэрт гартал магтан сайшаадаг ажээ.

Нас сvvдэр зууны хагасаас хальж толгой дээр нь тоотой хэдэн үс үлдсэн авч эмс охидын хvрээлэнд урт хөлөө чирч явахдаа сэтгэл нь ганц уужирдаг хvн, «шинэ

цагийнхан» хэмээх сэтгүүл санаачлан гаргасныгаа нийгмийн өмнө гавьяа байгуулсан гайхамшигт хэрэгт тооцжээ. Түүнээс олсон олз ашиг нь тоймгүй. Сүүлийн хэдэн жил дараалан баруун Германы эрхэм үзэсгэлэнт эмсийг шалгаруулах наадам гэгчийг зохиож тийнхvv түрvvлсэн хvvхний гэрэл зургийг элдэв этгээд байдлаар эхээс төрсөн янзаар нь сэтгvvлийнхээ ар өвөрт олон мянган хувь дармалдан тарааж жирийн явдал хvний ёсонд сэтгэл санаа ханахгvйд хvрсэн завхай зайдан хөрөнгөтэй баячууд болчимгvй этгээдийн нvдийг хужирлаж тачаалыг хөдөлгөн олз ашиг олсоор ажээ. Одоогоос хэд хоногийн өмнө эмсийн үзэсгэлэнг шалгаруулах ээлжит наадам уралдаан зарласан тул тийнхvv байн байн урт хөлөө жийж нvдээ анихдаа юуг үзэж юуг мөрөөдөж байгааг тааварлах бэрхгvй.

...Баруун Берлин энэ ертөнцөд түвшvvр төрvvлж байгаа нэг голомт . Энд баруун зvгийн тархигvй этгээдvvд амьсгаалах мөч бvхнээ мөнгөөр тоолдог зальхай баячууд хууран мэхлэгчид, хорлон сvйтгэгчид, чимээ шуугиан дэгдээгчид, их замын дээрэмчид, хумсаа нуусан фашистууд зэрэг зvсэн зvйлийн амьтан цугларчээ.

Конрад Фон Бурген өөрийгөө улс төрийн барометр гэж үзэх бөгөөд баруун Берлиний цэнгэлийн газар, их бага зочид буудал, эмсийн хvрээлэнгээр хэсvvчилж тэрхvv зvсэн зvйлийн амьтны vг яриа янз байдлыг сэм тагнаж хэрэгтэй цагт хошуу нэмж, үзэл санаанд нь он таалагдвал хайр шан хvртээж явдаг заншилтай. Энэ орой Бурген «Кемпенский» хэмээх их зочид буудлын газар очихоор явав. Тэр сvvлчийн маягийн «Опел» тэрэгнийхээ жолоог хааш яаш барьж зөөлөн суудал дээр ихэмсгээр гэдийж зузаан уруулаа ярвайлган «Идэрхэг» дууны ая исгэрч яаралгvй явлаа.

«Курфурстендам» буюу язгууртны их чөлөө хэмээх өргөн гудамжаар баруун зvгийн орон бvхний таних тэмдэгтэй эрээн мяраан их бага тэрэг сvлжилдэн, худалдаа, дэлгvvр, үзвэрийн газар, зочид буудал, баячуудын орд харш банк албан газруудын гэрэлт хаяг, эмэгтэйчvvдийн хөхний

даруулгаас эхлээд Бавар нутгийн цагаан дарс тэргvvтэнг тэнгэр бурхантай цацуулан магтсан неон зарлал зvйл бvрийн өнгөөр солонгорон бvжиглэнэ.

Амраглахийн цаг дээр орчлонг умартдагийн тэмдэг болох хонгор шар үсээ задлан намируулж, бэлхvvсээ тахийтал татаад өвдөгнөөс нь дээш халхлах төдийхөн банзал өмсөөд годгонолдож яваа завхай хvvхнvvдийн хойноос хавчиг малгай хойноос хажуулдуулж тавьсан ам халамцуу америк цэргvvд өлсгөлөн хэрээ шиг гуагалдаж явна. Энэ бvхэн Фон Бургений нvдэнд хэтэрхий жирийн бөгөөд өчvvхэн явдал тул огтхон ч vл ойшооно.

«Кемпенский» зочид буудлын өндөр цонхнуудаас гэрэл цацарч цэнгэлийн танхимд жаз хөгжмийн эх захгvй шуналт дуу сонсогдоно. Фон Бурген зочид буудлын гол хаалгаар орж ирээд алтан саа хуартай ёслолын хувцаст залуу хаалгачинд малгайгаа шидэж өгөөд ,зуушны танхимын гол шилэн хаалгыг омогтойхон түлхэж ороод , таних танихгvй хvmvc тийш ёсын төдий мэхэсхийн мэндлээд ганцаараа ширээнд суув.

Бараа сvрийг нь андахгvй болсон vйлчлэгч тvvнийг удаан хvлээлгэсэнгvй.

Бvжгийн хvрээлэнд баруун Берлиний цуутай хvvхнvvд өдий нь цугларчээ. «Шинэ цагийнхан» сэтгvvлийн хуудсанд үзэсгэлэнт нvvр царай, бие цогцосныхоо хөргийг хэвлvvлэх завшааныг хvсэгчид тэдний дотор бас буй.

Мөн баруун Берлиний өнгө үзэмж нь болсон америк, франц, цэргийн дарга нар, баян эздийн хөвгvvд, өндөр тэмvvлэгч дундчууд тэдгээр сайхан бvсгvйчvvдийг ээрэн тойрон байна.

«Рок-н-ролл» гэгч сэтгэлийг гижигдэж тархийг мансууруулагч шуналт бvжгийн хөгжим

эгшиглэхэд архи дарсанд ам халамцсан тэр хvmvvc мөн л царай улайж нүд булингартсан vзэсгэлэнт эмс охидын бэлхvvсээр тэврэн авч хөгжмийн ая тvргэсэхvй лvгээ хvvхнvvд саа өвчинд дайруулсан мэт язав татав хийж хөл гуяа гялалзуулан, ууц нуруугаа хөдөлгөх бөгөөд эрэгтэйчvvд нь тэдний биеийн илчий мэдрэхийн тулд ичгvvргvй наалдан нүдээ аньж, шvдээ зуух ажээ.

Конрад Фон Бургенд энэ бvхэн бас л жирийн уйтгарт явдал мөн.Цаг veэсээ тvрvvлж яваа соёлт ихт хvний сэтгэлийг амьдарлаас ихээхэн гажууд этгээд сонин явдал сая хангаж чадна гэж vздэг Бурген шиг хvнд юм бvхэн хуучирч ,veэ нэгэнт дуусгасан мэт санагдана. Бурген Франц газрын хатуу дарс балгаж ярвайгаад ядахдаа зоригтойхон хөдөлдөг хvvхэн ч алга болжээ. Сайхан хvvхэн олно гэдэг гvн далайн ёроолоос ширхэг сувд бэдэрч олохоос бэрх болжээ гэж эгдvvцэн бодоод ширээн дээр хэдэн марк шидээд ихэмсгээр гарч одов.

Тэрээр тэргэндээ очиж суугаад чухам хаашаа явахаа мэдэхгvй нэг хэсэг болоод, хотын захад гарч «гөрөө хийхээс» дээр юмгvй гэж шийдэв.

Берлиний зах шиг тийм харанхуй газар сонин явдал тохиолдож мэднэ. Бурген хотын захын нэг гудамжнаа хvрч зуушны газруудын хаягийг харж явав. «Улаан тоть» ч гэнэ vv «Пепе» ч гэнэ vv гэрэл цацарч цэнгэлийн танхимд жаз хөгжмийн эх захгvй адаглаад л нэр нь хvртэл санаанд таарахгvй. Газраас vргэлж цонхтой навтгар байшингийн vүдэн дээр «Оготны нvх» гэсэн неон бичиг чөтгөрийн гал мэт сvvмэлзэнэ. «Очиж очиж оготны нvх шvv. Ямархан оготнууд байдгийг ороод vзье байз.» Фон Бурген тэргээ цонхны дор тавиад намхан хаалгаар нь орохдоо малгайгаараа тотгы нь шvргэж хараал тавив. Навчин тамхины өмхий утаа дvvрсэн давчуу өрөөний нэг буланд муу сэжиг төрvvлмээр царайтай хэдэн хvн шар айраг ууж гvнгэр гэнгэр ярилцана.

Зуушны газрын эзэн болох усны замаг мэт усгал ногоон нvдтэй бvдvvн шар хvн vзтэл өндөр язгуурт зорин морилсныг мэдэж гvнээ мэхийн ёслоод, Лолитаа! Ноёнтонд вйлчил гэж хашгирав.

Лолита нь хажуугийн өрөөнөөс яаран гарч ирэв. Фон Бурген адтай хөх нvдээрээ тэр залуухан бvсгvйг хөлөөс олгой хvртэл ажиглаад «энэ чинь харин хөөрхөн оготно шив. Сонин хэрэг байна. Хөөрхнөөр барахгvй бvр сайхан чивэлт vv дээ» гэж бодоод тас хар өнгөтэй хуучин торгон цамцны цаана vl мэдэг гэрэлтэн төвийж байгаа Лолитын хөхөн дээр хараагаа тогтоов.

Лолита Фон Бургений хvйтэн хөх нvднээс дальдарч доошоо хараад Ноёнтон, та юу захих сан бол? гэв.

Оготно минь, энэ нvхэнд чинь франц дарс байдаг бол нэг жvнз аваад ир! гэхэд Лолита эргэж явав.

Бурген тvvний уяхан хөдөлгөөнт нуруу бие, чийрэг булчин нь vl мэдэг гvрвэлзэж байгаа цэвэрхэн хөлийг хараад мушилзан тамшаалж, Яриан алгаа! Ёстой л оготны нvхэн дэх сувд мөн байна гэж бvвтнав.

Лолита жижиг тосгуур дээр болор жvнзтэй архи бариад эргэж ирэв. Фон Бурген тvvний өөдөөс эрээ цээргvй ширтэнэ. «Уруулыг нь хараач! Чивэлт чинь vнэхээр Моника Лиза мөн байна шvv!»

Оготно минь чи Монна Лиза мөн! Чи бол ёстой оготны нvхэн дэх сувд байна даа...

Лолита тvvний vгийн учрыг ойлгож ядан,

Юу гэсэн vг вэ? ноёнтоон гэхэд Фон Бурген vг дуугvй гараас нь татаж хажуудаа суулгаад,

За хөө чи бvv годгоноод бай. Би эмсийн vзэсгэлэнг мэддэг хvн шvv.

Ноёнтоон, би таны vгийг ойлгохгvй байна.

Ойлгохгvй байна уу? Та нарын ухаан ерөөсөө богино, тэр ч яамай. За хөө чи ноёдын хатагтай нар шиг баян тарган амьдрах дуртай юу?

Би... би мэдэхгvй...

Нэр чинь хэн бэ?

Лолита

— За хөө. Лолита чи бол vнэхээр оготны нvхэн сувд байна. Би чамайг энэ нvхнээс чинь гаргаж шуналт олны өмнөх өндөр тавцан дээр тавья. Тэр шуналтангууд чамайг хараад шvлсээ залгих болно.

Ноёнтоон, би ажлаа хийе дээ.

Байз! Би чамд учрыг ухуулж өгье. Чи «Шинэ цагийнхан» сэтгvвлийг vзсэн vv?

Үзсэн

ТЭГВЭЛ би тэр сэтгvвлийн эзэн эрхлэгч Конрад Фон Бурген гэгч байна. Манай сэтгvвлийн газар баруун Германы эрхэм vзэсгэлэнт эмсийг шалгаруулах уралдаан зарлаад байна. Би чамайг тэр уралдаанд өөрийнхөө өмнөөс тавья. Байз! Дуугvй бай! Чи доройхон амьтан ямар vзэсгэлэнтэйгээ мэдэхгvй биз.

Оготно минь бодооч! Тvрvvлсэн хvvхэнд бид дор хаяад тvмэн маркийн шан өгнө. Чи ёстой дээгvvр гvйдэлтэй, дэргэдээ шивэгчинтэй гvнж шиг амьдрах болно. За тохирлоо шvv. Олон vг байхгvй! Май миний хаяг энэ байна.

Маргаашнаас чи Берлиний дээд зэргийн зочид буудалд суух болно. Хувцас хунарыг чинь би бэлтгэнэ.

Сувд минь чи энvvгээрээ vвлэн дээр мордоно шvv гэж ууцан дээр нь пад хийтэл алгадаад босож явав. Лолита хэрхэх учраа олохгvй алмайран зогсов. Фон Бурген тvрийвчнээсээ баахан мөнгө гаргаж ногоон нvдэнд нь тавиад :

Май золиосонд нь ав. Хөөрхөн оготно чинь нvхэндээ буцаж ирэх, vгvйгээ өөрөө мэднэ биз гээд Лолита тийш нvд ирмэн хи хи хи гэж хөхрөв.

Ногоон нvдэт энэ солиот ноён мөнгөө буцааж авчих вий гэсэн мэт бушуухан авч халаасандаа чихээд шvдээ ярзайлган инээж гvйлгэнэн мэхэлзэв. Булангийнхан чангаар хөхрөлдөв.

Фон Бурген хаалганы тотго мөргөөд хараал тавьсаар гарч одов.

Лолита бvр шөнө орой болсон хойно ажлаа сая дуусаад хувцсаа солино. Залуу бvсгvйн гоо vзэсгэлэн нь «Оготны нvхэнд» ирэгсдийн жvнз архи, аяга цайнд амт шимт оруулагч нэг ёсны vнэртэн амттан болох тул ногоон нvдэт тvvнийг овоо аятайхан хувцасладаг ажээ.

Лолита олон нугалаат хормойтой эрээн даавуу даашинз, нимгэхэн ултай шаахайгаа өмсөөд хvзvvнийхээ ноосон ороолтыг авахдаа ийн бодов «Петрийн минь авч өгсөн ороолт шvv дээ. Хөөрхий минь байдаг цалингаараа авч билээ. Чинийх шиг ийм зөөлөн сайхан хvзvvнд, ширvvн юм хvргэж, болохгvй гэж хэлсэн юм. Миний хувцас хунар дотроос хамгийн олигтой нь энэ шvv дээ. Петр минь ээ! Би чинь тэр уралдаанд нээрэн тvрvvлчихвэл яана. Тэгвэл бид хоёр хичнээн аз жаргалтай алдар олох билээ. Тийм аз заяа даанч байхгvй биз дээ. Лолита бас сэмэрхий ханцуйтай оготорхон бөгөөд давуухан пальтогоо өмсөх зуур тэгэхэд би хvvхдээрээ байжээ» гэж гунигтайхан бодов.

Лолитын харьж ирэхэд Петр хэдий нь хvрч ирээд хvлээж байлаа.

Тэр Лолитын зvvдэнд vзэгддэг хонгор сайхан инээмсэглэлээр угтаж цоморлигоо

дэлгэхийг завдан буй сарнай цэцгийн дэлбээ мэт жимбэгэрхэн улаан уруулын нь шимэн үнсээд,

Лолита, би чамд цөцгийтэй боов авчирсан гэв.

Баярлалаа хайрт минь.

Би өнөөдөр цалингаа авлаа. Маргааш хоёулаа оготны чинь нүхэнд очиж жаахан сууна даа. Лолита янаг нөхрийнхөө үгнээ сэтгэл уяранхан,

Энхрий найз минь миний сэтгэл хичнээн догдолж байгааг чи мэдэхгүй байна. Зол жаргалтай амьдрах цаг ирвэл юутай гайхамшиг билээ. Би чамдаа цөмийг ярьж өгье гэв.

Шөнө орой болжээ. Хотын энүүхэн зэлүүд зах газар анир чимээгүй Лолитын бяцхан өрөөний цонхоор хавар цагийн чийглэг салхин үлээж, үл мэдэг утааны үнэр анхилна.

Лолита Фон Бургены хэлсэн бүхнийг Петрт ярьж,

Чи минь юу гэж бодож байна? гэж асуув. Угаах халуун усанд ясаа тултал дэвтэж хачин зөөлхөн бөгөөд тэнхэлгүй болсон гары нь Петр илбэн байж,

Чам шиг сайхан бүсгүй энэ дэлхийд ховорхон гэж? би хэлдэггүй юу. Азаа үзэх ч юмгүй, чи минь заавал түрүүлнэ. Жирийн ядуу бүсгүй баян хатагтай нараас илүү сайхан болдгийг тэдэнд үзүүлээч!

Би нээрэн тийм сайхан гэж үү дээ?

Тийм гэм дээ. Чи юм бүхнээрээ тэгш сайхан. Лолита чи бид хоёр дөрвөн жилийн өмнө уулзсан шүү дээ. Тэгэхэд чи хүүхдээрээ байжээ. Хүмүүс чамайг хөөрхөн хүүхэд гэдэг байгаагүй юу. Харин одоо чи нас бие гүйцэж улам ч сайхан болжээ.

Петр ээ, хувь заяа хүнийг юунд хүргэж болохыг яаж мэдэх вэ. Фон Бургены хэлдэг шиг тийм их шан хүртвэл яана?

Тэгвэл ч бид хоёр адаглаад л хамт амьдрах чадалтай болно доо гэхэд Лолита жаал хүүхэд мэт баярлан хөөрөхдөө алга хавсран нүдээ аньж,

Ямар сайхан бэ! Тэр их мөнгөөр бид юу хийх вэ? Одооноос л сайн бодъё. За ямар ч байсан хотын захад жижигхэн байшин авна. Эхлээд гэртээ хямдхан тавилга авсан нь дээр биз дээ. Бас жимсний цэцэрлэгтэй болно. Машин аваад хэрэггүй. Хэтэрхий үнэтэй юмаар яах вэ. За тэгээд хоёр ээлжийн аятайхан хувцас авах хэрэгтэй.

Лолита өөр юу хэрэгтэй болохыг бодож чимээгүй болов. Сэтгэл уярсан Петрийн зовуурт бүдэгхэн нүдэн дээгүүр нулимс гүйлгэнэлээ. «Миний хөөрхөн Лолита Чи санаандгүй, намайгаа эр нөхрөө гэж бодох болжээ. Лолита би үүрд чамтайгаа.

Үхлээс өөр юм биднийг хагацаахгүй».

Сараалжин торноос салан ниссэн шувуу цаст өндөр уулын зүг яаран одохтой адил сэтгэлийн зовлон тайлагдах үе хааяа олдоход хүнд бэрх амьдралын учир, түмэн давхар хүлээсийг умартан хүсэл мөрөөдлийнхөө жолоог алдагч гэнэхэн хоёр залуу ийнхүү ирээдүйн өдрүүдийг бүрхсэн манан буданг арилгаж хөөрөн баярласан нь туйлгүй.

Маргааш нь Фон Бурген Лолитыг язгууртны их чөлөөнөө буй нэг зочид буудалд хүргэж өгөв. Юм зүүж болох газар бүхэндээ есөн шидийн чимэг зүүлт агсан, хижээл насаа үл ойшоон хэтэрхий хөнгөхөн хувцасласан өндөр туранхай авгай түвний захиалсан өрөөнд хүлээн байлаа. Фон Бурген хувхай гарыг нь үнсэхчээн болоод, Оготно минь, эрхэмсэг Мадлен чамд дээдсийн ёсыг таниулж өгнө. Илүү хувцас эмэгтэй хүний үзэсгэлэнг нуудгийг юу андах аж гэж хавчгар ЦЭЭЖЭЭ түрэн чангаар инээгээд,

Эрхэмсэг Лолита, би орой ирж таны төрөл арилжсаныг сонирхоно гээд гарч одов.

Мадлен Лолитад баян чинээлэг, сайн төрөлт хvmvvc ялангуяа өндөр соёлт, эрх ямбат эрэгтэйчvvдийн дунд биеэ яаж авч явах тухай, алхаж гишгэхдээ ууц нуруугаа яаж хөдөлгөх, гараа хэрхэн хаялах, нvдээ яаж харах, уухдаа хормойгоо яасхийж өргөх тэр бvхний тухай ширхэг дараалан зөвлөж, өөрийн биеэр vлгэр дууриал vзvvлэв. Фон Бурген Лолитад хямдхан боловч vзэмжтэй хувцас бэлтгэсэн байлаа. Мөн биеэ янзалж, хоол унд захиалах зардалд хэдэн зуун марк vлдээжээ. Лолита, Мадлен авхайг явсан хойно их л тvгшvvртэй байдалд байгаагаа гэнэт мэдэв. Турк газрын зөөлөн хивс дэвссэн жижиг өрөөнд байх суух газар ч олдохгvй байлаа. Нэг жvнз жимсний ундаанаас өөр юу ч идэж уусангvй. Бодсоор байтал энэ бvхэн ямар нэг аймшигт явдалд хvргэж болох мэт санагдав... Лолита оройхон Петртээ утасдлаа. Би яадаг билээ? Сэтгэл тогтож өгөхгvй их хэцvv байна. Лолита хайрт минь зоригтой бай. Би чамдаа ойрхон байх арга бодно. Би нэг л юмнаас айгаад байна. Чи ажлаа тарангуут наашаа ирэхгvй юу? гэтэл ямар нэг хvн хаалга цохив. Лолита учиргvй цочиж хамаг бие нь донсоллоо. Хариу зөвшөөрөл хvlээлгvй Фон Бурген Францын цэргийн нэг хошуучтай хамт орж ирэв. Аа, эрхэмсэг Лолита, Та бvр холбоо барьж эхлээ шив дээ. Зvйтэй. Ийм гайхамшигтай бvсгvй ямар ч эрийн сэтгэлийг булааж мэднэ. Оготно минь сайн төрөлт ноён Монарел тантай танилцахыг хvсэж байна. Хошууч Монарел Лолитыг шуналт нvдээр зовоож, халуу шатаж байгаа урьхан цагаан гарт нь уруулаа хvргээд, Лолита та vнэхээр сайхан байна. Би залуудаа яруу найрагч байсан юм. Манай Марсель хотод яг тантай адилхан ийм цэнхэр нvдтэй, хонгор vстэй бvсгvй байдаг байлаа. Сайхан амьтан богинохон настай байж мэднэ. Би тvvнийг Эсмеральда гэдэг байлаа. Тэр хууль бус төрvvлсэн нялх хvvхэдтэйгээ хамт усанд орж vхсэн юм. Ноёнтоон та өөр юм ярь л даа гэж Лолитын гуйхад Фон Бурген чангаар инээхийн далимд санамсаргvй царайлан өвдгий иь бариад, - Зөв, Ноён Монарел, таны ийм эмзэгхэн сэтгэлийг мэдээгvй биз гэв. Монарел Лолитын өвдөг дээр байгаа Бургены гарыг харж инээвхийлээд, Яруу найрагч байсан хvнд эмэгтэй хvний эмзэгхэн нь тааламжтай. Оготны нvхэн дэх сувд гэж та их онож хэлжээ. Энэ сувдыг хэдэн өдөр өвөртлөхийн тулд таны баян санд өчvvхэн нэмэр оруулахаас татгалзахгvй гэж Францаар өгvvлсэнд Лолита юу ч ойлгосонгvй, Фон Бурген Монарел тийш сэм ирмэж, - Парисынхаа сайхан хvvхнvvдийг мөрөөдөж байгаа таны байдлыг би мэдэж байна. Манай хөгшин Берлиний энэ vзэсгэлэнт ядуу бvсгvй таны сэтгэлийг хангаж чадах эсэхийг бvv мэд. Харин миний хувьд бол энэ сувдыг хамгийн ашигтайгаар хэрэглэхээс өөр зvйлгvй гэдгийг нуугаад яах вэ гэв, Хошууч, Лолитын өвдөг чичирхийлэн байгааг харж ямар нэг инээдэмтэй юм хэл vv гэтэл хvн хаалга цохин Лолита их л тулгамдан бачимдаж байсан тул Петрийг ирээрэй гэснээ сая санаж, Фон Бургены гарыг өвдөг дээрээсээ тvlхээд босох гэтэл, За ор, ор! гэж хошууч зандрангуй хэлэв. Хаалга аяархан нээгдлээ. Петр, Лолитыг их л гайхсан ширтэж танихгvй ноёдоос төвөгшөөн зогсов. «Миний Лолита ямар өөр болчихоо вэ. Энэ франц намайг муухай харж байна Лолита! Миний хөөрхөн Лолита!» Фон Бурген урт хөлөө ууртайгаар татаж ядан татавхийн,

Залуу хvн та наадах хаалганыхаа цаана гараад хааж орхи! гэхэд Петр ЛОЛИТЫГ нvд салгалгvй ширтсээр гэдрэг ухарч хаалгыг алгуурхан хаав. Фон Бурген бvдvн хар янжуур сорон ярвайсхийгээд,

Энэ сайхан эр таны найз уу? гэж даажигнан асуухад Лолита хариу хэлсэнгvй.

-За тэр ч яамай хэрэг. Харин чи наадах нөмрөгөө тайлаад эрхэмсэг Мадлены заасан ёсоор биеэ vзvvлээдэхээч.

Намайг өршөөгөөч! Би их ядарч байна,

Тэгвэл Монарел та энэ Хатагтайд туслаач! гэхэд Лолита яаран босож нөмрөгөө унагав. Фон Бурген Лолитаг тойрон явж ар өврөөс нь шиншлэн хараад, нөмрөгий нь авч өгөөд,

Маргааш орой Кемпенский их танхимд таны хувь заяа шийдвэрлэгдэнэ. Тэгэхдээ харин арай хөгжилтэй байхыг гуйя. Ноён Монарел аа! Эрхэмсэг Лолитад амралт хэрэгтэй байх шиг байна гэлээ.

«Кемпенский» зочид буудлын цэнгэлийн их танхимын хажуугийн жижиг өрөөнд Мадлен авхай Лолитын биед засал хийж байлаа. Энэ вед Петр мөн зочид буудлын vүдний баганын сvүдэрт зогсоод эмсийн vзэсгэлэнг шалгаруулахад оролцохоор ирж байгаа олон янзын хvмvвсийг ажиглаж Лолитын бараа харагдах бол уу гэж горьдоно.

Цэнгэлийн танхимд Берлинийн томчуул, дээгvүр гvйдэлтэй хатагтай нар, баруун зvгийн жуулчин, англи франц америкийн цэргийн эрхтэн, зохиолч, тvшмэл, жvжигчин сонин сурвалжлагчид цугларан ирсээр байна. Зvг бvхнээс цахилгаан гэрэл бадарч мяндас тансаг намируулж эрдэнэсийн чимэг зvвсэн хатагтай нарын бие өнгө бvрийн туяа цацаруулж зvйл зvйлийн vнэртэн анхилан, болор жvнзэнд шампан дарс ЦЭЛЭЛЗЭЖ, ЦЭНГЭЛД ташуурсан хvмvвсийн нvдийг согтуурлын манан бvрхэнэ.

Танхимын голд дугуй тавцан засаж дээр нь «олноос онцгой vзэсгэлэн гоо, хvн болгонд заяагдаагvй боловч цэнгэл жаргалтай амьдралыг олох тvмэн зvйлийн арга зам та нарын өмнө нээлттэй байна» гэж бичжээ.

Танхимд хөгжим эгшиглэхэд Мадлен авхай «Лолита Борхман арван есөн настай» гэсэн бичиг бvхий хар торгон туузыг Лолитын мөрөнд зvүж бараг нvцгэн биенд нь мөн хар торгон нөмрөг нөмрvvлээд,

За гарах цаг боллоо. Тайван байж vзээрэй. Намбатайхан хөдлөхөө бvү мартаарай гэж захив. Цэнгэлийн танхимд орох хаалганы хөшгийн цаана зэрэг булаацалдах бусад хvүхнvүд зогсож байлаа. Мөн л овог нэр насыг нь тодорхойлсон өнгө бvрийн тууз зvүжээ. Тэдгээр хvүхнvүд Лолитад өөрөөс нь хавьгvй сайхан юм шиг санагдав.

Гартаа микрофон барьсан дэгжин залуу хөшигний цаанаас гарч ирээд, Хатагтай нар аа, нөмрөгөө авна уу. Сэтгэлийнхээ догдлолыг барьж төлөв төвшин байж чаддаг өндөр соёлт халуун сэтгэлт хvмvвс та нарыг хvлээж байна. Хатагтай нар аа ийшээ морилно уу! гэхэд хөгжим нижигнэж хөшиг нээгдэв.

Тvүнээс хойш болсон бvх явдал Лолитад зvүд мэт байлаа. Хvүхнvүдийн гарч ирэнгvүт, олон хvн цугларсан их танхим шар хэдгэнийн vүр мэт дvнгэнэж, иймэрхvү цагт замбараагаа алддаг сурвалжлагчид тvлхэлцэн шар бvтээлэгтэй урт ширээний ард морилцгоосон зэрэг тогтоогчид орооны муур мэт архиралдан маргаж байгаа тэр бvхэн Лолитын чvдэнд харагдахаас биш сэтгэлд бууж өгсөнгvй.

Лолита! Лолитыг нааш нь! Лолита ичээд яах вэ! Сайхан Лолита гэх зэргээр чухам хэн юунд хашгирч дэвхцэж байгааг ч ойлгосонгvй.

Дугуй давцан дээр дэвссэн зөөлөн хивс дээгvүр уяхан биеэ ганхуулан явж хөл гараа Мадлены заасан ёсоор хөдөлгөхийн оронд хачин эг дуг хийж байхдаа иймэрхvү

хиймэл хөдөлгөөн нь ихэнх хvмvвст таашаагдсаныг мэдсэнгvй.

Заслалынхаа өрөөнд орж ирээд зvвд мэт тэр хачин байдлаас сая ангижрах шиг болов. Чононд хөөгдөж багтарсан туулай мэт тамир тэнхэл нь барагдан, зvрх булгилан дэлсэж, хамаг бие нь чичирч байлаа.

Мадлен тvвнд ус хийж өгөөд,

_ Чамд одоо жаргалын vвд нээгджээ. Лолита сайхан Лолита гэж хашгиралдахыг сонсов уу.

Фон Бурген орж ирээд нөгөө л дадсан зангаараа ууцан дээр нь алгадаж, За сувд минь чи миний хэлснийг санаж байна уу? Чи бас болоогvй, манай сэтгvвлийн хуудсанд алдарших болно. Хагас цагийн дараа зэрэг тогтоогчдын шийдвэр гарна. Эрхэмсэг Лолита ингэж хэдхэн мөчийн дотор таны хувь заяа шийдвэрлэгдлээ. Тийм ээ, бид хvний хувь заяаг шийдвэрлэж чаддаг улс аа! гэж омогтойгоор хэлээд гарч одов.

Удсан ч vгvй хөгжим нижигнэж ёс гvйцэтгvвлсэн хvн,

Хатагтай нар аа! Тайзан дээр морилно уу. Зэрэг тогтоогчид болоод олон зочид та нарыг хvлээж байна гэв. Мадлен авхай Лолитын нөмрөгийг авч,

За Лолита минь яваарай. Согоо шиг дэгдээд очоорой гэв. Зэрэг булаацалдсан бусад хvвхнvвд одоо Лолитыг тунгаацгvй ширвэн харж, зарим нь аз заяандаа гомдсон мэт уруу царйлжээ.

Хөшиг нээгдэж «шар хэдгэнийн vвр» дахин хvнгэнэв. Үзэсгэлэнт эмс тайзан дээр гарч зэрэгцэн зогсов. Үзэгч олон алга ташиж, тэсэж ядан хашгиралдаж цэцгийн баглаа шидэж угтлаа. Зэрэг тогтоогчдын тэргvвн Конрад Фон Бурген босож гараа өргөөд, Ноёд оо! Зэрэг тогтоогчдын шийдвэрийг сонсоно уу. Манай Германы хамгийн vзэсгэлэнт хатагтай нар бидний нvдийг хужирлан сэтгэлийг догдлуулж байна. Гэвч vзэсгэлэнгийн дотроос хамгийн vзэсгэлэнтэйгий нь шилж олох гэж энд цугларсан. Манай амьдралд аз жаргалын оргил тийш тэмvвлэх бvх зам нээлттэй байна. Ноёд оо! Бидний бодлоор бол энэ олон хатагтай нарын дотроос хамгийн сайхан нь Лолита Борхман байна гэхэд:

Зvйтэй, Лолита! Сайхан Лолита! Лолитыг нааш нь гэж олноор зөвшөөрөн шуугилдав. Фон Бурген гараа дахин өргөж,

- Ноёд оо! Германы хамгийн vзэсгэлэнт бvсгvй Лолита Борхманд тэргvвн шагнал найман мянган маркийн хvзvвний чимэг арван мянган марк биечлэн олгоно. Бусад хатагтай нарт дурсгалын бэлэг барина гээд урт хөлөө чирсээр тайзан дээр гарч ирээд хайрцагтай боодолтой юм барьсан шивэгчнvвдийг дуудав.

Тэгээд жижиг мөнгөн хайрцагнаас эрдэнэсийн шигтгээ нь солонгорон туяарсан, алтан гинжит хvзvвний чимэг авч Лолитын ганган цагаан хvзvвнд зvвв.

Лолитад энэ бvхэн бас л зvвд мэт байлаа. Олон амь тан чих дvлийртэл шуугилдаж тvвнийг тайзан дээрээс бараг хvчээр татаж буулгаад нэг ширээнээс нөгөө ширээнд аваачиж авгай нар тэврэн vнсэхийн далимаар хvзvвний нь чимгийг шохоорхон vзэж, харцуулын зарим нь шампан дарс уухыг шаардаж зарим нь ч хэтэрхий болгоомжгvйгээр биед нь хvрч байлаа.

Энэ бvхнээс татгалзах, аливааг эрэгцvвлэн бодох чадал Лолитад байсангvй.

Еслолын хувцас өмсөж, архи ханхлуулсан хошууч Монарел тvвнийг сvвдэр мэт дагаж, рок-н-ролл бvжиг хийхдээ биенд нь наалдаж байлаа.

Энэ вед Петр зочид буудлын хаалганы баганын сvвдэрт Лолитыг хvлээн зогссоор...

Лолита минь яаж байгаа бол гэхээс гvйгээд ормоор санагдавч хэн тvвнийг оруулах

билээ. Цэнгэлийн танхимд хөгжим нижигнэж шуугиан дэгдэхэд дотор нь бачимдан элдэв муу юм бодогдож эхлэв. Лолита минь! Хөөрхөн Лолита! Бид буруу юм хийгээгвй байгаа? Лолитыг хvн бvхэн мэдэх болно. Тэгээд бас сайхан хvvxнээс өөр юм боддогвй баяд ноёд хичнээн олон билээ. Энэ бvхэн аюул учруулж мэднэ. Лолита минь бушуухан гараад ирээсэй. Эндээс бушуухан зайлах хэрэгтэй. Лолита!... бид буруу юм хийжээ...

Зочид буудлын том шилэн vvd гэнэт нээгдэж хvmvvc цувран гарцгаав Петр Лолитыг утгахаар тийшээ ойртлоо. Хvmvvc Лолитын vзэсгэлэн гоог магтан шагших СОНСдоно. Удсан ч vгвй Лолита гарч ирлээ. Тvvний дун цагаан хvзvvн дэх эрдэнэсийн чулуу бvрэнхий дунд оч мэт гялс гялсхийнэ. Петр хэсэгхэн зуур тvдгэлзсэнээ Лолитын хажуунаас очиж,

Лолита! гэж аяархан дуудахад, Лолита яаран эргэж, Петр! Чи минь намайг хвлээж байна уу? гээд гараа өгөв. Лолитын хажууд явсан Фон Бурген Петрийг илт дургvйцэн хялайгаад,

Залуу минь та их азтай хvнээ, гэвч Лолитын хvрээлэл арай өөр болж мэдэх юм, Лолита та хvний зам дээр тээглээд байх шиг байна. Хvндэт генерал таныг хvргэж өгнө биз. Өнөө маргаашдаа байрандаа байхыг гуйя. Манай сурвалжлагчид очно. Та миний ачийг бага ч болов бодох юм байгаа биз дээ гэж хvйтнээр инээв.

Лолита Петрийн өөдөөс гунигтайгаар харж, гараа алгуурхан аваад Баяртай бид удахгvй уулзана биз гэлээ.

Фон Бурген тэгнэ байх гэсэн байртай Монерал тийш ирмээд, Ноён хошууч та тайван нойрсоорой гэв.

Лолита аяархан гиншээд нvдээ нээлээ. Хамаг бие нь хvйтэн хөлс дааварлажээ.

«Гэрлээ асаах хэрэгтэй. Yвдний хаана хvн байна. Гар минь хвлээстэй байна . Гэрэл! Гэрэл! Хаалгаа!...» Лолита амьсгаа нь боогдож байгаа хvн шиг нvдээ хялгануулан уруулаа зовуурьтайгаар татвагануулаад «Ёо-ёо, намайг аваач!» гэж дуу алдаад тvvнээсээ цочиж бvрмөсөн сэрэв.

Тэнхээ тамир нь бvр барагджээ. Салгалсан гараар чийдэнгийнхээ унтраалгыг арайхийн олов. «Юу болж байна? Ямар аймшигтай юм бэ! Яаж vvp цайлгадаг билээ. Өглөө сурвалжлагчид ирнэ шvv дээ. Тэгээд л бушуухан гэртээ харъя. Монерал юу гэж хэллээ? Чам шиг хvvxэн энэ ертөнцийн нvгэл бvхнийг хийж биеэ жаргуулах хэрэгтэй. Тэгсэн хойноо нөгөө Марселийн Эсмеральд шиг усанд орж vхсэн ч хамаагвй гэлvv. Юу гэсэн vг вэ! Петр минь хvрээд ирээсэй. Бид хоёулаа л хамт байвал өөр юу ч хэрэггvй шvv дээ...»

Байшингийн хонгилд хөлийн чимээ гарах шиг болоход Лолита сэжиглэн чагнаад орон дээрээ өндийсхийв...

Тvгшvvрт энэ шөнийг арайхийн өнгөрөөнгvvt Фон Бургены сурвалжлагчид хvрч ирлээ. Тэд нар Лолитын зургийг авах гэж баахан зовоов. Их л эрээ цээргvй хөгжилтэй байлгах гэж оролдоцгоовч бvтсэнгvй. Эрэгтэйчvvдийн дурыг татах элдэв янз байдлыг заах санаатай нэг саваагвй залуу,

Ийм уйтгартай байдал бvр ч сонин. Эрхэмсэг Лолитын зургийн дор гайхамшигт энэ хvvxний уйтгарыг л сэргээх чадалтай аавын хvв хаа байгаа бол? гэдэг асуулт бичих хэрэгтэй гэжээ.

Энэ бvхний сvvлд Лолитын сэтгэл их л вймэрч, улам ч муу юм бодогдоод болохоо байлаа. Баруун Берлиний Өдрийн сонингуудад тvvний зураг хэдийнээ хэвлэгджээ. Лолита бушуухан л харъя. Ийм тvгшvvрт байдлаас зайлахаас өөр арга байхгvй.

Монёрал үдээс хойш ирнэ гэсэн. Тэр яаж ч мэдэх хvн. Явъя. Одоохон явъя!.. »
Лолита хvзvvнийхээ чимгийг авч цvнхэндээ хийгээд, тэмдэглэлийнхээ дэвтрийн нэг хуудсанд «Би гэртээ харилаа. Эрхэм Монерал та намайг хvлээхийн хэрэггvй» гэж бичээд, ширээн дээр орхиод явав. Зочид буудлынхан шивэгчин, хаалгачин цөм тvvнийг хараад байх шиг буудлаас гараад байшингийн яг ёроолоор цахилгаан тэрэгний буудал тийш яаран явлаа.

Гэтэл гудамжаар зорчин явагчид бас л хараад байх шиг санагдав.

«Юунд намайг ингэтлээ харна вэ? Энэ олон хvн намайг хvрээлээд өчигдөр оройныхтой адил Лолита! Лолита! ЛоЛита! гэж хашгиралдвал яана?»

Лолита бусдын нүднээс дальдарч, байшингийн хананд наалдсаар буудалд хvрч цахилгаан тэргэнд суув. Орж ирэнгvвт нь хvmvvc хоорондоо жиг жуг гэлцэж эхлэх шиг санагдлаа. Лолита тэрэгний нэг буланд очоод цонх руу харж зогсов.

Саяын буудал дээр тэрэгний нөгөө хаалгаар орж суусан, өтгөн хөмсөгтэй, хөнхөр нүдтэй, бvргэд хамартай хижээл хvн тvvнийг сэм ширтэж байснаа олны дундуур тvлхчин ойртож явах шиг. «Энэ хvн намайг дагаж яваа юм биш биз. Ямар сэжиглэмээр хvн бэ? Одоо яадаг билээ? Дээрэмчйн байвал яана?» гэж Лолита гэнэт бодоод, дараачийн буудал ойртож цахилгаан тэрэг удаашрангуут всрэн бууж зочид буудал тийш яаран сандран явав., Байн байн эргэж харавч нөгөө «дээрэмчийн» бараа харагдсангvй Лолита буцаж ирэхдээ их л балмагдан бачимдсан байхыг зочид буудлынхан мэдэж гайхан сэжиглэв. ЛоЛита байрандаа оронгуут хаалгаа тvгжээд, Петртээ утасдав

Петр минь чи одоохон ирэх арга байна уу?

Лолита хайрт минь, одоо над чөлөө өгөхгvй ажлаа тарангуут гvйж очъё.

Петр ээ би яана даа? . Сэтгэл тогтож өгөхгvй их л хэцvv байна,

Миний хөөрхөн Лолита! Чи минь зоригтойхон байхыг бодоорой. Цаадуул чинь элдвээр тvйвээж байгаа биз. Лолита тэднийг бvv тоогоорой. Чангахан байвал яаж ч чадахгvй шvv дээ. Шөнийн хоёр цагт ажлаа тараад очно.

За тэг дээ Петр минь. Чиний vгийг сонсоод сэтгэл амарлаа. Ирэнгvвт чинь хоёулаа гэртээ харина.: Одоо би чамаасаа ер холдохгvй гэхэд Петр баярлан инээж

-Чи минь даанч хvvхдээрээ юм...даа. Тэгээд

бас Германы алдарт сайхан хvvхэн гэж, байх... за миний хөөрхөн Лолита зоригтой байгаарай.

Баяртай Петр минь!

Баяртай Лолита!

Петрийн хөгжилтэй бөгөөд зоригжуулагч vгс Лолилтын сэтгэлийг овоо тайвшруулав.

Гэтэл удсан ч vгvй Монарел хvрч ирлээ. Тэр дээд зэргийн ангийн ноосон даавуугаар оёсон дэгжин костюм өмсөж, нутгийнхаа сайхан vнэртэнг анхилуулжээ. Монарел Лолитын гарыг vнсээд,

Танилцсаны баяр болгож энэ vдшийг аятайхан өнгөрvvлье гэж уриалгахан хэлээд хонх дарж шивэгчинг дуудав.

Лолита та их ядарсан царайтай байна. Конрадынхан таныг элдэж орхиж дээ?

Тийм ээ! Би их ядарч байна.

Бас их ганцаардаж уйдаж байна уу?

Тиймээ! Уйтгартай байна. Шивэгчинг орж ирэхэд Монарел

Та манай Бургундийн дарс уух уу? гэхэд Лолита

Баярлалаа. Би уухгvй. Та өөрөө уу л даа гэхэд Монарел шивэгчинг гар гэж дохиод,

Та ийм залуу сайхан бvсгvй байж даанч хөгжилгvй юмаа. Хожим юу болох бол гэж бие сэтгэлээ чөдөрлөхгvйгээр цаг зуурын ч хамаагvй цэнгэл жаргалд умбаж энэ нvгэлт орчлонг мартахаас илvv сайхан юм байхгvй гэж би боддог.

Лолита! Би таны уйтгарыг сэргээж чадна гээд бэлхvvсээр нь тэврэхийг завдахад Лолита гараас нь бултаж холдоод Петрийнхээ зоригжуулан хэлсэн vгийг санаж, Миний уйтгарыг сэргээх өөр хvн бий гэв.

Ямар хvн байдаг билээ?

Ажилчин!

Залуухан хvн vv?

Залуу!

Би танд хөгшдөх бололтой байна уу? |

Та өөр юм ярь л даа. Монарел ха ха гэж элэг хатаад,

Таны амьдрал өөрчлөгдөхөөр сэтгэл санаа тань аргагvй өөрчлөгдөх болно доо. Энэ бол байгалийн хууль шvv дээ.

Би амьдралаа өөрчлөхгvй. Над ямар ч алт мөнгө хэрэггvй гэхэд Монарел улам хөхөрч,

Ганцхан тантай чацуутан л хэрэгтэй юм биз дээ?

Тиймээ

Монарел уруулаа зууж бодосхийгээд.

Лолита ТАНЫ зөв юм даа. Хайр дурлалаас илvv хvчтэй юм энэ дэлхийд байхгvй.

Таны тэр залуу амраг хаана ажилладаг юм бэ? гэж их л төвшин байдалтай асуув.

Куртийн химийн заводад!

Тэр азтай эрийн нэрийг би мэдэж болохсон болуу

Ханс Петр! ГЭДЭГ.

Монарел их л урам хугарсан байдалтай санаа алдаад

Тийм байдаг байжээ. Хэрэв таныг огт vзээгvйсэн бол сэтгэл тайван явахсан. Би сайхан юм бvхэн тийш тэсгэлгvй тэмvvлдэг хvн. Гэвч францын язгуурт гэр бvлд төрсөн болохоороо бие сэтгэлээ барих чадалтай. Таны гоо vзэсгэлэнг би хvндэтгэж байна. За баяртай. Хэрэгтэй цагт тус хvргэх хvн бий гэдгийг санаж яваарай гээд ЛОлитын гарыг vнсээд их л гутран гуних байдалтай гарч явлаа.

Лолита гvнээ санаа алдаж «ашгvй нэг салах шиг боллоо. Өнөөдөр юу ч амссангvй.Петртэйгээ ирэхэд хоол унд зэхээд байя» гэж шийдээд хонх дарав.

Энэ вед Монарел машиндаа орж, автомат харилцуураа Фон Бургены гэрт холбоод Кемпенскид оройн хоол идье, манай бvсийн цагдаагийн газрын дарга хурандаа Брюкнэртэй хоёр очно. Найзан дундаа нэг ажил ЗОХИОХ хэрэгтэй болоод байна гэжээ.

Сvvлийн хэдэн өдөр ухаан бодол дэн дун байсан Лолита тvр амсхийв. Шөнийн хоёр цаг ч боллоо. Петр ирэх ёстой.

Лолита хожмын өдөр аж амьдралаа яаж зохиох тухайгаа эргэцvvлэн бодож тvмний нvдний өмнө хууль ёсоор өөрт нь олдсон эд мөнгөнөөс болж Бурген, Монарел мэтийн ихэс дээдсийн эрхэнд орохоос өөр аргагvй байдалд тулгарвал аль алинаас нь шууд татгалзаж хуучинтайгаа адил хоосон ядуу атугай ч vнэнч шударга амьдралаас илvv юмгvй гэж шийджээ.

Шөнийн хоёр цаг хэдий нь өнгөрөвч Петр ирсэнгvй. Хариугvй юмнаас айн цочиж, юм бvхнийг муу талаас нь бодох болсон Лолитын сэтгэл дахин тvгшив. Тэр хөлийн чимээ чагнаархаж, байн байн гудам руу харж тасалгаан

дотуур торонд хашигдсан гөрөөс мэт холхиж байлаа. Шөнийн гурван цаг боллоо. Петр ирэхгвй л байлаа.

Гэнэт утасны хонх дуугарахад Лолита сандарч харилцуурыг шvvрэн авав.

Лолита! Лолита!

Петр! Яав чи минь?

Петр ямар нэг шалтгаанаар бачимдан амьсгаадаж,

Лолита намайг... намайг цагдаа... би цагдаагийн газар байна. Баяртай! Лолита!

Сэтгэлээ бvv зовоорой. Бид удахгвй уулзана. ...Би ямар ч гэмгвй... гээд цаана нь ямар нэг хvн,

«За одоо боллоо Наадхаа аваад яв!» гэж ширvvнээр зандрах чимээ сонсдоход

Лолита

Петр! Петрээ гэж дуудаад ухаан алдан унав.

Yvp цайхын вес Лолита сая биеэ баригчаан болж, ямар ч байсан гэртээ харихаар шийдлээ. Ухаан санаа нь уймарч гvйцжээ.

Энэ бvх хэрэг явдал чухам юунд хvргэж байгааг мэдэхгвйн дээр цаашид яах ёстойгоо ч яг таг шийдэж чадахгвй болжээ.

«Юу ч болсон эндээс зайлах хэрэгтэй. Өчигдөр харьсан бол Петртэйгээ уулзах байсан. Одоо бvр дvvрчээ. Петр ямар нэг хvнд хэрэгт холбогдсон байвал яана! Өчигдөр харьсан бол...»

Лолита шөнийн такси дуудаж гэртээ харихаар явав. Зvйдлээрээ салах дөхсөн хуучин оппел тэрэгний буланд шигдэж, ийш тийшээ тvгшvvртэйгээр ширтэж явлаа.

Лолита байрандаа хvрч ирээд хаалгаа нээх гэж тvлхvvрээ гаргаснаа «ямар нэг хvн отож байвал яана?» гэж гэнэт хирдхийн бодоод, цахилгаан зайд цохиулсан мэт гараа бушуухан татаж гэдэргээ ухрав. Тасалгаанд нь ямар нэг юм хөдлөх шиг ч боллоо. Тэгээд Лолита хаалгаа онгойлгож зvрхлэхгвй нэг хэсэг зогслоо.

Нөгөө цахилгаан тэргэнд дайралдсан «дээрэмчин» ч санаанд нь оров.

Петр цагдаад баривчлагджээ. Намайг ч баривчилж мэднэ. Эсвэл бvлэг дээрэмчин отож байгаа байх гэж эмээн сэжиглэнгvvt тасалгаанд нь бас л vл мэдэгхэн чимээ гарах шиг болов.

Лолита хаалгаа нvд салгалгvй ширтэж, сэмээрхэн ухарсаар шатан дээрээс буугаад гадагшаа яаран гарлаа.

Хотын дээгvvр суунагласан хөглөгөр хар утаан хөшгийг vvpийн туяа нэвтэлж яднам. Хөөрхий Лолита одоо хаашаа явахаа мэдэхгвй байшингийн харанхуй буланд чичирхийлэн зогсоно.

Бvтэн сайн өдрийн өглөө. Конрад Фон Бурген Монарелд утасдаж:

— Чиний Лолитыг очиж тайтгаруулъя. Одоо ухаан нь уймарч зориг нь мохож гvйцээ биз. Тус хvргэж чадах хvн ноён Монарелаас өөр байхгвй гэж хэлэмз. Тэгсэн хойно аль өвдөг дээр нь сөгдvvлэхээ чи өөрөө мэднэ биз гэжээ.

Царай нь зовиурлан цонхийж, нvд нь хирдхийн гөлөрсөн Лолита зочид буудалдаа эргэж ирээд, орон дээрээ тvрvvлгээ харан ухаангvй мэт удаан хэвтлээ. Одоо тэр юуг ч шийдвэрлэж чадахгвй болжээ.

Амьдралын туршлагагvйн дээр туйлын гэнэн цагаан сэтгэлтэй эмзэг доройхон бvсгvй, зол жаргалыг мөрөөдөн тэмvvлэнгvvt ийнхvv балар харанхуй тамын оронд унахдаа бие сэтгэлээ тэнцvvлэн барьж хэрхэн чадах билээ, Тэгтэл бас тvvний төлөө амь хайргvй тэмцэн тулалдаж чадах янаг нөхөр нь яасныг мэдэхvйеэ тvmэн бэрх.

Фон Бурген орж ирэхэд Лолита орон дээрээсээ боссон ч үгвй сэтгэл санааг үл тольдох гаслант цэнхэр нүдээрээ гөлрөн ширтэж мэндийн хариуд үл мэдэг уруулаа хөдөлгөв. Фон Бурген «Энэ оготоно, солиорчээ» гэж сэжиглэн бодоод хажууд нь сууж хөл гарыг нь таашаа илбээд,

« Сувд минь чи юунд ийм уйтгар гашуудалтай билээ? Би чамайг юугаар гачигдаж байгаа бол, хойшид яаж амьдрах бодолтой байгаа бол, ямар нэг тусламж хэрэггүй байгаа гэж бодоод зориуд хврч ирлээ» гэхэд Лолита хариу хэлэлгүй гаслан уйлчихав. Фон Бурген залуу бүсгүйн уран гол шиг бие жирвэлзэн чичирхийлж байгааг удаан харахгүй байхыг бодож нүд буруулаад,

~ Лолита би чиний байдлыг мэдэж байна. Чам шиг бага залуу хүн хувь заяагаа гэнэт өөрчлөхөөр яах ч учраа олохгүй байдаг нь зүйн хэрэг. Би чамайг жаргалын тавцан дээр татаж гаргасан болохоороо хойшдын чинь амьдралд түшиг тулгуур болоход бэлэн байна.

Бурхнаас заяат бие цогцсынхоо үзэсгэлэн сайхнаар олсон эд мөнгөөрөө чи сайн төрөлтний гэр бүлд багтах болно.

Лолита мэгшин уйлахын завсар,

~ Одоо над юу ч хэрэггүй. Баян ядуу ямар ч байсан би түүнээс өөр хэнийг ч хвсэхгүй! гэхэд Фон Бурген юун тухай ярьж байгаагий нь даруй мэдэвч,

~ Лолита би ойлгохгүй байна. Та хэний тухай ярьж байна вэ? гэж их өрөвчхөн асуув. Лолита өөрийгөө болоод Петрийгээ аврахын тулд арга ядахын хэрээр бухимдан ганцаардаж, үл итгэгдэх хүний ч атугай гарыг харахаас өөр аргагүй болсон тул юунд ийнхүү гашуудан зовж байгаагийнхаа учрыг хэлж өглөө.

Фон Бурген юуны урьд Петрийн баривчлагдсан учрыг мэдэх хэрэгтэй гэж бүсийн цагдаагийн газар шууд утасдав. Цаадах хүн нь юу гэдэг бол гэж Лолита амьсгаа даран чагнав.

Фон Бурген тэр хүнтэй хэзээний танил бололтой. Сайн үгээр тал өгч энэ тэрийг ярилцсаны дараа, тийм нэг залуу юунд цагдаагийн газар очих болсон тухай асуув.

-Яагаав дээ,.. Нөгөөдөх... Би сайн нөхрийн төлөө зүтгэж байна. Гэвч би зөөлөн сэтгэлтэй хүн, энэ бүсгүйг хайрлахгүй байж чадахгүй, одоо би түүний хажууд байна гэхэд нь цаадах хүн тун ч хвсмээргүй үг цухуйлгаад элэг хатан инээхэд Фон Бурген их л тааламжтайгаар гоог-гоог-гоог гэж,

~ За тэгэхээр юу гэлээ? гэхэд цаадах нь үл ойлгогдох хэдэн үг хэлэв. Фон Бурген их гайхсан байртай, нүдээ бүлтийлгэн,

~Уухайн! Бүр тийм хэрэг үү! Тэгвэл ч явдалтайхан юм байна даа. Эрхэм хурандаа би таны цагийг үрлээ, өршөөгөөрэй гээд харилцуурыг тавьж,

~За Лолита тэр залуу чинь яггүй хэрэгт сэжиглэгдэж дээ. Коммунистуудтай хуйвалдаж байсан ч байж магадгүй гэнэ. Тэгвэл тэр чинь засаг төрд тэрсэлсэн хэрэг шүү дээ. Цаг ширүүн байна. Жишээ нь чам шиг ийм гэнэхэн хүнийг яаж ч мэднэ.

Лолита! Тэр Петр чинь чамаас нуудаг болохоос биш ёстой коммунист байсан байлгүй. Аймшигтай хэрэг шүү дээ. Тэрүүн шиг гэмт хэрэг, бузар явдал энэ дэлхийд байхгүй гэж үнэхээр ямар нэгэн аймшигт нууц задруулж байгаа хүн шиг шивэгнэн өгүүлэв.

Лолита үг хэлж чадалгүй.

— Үхэх... . үхэхээс... өөр гээд цохирон уйлав.

Фон Бургены мөсөн хөх нүд дэх заль улам тод боллоо.

~Лолита! Чи үнэхээр шулуун сэтгэлтэй бүсгүй байна. Чамд туслахын тулд бид гэмт

хэрэгт орооцолдох байна шvv. Тэр ч яамай, Арга алдарсан амьтан биш. Манай Монарел бол цагдаа нарын тvнш шvv дээ. Би тvнтэй зөвхөн ярилцъя. Ер нь тэгээд vнэнийг хэлэхэд Монарел, таны төлөө юу ч хийхээс буцахгvй бизээ гээд Лолитын биеийг дахин илбэв.

Хөөрхөн Лолита бvр ч туйлдлаа. Энэ бvхэн юу гэгч болж байгааг итгэхэд бэрх ажээ. Петрийг коммунистуудтай хуйвалдсан гэж байна. Эвдэрсэн утас шиг, бvрхэг шөнийн харанхуй шиг ямар бэрх амьдрал вэ! Петр, Лолитад болдогсон бол зvрхээ ч нээж vзvvлэх хvнсэн дээ.

Лолита ямар нэг юм бодож шийдэж чадахгvй болжээ
«Одоо яах вэ» гэдэг зовлонт асуудал тархийг нь хэмлэн
шаналгавч Одоо тэгье» гэж шийдвэрлэх хариуг хаанаас олох вэ?

Гэнэхэн дорой бvсгvйг ийнхvv «оготоны нvхнээс» татаж гаргаад цөөвөр чононууд нvхэндээ аваачиж бvслэн авсан нь тэр буюу Энэ нvхнээс гарах ямар арга байна вэ? Чононууд хэлээ долоож байна.

Лолита хаалгаа дотроос нь цоожлоод, хоёр гараа нvврээ таглаад зөөлөн сандал дээр биеэ хурааж хөдлөлгvй суулаа.

Нэгэнт орой болжээ. Зовлонт өдөр ингээд өнгөрөх болно. Гэтэл маргааш юу болохыг мэдэхгvй. Лолита тийнхvv хичнээн удаан сууснаа ухаарсангvй. Ямар хvн хаалга цохив. Лолита энэ удаа тэр тvгшvvрт чимээ санаандгvй угтлаа.

-Эрхэмсэг Лолита хаалгаа нээгээч! гэх дуу их хэнэггvй ажээ.

«Монарел хvрээд ирлээ. Би хаалгаа нээхгvй ч байсан яах вэ дээ. Фоя Бурген юу гэж хэллээ. Монарел цагдаа нарын тvнш чамд тусалж чадна...»

- За одоохон гэж Лолита сулхан дуугаар хэлэн алгуурхан босов.

Монарел, Лолитын гарыг барихдаа «ямар халуун бэ? Өвчин тусчихсан юм биш биз » гэж сэжиглэн бодов.

~Таны бие зvгээр vv? гэж Монарелын дуу хачин бөглvv сонсдов. Монарелын нvдний ийм өнгөгvй байлуу.?

Лолита нэг гараараа хана тvшиж зогсоод

~ Бие минь их муу. Би туйлдаж гvйцлээ гэж шивэгнэн хэлэв. Монарел диваан дээр тохойлдон, суугаад Лолита тийш гар сунган эелдгээр инээмсэглэж,

~ Наашаа суу. Санаа зовох хэрэггvй. Би танд сайн санаж ирлээ. Би бvсийн комендантын ХУВЬД яггvй нөлөөтэй болохоор танд тусалж чадна. Сая цагдаагийн даамалтай уулзаад ирлээ. Уужим сэтгэл гаргасны нь төлөө шан хvртээнэ гэж амласан гэв.

-Тэгвэл миний мөнгийг цөмийг нь тэдэнд өгөөч гэж Лолита яаран өгvvлэв.

— Юу гэсэн vг вэ? Тэр чинь та нарт хэрэг болно. Ямар ч гэсэн энэ бvхнийг би биедээ хvlээе. Та ингэтлээ зовж зvдрэх ёсгvй сэн, Үнэхээр гоо сайхныг бидэнд тэр болгон заяадаггvй шvv дээ. Та над итгэж болно. Би vзэл санаанаасаа ухардаггvй, цэрэг дайны хатуужилтай боловч бас энэрэнгvй угсааны хvн шvv. Лолита би танд оройн зоог баръя. Манай нутгийн амтат дарс жаахан уугаад тайван нойрс л доо. Маргааш өглөө нь цагдаагийн даамалд очиж танд амласнаа биелvvлнэ гэж Монарел найр тавин өгvvлэв. Сэтгэлийн вймээн дунд ийм нэг итгэл найдварын vзvvр гарангуут амь тэмцэн зууралдахаас өөр хэрхэх билээ. Монарел их л төлөв төвшин байж тэр мэт найдвар төрvvлэх vг олныг хэллээ.

Лолита жаахан юм идэж франц, дарс уусны дараа алдарсан бие тэнхжих мэт болж, ухаан санаа нь арай ч тогтуун болох шиг боллоо, Монарел ам халамцаж хэтэрхий

ойр дотнын хvний хэлж болох хэдэн vг цухуйлгаханд Лолита дотроо их л айн сэжиглэв.

Тэгсээр байтал хамаг бие нь дахиад жигтэйхэн суларч тархи толгой нь хачин дvнсийж нvд нь харанхуйлан, Монарелын дуу улам холдож эхэллээ. Монарелын нутгийн дарс ийм хvчтэй юм байх даа»

«Миний чадал барагджээ, Монарел утаанд бvрхэгдэж [байна, Одоо хэвтэхээс өөр аргагvй, Лолита гараа өргөх гээд даасангvй, ёолох гээд дуу гарч чадсангvй, Монарел намайг өргөж байна уу даа?... Хамаг бие нь эзгvй бөгөөд хий агаарт хөвж байх шиг зvндэлж байна уу аль ухаан алдаж байна уу?»

Ямар нэгэн хvнд юм аюулхай цээжин дээр нь дарж, амыг нь таглаж байх шиг тvлхье гэхэд чадал байхгvй, хашгиръя гэхэд хоолой гарахгvй. Хамаг бие нь унь бутарч зvрх нь чимчигнэн өвдөв. Тэгээд бие цогцсоо мэдрэх чадалгvй боллоо..

Лолита нvдээ нээв. Тасалгаанд бvдэгхэн гэрэлтэй. Энэ бол цахилгаан дэнлvвний гэрэл биш. Харин vvрийн цайвар туяа тусаж байгаа ажээ.

Лолитын ухаан гэнэт саруул болов. Энэ бvхэн зvнд бишээ. Монарел vслэг цээжин дээрээ шөрмөслөг гараа тавиад хэнэг ч vгvй нойрсож хэвтэнэ. Тvвний хvчирхэг бие ингэтлээ ядардаг байжээ. Эртний Элладын шилдэг баримал шиг тэгш сайхан цогцостой энэ хvн сэрэх юм бол яаж ч мэднэ.

Лолита хөдлөхөөсөө айлаа. Тэгээд ганцхан мөчийн дотор өнгөрсөн явдлуудыг эргэцvвлэн бодтол харанхуйн дунд цахилгаан цахих шиг боллоо. Шийдвэрлэх мөчид хvний ухаан ийм саруул болдог байна.

Лолита Монарелаас сэмхэн холдоод тохой дээрээ өндийж тvвнийг ажиглав. «Биднийг аврах хvн энэ vv? Бузар хуйвалдагчид Петрийг минь яав та нар!?»

Үзэсгэлэнт сайхан бие нь цөөвөр чононуудад бузарлагджээ. Энэ ертөнцөд хамгийн хайртай хvнээр нь, бvх итгэл найдвар, эрх чөлөөгөөр нь тоглоом тохуу хийж vзэшгvй муухайгаар хууран мэхэлжээ. Лолита франц газрын vнэртэн шингэсэн өдөн хөнжлөө сөхөөд сэмхэн босов.

Ширээн дээр байгаа Монарелын гар бууг хирдхийн хараад нvдээ аньж аяархан гиншлээ.

Зовлонт нэг өдөр өнгөрч дараагийн өдөр иржээ. Үvрийн бvдэг туяа хотын дээрх утаан хөшгийг нэвтэлж ядан байна.

Ертөнцийн энэ нэгэн өдөр, энэхэн цагт, Баруун Берлиний баян буудлын өрөөнөөс буун дуу тасхийн сонсогдов. Ойр орчмын дvлий хар байшингуудад цууриа хадаж vvрийн бvрэнхийг донсолгон цочоов.

Берлин 1960, 4 сар

КРЫМИЙН ХҮҮХДҮҮД

Орос татар хоёр жаал тэнгисийн хуучин зогсоолын давалгаан хагалагч дээр загасчилж байв. Татарыг Ибрагим, оросыг Володя гэнэ. Ибрагим горзойсон хар биетэй, буржгар vстэй, том болохдоо ихэнх татар эрчvвдийн ёсоор догширч сvр орохыг одооноос илтгэсэп хурц алаг нvдтэй бөгөөд өрөөсөн чихэндээ зэс цагираг зvвсэн нь бяцхан зэрлэг байдлыг буй болгожээ. Володя магнай руугаа унжсан шингэн цайвар vстэй, хар тэнгисийн ус шиг зөөлөн ногоон нvдтэй бөгөөд Ибрагимийг бодвол

арай биерхvv боловч удаан номой байрын хvvхэд Крымийн торгон улирал гэгч наймдугаар сар боловч тэнгисийн хөвөө эзэнгvй. Өмнийн бvlээн салхинд хурган долгио vvcэж номин өнгөт униарт тэнгэрийн савсалгаа тасралтгvй хөөцөлдсөн нялцгай замаг, хорхой наалдсан чулуун даланд хальтран буцна. Ялта хэмээх амралтын хотын хөгжөөн шуугиан яалаа. Тэнгисийн эргийн замаар хааяа цэргийн авто хөсөг өнгөрөхөөс өөр хөдөлгөөнгvй. Тоорой, майлс, алимны цэцэрлэг дундаас хөө тортог болж эвдэрч хэмхэрсэн амралтын ганган цагаан барилгууд сохорсон нvдэн цонхнуудаараа урамгvй ширтэж, их буу бөмбөгний дэлбэрэлтэд өм цөм vсэрсэн шархнууд нь аймаар онгойж харлана. Энд тэнд утаа гарч, унаа хөсөг сvлжилдэн хотоо чөлөөлөгдмөгц орж ирсэн тvрvvчийн хvmvvc орон байраа засаж эхлээгvйсэн бол эртний сөнсөн хотын балгас л гэмээр болжээ.

Ай Петри уулын хөх цэрдэн оргилууд сvрлэг барайж vvlсийг газар, тэнгис рvv тасдан хаяж байв. Ибрагим усанд загас мэт шумбан орж санаа зовмоор удаан алга болоод гарч ирэхдээ далайн од юм уу наймаалж нэг хоёрыг шvvрдэн авчирна. Володя далангийн ирмэг сандайлан дэгээнийхээ хөvvрийг нvд чилтэл ширтэнэ. «Аав минь байсан бол завиар тор хаяж байгаад зөндөө загас барихсан. Яагаад өнөөдөр загас баригдахгvй байна. Загас ч гэсэн дайнаас зугтаагаад алга болчихдог байх. Аав минь одоо хаа явдаг бол? Фашистуудыг хөөсөөр удлаа. Гэтэл эргэж ирэхгvй! юм. Могой загас шиг энэ муухай хар юм л миний загасыг vргээчихээд байна уу? Урвагч татарын ч хvvхэд юм бэлvv?» гэж цухалдан бодоод дэгээнийхээ ишний vзvvрийг далангийн ангалд зоож тэнгисийн усанд дэвтээсэн хар талхны булан хэмлэв. Ибрагин ч нэгэнт ядраад хоёр өвдгөө тэврэн тэнгисийн алсыг гунигтайгаар ширтэн суув. Тэртээ тэнгэр газрын савсалганд цэргийн галт онгоц цагаан зураас татуулан хурдална. Аав минь байсан бол Гюль-гюль завиныхаа цагаан дэрvvлийг татаад Сvxvmи, Одесс хvртэл явах байсан. Би Шургийн оройд авирч гараад шvvстэй зөөлөн гадил идэж далайн гахайнууд наадахыг харж явахсан. Аав минь хэзээ ирэх болоо. Талх идэх юмсан. Энэ орос жаалд наймаалж булж өгье гэвэл талхнаасаа өгөхгvй болуу?» гэж Ибрагим бодно. «Дайн болоход загас хvртэл амар тайван далайдаа зугтаад явчихдаг байхаа» гэж Володя бодтол Ибрагим тэнгисийн усанд харайн шумбав «Энэ гайхал л загас vргээчихээд байна шvv!» гэж Володя уцаарлан,

— Хөөе чи загас vргээчихээд байна! Холхон очооч! гэв. Ибрагим буржгар толгойгоо сэгсрэн, ус тургиж хоёр гараараа нvvрээ шувтраад,

— Чп өөрөө хол оч! Ганц чиний далай юм уу? гэв. Володя тунгалаг ногоон нvдээ булингартуулан нударга зангидаж, Ибрагим тийш хэд алхаад,

— Чи муу юу гэж? гэхэд Ибрагим ч мөчөөгөө өгсөнгvй уурласан гөлөг мэт хурц цагаан шvдээ ярс хийлгэн

— Би чамаас айхгvй шvv. Хvрээд ирвэл ир! гэв, Хоёр хөвгvvн нэгэн хувь нvд vзvvрлэн ширтэлцээд vг дуугvй байр байрандаа буцлаа. Володя «Аав минь байсан бол!» гэж бодоод тэнгисийг ширтэн уйтгарлав. Ибрагим «ААВ минь байсан бол!» гэж бодоод Ай Петри уулыг харан санаа алдав.

Тэнгис хурган долгиосоо цайруулан нvдний хараа гvйцэх газар нэгээхэн ч галт онгоц, загасчны завь vгvй ЭЛ хуль бөгөөд газар тэнгэрийг донсолгосон дайн дажин аль дивангалавт өнгөрсөн юм шиг. Ай Петри уулын хөх цэрдэн оргил тэнгис тийш тэмvvлэх vvlсийг тасдан газарт шидэж байх бөгөөд нэгэн хэсэг vvl мөлхөн мөлхсөөр уулын бэлдэх лалын сvмийн минарет цамхагт өлгөгдөв. «Фашистууд ирэхэд молла лам хамаг алтаа сvмдээ нуусан гэж чавганц нар ярьдаг нь лав vнэн. Тэр алтыг нь эрж

олоод зах дээр гарвал зөндөө идэх юм авч болно доо. Тахианы мах, бяслаг, вээмтэй боов...»

— Хөөе жаалаа чи уурлаад яахав. Хоёулаа наймаалж булж идэх үү? гэж Ибрагим хэлэв.

— Чи талх идвэл ид л дээ. Гэм нь жаахан хөгцөрчихсөн юм гэж Володя хэлэв. Ямар нэг онгоцноос хаягдсан авралын улаан хөвүүр долгионд туугдан хүрч ирэхийг Володя сая үзвэл «М. Т. 72» гэсэн бичигтэй ажээ. Мина шүүрдэгч онгоцных байна. Фашистууд живүүлчихсэн юм биш байгаа? ААВ МИНЬ байсан бол» гэж бодов. Давалгаан хаталагчийн тэртээ үзүүрт хэдэн далайн гахай ирээд цагаан элгээ наранд гялалзуулан үсрэлдэн наадаж арагдана.

— Жаалаа хараач! Далайн гахайнууд наадаж байна.

— Тийм байна. Ер үзэгдэхээ байчихсан юм.

Хоёр хүү эвлэрч Ибрагим хэдэн нялцгай од, наймаалж, Володя загалмайгаар нь хэлхсэн хэдэн годгор жараахай, талхныхаа буланг аваад давалгаан хагалагчаас бууж тэнгисийн хөвөөний эвдэрхий саравчинд очиж амрагчид наранд ээдэг байсан дэвсгэр мод зад цохин гал түлж, наймаалж үнсэнд булан, жараахай шарж идэв. Ходоод бяцхан зогоосонд хоёр хөвгүүн санаа амарч нөгөө лалын сүмд нуусан алтыг эрж олоод зах дээрээс янз бүрийн юм авч цадталаа идэхээр шийдлээ.

Амралтын хотын захад, Ай Петри уулын бэлд барьсан эртний тэр нүсэр чулуун сүм хотод бүтэн үлдсэн цөөхөн барилгын нэг байлаа. Гэвч түүний хана туурга сумны түмэн шархаар цоохортон өнгийн чулуу шигтгэсэн хээ хуартай өндөр гоолиг минарет цамхгийн орой их бууны суманд сэт цохигджээ. Бодвол хотыг манайхан чөлөөлөхөд фашистууд хориглож байжээ. Сүмийн төмөр товруутай зузаан модон хаалганы өрөөсөн хавтас зад үсэрсэн боловч хоёр мужийг холбосон бүдүүн хар гинжинд өлгөгдөн тогтжээ. Ибрагим, Володя хоёр хаалганы эвдэрхий хавтсыг зад цохин унагав. Сүмийн урт хонгил хадан агуй мэт хүйт нойт оргин ялзарсан үхдэл, хөгцний үнэр ханхлана, Хонгилын мухар дахь мөргөлийн дугуй танхимын цагаан чулуун шал дээр дээврийн гэгээвчээр туссан нарны толбо шаргалтана. Мөргөлийн дугуй танхимын цаана хоёр нүхэн үүд онгойж харлана. Хоёр хүү хог дээрээс царил олж зэвсэглээд бүрэнхий хонгилоор гэтэн явж мөргөлийн танхимд оров. Өчүүхэн чимээ гаргахад сүмийн бөмбөгөр дээвэрт цууриатан урхирах нь зэвүүн.

— Володя хараач! гэж Ибрагим зогтусан дээврийн суурийг холбосон чулуун хөндлөвчийг заав, Хөндлөвчөөс өмхөрч тасарсан олсны үзүүр гогцоо унжилджээ.

— Дүүжлүүр байна! гэж Володя шивээнэв. Хоёр хүү айн зэвүүцэж нэг хэсэг хөдлөлгөй зогслоо:

— Молла арын өрөөний нэгэнд алтаа нуусан байх гэж Ибрагим шивнэв.

— Хаана нь нуусан байж таарах вэ?

— Шалны чулуун доор л дарсан байх.

— Шалыг нь сэндийлж үзэх үү?

— Тэгнэ,

— Тийшээ орох уу?

— Тэгье

Ибрагим түрүүлж нүхэн үүдээр ороход Володя дагалдав. Ус асгахад нурамны ч юм уу, ялзарсан махны ч юм уу нэг л ер бусын үнэр ханхлана. Төмөр сараалжит урт нарийхан цонхтой бүрэнхий тасалгаанд оронгуут Ибрагим зог тусан

— Тэр юу вэ? гэв.

Мань хоёр учрыг даруй олсонгви. Тасалгааны булангийн модон давцан дээр навтсаар хучаастай хоёр хvн толгой зөрvvлэн хэвтэж байх шиг. Нvд нь ширгэж, вс сахал нь сэгсийн гар хуруу нь сарвайжээ. Амьд хvн биш хvvр болохыг сая мэдсэн хоёр хvv хирдхийн цочсондоо амьсгаа ч авч чадсангvi. Ибрагим царилаа чулуун шалан дээр алдахад нохой архирах мэт зэvvн чимээ гаран хоёр хvv нэг мэдэхнээ сvмийн гадна уухилалдан зогсож байлаа. Ибрагим газарт салхийн сууж нvдээрээ нулимс гvйлгэн,

— Цонх руу хараад хэвтэж байгаа нь миний аавтай адилхан харагдсан. Миний аав биш байгаа даа? гэв.

Володя Ибрагимийн бужгар толгой дээр салгагнан гараа тавиад

— Миний ч аавтай адилхан юм шиг харагдсан гэв. Тэнгисийн мандлаар цэргийн галт онгоцнуудын урт цуваа баруун зvг довтолгон, алсын ямар нэг дэлбэрэлтэд газар доргилж байлаа.

Москва 11 дvгээр сар (1977 он)

НАРАНГАРАВУУ

(Домог өгүүллэг)

Нарангарвуу үүрээр түр зуурхан дугхийгээд сэрлээ. Хамаг биений нь хар хөлс асгарчээ. Гавар юм уу занданы үнэр шингэсэн торгон хөнжлийн захыг доош нь болгож мээмээ ил гаргаад хэдэнтээ гүн амьсгаа авахад дотор нь бяцхан онгойж, хамаг биеийг нь доргиож байсан зүрхний нь цохилт анирлан намжив. Гадаа тэнгэр бүрхэг бололтой үүрийн туяа асрыг нэвт гэрэлтүүлсэнгүй. Өдийд уг нь гэрэлтэж байдагсан. Бүрхэг байгаа бол аль хэдийний мартагдсан бороо орно. Бороо орвол... Асрын гадуур харуулын тангад мягуй мэт зөөлнөөр гишиглэн шуухитнаж, морьд ногоо шир шир хазлан тооройн навч үүрийн зөөлөн салхинаа сэрчигнэх сонсогдоно. Нарангарвуу өндийн мөнгөн дэвээртэй уснаас хэд залгилахад булгийн хүйтэн ус амыг нь дэвтээн сэрүүцүүлэв. Бүх юм зүүд шиг. Энэ орчлонгоос хальж төрөл аралжин өөр цагт, өөр оронд хүний биеийг олж төрсөн бол зүүд шиг ийм явдал тохиолдож болохсон. Гэтэл хорвоо дээр хүн болж төрсөн хориодхон насандаа өөрийнхөө газар нутаг дээр харийн дээрэмчний гарт орсон нь санаанд багташгүй. Дотрыг нь дэвтээн сэрүүцүүлсэн энэ хүйтэн цэнгэг уснаас л хамаг хэрэг явдал үүссэн. Лусын хорлол, хурмастын хилэн аль бүх юм нэгдэж байж иймд хүргэсэн биз гэж бодно.

Говь нутагт нь булаг шанд байтугай худаг ширгээсэн их ган болов. Холын энэ баян бүрдэнд ирсэн өдөр нүдэн дээр зураастай юм шиг илхэн. Үзүүр хязгааргүй арын говийг яаж зовж тууллаа. Эцгийн үгэнд орж даган нүүсэн айлууд ган гачаалд ядарч туйлдсан малын талыг арын говийн элсэн манханд цувуулан хаясаар хоног зvтгэсний эцэст энэ Баянбүрдийн бараа харсан. Гангийн гал наранд ангаж ядарсан хүмүүс ёстой л авралын орны бараа харсан мэт ямар их баярлаж байлаа. Салхи ч үгүй, зэрэглээ ч үгүй ухаа ягаан униар татсан тэнгэр газрын савсалганд хайлаас тоорой баглайлдан ногоорч харагдах нь гандирсан үзэгдэл үү гэмээр байсан. Нүүдэлчид

шууд малаа тууж давхин хүрцгээе гэсэн боловч Нарангарвуугийн эцэг «Баян бүрд хүртэл хагас өдөрчийн газар байна. Сүүлчийн хэдэн хавчиг усаа хүн малдаа хувааж өгөөд хөдөлье. Тэгэхгүй бол мал маань усны үнэрээр гүйж бахардан унах юм уу, гэнэт их ус уугаад цөм тээрч үхнэ» гэж хориглон болиулсан. Нүүдэлчдийн дундаас хамгийн чадалтай сайн морьтой хоёр хүнийг буух газар сонгуулахаар түрүүлэн явуулахад Нарангарвуугийн сэтгэлт залуу явах болж «ган хясаал хоёрыг зэрэг тайлан Баянбүрдэд гэрийнхээ шав тавина даа» гээд давхин одсонсон. Үхэл рүүгээ тийм баяртай давхин явлаа гэдгийг хэн мэдэх билээ. Тэр өдөр наран жаргахын өмнөхөн нүүдлийн цуваа баян бүрдэд ойртон ирэхэд :Нарангарвуугийг эцэгийн хэлсэн ёсоор хонь, мал усны үнэр авч шуугин шаагин гүйлдэв. Усан дээр түрүүлэн очсон хоёр хүлээж буй гэж итгэх тул хүмүүс сандарч мэгдсэнгүй. Жаргах нарны туяанд алтан шаргал титэм өмссөн зуун зуун наст тоорой моддын дундуур явж ганц хүслэн болсон Баян бүрдний усан дээр ирсэн чинь түрүүлж ирсэн хоёр зүүд зэрэглээ гэмээр нов ногоон зүлгэн дээр цус урсган хэвтэж байв. Нүүдлийнхэн ямар нэг аймшигт гай гамшгийн урхинд орсноо мэдэж, яах учраа олохгүй гаслалдан байтал морин төвөргөөн сонсогдож буу сэлэм агссан хориод морьтон уухай хашгиран дайрч, ирэв. Хөгшид хүүхдээ араг шээзгийг суулган тээж тэгнэж гэр бараагаа ачсан тэмээн хөсөг, гундаж шарласан унаа морьтой хоёр цахиур буунаас өөр зэвсэггүй цөөн хэдэн харчүүл сөрж, эсэргүүцэх арга даан чиг байсангүй. Дайрч ирсэн хориод морьтон халуун зун нэхий дээл сугалдаргалсан урт үстэй тангадууд, шувууны өд хатгасан цагаан улаан чалам ороож хоргой торгон нөмрөг хийсгэсэн хууз сахалтай хүрэл өнгөт царайтай догшин эрс байв.

Нарангарвуу нэгэнт амь тасарсан сэтгэлт залуугийн толгойг тэврэн уйлан хайлан байхад зэр зэвсэг, өмссөн зүүснээрээ дээрэмчдийн дундаас гоц ялгарсан нэгэн эр, ер бусын гоолиг цагаан морио агсамнуулан хажууд нь ирж тасын нүд шиг эргэлдсэн хурц нүдээр цоо ширтсэн тэр мөчөөс л энэ хорвоод үзэсгэлэнт эм болж төрсний гай ирсэн. Нарангарвуу тэр хүний нүдэнд оногдоогүйсэн бол хонь малыг нь булааж замд уух хэдэн хавчиг ус өгөөд буцааж явуулах ч байсан байж магадгүй сэн. Гэтэл цагаан морьт хүн хэдэн үг хэлэнгүүт дээрэмчид нүүдэлчдийг хүрээлж аваад алуурчин төрхийн нэг муухай тангад «Тэнгэр уулын эзэн, Ландармын хувилгаан эртний өс хонзон, өр төлөөсийг санаж монголчууд та нарыг хөгшид хүүхэдгүй хүнс тэмтрэн хонь малыг чинь булааж авна» гэж байна гэв. Нүүдэлчид дэмий л зүрх чичрэн мэгшилдэхээс өөр үг хэлэх сүүхээтэй хүн байсангүй. Нарангарвуу тэр үгийг сонсоод цагаан морьтны өмнө өвдөг сөхрөн «Та ямар ч хувилгаан байлаа гэсэн хүнтэй адил хүн байна. Ган гачаалаас зугтаж, энэ хол зэрлэг ээлүүд баян бүрдийг хэн ч харамлахгүй гэж итгэж ирсэн, энэ ертөнц дээр амьд яваа маань гэм биш юм бол өөр ямар ч гэм буруу байхгүй хөөрхий ядуу малчин биднийг өршөөж хайрла!» гэж гуйсан билээ. Тэгж гуйгаагүй бол яах байсан бол? Хүйс тэмтэрнэ гэж зүгээр сүрдүүлээд явуулах ч байсан юм уу, тийнхүү гуйж мөргөж явж нүдэнд нь өртөөгүй бол усны золиосонд авна гэж санаанд нь орох ч байсан уу, үгүй юу бүү мэд. Цагаан морьт хэдэн үг хэлж нөгөө муухай тангад хэлмэрчлэн «Тэнгэр уулын эзэн энэ эмийн гуйлтыг сонсоод энэрэн соёрхож байна. Хонь малаа орхиод ганц хавчиг ус аваад элсэн дотор очиж буу. Буугаад тэмээгээ авчирч өг гэж зарлиг буулгаж байна» гэв. Нүүдэлчид тэр ёсоор болохоос өөр арга зам байсангүй. Малаа хаяад явъя гэхэд арын их говьд явган нүцгэн цөм ангаж цангаж үхнэ.

Маргааш өглөө нь тангадууд хөтөлгөө морьтой давхилдан ирж нүүдэлчдийг

цуглуулан хэлмэрч тангад «Тэнэмэл монголчууд та нарыг Тэнгэр уулын эзэн их өршөөж байна гээд Нарангарвууг зааж «Энэ үзэсгэлэнт эмийн өршөөл гуйхыг үзээд сэтгэл нь зөөлөрч хэцүү бэрх аян замд хань болгон авахаар зарлиг буулгалаа. Ган тайлагдах өдрийг хүртэл өдөрт «нэг ус авч малаа өнжөөд нэг усалж бай! Говьд бороо орж ган тайлагдсан өдөр та нар малаа туугаад нүүж зайлах ёстой! Сайхан эмийг чинь хань болгож авсан болохоороо өнчин ишиг гарздуулахгүй гэж байна. Энэ зарлигийг зөрчвөл хонь мал, энэ хүүхнийг чинь хүчээр булааж аваад чандрууг чинь хийсгэнэ! гэв. Нарангарвуугийн эх эцэг хоёр энэ үгийг сонсоод «Газар дээр ганц, охинтойсон билээ бид яаж түүнээсээ салах вэ. Хүүхэд хөгшдийн хөл тээх унаа, ганц хавчиг ус өгөөд мал хөрөнгийг маань бүгдийг нь ав. Ганц охиноос минь бүү хагацуул» гэж уйлан хайлан гуйв. Гэтэл тангадууд илд сэлмээ далайн давшилж «Тэнгэр уулын эзний зарлиг! Тэнгэрийн зарлиг!» гэж хашгиралдан ирэхэд Нарангарвуу урагш гарч «Аав ээж, ах дүүс минь миний үгийг сонсогтун!» гэв. Тангадууд илд сэлмээ буулгаж нүүдэлчид амьсгаа дарж газар ширтэн ширтэн зогсоцгоов. Амьжирлагаасаа арай салчихгүй ган гачаалаас гарах нь гэж итгэж явсан хөөрхий аав ээж, аймаг садан хүүхэд хөгшдийн амийг өөрийн амь биеэр аврах ганц хувь тавилан ноогдов гэж Нарангарвуу тэрүүхэн агшинд эргэлтгүй шийдсэн байжээ.

«Аав ээж ахан дүүс минь ээ! Үхэх төрөхийн хооронд хагацал зовлон салдаггүй хорвоод бид төрсөн биш үү? Олон хүний амийг аврах ганц хавчиг усны үнэтэй ч бол Нарангарвуу чинь энэ хорвоод дэмий төрөөгүй юм байж. Миний хойноос элэг зүрхээ эмтэртэл гашуудаж суулгүй амьжирлагаа бодож ган тайлагдсан цагт эсээ мэнд эх нутагтаа буцаарай. Хүний ганц үр би эх эцгээ өнчрүүлэх албатай боллоо. Элгэн садан та нар минь энэ айлын гал голомт үр үндсийг таслахгүйг хичээн бодож миний оронд нэг охиноо үрчлүүлж эцэг эх хоёрын минь элэг бүтэн болгоорой гэж захиад тангадуудын хөтөлгөө моринд моринд мордож явахад хөгшид хүүхэдгүй уйлан хайлан хоцорсонсон...

Нарангарвуу өглөө үүрээр сэрэх болгондоо тэнгэр цэлмэг бүрхэг алин болохыг зүрх түгшин хүлээсээр өдий хүрчээ. Өглөө бүр үүрийн туяа торгон асрыг нэвт гэрэлтүүлэн байхад дээрэмчдийг захиран дагуулсан нөгөө догшин эрийн гарт охин биеэ тушаах өдөр хойшлов гэж үр зуурхан сэтгэл амсхийх боловч ертөнцийн нэг өдөр тэнгэр бүрхэж бороо ордог нь жам хойно тэр өдөр хэзээ ирэх бол гэж шаналсаар. Энэ өглөө тэнгэр бүрхжээ.

Анх тангадууд Нарангарвууг асар майханд барьсан хуруу буудалдаа авчиран, суварга оройтой цацаг манжилга болсон нэг гоёо асарт оруулахад хоргой нөмрөг нөмрөн улаан эрээн хивс дээр хажуулдсан нөгөө догшин эр хачин аялгуутай монгол хэлээр «Би ! Тэнгэр уулын ар өврийг донсолгосон Хар салхи нэрт Беркехан гэгч байна. Жагар, Зунгар, Тангад, Тэлэнгэд олон газрын эмсийг би үзсэн. Түр зуурын шуурганд удаан салхи хэрэггүй, Беркеханд удаан хань хэрэггүй. Би чамайг хараад гэв гэнэт өөрөөр бодов. Миний сэтгэлийн бүхэлд нь цахилгаан цахих шиг болов. Монголд ийм сайхан эмс байдаг гэж бодсонгүй. Би чамайг хүчээр авлаа. Би хэнээс ч юуг ч гуйж яваагүй. Харин чамаас гуйя. Үзэсгэлэн сайхны чинь шан болгож гуйя. Чи миний хань бол. Говьд ган тайлагдсан цагт бид урд их говийг туулж Тэнгэр уулыг даваад би бурхны орон Доржлинд очиж амьдарна. Бүргэдийн жигүүр ч цуцах өдөр ирдэг. Ертөнцөд ховорхон төрдөг сайхан эм чи тамын говьд нүүдлийн тэмээ хөтөлж насаа өнгөрөөгөөд яана. Бурхны оронд очиж тэнгэрийн дагина шиг амьдар! Чи надтай хувь тавилангаар учирч юм бодогдуулсан ч байж магадгүй. Чи түргэн

шийд өлсгөлөн бүргэд чамайг харж байна. За гэсэн үг дуулж байж би хань болох хүнээ олж авъя гэсэнд Нарангарвуу бүх учрыг ойлгож бодох чөлөө гуйсан билээ. Бодоод говьд ган тайлагдсан өдөр би таны хань больё» гэсэн....

Бурхан минь! Өнөөдөр тэнгэр бүрхжээ. Бороо орвол ган тайлагдана. Ган тайлагдвал... Нарангарвуу яах тухай нэгэнт шийдсэн боловч говьд ган тайлагдах өдөр түүний амьдралын сүүлчийн өдөр болно гэхэд итгэхүйеэ бэрх. Ид шид гэдэг зөвхөн үлгэрт л байдаг. Энэ хүртэл хичнээн арга мэх бодсон ч гарах газар олдох учир даан ч байсангүй. Тэгээд цөхрөв. Олон хүний амь аврахсан гэдэг л сэтгэлд нь бадамласан зулын төдийхөн гэрэл тусна. Бусад нь цөм харанхуй.

...Беркехан хэлсэн үгэндээ эзэн болжээ. Тусд нь асар бариулж үнэт эрдэнэс, хоргой торгоор тал засав. Ийм баян тансгийг Нарангарвуу хүн болсоор үзэх байтугай зүүдэлсэн ч үгүй. Гэвч энэ бүхнээс харь хол газрын хүний цус үнэртэх шиг санагджээ. Беркехан нэг удаа ирээд үнэхээр өлсгөлөн бүргэдийн нүдээр ширтэвч хатуу зоригтой эрийн ёсоор биеэ барьж буй нь илэрхий шүд зуун нүдээ аньж байгаад «Энэ тэнгэр намайг хясаж байна. Гэвч би хэлсэн үгэндээ хүрч гурван жил бороо орохгүй юм гэхэд гурван жил хүлээнэ» гэсэн. Тэр байн байн хараад байвал тэсэхгүй гэсэн шиг өнөөдрийг хүртэл хэдхэн удаа л орж иржээ. Тооройн ойгоор зугаацахад нь холоос харуулдан зогсоно. Гурав хоногийн өмнө орж ирэхдээ «Одоо удахгүй бороо орж ган тайлагдана. Би зөнгөөрөө мэдлээ» гээд гарсан билээ.

Тэр ёсоор болов. Нарангарвуу зүүдэнд байгаа юм шиг удаан хөдлөлгүй хэвтлээ.

Харуулын тангад аман дотроо ямар нэг мөргөл юм уу дуу үглэн гиншиж урагш хойш холхино. Нарангарвуу зүрхнийхээ цохилохыг чагнаархан хэвтэж байтал асар дээр борооны ганц хоёр дусал унах шиг чимээ гарав. Амьсгаа даран чагналаа. Гэтэл таг. Тооройн навч сэрчигнэх, морьд өвс зулгаах бас алсын ямар нэг тодорхойгүй чимээ сонсогдоно. Юу билээ гэж сэрэмжилтэл алсын чимээ ч биш ямар нэг амьтан толгой дээр нь амьсгаадан тонгойж байх шиг. Хамаг бие нь зарсхийв. Беркехан ид шидээр мэдэгдэлгүй орж ирсэн ч юм билүү! Беркехан шиг хүйтэн догшин нүдтэй хүнийг Нарангарвуу энэ насандаа үзээгүй. Тэр хүн бороо орохыг хүлээж толгой дээрээс нь өлсгөлөн бүргэдийн

нүдээр ширтэн суух шиг. Үгүй, энэ чинь юу болж байнаа? Зүүдэлж байна уу, аль солиорч байна уу? Нарангарвуу нүд нээхээс эмээж, чичирхийлэн хэвттэл алсын алсад газар доор юм шиг тэнгэр нүргэлэн дуугарч унтах зүүдлэх хоёрын хоорондох байдлаас сая салгажээ. «Тэнгэр дуугарч байна! Тэнгэр дуугарч байна! Намайг дуудаж байна! гэж Нарангарвуу өндийж үсээ яаран сүлжэн дээлээ нөмрөн гарах гэтэл асрын үүдийг сэвхийтэл сөхөн Беркекан өрөөсөн чихнийхээ алтан ээмэг, чалманы магнайд хадсан доржпалам шигтгээг гялалзуулсаар орж ирэв. «Беркехан би хэлсэн үгэндээ эзэн болсон шиг Нарангарвуу чи одоо хэлсэн үгэндээ эзэн бол! Аллах тэнгэр хур бороо хайрлаж говийн ган ч тайлагдах, миний ган ч тайлагдах өдөр ирлээ» гээд чинжаал хутга зүүсэн бүсээ тайлан асрын булан руу шидэв.

Нэгэнт шийдсэн үгээ хэлэхээс өөр зам Нарангарвууд байсангүй. Тэгээд ийн өгүүлэв. «Би зориг муутай бүсгүй хүн боловч хэлсэн үгэндээ эзэн болноо. Ганц танд биш! Эх нутагтаа амласан ам бий. Хоёулангий нь нэг зэрэг биелүүлэх арга даан ч үгүй. Би нутгаасаа үүрд явах боллоо биш үү? Бороо оронгуут манайхан нүүх албатай. Миний сэтгэл дотроо амласан ам гэвэл энэ хойт хадан дээр гарч аав, ээж, ах дүү нарынхаа нүүдэл далд орон ортол харж салах ёс гүйцэтгэе гэсэн юм. Говь хичнээн бэрх гэлээ ч төрж өссөн нутаг минь билээ. Хол явахын өмнө нутаг усандаа үгээ шивнэж хэлдэг

манай монголын ёс. Тэнгэрт төрөөгүй газарт төрсөн би тэр ёсыг зөрчиж болохгүй. Таны хэлсэн бурхны оронд Доржлинд ч байг, хаа ч байг би, аав, ээж, амраг садан нутагтайгаа үрийн ёсоор салсан гэж бодож явъя. Миний эцсийн гуйлт энэ байна. Үүнийг биелүүлсэн хойно та миний биеийг яаж эдлэхээ өөрөө мэдээрэй»

...Халуун бороо орж байв. Нарангарвуу өндөр хадан дээр алсыг ширтэн зогсоно. Харгана бударгана байтугай хад асга хүртэл хатаж ангасан говь ундаалан амьдрал ирж байлаа. Гэвч бас амьдрал явж байв. Нарангарвуугийн тэрлэг нэвт норж биед нь наалдан гоолиг сайхан зургийг тодруулсныг Беркехан тэсэж ядан харж дагалдагч гурван тангад хулгай нүдээр хялмалзана. Нүүдэл бороон дунд бүртэлзэн хөдөллөө. Нартайд сан бол хараа далд ортол нь хагас өдөр зогсох сон биз. Гэвч энэ бороо бүхнийг түргэтгэлээ.

«Аав, ээж, амраг садан минь ээ! Нарангарвуу чинь энэхэн насны амьдралыг үргэлжид наран гарахын чинээ бодож явжээ. Гэтэл санаандгүй харь хүйтэн элэгтний гарт булаагдаж хав харанхуй болдог юм байж. Нарангарвуу чинь наргүй яаж амьдрах билээ дээ. Амраг садан, айл аймаг минь! Би та нарынхаа амийг өөрийн амиар аварлаа. Нарангарвуугаа санаж дурсаж яваарай. Үр хүүхэд чинь үлгэр домогт ярьж явбал амьд явснаа ялгаа нь үгүй биш үү. Говь минь! Говь минь! Эрхэлж хөрвөөж өссөн эх сайхан нутаг минь! Ган халуунаас чин зугтааж явж гай зовлонд уналаа гэж гажран гомдох юун билээ. Үхэвч төрөвч үйл заяагаар холбоотой нутгаасаа салж хайшаа явах билээ би. Хүчээр булаагдан очих харь газар бурхны орон боловч тамын орноос ялгаа нь юу билээ. .

Нарангарвуу чинь амиа нутагтаа орхилоо! Тэнгэрээс нисэж газартаа унасан шувуухай л гэлээ! гэж дотроо шивнээд чононд ээрэгдсэн согоо мэт хэд харайгаад хаднаас халин оджээ.

ӨВГӨН ХҮН ЧУЛУУ ХОЁР

Ёнхор өвгөн Хөшөөтийн хүн чулууны дэргэд ирлээ. Тэр сүүлийн үес нойр муутай болж, өглөө хар үүрээр сэрчихээд хийх юмаа олж ядахдаа морио эмээллэж ойр хавийнхаа аль нэг толгод довцог дээр гараад орчин тойрныг ажиж, элдвийг дурсаж суудаг зантай болжээ. Залуу зандан цагийнхтайгаа адил сайн морь унаад, алсын аянд мордох чадалтайсан бол толгой хазайсан тийшээ арилж өгмөөр санагдавч «Эр бор харцагын» жигүүр цуцжээ хөөрхий. Эр хүн насанд дарагдаж гэр сахиж суух шиг адгийн юм байхгүй бололтой, Гэвч бухимдаад бухимдаад хаачих билээ. Хүний насан хэмжээтэй нартад төрснөөс хойш үйлээ эдлэн, хадан гэртээ харих цагаа хүлээхээс өөр аргагүй гэсэн ч төрж өссөн тал нутгийнхаа довцог дээр гарч алсын барааг харах нүдтэй, ажилд хуруу нэмэхгүй ч хошуу нэмэх ухаантайгаа яваа нь бас жаргал. Түүний өнгөрүүлсэн амьдрал энэ талынхаа харгуй зам дэв дэнж дээр үл үзэгдэх номын үсгээр бичээстэй бүхэл бүтэн түүх шашдир ажаам. Энэ талд түүний гаргасан мөрийг хэмждэг юмаа гэхэд нас шиг нь урт болно. Нас шиг урт ч гэж дээ. Орчлонгийн цаг хугацаатай зүйрлэхэд хүний нас өнөө төрөөд маргааш үхдэг шавьжийн нас л юм. Гэтэл бас хүний мөнх бус нь үнэндээ аз жаргал ч шиг. Ухаангүй гэвэл, тэнхэлгвй бие болчихоод мөлхөж дуусдаггүйсэн бол тэрүүн шиг гутамшиг хаа байх билээ. Ёнхор энэ мэт олныг бодно. Тэр морио тушаад чулуунд биш айлд ирсэн юм шиг мод толгойгоо гаргаж тухлан суулаа. Их л хожуу зуны сүүлчээр ган тайлагдан, тал нутаг шим шүүсээ

хөрснийхээ гүнд нөөж байгаад сая дэвтэн гадагш бялхуулж, цэцэг ногоо дэлгэрээд хөдлөх тэнхээтэй эр хүн гэрт хэвтэхийн аргагүй. Тэгээд л Ёнхор гэртээ тогтохоо байжээ. Энэ хөшөөтын хөндий унаган нутаг, хүн чулуу ч багын танил нь. Сүүлийн хориод жил хааяа отроор л ийшээ дөхөж бус урагшаа Хэрлэнгийн хөвөө даган нутаглаж байжээ. Харин ноднин хавар атрын шинэ аж ахуй байгуулагдахад Хөшөөтийн хөндий тарианы газрын зах болж хоньчдыг ийш нь нүүлгэсэн юм. Гэтэл энэ хавар тарианы газрыг дахин тэлж хөндийн дундах бяцхан довцог дээр хүн чулуу одоо тариан дунд шовойж сууна.

Ёнхор хүн чулуу хоёрт гаднах төс бий. Гурвалжин хамартай шовгордуу толгойтой, өргөн шанаатай, бүлтгэр том нүдтэй энэ энэ чулууг арай ч өвгөний дүрээр хийгээгүй байлтай билээ. Ёнхор гаансныхаа галыг цохих гэснээ больж хүн чулуу өөд өлийн хатингар хар нүүрээ үрчийлгэн ийн бодов. «Чи ч гэсэн хазайчихаж шүү дээ.

Таракторын банди нар л түлхээ биз дээ, моншнууд. Манайхаар давхиж очдог нойтон хамуу бол ч хуга цохио хаяж мэднэ. Гэсэн ч тун бөх юмаа чи. Миний л ухаан орохын нэг ийм юм шовойж суудаг. Чулуу гэсэндээ булгалаад бут цохичихгүй бол ингээд сууж л байх юм. Их юм үзсэн толгойдоо чи. Хэдийд хэн яах гэж чамайг тээсэн ухаантай юм. Эрт баларынхны л ажил биз. Шүтээн ч юм уу аль хуланцын үеийн дайн дажны дурсгал ч юм уу. Чулуу биш хүн юмсан бол мөн хачин жигтэй түүх дэлгэхсэн биз. Хэдэн мянган жил энэ талыг бүлтийтэл харж суухдаа чухам юу эс үзээ аж. Миний багад чихтэй юмсан чи. Юм дуулбал дуулахаар дэлдэн том чихтэй. Хэдийд хэн булгалж орхисон юм бол доо. Чулуун хүнийг хүртэл зүгээр байлгахгүй гар нь загатнасан хачин хүмүүс байх юм. Нүд амыг нь будаж шоглож шүү дээ, хөөрхий. Хазайхаараа ч хазайсан юм билүү. Хорвоо гэдэг махан хүн байтугай чулуун хүн ч элээх хойно доо. Чи бид хоёр энэ нутагт хазайж унатлаа мөн ч их юм үзэх нь ээ. Хар л даа, ганцхан жилийн өмнө эрүүл байсан газрыг одоо хар! Хөшөөтийн хөндий тариалангийн хөндий боллоо. Хөшөөтийн хөндий гэж чиний нэрээр нэрлэсэн юм биз. Намайг бодвол нутагийн нэрийг нэрлүүлсэн чулуу даа чи. Чи тэгээд энэ тариан дунд орчихоод юу бодож бүлтийж энэ тракторчид чамайг дэмий түйвээгээд яах вэ гэсэн шиг гайгүй холхнуур тойруулж хагалж дээ. Хамар аманд чинь будаг түрхээд л орхиж. Тэрнээс биш тэр айхтар трактордараа түлхээд хаячихвал өнгөрөх нь тэр, Чи яахав ингээд үүрд мөнх шовойж суух чулуун толгой. Би хэцүүдэх нь. Мал бэлчээх газаргүй боллоо. Хамаг газраа урж тарианы газар болгох юм гэж хэн саналаа. Хүчиндээ эрдсэн юм шиг өч төчнөөн трактор адуу мал шиг цусуулаад эрүүл газар үлдээлгүй хөрсийг нь эргүүлж орхих юм. Бүр нэг шунаг гээч. Тэгсэн байтлаа бас хэдэн түмэн хоньтой байх гэнэ. Тэр олон түмэн хонио хаана бэлчээж яаж өсгөх ухаантай юм бол. Талх гурил иддэг хоньтой болох юм байлгүй. Ногооны униар татсан ямар сайхан хөндий байлаа. Одоо хар. Агь таанын үнэр ч байхгүй. Тоос манарсан хувхай цагаан тал. Ядахдаа ган болоод тариа нь ч ургасангүй. Хавар сүрхий л ногоорсон. Хэдэн өдрийн нар даахгүй хуга гандчихсан эд юм тайлангуут цэцэг ногоо дэлгэрч байдаг газар энэ.

Ёнхор тамхиа угсруулан нэрж, хөх хиаз татсан бүлтгэр нүдээрээ-хөндий талыг уйтгарлан харна. Хүн чулуу ногоон будгаар хөмсөг сормуус зурсан амьгүй нүдээр гөлрөн, шовгор толгойгоо үл мэдэг гилжийлгэн санаашрах мэт. «Хүн чулуу хүртэл бодолд ормоор хорвоо юмаа. Далан хэдэн жил дэлхийн шороо хөдөлгөж үхэхээс бусыг л үзлээ. Одоо хүний сүг л болж. Өтлөхөөрөө хүүхдийн тоглоом болдог нь үнэн

юм. Манайх гэдэг айл эх тархиа алдлаа. Миний үгийг үг болгож авах хүн ч алга. Дураараа тонгочоод л. Эцгийн буян дээр туйлж яваагаа мэдэхгүй амьтас юм гээч. Энэ тарианы аж ахуй руу юундаа зүтгэнээ. Нэгдэлдээ бол адаглаад малаа бэлчээж газартай байхгүй юу. Машин бужигнасан газар руу зүтгээд цөмөөрөө хар тосонд зууралдсан жолооч болох санаатай хачин хүүхдүүд юм. Манайхаас салдаггүй тэр лэнтгэр уруу татаж гүйцлээ л дээ. Бүстэй нь ч яах вэ. жолооч молооч болдог л байж. Морь биш мод унадаг цагт одоо яана гэх вэ. Бүсгүй хүүхэд таракторч болно гэдэг чинь юу гэсэн үг вэ? Янжиндуламын солиорч байгааг харахгүй юу. Тэр муухай хар юманд уруу татагдаад, малаасаа зугтаагаад замаа алдах нь. Багахан өвчигнөвөл таарах вий таануус. Намайг хуучныг баримтлагч энэ тэр гэж шоолно гээч бас болоогүй. Толгойтой бүхэн тарактор машины жолооч болбол хэн чинь хонь малаа харах юм. Миний үгийг тоохгүй болж гэнэ гээч. Хэний ухаанаар өдий хүрсэн улс вэ! Айл шиг амьжиргаатай, журамтай, өнөр өтгөн яваа бол тэр чинь хэний ач. Одоо л би хэрэггүй болж гэнэ. Дайр дарамт гэх нь холгүй, хэрэгт бүү оролц гэхээс наахнуур гээч. Гайгүй үхэж холдохоор минь жарганаа та нар гэж Ёнхор дотроо зүхээд хүн чулуу өөд өлсхийи, гаансныхаа модны хэмлэгдсэн үзүүрээр хатгаад «Хөөе чи юу гэж бүлтийж суунаа. Чи бид хоёр шиг хэрэггүй юмс энэ дэлхийд алга болжээ гэж чангаар өгүүлэв. Уг нь тал нутаг шигээ уужим дотортой эрсэн. Одоо зөнөг залгахын хажуугаар урьдын эрх мэдэл бага багаар алдагдан буйд бухимдан ааш зан эвдрэн яхиршжээ. Хорвоотой эвлэрэхгүй санаа нь тэр Ёнхор гэгч ийм нэгэн ягжгар хар өвгөн уг нь бүхний мэдэх хар гэртээ хаан, бор гэртээ богд сон. Нутгийнхан нь тэгж л хэлнэ. Чухам энэ өвгөн л Ёнхорынхон гэгч олон салаа мод шиг салбарлан ургасан айлын үр үндсийг тавьсан. Олны мэддэгээр бол Ёнхор өвгөн эрх хүчин төгөлдөр хэвээрээ барахгүй одоо харин гэр хотлоор тахин шүтдэг суумал бурхан. Эднийх гурван гэрээрээ сууна. Отгон хүүгийнх, дунд хүргэнийх хоёр эднийхтэй холбоотой юм шиг дагаж явдаг ажээ. Зургаан охины дөрөв нь аль дивангалавт эрд гарч одсон, хадамд очилгүй хэдэн бутач хүүхэд төрүүлсээр хоцорсон дээрээсээ дөрөв дэх охин, отгон охин Янжиндулам хоёр нь гэртээ. Ингээд эднийх хүүхэд хөгшид нийлээд хориод хүн болно.

Ёнхорын хаан түшлэг нь хойморын эрээн авдар. Тэр авдраа түшиж суугаад, урдаа том хар данхтай цай, эсвэл түмпэн шиг том модон хултай айраг тавиад, одоо хэд хүрсэн эхнэр Дэжидээс эхлээд хүү хүргэнийхээ баг хүүхдүүдийг хүртэл тэг ингэ гэж зарлиг буулгана. Түүний энэ зарлигийг хазайлтгүй биелүүлдэг нь ганцхан эхнэр Дэжид ажээ. Уур бухимдлаа гаргаж аашилдаг хүн нь ч энэ. Ер нь эднийхэн Ёнхор өвөө гэгч тэргүүн буурал ч, ухаан саруул янхир хар өвгөнийг ёстой л нягтаар тойрон хүрээлжээ. Тэгсэн атал Ёнхорын санаанд таарах юм ховор. Нутагт нь атрын шинэ аж ахуй байгуулагдахад хүү хүргэн, охин бэр цөмөөр олон жил өмссөн хуучин хувцаснаасаа уйдсан юм шиг сангийн аж ахуйд орно гэж сүйд майд болоход өвгөн эсэргүүцээгүй юм. Нэгдлийн хонь ч харсан, сангийн аж ахуйн хонь ч харсан ямар ялгаа байх билээ. Гэтэл тэр хонь ямаа бэлчих газраар хавчигдан, бага охин тракторч болно гэж гүйхийг урьдаас даанч таасангүй. Энэ мэтээр олон жилийн тогтсон амьдрал нь өөрчлөгдөх болохоор өвгөн бараг л насандаа хийгээгүй алдаа хийсэн юм шиг цухалдан бухимдаж эхэлжээ. Юу сайндаа хүн чулуунд зовлон тоочиж суух вэ. Ёнхор ийнхүү хүн чулуутай хөөрөлдөн амаа гарилдтал тамхи татаж суутал ёстой л түйрэн хатгалаа. Хөшөөтын хөндийн урд захын их замаар давхилдан өнгөрөх машинуудыг хараад ч тэр үү, аль энэ чихгүй хөх чулуу нэг юм шивгэнэчихэв үү бүү

мэд. «Замын тэргэнд суугаад аймаг руу арилж өгье. Хэргээ өнгөрсөн өвгөн гээд орхих нь уу, аль хөл болох нь уу үзье та нарыг. Том хүүгийндээ очиж хэд хоноё. Онгоцоор нэг нисэж үзье. Тэнгэрт хөөрөх чадал ч удахгүй тасрана» гэж Ёнхор шийдээд мордож зам дээр гар өргөн зогстол удсан ч үгүй «ЗИЛ»-тэй залуу жолооч ирж зогсов. Аж ахуйн жолооч бололтой залуу, өвгөнийг таньж?

— Ёнхор гуай та чинь юу болоод зам отоо вэ? гэхэд.

— Аймагт хүү дээрээ очно, Онгоцны буудлын дарга Дамчаа гэж дуулсан уу. Тэр чинь миний том хүү гэлээ, ...Ёнхор өвгөн онгоцны цонхоор зуны талыг харж явав. Ийнхүү бүргэдийн нисэх өндрөөс нутгаа харахад ямархан уужим дэлхий дээр төрсөн хүмүүс билээ дээ, бид чинь гэж сэтгэл уужирмаар. Өвгөн арван хэдэн жилийн өмнө анх тэнгэрт хөөрч нутгийнхаа уужим чөлөөтэйг мэдэрсэн билээ. Түүнээс хойш онгоцоор нисэх дуртай болсон, Амьдралын их далайг туулан туулсаар насаа элээсэн тал нутаг нь ямархан гэгээн гэрэлтэй өгөөж дулаан царайтай, төгсгөлгүй ая дуу шиг яруу сайхан уянгатай билээ. Тал намхан намхан толгод гүвээнүүдийн ногоон долгисоор алсын алсад униартан цэлийж, цэлмэг хөх тэнгэрийн хаяанд хараа алдарна. Ов товхон үүлсийн сүүдэр алгуурхан хөвж, хааяа айлын цагаан гэрүүд бөмбийлдөж адуу мал бэлчинэ. Хөх ногоон, ухаа шаргал алагласан энэ их тал нутаг ертөнцийн түмэн галавт ийнхүү амгалан бөгөөд хувиршгүй мэт боловч хүний үр нэгэн төрөл өнгөрөх хооронд юуг эс үзнэм билээ. өвгөн Ёнхор ухаан орсон цагаас энэ уужим талд хөлгийн шандас сунгаж, жилийн дөрвөн улирлыг төгсгөлгүй нүүдэл суудалд өнгөрүүлжээ. Тийнхүү өнгөрүүлсэн жаргал зовлонгийн өдрүүдийг тэнцүүхэн тооцох аргагүй. Гэвч ямар ч гэсэн хүний амьдрал үүлэн сүүдэр шиг нүүгээд өнгөрчихгүй юм. Үр ач нар хүний зэрэгтэй болж гал голомт залгалаа. Тал хүн хоёр эх үр шиг амин хүйсийн холбоотой ажээ. Амьдралын элдэв явдлыг энэ талаасаа ангид үзэх аргагүй. Тэр ч байтугай ухаан санаа, зориг хүслэн, алдаа эндэгдэл цөмөөрөө холбоотой. Өөрийн ааш араншин, урвал хувиралтай энэ тал, хүнийг хүн болгож хатуужуулан амьдралд тэнцэх чадлыг нь ч шалгана. Ёнхор ч нэг биш удаагийн шалгалтыг давсан юм. Дөчөөд жилийн өмнөх бичин жилийн их зудаар яаж сүйрсэн нь мартагдашгүй. Ган гэх нохойгүй газар гишгэх малгүй хоцорсон айл олон сон. Харин тэгэхэд эднийх цөөн малтай залуу айл хангай руу цагийн ид аюулаас урьтаж нүүж унаа, хоол залгах хэдэн малтай үлдсэн. Харин гол аюул цагийн бэрхээс биш хүнээс ирэх юм гэж хэн санах билээ. Хавар цас ханзарсан хойно нутаг руугаа дөхөж явтал холын нутгаас өвлийн шуурганд уруудаад эзэнгүй болсон хэдэн адуутай тааралдаад тууж харьсан. Тийнхүү нутагтаа бас л тоолон хэдэн малтай ирээд зудын хариу дэлгэр сайхан зун зусаж байтал аймгийн шүүхээс дуудаж зуд турхныг далимдуулан бусдын мал хулгайлсан ял тулгажээ. Хэрвээ адууны эзэд сураглаж ирдэг юмаа гэхэд доголлон сарваа үлдээлгүй буцааж өгөх хүн, хэдрэг болсон хэдэн адгуусыг малд хайртайдаа л ачиж чирэх нь холгүй авчирч тэвээрүүлсэн хүн харин бузар хэрэгт холбогдчихов. Шүүхэд үнэн учраа хэлэвч хүний урманд үг болгож авсангүй. Тэгсээр бүр тогтоол уншуулдагийн даваан дээр өргөдөл гуйлт бичиж, шахаа тангараг өгч байж нэр бүтэн мултарсан сан. Сүүлд сонсоход хэдэн адууны тухай нутгийнхандаа ярьсныг нь хэн нэг хүн хулгайн хэрэг болгож алтан хошуу өргөчихсөн байв. Ёнхор их л гомдож урьдын цагт юмсан бол нэртэйгээр нь сайн эр болоод арилж өгмөөр санагдаж билээ. Ямар ч уйтан давчуу, муу муухай юм байж боломгүй энэ цэлгэр сайхан талд хүн хүний мууг үзэх дон бас л арилаагүй ажээ. Ёнхор энэ мэт өнгөрснийг дурсан, нэгэн аясаар хүржигнэх онгоцны чимээнд сэтгэлийн утас хөглөгдөн явахад идэр залуугий

явдал нүдний өмнө эрээлжлэнэ. Хорвоо дээр мөнхий дэлгэр зун гэж байх биш ган зуд салхи шуурга олон үзжээ. Хүний нэгэн насанд байгаль дэлхий, цаг уур хүртэл хувиран өөрчлөгдөх юм. Идэр залуугийн цаг, өтөл нас хоёр дэлхий ертөнцийг өөрөөр хардаг ч биз. Залуу насанд газрын холыг бахданхан туулдаг асан талын шаргал зам зурайн харагдана. Алтан шар зам сан билээ. Адуу малын эрэл, арилжаа наймаанд эр хүний ид хавыг сэргээн тэртээ өмнө зүг униартах алсын говь нутаг руу, энтээ умар зүгийн алаглах хангай руу зорин хөлгийн чадлыг үздэг сэн. Хол ойрын хүнтэй танилцаж ааш зан, аж байдал, хүсэл зоригийг нь шинжин өөрийнхтэйгээ тэнцүүлэн бодож ажил амьжиргааны ч найр наадмын ч ухаан эрдэм сурч явжээ. Сурсан юм юухан боловч илүүдсэнгүй. Залуугийн цаг одоо үлгэр түүх мэт боловч ямар гайхамшигтай байж вэ! Морин дэл дээгүүр хийсгэж явсан залуу нас. Үргэлж ааг хүчээ багтааж ядан явах юм шиг уул гүвээ намхан, газар ойрхонсон. Морины сайныг шилж унаад дуртай газар, дуртай айлдаа хийсгэн очиж найр наадам хэсэж, адуу мал эргүүлэн уйдах түүртэхийг огтхон ч мэдэлгүй цагийг өнгөрөөдөгсөн. Айл болж мал хөрөнгө таслан яг тийм зуны ногоон тал дээр шинэхэн цагаан гэрээ барьж, уян дээрээ анхны айлчдыг гэрийн эзний ёсоор угтаж байхад «Ёнхорынх гэдэг шинэ гэр бүл монголд нэмэгдлээ» гэсэн бахдал төрж билээ. Тэгээд л анхны хүүхэд анхны олз омог, анхны эргэлзэл мөхөсдөл. Бусдын дор орохгүйн төлөө тэмцэж ухаан зарах хэрэгтэй байлаа. Хүүхэд өсгөх ч мал өсгөх ч санаан зоргоор биш. Гэсэн ч эрийн чадал, амьдралын ухаанаар ядсангүй. Цөөхөн жилд юмжиж авсан сан. Ёнхорынх гэдэг зүгээр нэг айл биш харин баян чинээлэг айлын тоонд оров. Хүний санаа ханах биш. Унах морио ижилсүүлж, эмээл хазаараа гангалж өмсөх зүүхээр уралдана. Зуд турханд дайралдаж, хүний мууд өртсөн ч эр хүн долоо дордож найм сэхнэ гэгчээр ажраагүй. Амьдралд гомдох юм алга. Гэсэн ч амьдралын тогтсон урсгал өөрчлөгдөн, дадсан заншил эвдрэх нь өнөө маргааш гэхийн аргагүй цаг юм. Бүх юм ая зүйгээр, амар жимэр боллоо гэтэл юмыг заавал өөрчлөх, хувьсгах гэсэн шиг эргүүлж хөрвүүлж хаяна. Энэ тал нутагт хэзээ заяанаасаа болоод байсан юмыг нэг насыг элээх хооронд хичнээн ч өөрчлөв. Нэгдэлжих гэж бөөн хөл болсон. Айл шиг айл болох гэж хүч ухаанаа зарж, насныхаа даваан дээр гартал өсгөж цуглуулсан малыг нийт дундын юм болгоно гэдэг хялбаргүй ч цагийн эрхийг дагахгүй хаашаа гарах билээ. Орон гүрэн даяар болсон явдлаас хойш суултай биш. Нэгдлээ гээд доройтсон юмгүй. Тэгээд өнөө л нутагтаа, өнөөх л малтайгаа. Гэр хотлоор олуул болж, нэгдлийн хонь мал харсны хөлс мөнгө ч чамлахааргүй, амины мал нь алж идэж барагдахааргүй. Гэтэл бас амьдрал хувиран хөлбөрөхийг үзэж дуусахгүй хорвоо юм. Ёнхор өвгөн энэ мэт өнгөрснийг эргэцүүлэн тал нутгаа ширтэн явав. Төрж өссөн газраа харахад төрсөн эхийн царай шиг үрчлээ нугачаа нь хүртэл танил дотно. Булаг шанд хиргэсүүр хад, замын бэлчир цөм цээж номын үсэг шиг. Бууж нүүсэн бууц, аян жин, отор нүүдэл, үдэлж хоносон газар, хурдан морь тарлаж уралдуулсан дэнж дэвсэн алган дээр шиг ээлжлээд тэр бүхэн юу юуны түрүүнд идэр залуугийн явдлыг санагдуулна. Насны нар хэвийх тусам өглөө эртийн цаг нь улам тодордог нь хүн өтөлсөн хойноо дуртгалаар боловч жаргаг гэсэн тавилан гэлтэй. Насан эцэслэх хугацаа өнөө маргааш гэлээ ч урьдаас мэдэхийн аргагүй хойно, хүний ухаан алдраагүй цагт дурсахаа дурсан, бодлогоо бодож, хэлдгээ хэлж явах аргагүй бас тавилан. Тэгээд л ингэж хүн амьтанд төвөг ургуулж бас болоогүй тэнгэрээр нисэж явна. Сүүлчийн удаа ингэж жигүүртний нисэх өндрөөс тал нутгаа харж яваа юм билүү. Атрын аж ахуйн нутаг эхэлж тариалангийн шар ногоон дөрвөлжингүүд шатрын

хөлөг шиг эрээлжилнэ. Ганхан жил гэхэд тэнгэрийн хаяа хүртэл гүвээ толгодыг дамнуулан хичнээн их газар хагалж вэ. Энэ хязгааргүй талыг цөмийг нь эргүүлж тариалсан ч чадал хүрэхгүй юм алга. Машин трактор нь адуу малаасаа олон боллоо. Тэр нь арай л хонь ямаа шиг өсөж үрждэггүй байлтай. Тэгээд энэ их тариа талхаа яаж идэж барах улс юм. Малаараа амьдраад байж болдоггүй цаг юм биз. Хүн амьтан шороон түм болж идэх хэрэглэх нь дийлдэхээ байсан хэрэг биз. Ёнхор онгоцны гэгээвчээр гэр хотоо олз харав. Бяцхан хөх толгодын энгэр дэх тэднийхний чандмалсан гурван гэр, тэднийхнээс дээш саахалт саахалт зайтай буусан хэдэн айл аж ахуйн хоньчид бөгөөд тэдний зуслангийн нутаг гэж зурвасхан газар эрүүл үлдээсэн хумсын чинээн ольтрог л гэсэн үг. Аж ахуйнхны хэлдэг дөрөв таван түм байтугай дөрөв таван мянган хонь бэлчээх газар үнэндээ алга. Ёнхор өнөөх хүн чулуугаа бас олж харав. Тэр нь тарианы хязгааргүй ухаа шаргал талбай дундах ногоон довцог дээр арчаагүй шовойно. «Чи ч тариан далайн хүйс болжээ! Дуусгана даа биднийг. Харж л байгаарай. Нэг л өдөр булга татаад хаячихна» гэж Ёнхор юунд ч юм гоморхлоо. «Ганцхан жил гэхэд газар дэлхий ийм өөр болох гэж байх уу? Миний ухаан орсон цагаас жар далан жил яв янзаараа, ургадаг өвс ногоо нь ургаж байсан газрыг хүч чадалдаа эрдсэн юм шиг мөн амархан эргүүлэх юмаа. Манайхаар ирдэг лэнтгэр хотоос нэг дор гучин тарахтор нүүлгэж ирлээ гэж гайхуулсан. Нээрээ өнгөрсөн хавар газар тэнгэр нийлэв шүү дээ. Олон улаан тарахтор урд хойноо орж уралдаад тэнгэр тултал тоос манан босгоод ирсэн. Аж ахуйн төв гэж ганц гэр, хэдэн майхан барьчихаад өдөр шөнөгүй бужигнаж гарсан. Түйрэнд хатгуулсан улс уу гэмээр. Тэгээд л талыг өдөр шөнөгүй урж тарсан. Яарахыг нь яанаа. Хүн ер яасан яаруу адгуу болсон юм. Өдөр шөнийг ялгахгүй, босоогоороо ундлаад л уралдчихна. Бүр нэг бие биенээсээ урьтаж түрүүлэх дон туссан улс юм. Хэн нь илүү их газар хагалах вэ, хэн нь илүү их тариа хураах вэ, цөм уралдаан. Манайхаар ирдэг лэнтгэр хүртэл газар хагалалтад түрүүлсэн гэж тарахтортаа улаан туг хийсгэсэн их додигор юм яваа биз дээ. Буруу хойшоо бол. Бас хүндэт самбарт зураг нь хадагдсан гэж бага охин гайхуулаад байсан. Тэр мэтээр лэнтгэрийг сүрхий амьтан болгож уруу татагдаад байгаа юм. Бүсгүй юм байж тарахторч болно гэнэ гээч. Улаан тугаар шагнуулж, самбарт зургаа гаргах санаатай золигтож байхгүй юу. Одоо ер эр эмгүй цөмөөрөө машааны жолоо мушгиад уралдах санаатай. Хүний дотор уралдах л дон шүгэлсэн цаг юм. Бидний үед ямар айван тайван байлаа. Малын олон, морины хурдаар мөчөөрхөлдөхөөс өөр юмгүй. Амьдрал гэдэг их гол шиг намуухан, адгаж тэвдэх юмгүй сайхан байжээ. Одоо чинь энэ олом машаан тэрэгнийхээ хурданд газар дэлхийг эргүүлж хөрвүүлэх чадал тэнхээндээ болоод тайван сууж чадахаа бүр байжээ. Дандаа л хөл хөөрцөг, тоос манан. Газар дэлхий хүртэл хувирах гэж яардаг болсон юм биз. Ганцхан жилд энэ шүү дээ. Цаг цагаараа байдаггүй, цахилдаг хөхөөрөө байдаггүй гэдэг л энэ. Морио унаад цэцэг ногоо дэлгэрсэн талаараа галгиулж явсан саяхных шүү дээ. Гэтэл үндсээрээ өмхөрсөн зөнөг би хүртэл тэнгэрээр нисэж явна. Одоо хүн бүхэн газраар биш тэнгэрээр явах гэдэг болж. Яараад л тэр. Хүүгийн дээ хэд хоног хэвтэж амрахгүй, ардаа айхтар их ажилтай хүн шиг бухимдаад л энэ дээ. Юу сайндаа гэрээсээ оргож босож явах вэ. Хүн гэдэг үү... Онгоц газардахаар доошлов. Ганцхан жилийн өмнө аж ахуйн төв гэж ганц гэр, хэдэн майхан байсан гэхэд өч төчнөөн барилга байшин ярайсан хотхон болсныг Ёнхор хараад «Бутны шоргоолж оо бутны шоргоолж» л наашгүйхэн: бодоод хүүгийн өгч явуулсан бэлэг сэлтийг цуглуулав.

Ёнхор өвгөн гэнэт алга болж хүмүүсийг хөөрхөн сандаргасан байв. Гэрийнхэн нь хөдөө хээр үхчихээгүй байгаа гэж морьтой, мотоцикльтой, явган нүцгэн, их багагүй тал тал тийшээ эрэл: хийж айл саахалтынхан нь мордоцгоон аж ахуйн төвийнхэнд ч мэдээ хүргэж баахан хүмүүсийг эрэлд гаргах гэж байтал аймгаас хүү нь утасдаж сая учир нь олдсон байв. Ийнхүү өвгөний нэр хүнд нэмэгдсэнгүйгээр үл барам харин ч зөнөг залгасны баталгаа болжээ. Өвгөн ирээд хэд хонож байтал нэг өглөө харсан чинь анжис чирсэн трактор бараг хаяагаар нь шон татаж байв. Давхиж очвол эднийхээр байн байн ирж бага охиныг нь уруу татдаг өвгөнийхөөр бол лэнтгэрээс өөр нэргүй тракторч хүү шугам шиг шулуухан зурвас татаад дуу аялж явна. «Бүр нэг бах нь ханаад дуулж гэнээ чи» гэж өвгөн цухалдан тракторынх нь урд морио хөндөлсүүлэн

— Хөөе чи зогс! гэж тушаав. Залуу трактороо зогсоож богино өмд, шаахайнаас өөр хувцасгүй, үдээр шиг чилдэн хөх юм гарч ирээд,

— Амар сайн байна үү? Ёнхор гуай? гэж зальтай нүдээ жоотгонуулан мэндлэх нь шоолслн янз илэрхий. Ёнхор! үргэлж барьж явдаг шилбүүрээрээ нүцгэн биеийг нь тас ороолгомоор хорхой хөдлөн,

— Чи яаж яваа юм? Тэг татаж яваа юм уу? гэв

— Тэг биш тэмдэг ээ. Ёнхор гуай. Энэнээс нааш уринш хагалах гэнэ.

— Мөн дөө. Заавал манай хаяагаар хагал гээ биз?

— Тэгсэн шүү. Танай хаяагаар оруулаад Хөшөөтийн талбай хүртэл шан тат гэсэн...

— Хонио хаагуур бэлчээх гэж байна?

— Аа мэдэхгүй. Танайхыг нүүлгэнэ гэсэн байх.

— Хааш нь?

— Аа мэдэхгүй.

— Лэнтгэр чиний мэдэх юм юу байхав дээ гэж Ёнхор аашлаад мордож төв рүү давхилаа. Давхисаар аж ахуйн төвд ирж юуны түрүүн малын ерөнхий эмчид агсрахаар оров. Аж ахуйн контор угсруулсан хоёр НОГООН вагон чингэлэгт байна. Малыг эмч дөнгөж нэг муу сахлын ортой болж яваа шаримгар шар залуу өвгөний ганц сайн танил. Чамар үүлдрийн хонь гэдгийн ашгийг өвгөн ухуулж номлосоор танилцсан юм. Ер нь залуу хүн гэхэд малд дөт, өвгөд настны мал маллах арга ухааныг сонирхдог сайн хүү гэж өвгөн тооно. Одоо Ёнхор түүнийг хараад «Өрөвлөг нь гүйцээгүй ангаахай шиг» гэж голлоо.

— За хүүхээ чи хэдэн хонио буцааж ав! гээд Ёнхор мэнд усч үгүй вагончигны шалан дээр завилаад мод толгойгоо гаргав.

—~ Яах нь энэ билээ. Ёнхор гуай минь?

— Би л лав дийлэхгүй нь. Нэгдэлдээ буцна байгаа.

— Юу гэсэн үг вэ! Танайх чинь уралдаанд түрүүлээд аж ахуйн аварга болох гэж байхад.

— Үхсэн хойноо аварга бол. Малаа хариулах газаргүй хэвтэж.

~ Өө тэгээд та, эндээ ч бид бас хэрүүл болж байна. Уриншийн төлөвлөгөө биелүүлэх гээд малын бэлчээрт орж байна. Газар зохион байгуулалтын зураглалыг ч зөрчөөд.

— Тэр уринш мурынш, зураглал мураглал чинь миний ухаан хүрэх юм биш. Чи зүгээр хонио хаана бэлчээхийг л хэлээд аль. Үгүй бол нээрээ намайг явуулаад өг.

— Ёнхор гуай минь ганц арга байна. Та хонио Хөшөөтийн тарианд оруул. Хураах юм ургаагүй, малаа бэлчээхээр шийдсэн.

- Энэ намар чинь л тариа иддэг байх даа. Түүнээс биш тариа иддэг хонь гэж хэн

зүүдэллээ.

~ За та юу ч болсон бэлчээгээд л үз. Үлгэрийн хонь шиг л таргална гэж малын эмчийг инээхэд Ёнхор шооллоо гэж гэнэт уурлан галтай гаансаа түрийрүүгээ шаагаад өрвөсхийн босож.

— Үхсэн хойноо аварга бол. Малаа хариулах газаргүй хэвтэж.

Үлгэрийн хонь гэж юу байсан юм? Хэдэн юу чинь ...Хонинд даан чиг хараал байхгүй юм гээд чингэлгийн өмнөх үүдний тотго түсхийтэл мөргөж аваад гарч одов.

Гэр тийшээ давхиж явахдаа Ёнхор үнэхээр нэгдэл рүүгээ буцаж нүүе, аж ахуйн хоньдыг хүргэнийдээ орхиод алга болж өгье яадаг сан вэ, нэгдэл хөөхгүй нь лав гэж бараг эргэлтгүй шийдэх шиг боллоо, «Хонио тарианд оруул гэнэ шүү. Яв явсаар байчихаад дэлхий хавчсан юм шиг малдаа тариа зулгаалгаж суудаг болох нь. Ухаанд нь ухна үхсэн улс юм гээч. Тариа нь ургасан ургаагүй газар хадарч төлөвлөгөө биелүүлж л байвал болох нь тэр, Хэрүүл: хийлээ гэнэ шүү. Юугаа мэдэж тариа мал хоёртой байна гэсэн хүмүүс юм?» гэх зэргээр хий бухимдан цогцуулж, өглөөнөөс хойш нэлээд давхисандаа хөл нь шархиран, дөрөө жийх тэнхэлгүй болоход арга буюу морио татаж галигуулав. Шаргал манан татаад халуу шатлаа. Явсаар Хөшөөтийн хөндийд ирж өнө ах хүн чулууныхаа дэргэд буухдаа арай л хөл нь бохирч мөлхсөнгүй.

— Ёо-ёо. Мөлхөх нь ээ, мөлхөх нь. Үйлсгүй юмаа чухам. Чам шиг суумал чулуу сан бол амар байж дээ. Юу ч болж байсан падгүй дүлий дөмбө оргиод гэртээ шовойж суухгүй юу. Төрийн төлөө оготно боож үхнэ гэгчээр юуч вэ дээ би. Ядахдаа хагас өртөө давхих тэнхээ байхгүй. Чи бид хоёр ч үеэ өнгөрөөж, хүний доог болох болж дээ. Буруу хойшоо.

Ёнхор хүн чулууны сүүдэрт сууж тамхиа татлаа. Ингэж яваа нь ямар ч учиргүй юм шиг, юуны төлөө бие зовоож вэ дээ гэж гэнэт бөөн хар уйтгар зүрхийг базлав. Бие нь сульдаж нүд нь бүрэлзээд нэг л жигтэйхэн.

— Больжээ, больж. Чам шиг чулуу байх минь яалаа. Амьд хүүр болсон мөртөө улсын явдалд оролцож явах хэрэг юу байнаа? Үхэх өдрөө хүлээгээд зүгээр сууж болохгүй байна уу? гээч. Ямар би чам шиг чулуу биш хүн юм хойно зүгээр суух уу тэгээд? Ертөнцийг харах нүдтэй, юм сонсох чихтэй хүн юманд оролцолгүй яах уу. Хэлээд өгөөч чи! Миний зааваргүйгээр энэ айл юу болох вэ. Аж ахуйн аварга болох гэнэ шүү. Тэр чинь хэний хүч вэ? Хаврын шуурганаар яалаа? Монхоодой (хүргэн нь) золиг хониноосоо төөрчихөөд нусаа татаж ирсэн. Гэрээ тохиолоор олж ирээгүй бол хонь ч байхгүй, өөрөө ч нагжийхгүй юу, золигийн хуухай чамайг. Намайг байхгүй бол эд хонио аль зүгт уруудаж, хаа хүрэх багцааг нь ч мэдэхгүй юм чинь. Тэгээд хэдэн зуун хонио цөмийг осгоочихоод нусаа татаж суух байсан. Ээ дээ залуу хүн байж бүр нэг арчаагүй. Тэр нэг паржигнасан юмаа уна хийж давхихаас өөр юм мэдэхгүй. Хоньчин биш адгуус л гэсэн үг. Ер нь юу ч болж байсан хамаагүй бээвгий чамайг. Намайг бодвол малынхаа төлөө санаа зовж үг яриа гаргаж явмаар даа. Тэгэхгүй ээ, тэгэхгүй. Ухаан нь хүрэхгүй. Намайг байхгүй бол яах улс юм?

Тэртээ талбайн зах дахь худгийн ойролцоо улаан трактор гогцоо хийн эргэлдэнэ.

Нөгөө лэнтгэр чиргүүл дээ

ган тавиад ус зөөдгийг Ёнхор андахгүй. Говиос цэрэг татагдаад аймгийн нисэх онгоцны буудлын цэнэглэгч машины жолооч байхдаа, ахдаа айлчилж очсон Янжиндуламтай танилцсан гэж ярьдаг тэр залууг эднийхний багацуул хөөрхөн ах гэгцгээхээр нь өвгөн зориуд цаашлуулж лэнтгэр л гэнэ. Эднийх атрын аж ахуйд орсон

нь охин лэнтгэр хоёрын хэлцээнээс болсон гэдгийг өвгөн таамаглана. Цаадах нь цэргээс халагдаад аж ахуйн тракторч олно, охиныг нь дагуулж сургана энэ тэр гэж мөнөөхөч толгой эргүүлэх явдлын гол нь гарсан хэрэг. Янжиндулам л сангийн аж ахуйд орёе гэж бүр нэг адтай зүтгэсэн. Өвгөн дотроо бол залуусын явдалд уужуухан гэлээ ч охиноо тракторч болно гэж өвчигнөх юм гэж санаагүй билээ.

— Хараач тэднийг. Янжин нөгөө лэнтгэртэйгээ эрхэлж яваагаас зайлахгүй. Бөгс өндийхийг бүр нэг андахгүй шүү.

— Чи хөө юу бодож бүлтийж суунаа? Бүсгүй хүүхэд хүртэл гүйдэг төмөртэй ноцолдохыг ганц аз гэх цаг ирдэг байна шүү дээ. Ёстой л урьдын юм ул болж өнөөгийн юм зул болох нь тэр. Урьд сайн морь гэж үхдэг байсан бол одоо байдгаа сэгсрээд нэг паржигнадаг юм авбал асныхаа хэргийг бүтээх нь тэр. Тэрнээс нь хонь мал ч үргэхээ байж дээ. Урьд яадаг байлаа? Аль харааны газар машин дүнгэнэхээр адуу мал хуйларч хуймраад сүйд шүү ээ. Одоо юун тэр байхав. Миний энэ хөгшин зээрд хүрэн машин тракторыг ижлээ гэж андуурах нь холгүй гээч» ердөө л одоо малаа машинаар хариулж будаагаар тэжээх болох нь ээ, болох нь. Харж л байгаарай яг л тэснэ. Хонио тарианд оруул гэхийг дуулав уу. Одоо энэ хормойноос минь эхлээд тэнгэрийн хаяа хүртэл ухаа шарлаж байгаа юманд дураар нь оруул гэж байна. Газарт ургаа тарианд хэн мал бэлчээж үзлээ. Энэ гандсан тариа гэдэг гарахад ч нэг л уйтгартай хувхай эд юм. Эрүүл газар олдохгүй өдийд цэцэг ногоо хэнзэлчихгүй юу. Тариа гэдэг газарт булсан мөнгө гээ биз дээ? Гайтай ган болж тэр их булсан мөнгө нь газрын гаваар орлоо л доо. Улс баян тулдаа л хожмын юмыг хардаг бизээ. Ээ бүү мэд. Чи бид хоёрын мэдэх юм үгүй болжээ хайрхан минь.

Ёнхор өвгөн Хөшөөтийн хүн чулуутай ийнхүү хөөрөлдөж сэтгэл жаахан тайвширлаа. Өнөөх улаан трактор худаг тойрон эргэлдсээр л.

Амьдралын жирийн өдрүүд ээлжилсээр атал яагаад ч үгээр харж сууж болохгүй элдэв явдал гарна. Гэр хотолынхоо зүгээр захдаж захираад элдэв хэрэгт оролцохгүйхэн шиг сууж болох л сон. Гэр зуур хийх ажил ч мундах биш. Амины цөөхөн гүүнийхээ айргийг сайхан исгэж уугаад айл хэсэж хөгшидтэй хуучлан, шатар даалуухан тоглоод өдөр хоног өнгөрөөж явбал хүмүүс Ёнхор ёстой л зөв өтөллөө гэх биз. Юманд оролцохоор л буруу өтөллөө гэнэ. Зүгээр сууж чаддаггүй гэрээсээ босож арилдаг, үг яриа гаргадаг, яхир яндан зантай энэ тэр гэх зарим нь аягүй бол үхэж далд ороосой гэдэг биз. Ёнхор ингэж бодонгуутаа улам л адгаж гүймээр болно. Зүгээр суухын ч арга үнэндээ алга ажээ. Тэр өглөө болгон Хөшөөтийн тарианд хонио бэлчээдэг ажилтай боллоо. Энэ нь бараг л ер бусын сонин санагдана. Хонь гэдэг амьтан тарианд ийм дуртай байх юм гэж хэн саналаа. Гандсан тарианы ногоон ёзоор үнэхээр шимтэй эд юм. Хоньд нь малын эмчийн хэлдгээр үлгэрийнх юм шиг таргалав. Бүр нэг бөмбийж цайгаад жинхэнэ өөхөн тарга суухыг хэлэх үү. Тэгээд л Ёнхор хонио тууж очоод өнөөх хүн чулуутайгаа сэтгэлийн үгээ ярьж суухад аятай юм болжээ. Яриа хөөрөх хүн олдохгүйдээ биш өвгөн хэзээнээс ингэж санасан бодсоноо юутай ч хамаагүй ярьж явдаг зантай. Үглэж яншихын оронд тэр нь дээр. Тэгээд ч энэ хээр арын булаг шанд, хад чулуу, хайлаас мод, үүлэн сүүдэр, нар салхи, жигүүртэн шувуу тарвага зурам цөмөөрөө ухаантай, тус тусын ааш араншин, хэл яриатай. Хүн хүсвэл түүнийг нь ойлгож болохоор тийнхүү ойлгох нь хүний өөрийн ухаан, нүд чихний хурц сонороос л болох зүйл мэт санагдана. Ер нь юмыг ажиж бодож явдаг сониуч хүнд байгаль дэлхий барагдашгүй олныг хүүрнэж чадах бөгөөд хүнд хань болж ухаан задлах үй түмэн зүйлийн үзэгдэл оршин буй. Ингэхлээр л гэртээ гиюүрч

хэвтсэнээс хөдөө хээр явах нь ганц жаргал юм. Гэр шиг уйтай юм ч үгүй болдог бололтой.

Малын эмчийн хэлснээр Ёнхорынх үнэхээр аж ахуй аварга хоньчин болж насаараа нэр төрөө хугалахгүй гэж тэмцэж сурсан хүнд харин ч бүр шинэ дарамт нэмэгджээ. Бас тэгээд аварга цол олгох гэж сүртэй юм болдог. Аж ахуйн дарга даамал, эмч мэргэжилтэн нар ойрын хоньчид цуглаж бараг л найр наадам хийх шахсан. Төл бүрэн бойжуулсан, хаврын шуурганаас хонио аварсан, тарианд хонио бэлчээж таргалуулах шинэ туршлага гаргасан гэж хүртэл магтацгааж, аваргын үнэмлэх “Социалист уралдаанд түрүүлэгч” гэсэн алтан улаан дарцаг, тэр ч байтугай мянган төгрөгөөр шагнадаг юм байж. Ингэж байхад юманд оролцолгүй зүгээр сууна гэдэг юу гэсэн үг вэ. Эрүү өвдөг нийлсэн ч айлыг авч явах ухаантай яваагийн гэрч бус уу?

Ертөнц хувирахад хүн бас адилхан хувирдаг жамтай юм. Нэг бодлын сонин сайхан цаг иржээ. Бухимдал цухалдал тартад амьд явах хугацаа дуусаж ойртсоны цондон биз. Ай даа залуу явсан сан бол гэсэн бодол хааяа ан бас орж ирнэ. Арай чалхтайсан бол аваргынхаа шагналаар паржигнадгийг авч унаад давхиж явахыг хэн байг гэх вэ? Залуугийн цагийг харамсах юу билээ. Үнэндээ юу бүтээж юу үзлээ? Арай л Хөшөөтийн хүн чулуу шиг дэмий бүлтийж суусангүй. Дэндүү налгар наазгай, дүлий балай юм шиг явжээ ч гэмээр. Хүний орчлонд юу олж байгааг мэдэхгүй ёстой л тэнгэрийн хаяанаас цааш харах нүд, хүрэх ухаангүй явжээ. Тэгээд ч одоогийн хүмүүст далдуур атаархаж, хуучны төлөө дэмий өөнтөгч зан гаргаж яваа хэрэг. Тэгээд л заримдаа нээрээ зөнөглөж хүүхдийн тоглоом болох нь. Нөгөө лэнтгэрийг хүүг уруу татаж, улсын машинаар тоглож байна гэж матах санаатай бригадын төвд давхиж очоод яалаа. Охиныг нь аль хэдийн тракторчноор бүртгэж авсан гэж даапаалсан.

Ёнхор ийнхүү нэг өдөр Хөшөөтийн тарианд хонио бэлчээр өнөөх л хүн чулууныхаа хажууд тамхиа угсран нэрж уулаа. Намрын дохио орж хонгор салхи сэвэлзэн, алсын уул гүвээнд хэнзэлсэн ногооны униар татна. Урд замаар нөөх л эцэс төгсгөлгүй яарсан машин тэрэг цувна. Тэдний дундаас бэрзээнтэн бүхээгтэй ачааны ёндгор тэрэг гарч Хөшөөтийн хүн чулууг яг чиглэн ирлээ. Юун улс юм болоо? гэтэл бүхээг дотроос урьдаар баахан царил зээтүү шидээд хэдэн залуу гарч ирэв. Хүн чулууг л зайлуулж хаях нь илт. Тэдгээр залуус өвгөнтэй мэндлээд царил зээтүүгээ барин хүн чулууг бүслээд авах нь тэр.

--Та нар энүүнийг зайлуулах нь уу? Хэнд саад тээг

болдог юм бол доо? Миний л мэдэхийн ийм нэг юм бүлтийж суудаг юм.

-Энэ чинь зүгээр нэг чулуу биш эртний түүхтэй эд, хотын музейд аваачиж тавинаа гэлээ.

-- Үгүй ер. Түүхтэй эд гэнээ! Хэн мэдлээ гээд өвгөн хүн чулууг түшин босож санаандгүй шовгор толгойгий нь илбээд авлаа.

-- Өвгөн гуай та хот орохдоо энэ хүн чулуугаа музейд очиж үзэж болно шүү гэж нэг залуу хэлэв.

-- Хохир цаашаа. Насаараа үзсэн чулуу даг гэхэд залуучууд инээлдэн хүн чулууг малтаж гарав.

Ёнхор эртний танил хүн чулууныхаа булгарахыг харж үл төвдөн нуруугаа үүрч морио хөтлөн тарианд дэлхэн бэлчиж буй хоньд руугаа дөхөхдөө «Зүгээр байдаггүй хачин улс юмаа. Дэндвэл мань мэтийг ч тэр мүзээдээ тавих нь холгүй. Даанч дэлхийн

шороо хөдөлгөж яваа хүн юм сан хойно унах өдрөө л унаад газар булагдана даа, хөөрхий» гэж бодож явлаа.

ХАЙРЫН НАРСАН ТӨГӨЛ

Палам гол засмалаас модны вйлдвэрийн төв тийш эргэдэг замын бэлчирт машинаас буулаа. Хотоос суулгаж гарсан залуу жолооч гуниг бодолд дарагдан гурван зуугаад километр газар таг чиг явсан хүнийг өрөвдсөн янзтай,

-- Хаяанд ирсэн хойно гэрт чинь хүргээд өгье дөө гэхэд Палам түрийвчээ гаргаж тавьтын дэвсгэр авч өгөөд,

-- Зүгээр ээ дүү минь. Энүүгээр тамхи авч татаарай. Би гэртээ алхаад хүрчихнэ. Чилээгээ гаргая гэхэд жолооч мөнгийг түдгэлзээсхийн авч халаасандаа хийгээд,

-- Баяртай ахаа! гэж эелдэгхэн өгүүлэв. Палам жижиг чемоданаа авч буугаад замын бэлчирт хэсэг зогслоо. Сарын өмнө яг энэ замын бэлчирт эхнэрийнхээ цонхийсон зовиурт царайг ажин «Бүтэн бүлээн л явах юмсан» гэж юунд ч юм дотроо сүслэв өгүүлж билээ.

Хүн амьтанд ямар ч гай зовлон тохиолдож боломгүй гэмээр эрт сайхан хавар болсон цаг. Засмалын дагуу тарьсан бүйлс нялхран нахиалж хормойд нь вйлдвэрийн төв харагдаж буй Баянхан уулын арын ой алаг цоог ногоорчээ. Паламын байшингийн яндангаас шингэн цэнхэр утаа бургилж харагдана. «Муу охин минь гэрээ дааж, дүү нараа хараад байж дээ хөөрхий, Өнчирнө гэж ухаан санаандаа оруулаагүй хөөрхсийг яаж харж, юу гэж хэлнэ дээ?» гэхээс Паламын дотор багтран харанхуйлж нүд нь нулимс бүрхэв. Бурмаагийнхаа нас барсан даруйд хэсэг элий балай болчихоод, ухаан бодлоо тогтоон барьж

чадсангүй. Харин хүүхдүүдээ авчирч эхийнх нь шарилтай салах ёс гүйцэтгүүлэхээр хотоос энэ өглөө гараад, Бурмаатайгаа хамт амьдарсан арван дөрвөн жилийн явдал эрэгцүүлэн бодож хайр дурлал, ханийн жаргалыг эдлүүлсэн тэр сайхан хүнийхээ дүр байдал, ааш зан, хаа нэгтэй хэлсэн ярьсныг нь дурсан санагалзаж гаслан гашуудан явлаа. Хэзээ ч гай гамшиг тохиолдохгүй, энэ хорвоо мөнх хамт явах юм шиг санаж явсан нь гэнэн явдал гэж үү? Өнгөрсөн бүх амьдралаа бодоход ч тийнхүү хамт явах тавилантайдаа л учирсан гэмээр. Анх суухдаа хүртэл санаандгүй гэх юм уу, гэнэн томоогүйгээр... Арван дөрвөн жилийн өмнөх тэр нэгэн учрал гэнэтийн бөгөөд юу ч сааташгүй гал халуун хайр сэтгэл Паламд хий үзэгдэл мэт санагдан, бие цогцост мэдрэгдээд салахгүй байв. ТЭР намар их сургуулийн оюутнууд тариа хурааж байсан сан. Модны вйлдвэрийн суурин байгаа энэ Баянхан уулын өвөр, Ерөө голын хөндийд сангийн аж ахуйн бригадын төв байжээ. Палам эдийн засгийн ангийн гуравдугаар курсийнх, Бурмаа нэг анги доогуур. Палам бусдаас их ялгардаггүй, жирийн хичээнгүй томоотой оюутан. Харин Бурмаа авьяаслаг болоод царайлгаараа оюутнуудын анхаарлыг татдаг хүүхнүүдийн нэг байв.

Тийм хүүхнүүд верхэх хүнээ голцуухан өөрсдөө шилж авдаг учир ялангуяа Палам мэтийн дундчууд тийнхүү шилэгдэхийн тухайд төдий л найдахгүй нь мэдээж билээ. Гэвч амьдрал гэдэг ямархан ид шид эс үзвүлдэг билээ дээ. Түүнээс гадна авьяаслаг болоод царайлаг гэгч маань өнгөн талын чанар ч байх нь бий. Хүний доор орж үзэх бишдээ...

Намрын шар наран тунамал өдөр. Хоёр «оргодол» Бөөрөлжийн нарсан төгөлд жимс

тvvхээр ирэн сэн. Ерөө голын хавь газрын уулс шилмvvст ойгоор өвс бvрхэгдсэн бөгөөд харин мужаан дархны хорхой хvргэм гоолиг шулуун нарс мод хээр талд сvндэрлэн урт ургасан нь энэ Бөөрөлжийн төгөл л билээ.

-Чи намайг нээрээ харж явсан юм уу? Гэж Палам итгэл муутайхан асуугаад намрын цэв цэнхэр тэнгэр өөд суга тэмvvлсэн гоолиг шар нарсны бадамласан ногоон vзvvрийг ширтэж, юунаас ч юм бяцхан айдас хvрэн тvгшиж хэвтэв. Бурмаа чичирхийлсэн гарыг нь татан цээжиндээ наагаад

-- Чи өөрийгөө гэв гэнэт харагдсан гэж бод л доо Бvр ид шидээр юм шиг гэв гэнэтхэн харагдаад хараа салгаж болохгvй болсон гэж бод! гэв.

-- Хачин юмаа?

-- Юу хачин гэж?

-- Яах вэ дээ. Энэ Бөөрөлжийн төгөлд ийм сайхан нарснууд уулнаасаа тасраад ургачих гэж.

-- Байгалийн аашийг мэдэж барах биш дээ.

-- Хvний аашийг ч гэсэн...

-- Палам аа чи надад итгэ. Хэлж ирдэггvй өвчин шиг гэнэтхэн ирдэг хайр юм. Би чамаас өөр хvнийг харах нvдгvй сохор болчихлоо. Хvний vрийн ямар тавилан гэгч вэ? гэж Бурмаа бахарданги хэлээд таг болов. Паламын сэтгэл гэнэт хайлан догдолж, Бурмааг нvvр нvдгvй vнсэж таалахад тvvний хацар дээгvvр урссан хайрын шорвог нулимс амтагдсан сан. Бөөрөлжийн төглийн гоолиг нарснууд намрын хонгор салхинд vl мэдэг найган, улаалзгана, долоогоны бут бургас гал улаан, алтан шар өнгөөр алаглан, мөнх ногоон төглийг гэрэлтvvлэн байв. Энэ хорвоо дээр хvн хvнээ олж жаргасан тэрхэн гэрэлт янаг хайрын vгvйршгvй мөнхийг билэгдэж байсан.

Палам нэг мэдэхнээ байшиндаа тулаад иржээ. Хvvхдvvд минь гараад ирэх вий гэж зvрх алдан зогтуслаа. Ханиа алдаж гурван өнчин хvvхэдтэй хоцрох ямар заяагvй амьтан бэ би! Эдэндээ юу гэж хэлнээ? Палам хаалгаа аяархан татаж ороод бага хvv, том охиноосоо нvд буруулан малгай пальтогоо өлгөж удаан зогсов. Дунд хvv нь сургуулиасаа ирээгvй бололтой. Арван гуравтай охин нь урьд цонхон дээрээ чимээгvй очиж, зам руу ширтэн гээгvнийхээ vзvvрээр оролдон зогсохыг Палам хулгай нvдээр хараад сэжиг авсныг нь мэдлээ. Ийн эрх отгон хvv, юм ухаарах болоогvй балчир амьтан аавдаа гvйн ирж,

-Аав аа чи ээжийг орхиод ирсэн юм уу? гээд асуучихав . Палам тэссэнгvй. Хvvгээ өргөж нvvрэндээ наагаад ингэтэл уyllлаа. Охин нь соргог ухаанаар бvхнийг ойлгож даган уйлав. Бага хvv аав эгч хоёрынхоо ийнхvv vl гаслахыг гайхан нэг хэсэг дуугvй бvлтэгнэн байснаа эхэр татах нь тэр. Хvний амьдралын жаргалыг гэнэт таслан зовлонгийн далайд живvvлж хаядаг өршөөлгvй хорвоогийн ёсыг хvlцэн туулахаас өөр замгvй болсон энэ нэгэн гэр бvлийнхэн ийнхvv уй гашуу болохоос биш яалтай вэ дээ!

Палам ажилдаа орох өглөөгөө хvvхдvvдээ сургууль цэцэрлэгт нь явуулаад анир чимээгvй ханхайсан гэртээ нэг хэсэг бодол болон суулаа. Одоо чухам яах нь зvйтэйг шийдэхэд бэрх ажээ. Нэг бодлын ажилдаа бушуухан орох нь дээр юм шиг, нөгөө бодлын амралтаа аваад хvvхдvvдийнхээ сэтгэлийг засан уй гашуудлыг нь мартагнуулах нь зөв юм шиг. Гэр доторх юмс нь Бурмаагийн нас барахын өмнөхөөс өөрчлөгдсөн юмгvй мөртөө нэг л зэвхий даагаад жигтэйхэн. Дунд хvvгийн орон дээр, аль арван дөрвөн жилийн өмнө мөнөөхөн Бөрөлжийн төгөлд татуулсан зургаас эхлээд хvvхдvvдтэйгээ, танил нөхөдтэйгөө энд тэнд татуулсан гэрэл зургийн цомог

дэлгээстэй хэвтэнэ. Өөрсдөө болон гашуудлыг нь хуваалцахаар орж ирсэн хvmvvсийн үздэг гол юм л энэ болжээ. Танил зураачаар зуруулан оршуулгад авч явсан усан будгийн зураг нь хойд хананд хадаастай. Нэг хоёр жилийн өмнө татуулсан гэрэл зургаас нь үлгэр авч их л хичээнгүйлэн зурсан тэр зурагт хэдэн хvvхдийн эх болж овор суусан гэлээ ч үл мэдэг мишилзсэн давхраалаг хар нүдтэй, гонзгой нарийн царайд нь зохисон жижигхэн шулуун хамартай, хагас нээгдсэн жимбэгэр тод уруултай, ухаалаг цэвэр бvсгvйн дvр тодорчээ. Үхсэнийхээ хойноос vхэлтэй биш, гэлээ ч яг л жаргадаг насан дээрээ ертөнцөөс халин одсон хайрт гэргийнхээ янаг ялдам ааш, хvний нь сайхан чанарыг дурсан санахад даанч харуусалтай.

Арван дөрөвхөн жил... Гэнэт ирээд явчихсан юм шиг... Тийм эрvvл саруул хvнийг аюулт өвчинд отогдож яваа гэж хэн мэдэх билээ... Надад vр хvvхэд аз жаргал хайрлаад өөрөө зул шиг бөхөх гэж энэ хорвоод ирсэн ч юм шиг. Тэр намар... Арван дөрвөн жилийн өмнөх тэр л намар, Солонгын долоон өнгөд умбасан Бөөрөлжийн төгөл сэтгэлд уянгалах хайрын дууг tvрэх нарсан ойн шивнээ, шувуудын жиргээтэйгээ, Бурмаагийн догдолсон сайхан дvр байдал, Хайрын нулимсны шорвог амт Паламын дотор цөмрөөд ирлээ. Унаа аваад тийшээ явъя.

Үйлдвэрийн дарга Мангал Паламд тохиолдсон зовлонг хуваалцаж, болох бvтэх бvхнээр тусалжээ. Энэ нь ёс мэт хэрэг боловч ачийг нь бодох юм шvv гэсэн санаа төрvvлж байв. Учир нь хоёр жил илvv хамт ажиллаж, тарыг нь таньсан ч гэлээ зовлонгийн цагт хvний сэтгэл зөөлөрч, гомдол гутралыг хvлцдэг жамаар цаашид vгээ ойлголцох болно гэсэн итгэл ч цухалзах шиг. Үйлдвэрийн дарга ерөнхий инженер хоёр олон юман дээр санал зөрнө гэдэг ер таатай хэрэг биш байлаа. Мангал «тулалдаан» гэсэн vгийг урдаа барьсан хvн. Тэр vгийн гол утга нь эцсийн бvлэгт vйлдвэрийн төлөвлөгөөг биелvvлнэ гэсэн жирийн ойлголтын товч томъёолол юм. Үйлдвэрийн даргаар томилогдож ирээд анхны цуглаан дээр «Байгалийн хишгийг булаан авахын тулд өргөн фронтоор давшин тулалдах» лозон дэвшvvлсэн билээ. Байгальтай «тулалдах» үзэл л Паламын дургvйг хvргэсэн юм. Ойн баялгийг зохистой ашиглах, нөхөн vйлдвэрлэл явуулах арга зам гэсэн tvvvний саналыг дарга ердөө л мөрөөдөгчийг сайхан санаа гэж үзээд хойшид ажлынхаа арга барилыг ойртуулан нягтралыг шаардаж «төлөвлөгөө биелvvлэхгvй бол vйлдвэр байх хэрэггvй» гэсэн маргашгvй vнэнийг тулгасан сан. Мангал гаднаасаа ч тулалдагчийн дvртэй хvн. Газар дээр бат суурилсан лагс том биетэй, улаа бутарсан царайтай, өтгөн хар хөмсөг зангидаж, хөх хиаз суусан зууван шар нүдэндээ гал цахилуулаад ирэхээрээ юунаас ч ухрахгvй шинжтэй Өргөн тэлмэгэр магнай нь эрдэмт хvний шинжийг илтгэх боловч хараад байхад хад чулуу шиг нэг л хатуу янзтай. Үг яриа огцом бардам, шог наргианч гэтэл энэхvv баавгайн дvрийнхээ цаана муур шиг хумсаа нууж чадна.

Паламын орж ирэхэд Мангал угтан босож ирээд сэтгэлийг нь засах гэсэндээ ч юм уу малилзтал инээмсэглэн гарыг нь атгаад,

- Палам минь ажилдаа санаа зовох хэрэггvй.Төлөвлөгөөгөө давуулаад биелvvлчихсэн газар юундаа алзах вэ. Би чиний ээлжийн амралтыг олгох тухай тушаал гаргасан. Чи дуртай газраа явж амар! гэлээ.

- Даргын тасалгаа шинэчлэгдэн засагдсаныг Палам эхлээд анзаарсангvй. Юу билээ энэ чинь гээд ажиглавал бичгийн лут том царсан ширээ хийлгэж тавьжээ. Тах хэлбэртэй зөгийн vvp шиг олон шургуулгатай ер бусын ширээ байна. Тасалгааныхаа баруун гар талын ханыг хvрэн модоор өвч бvрж, наад талд нь хурлын бас л их өргөн

бөх ширээ тавьжээ. «Юм бүхнийгээ өөртөө тааруулах санаатай гэж Палам дотроо дургүйцэн

- Бодож байгаад больё доо. Ажилдаа орсон минь дээ| юм шиг байна. Хvvхдvvдийнхээ сургууль тарсан хойно амралтаа авбал зvгээр юмуу? гэхэд Мангал нэгэнт гаргасан шийдвэрээ няцдагvй хvний зангаар гайхсан янзтай гар дэлгэн

-- Палам минь чи өөрөө л мэд. Би чамд чадал мэдлийнхээ хэрээр тус больё гэсэн юм гээд тасалгаанй шалыг нургитал алхлан, тах хэлбэрт том ширээнийхээ ар очив...

Палам, Баянханы өврөөр тойрох замд бодол болон дуугvй явав. «Хачин араншинтай хvн байх юм. Инээд алдан дотроо баярлаж ч яваа юм билvv? Маргах хvнгvй нэг хоёр сар ч гэсэн намайг хол байлгах гээ биз. Хачин хvmvvс байх юм.

Нийгмийн vл зохилдол, стресс энэ тэр гэх орчин цагийн онол гэсэн хэдэн юм хагас дутуу ухаараад бусдыг догматикууд, хуучныг баримтлагчид гэхээс ер сийхгvй, бусдын толгой дээр сууж, зоргоороо аашилж л байвал болох нь тэр...

-- Бөөрөлжийн төгөл! Бөөрөлжийн төгөл хаа байна гэж Палам дуу алдав. Жолооч тvvний өөдөөс гайхан хараад,

--Огтолчихсон шvv дээ инженер ээ! гэв.

-- Хэзээ, хэн?

-- Сарын өмнө, Улирлын төлөвлөгөө тасрах болоо Мангал даргын шийдвэрээр...

-- Зогсоотох! Машинаа зогсоо! гэж Палам балмагдан өгvvлээд харайн бууж Бөөрөлжийн нарсан төгөл байсан газар тийш алхлав. Уулнаасаа тасарч хөндий талд зориудаар юм шиг сvндэрлэн ургасан намжаа их нарсан төгөл хvний гараар оргvй хөнөөгджээ. Арван дөрвөн жилийн өмнөх тэр намар солонгорон байсан улаалзгана долоогоны бут бургас баглайн харлаж, өнөөх гоолиг шар vлдсэн олон зуун хожуул, ve удам залгах тэнхээ ороогvй зулзаган нарснууд энд тэнд эрвэн сэрвэн ёрдойлдох нь өрөвдмөөр.

-- Хайран мод! Хайрын нарсан төгөл минь! гэж Палам дотроо орь дуу тавин мөхсөн төглийн зvгт татагдсан юм шиг гvйж ирээд бие алдран, захын нэг хожуул дээр лагхийн суучихав, «Байгалийн дайсан! Ямар ухаангvй явдал, хатуу сэтгэл гэгч вэ? Миний ариун сайхан дуртгал зориуд vгvй хийх гэсэн шиг. Өөрийнхөө эрх дархыг vзvvл! Тоглоом тохуу хийх гэсэн шиг. Тэгээд бас хуурамчхан зан гаргаж, малилзаж сууна гээч! Би ийм хvнтэй хамт ажиллах гэж vv?» хэмээн гаславч «Ийм хvнтэй би эвлэрч суух ёстой юу vгvй юу?» гэсэн асуулт зэрэгцэнэ. Миний яваад өгөхөөр тэр өөрийн гарын дор нэг хvнийг олоод л тавьчихна. Тэгээд хаягаа хадрах байтугай дураараа аашилна. Хэдэн жилийн дараа нэг төгөл байтугай юм сvйтгэж, хэдэн зуун жилд нөхөгдөшгvй гарз учруулна. Би тэр замыг нь засаад холдох ёстой болж байна уу? Ямар ч тэмцэлгvй зорьсондоо хvрэлгvй бууж өгөх хэрэг vv? Амралтыг чинь өгөх тушаал гаргалаа гэнэ шvv. Тэртээ тэргvй хуулиар олддог амралт өгч их тус хvргэсэн хvн дотроо хол байсан чинь дээр гэж инээж малилзаж байгаа нь тэр. Ширээгээ том болголоо гээд суурь чинь бөх болдог цаг өнгөрсөн!» гэж бодолхийлэн, далийн ягааны хэдэн мөчир гэртээ ургуулахаар аваад машин руугаа шийдэмгий алхлав.

«Хайрын нарсан төгөл минь» гэсэн vл тасалдах харууслын дуу сэтгэл зvрхэнд нь уянгалан байлаа.

ӨВЛИЙН ОЙ

Норжмаа, уул өөд мацсанаа халууцан чандган малгайгаа авахад хүү янзаар тайрсан үснээс нь үл мэдэг уур савсаж байлаа. Очир, халуу оргисон бяцхан гараас нь хөтлөн зүтгэж явснаа эргэж хараад,

-- Сайхан байгаа биз? гэж «сайхан» гэсэн хариу сонсох хүний ёсоор нүүр дүүрэн мишилзэн асуухад Норжмаа

-- Сайхан, харин жаахан амармаар байна гэв. Хоёул бүдүүн хожуулын цас арилгаж зэрэгцэн суулаа. Богд уулын Зайсангийн амны ойд нам гүм, моддын ёроолд цас сэвсийж, цатгалан тоншуул хааяа нэг тог тог тоншоод ямар нэг анир чимээ чагнаархана. Норжмаа, Очирын мөрийг түшин нүдээ аниад амьсгаагаа дарж ядан байвч хоёр хацар нь жаргалтайяа улаа бутарч, хамрын нь самсаа дахь хар мэнгэ үл мэдэг чичирхийлэн тод зурагтай, зузаан уруул нь эрхлэнгүй жуумалзана. Хоёул нэг хэсэг дуугүй түшилцэн суулаа.

Норжмаагийн амьсгаа дарагдав. Очир чандган малгайгий нь өмсгөж.

--Норжмаа чи харж байна уу? гээд уул өөд заав

-- Тээр доор, энэ бүдүүн хушны доод мөчрийн чиг аавын гэрийн улаан хиур харагдаж байна.

-- Аан! Тийм байна,

-- Аав минь дээ хөөрхий. Энэ уулын амыг гучин жил сахилаа. Ой хамгаалагчийн ажлыг олдшогүй сайхан ажил гэдэг юм. Том болоод ойн цагдаа болно гэхээр минь их баярладаг сан. Нээрээн би ойн цагдаа болно гэж боддог байжээ.

-- Тэгээд болохгүй яасан юм бэ?

-- Болноо, болно. Жилийн дараа инженер нэртэйгээс биш нэг ёсондоо ой хамгаалагч болоод л ирнэ дээ. Ой минь! Хангай минь! гээд Очир сүүрс алдав. Норжмаа гарыг нь татаж хацартаа наагаад,

-- Ойтой чинь би чамайг хардалтай ч биш дээ гэв. Тоншуул тог-тог, тог-тог.

Улаанбаатарын төмөр замын буудалд илчит тэрэг бүүг-бүүг. Дахиад л нам гүм. Очир, Норжмааг сэрэмжлүүлэн түлхэж, хориод алхмын цаана байгаа нэгэн баглагар хар ногоон хушийг заан,

-- Бүү хөдлөөрэй хур буулаа! гэв.

-- Юу гэнээ? гэж шивгэнэн асуухад

-- Хур шувуу. Өдийд их соргог байдаг юм гэв. Хур гэдэг нь ХУШНЫ үзүүр хавьцаа нэгэн бахим мөчрийн цас унагаж суугаа оготор өргөн сүүлтэй том хар шувуу ажээ.

-- Ямар учиртай Шувуу юм бэ? Норжмаагийн зүрх түг-түг-түг Тоншуул тог-тог-тог.

-- Аав. Миний бага байхад хавар хурын наадам үзүүлнэ гэж өглөө үүрээр дагуулаад л гарч өгдөг сөн. Хур, яг нарнаар наадна. Нэг ёсондоо хуримаа хийж байгаа нь тэр.

Хурын нааддаг мод гэж тусдаа бий. Хаа нэгтээ ойн цоорхойд ганцаараа содон, эрт нар үздэг мод. Тийм модыг олно гэдэг бас амаргүй ажил. Хур тойрч гүйсэн жимтэй боллоо гэхэд тэр маань урд жилийн гологдсон мод байж мэднэ. За тэгээд аав бид хоёр хэдэн өдөр уул ойгоор мацаж байж, сая хурын наадам олж үзнэ. Чи энэ шувуу наадах үедээ ямар сайхан болдог гэж санана. Хамгийн түрүүнд азарган хур ганцаараа бууж ирээд сүүлээ тогос шиг дэлгээд, хүзүүгээ сунгаад дуудаж гарна.

Гүүрр-рр. Тэгснээ тагнайгаа ташна. Тиг-тяг-тяг. Цаадуул нь ч дараа дараагаар бууж ирээд тавуул, зургуул, арвуул болж ирээд л наадмаа эхэлнэ. Олон цагаан дэвүүр дэлгэсэн юм шиг сүүлнүүдээ өглөөний наранд солонгоруулаад, одоо тойроод л гүйлдэж гарна даа. Дуу гэдэг ч ёстой ойн хөгжим, лусын эзэн товшуур бариад хаврын тухай магтаал хэлж байна уу гэмээр.

Наадаж байх үедээ ухаан байхгүй. Алъя гэсэн ч хүн хэдээр нь ч алж болно. Норжмаа чи хар л даа сайхан шувуу шүү. Би түүнийг дуудаадхая гээд Очир цорвойлгон гүр-гүр-гүррр гэхэд хур юун дуу билээ гэсэн шиг хүзүү сунган нэгэнтээ эргэж хушны цас бутарган нисэн одов. Норжмаа хүүхэд шиг баярлан үл мэдэг завсартай тэгш цагаан шүдээ яралзуулан инээж,

-- Сайхан шувуу байна Очир минь! Би өвлийн ой ямар байдгийг бүр мартчихжээ.

Дунд сургуулийн сурагч байхдаа ангийнхантайгаа Хүрэл тогоот, энэ баруун Богинын аманд цанаар гулгаж ойд зугаалдаг байсан. Оюутан болсноос хойш дөрвөн жилд хотоос гарсангүй. Хэн хүн Богд уулын ойд очиж зугаалъя гэвэл ямар хүүхэд биш дээ л гэх байсан байх. Одоо харин хүүхдээрээ болчих шиг. Чамтай танилцаагүйсэн бол хотдоо л зугаалж яваа

-- Би ч гэсэн шинэ жилээр их сургуулийн багт наадамд очихдоо ийм хүүхэнтэй танилцчих юм гэж даанч бодоогүй дээ.

-- Чи бид хоёр зан зангаа их түргэн авалцсан шүү|

-- Тиймээ, заримдаа ч гайхмаар.

-- Эртээр танайд ирэхдээ улаан туг хийсгэж ирээд юун ч сүржин юм бэ дээ гэж бодсоныг яана. Аав чинь яг миний аав шиг сайхан хүн ээ дээ.

-- Тиймээ. Хамгийн сайн юм нь энэ ой мод, уул усандаа үнэн хайртай даа. Тэгээд ёстой арван хуруу шиг мэднэ. Дархалсан уулын ой хамгаалагчийн ажил уу? Өдөржин ой модоор хэснэ шүү дээ. Манайхны дотор учир мэдэхгүй хүн ч олон. Ёстой ойн хулгайч гэмээр хүмүүс бий. Аав, хавар л их зүдэрдэг юм. Хүүхдүүд ууланд гараад түймэр тавьчих гэнэ. Томчуул нь ч ялгаагүй. Аав морио эмээллээд өдөржин дурандаж сууна. Ой руу зүгэлсэн нэг хэдэн хүнийг арай чүү буцаахаар нөгөө хэд гараад ирнэ. Зарим нь өөрийнхөө газар нутаг дээр явж, юу хийхээ чамаар заалгахгүй энээ тэрээ гэж элдэв хоёроор аашилна. Аав заримдаа бүр гутарчихдаг юм. Энэ зун амралтаараа ирээд байсан чинь аав нэг өдөр баахан төмөр лааз, архины шил, энэ тэр хог новш үүрсэн хар юмыг туугаад ирлээ. Тэр хэдийг хог новш тараалаа гэж зэмлэхээр нь буу үүрсэн мануухай гэх мэтээр доромжилж гарч гэнэ. Тэгэхээр нь мань хүн тэссэнгүй, цагтаа би буу бариад та нарын төлөө байлдаж явсан, наадах новшоо авч зайлахгүй бол хөлийг чинь хуга буудна уурлахаараа нэг уурлажээ. Цаадуул нь үнэхээр буудаж мэдэх өвгөн байна гэж айсан хэрэг биз. Хөөрхий аав минь больж явна даа.

-- Харахад ануухнаараа өвгөн шүү.

-- Ой, миний цусыг сэлбэж байна гэдэг юм Үнэн байхаа. Жаахан дээшээ явах уу?

--Тэгье.

Хоёул хөтлөлцөөд Богд уулын дунд биеийн шигүү ой өөд авирлаа. Нар хэвийжээ.

Ойн ёроолын цасан дээр нарны цагаан зурвас, моддын хөх сүүдэр алаглана.

Дээшлэх тутам зуу зуун наст хуш мод олширч тэдний ивгээл нөмөрт ургасан шинэсний цагдуул шүргэлэн, хааяа хус улиас тэндхэнээ айлсан бөөгнөрчээ. Энэ битүү хар ойд Норжмаа ганцхан айдас хүрэх боловч хажууд нь энэ ойн эзэн мэт далтай сайхан залуу, сэтгэлт нөхөр нь хамгаалж явна гэж бодоход тун ч аятайхан.

--Очироо, баавгай хүрээд ирвэл яанаа?

-- Энд баавгай байхгүй.

-- Аа чоно?

--Чоно бол ч чи бид хоёроос сүүлээ хавчаад л зугтаана л даа.

Нэг бяцхан хар хэрэм моддын сүүдэр дээгүүр харайсаар пийс хийн дуугарч нүцгэн мөчирт шинэс модонд зурсхийн гарав.

-- Хэрэм дуугардаг юмаа.

-- Тэгэлгүй яахав. Бусаддаа чимээ өгч байна гээд анчинд чимээ өгчиж байгаа нь тэр. Хөөрхий минь!

Норжмаа хэрэмний гарсан модон дор очиж дээш өлийн хөөрхөн хэрэм нааш ир, нааш ир гэж хүүхэд шиг дэвхрэн өхөөрдөж байгаад эргэтэл Очир далдын хар малгай өмссөн шиг алга болжээ. Норжмаа “Нуугдаж тоглох нь ээ” гэж инээд алдан

-- Би чамайг одоохон олно доо гээд ойн зузаан цас манаргаж моддыг тойрон сүлжиж гүйв. Гэвч Очир ор сураггүй.

Зогсоод чагнаархав. Таг чиг. Гүйсэндээ болоод зүрх түгшин цохилно. Гэтэл бас айсандаа болоод,

- Очоор чи хаана байнаа! Хоолой нь чичирсхийв. алга. Таг чиг байсан ойд мод чахран хавирч бас ямар нэг амьтан чаад чаад хийнэ.

-- Очоор!

-- Аан! Би энд байнаа! гээд Очир тэртээ ширэнгэ дотроос инээсээр гарч ирэв. -

-- Чи яасан хатуу тоглоомтой юм бэ? Очир гүйж хүрч ирээд Норжмааг тэврэн халуу оргитол хацрыг нь илбэн таалан,

-- Мод тойроод гүйж яваагий нь. Туулайн бүжин шиг гэж өхөөрдөн өгүүлэхэд

Норжмаа уяран хайрын нулимсаа барьж ядан нүдээ цавчлан цавчлан байв.

Очир, хэрэмний хуш дор цас арилгаж хуурай гишүү түүж ирээд гал түлж идэх уух юмаа гаргаад тухлан суулаа.

-- Аав багаас минь эр хүний хээрийн амьдрал таниулж хал үзүүлсэн юм. Намрын сүүлчээр зүүн тийш Заан Тэрэлж хүртэл анд дагуулж явна. Цас орсон хөвчийн царманд түүдэг галын дэргэд ой мод, ан гөрөөсний тухай үлгэр шиг юм сонсож хоноглох ч сайхан шүү. Жишээ нь чи бид хоёулаа сайн морьтой Хэрлэн, Туулын эхний их ян хөвчид гарчихаад өвлийн шөнө түүдэг галын дэргэд баавгайн арьс дэвсчихсэн...

--Очир минь чи зохиол шиг ярих юмаа. Ярь ярь

-- Хүн, байгалийн сайхныг ойлгож, хүслэн болгож ярихад илүүдэх юм байхгүй.

Үнэндээ ч цэцэг бол зүгээр цэцэг, мод бол зүгээр нэг мод биш л дээ. Хүн өнгөн сайхныг амархан мэддэг. Гэтэл ойн амьдрал гэж хүн амьдралаас дутуугүй сонин юм бий. Ой мод өөрийн хэл өөрийн дуутай. Үхэх, төрөх тэмцэлдэх байгалийн жам бий шүү. Модны хэл мэднэ гэвэл солиорлоо гэх нь лав. Гэтэл энэ өвлийн ойн нам гүмийн дунд ч аль нэг мод хэлж байгааг ойлгох гэх юм уу юу хэлж байгаагий нь дотроо бодож олж болох юм. Жишээ нь тээр цаана байгаа хөгшин хушийг харж байна уу? Насыг ий би ойролцоогоор тааж ч магадгүй. Тэр яахав. Бусад модноос юугаараа ялгаатайгий нь чи сайн хар даа.

Норжмаа, нүдээ онилгон байж тэр модыг нэг хэсэг ажиглаад

- Мэдэхгүй. Их бүдүүн, хугархай мөчир олонтой байна.

-Тиймээ. Гэхдээ хамгийн гол нь үндэс нь газраа зангилаа зангилаагаараа гараад ирснийг харав уу?

-- Харлаа. Яагаад тэр вэ?

-- Урдхан талд нь ургаа хар чулуу байна уу?

-- Тийм байна.

-- Олон жилийн турш, тэр мод чулуу хоёр тэмцэлджээ. Гаднаас нь харахад хөөрхий

хөгшин хуш дийлдэж байгаа юм шиг байна. Гэвч газар доор юу болж байгааг бүү мэд шүү дээ. Магадгүй хушны үндэс чулууг сэндийлж, сархиаг болтол нэвт цохисон ч байж мэднэ.

-- Модны үндэс чулууг үү дээ?

-- Тиймээ, Тэгээд хөгшин хуш олон жилийн тэмцэлдээнд туйлдаад уйлж ёолж байна гэж бод л доо.

-- Норжмаа хөгшин хушны уйлж ёолж байгааг сонсох гэсэн шиг нүдээ аньж хэсэг чагнаархан,

-- Хачин юмаа. Түрүүн чиний нуугдаад байхад мод шүдээ хавирах шиг болсон шүү.

-- Зөв, зөв. Чи минь ингээд л яваад байвал модтой ярьдаг болно. Оросын зохиолч Куприний «Олеся» гэдэг өгүүллэгт нэг тийм бүсгүй гардаг юм. Хойтон би институтээ төгсөөд ирнэ. Чи минь их сургуулиа төгсөнө, тэгээд хоёулаа Тосонцэнгэлийн юм уу, Дулаан хааны модны үйлдвэрт очиж ажиллана шүү.

--Тэгнээ.

-- Хоёулаа ойн цоорхойд давирхай үнэртсэн дүнзэн байшин бариад сууна. Тэгээд л завтай цагтаа ой тайгаар хэсээд байна даа. Бал бурам үнэртсэн зуны ойд тэнгэрт од гэрэлтсэн цэлмэгхэн шөнө, дуунд гардаг хоёр ангир шиг...

-- Очир минь дээ!.. Очир минь...

-- Норжмаа минь орой болохоос урьтаж хоёулаа тээр халзангийн наахнуур ороогоод буцъя.

Цээний жалга гэж үргэлж буга байдаг газар бий. Зун цээнийн цэцэг дүүрэн ургаад холоос ногоон ой дунд яв ягаан толбо шиг харагддаг юм.

-- Тэгье. Буга согоо дайралдвал мөн сайхнаа! Хоёул, галаа цасаар дарж унтраагаад юмаа хийж цааш хөдөллөө. Энэ ой одоо Норжмаад нэг шавааралдсан мод биш, хачин сонин амьдралаар дүүрэн ертөнц болжээ. Ой модтой ярьж чадах болно гэдэг үнэхээр ид шидтэй бөгөөд хүсүүштэй юм байдаг байж. Үүргэвч үүрч өргөн суран бүсэндээ чинжаал хутга зүүгээд, гараас нь хөтлөн алхалж яваа энэ өндөр хөх залуу байгалийн нууцыг нэвт харах эрдэмтэн, гоо үзэсгэлэн, эрэлхэг зориг хосолсон мэт санагдаад хайр хүрч бахархал төрнө,

-- Очироо, тэр Цээнийн жалгад чинь буга согоо байгаасай тиймээ?

-- Тиймээ, байх ёстой.

-- Өвлийн ойд ийм сайхан байх юм гэж би ер санасангүй,

-- Цагаан чандган малгайтаар хамар дээрээ мэнгэтэй хандгайн тугал шиг гэрэлтсэн бор нүдтэй ийм хөөрхөн хүүхэнтэй явахад... Ой минь! Хангай минь!

-- Хи хи хи. Хандгайн тугал тийм сайхан нүдтэй байдаг юм уу?

- Яг тийм. Тээр жилийн хавар би арваад настай байсансбайх. Аав, ойн түймэрт яваад ирэхдээ хандгайн өнчин тугал авчирсан юм. Галд ээрэгдчихээд байхад нь авсан гэдэг. Би тэжээлээ. Өдөрт хэд услаад, бургасны навч идүүлээд байсан чинь түргэн том болсныг хэлэх үү. Яг чинийх шиг гэрэлтсэн бор нүдтэй их номхон амьтансан. Тэгсэн чинь намар ууландаа зугтаагаад явчихсан шүү. Одоо томоо хандгай болчихсон хангай хөвчийнхөө альхан талд явдаг бол доо.

— Цээнийн жалганд зогсож байвал нь чи таних уу?

-- Таньж ч магадгүй. Энүүхэн хадыг тойронгуут л Цээнийн жалга.

Очир Норжмаа хоёр хадыг тойроод нэгэн бүлэг ширэнгэ дундуур туулан гартал өмнөхөн талд нь ямар нэг юм нүдэж цавчих чимээ гарав.

Хаданд тулсан жалганы мөрөгцөг рүү өнгийн харвал гучаад алхмын цаана нэг хүн

багавтархан согооны хөлдүү биеийг алхин цавчиж байв. Норжмаа хирдхийн цочсондоо заяатай л дуу алдсангүй. Ангийн хулгайч согооны толгойг тас цавчиж хаяад, нэг хааг нь салгах гэж чухам үсэрч бууж байна. Хажууд нь явган чарга таар шуудай хэвтэнэ, Очир үүргэвчээ авч тавиад сайн ажиглав. Тэр этгээд согоог лав хэд хоногийн өмнө алжээ. Буу зэвсэг ил харагдах гэх юм алга.

-- Ямар аймаар амьтан бэ! Эндээс бушуухан холдъя гэж Норжмаа хоолой чичрүүлэн шивнэв. Очир, «Яах вэ? Буцаж хэл хүргэтэл энэ золиг оргүй алга болчихож мэднэ. Энд нь баръя гэхэд улайрсан амьтан сүхээ бариад дайрвал нь ганц муу хутгатай би яах билээ?» гэж эргэлзсэнээ гэнэт «Ойн буг! Муу хар хулгайч! Норжмаагийн минь хамаг сайхан бодол хүслийг баллаж орхилоо» гэж барьж болшгүй занал хорсол оргилон Норжмааг цаашаа бай гэж зангаад урагшаа хэд алхаж,

-- Хөөе чи наадах сүхээ орхиод хүрээд ир! гэж зандрахад сайхь эр цочсондоо навтасхийн эргэ харлаа. Тийм олиггүй биш боловч сахал үсэндээ дарагдсан ер бусын царайтай тэр хүн цог шиг гялалзах онигор нүдээ нэг хэсэг гөлрөөд,

--Чи надаар яах гэв? гэж агдгасхийв.

-- Яах нь чамд хамаагүй. Наадах сүхээ хаяад яв гэсэн газар яв!

Хулгайч сүхээ барьсаар Очирын өөдөөс хэд биеэ хураан зогсов. Эсгий гутлын түрийг эргүүлж цоо шинэхэн нэхий хүрэм өмссөн тэр салгалан чичирч байх нь ихэд хорссон буюу айсны тэмдэг ажээ. Очир түүнийг сүрдүүлэх санаатай,

-- Самбуу энэ гайхлыг бууныхаа хараанаас бүү салгаарай! гэхэд хулгайч,

-- Үхсэний чинь Самбуу, гичийтэйгээ хоёулханаа явж байж гээд бас алхам урагш алхав. Очир нэгэнт ухрах замгүй болсныг мэдээд өөдөөс нь мөн хэд алхаж бүсэн дэх чинжаалаа суга татан далайгаад

-- Дахиад нэг алхвал төвөнхөд чинь хутга зооно. Алдахгүй шүү. Наад сүхээ хая! гэж маш зоримог хатуугаар захиран хэлсэнд сайхь эр түдгэлзснээ сүхээ цасанд хаяад

-- За гайгүй дээ. Өст хүн өлийн даваан дээр гэдэг үг бий шүү! гээд уул руу алхлав.

Очир Норжмаад үүргэвчээ ав гэж дохиод хойноос нь дагав. Цээнийн жалганаас буга согоо олж харна гэж горьдож явсан хөөрхий Норжмаа сүнс зайлтал айж аан гэж дуугарах тэнхэлгүй хацар дээгүүрээ нулимс урсган дагжин чичирч явлаа.

БАРУУН САРЬДГИЙН ВАНСЭМБЭРҮҮ

Хүн байгаль хоёр! Мөнхийн нөхөрлөл, дайсагналд оршсон орчлонгийн хоёр аугаа их хүчин гэвэл зөвхөн энэ билээ. Тэрхүү нөхөрлөл, дайсагнал хүн гэгч амьтан бий болсон цагаас өнөө хүртэл үргэлжилсээр байна. Хүн байгалийн эрхшээлд байсан эрт балар цагаас байгаль гэгч хязгааргүй сүр хүчин, түмэн ээдрээт үзэгдлийг танин мэдэх урт удаан үйл явцад хүний ухаан, хатуужил нэмэгдсээр эцэстээ эрх дарх суусан хэрэг билээ. Байгалийг танин мэдэж өгөөмөр их хишгийг нь булаан авсаар мөнөөхөн нөхөрлөлийг огоорч дайсагналыг улам гүнзгийрүүлэн харин ч өнөө хэн нь илүү хүчирхэг «дайсан» болж буйд эргэлзэх явдалгүй боллоо. Тийнхүү хорьдугаар зууны хүн төрөлхтөн цаашид хэрхэх вэ? гэдэг асуудалд тулгарчээ. Байгаль хүн хоёрын мөнхийн нөхөрлөлийг нэг талын эрх дархаар солих аргагүй бус уу? Булааж авч байснаа бууж өгөх тийм гутамшигт цаг ирэх бус уу? Энэ бүхэн мөнөөхөн бүхнийг чадагч хүний маань ухаан, чадлаас л хамаарах болжээ. ... Байгаль! Хүний үхэж, төрөх хооронд амьсгалуулж, тэжээж тэр ч байтугай ухаан оюуныг нь бүрэлдүүлэн

бойжуулсан эх дагина билээ. Тийнхүү энэ орчлон дээрх үлэмжийн баян тансаг, гоё үзэсгэлэн, тайлагдаагүй нууц увидас бүрдсэн байгаль эх дагинаас гайхамшигт яруу найраг, баяр цэнгэл, хүсэл тэмүүлэл цацран байгаа нь бие махбодийн болоод сэтгэлийн эмгэг шархыг ч анагааж чаднам билээ...

Наймдугаар сарын эхний наран тунамал өдөр Ганбат Нансалмаа хоёр анхныхаа буудаллах газар хүрч ирэв. Хөвсгөл далайн зүүн урд биеийн энэ бяцхан хагас арал Нансалмаагийн үгээр чухам диваажин л юм гэлээ. Моторт завь хурдаа сааруулсаар эргийн зөөлөн шар элсэнд хошуугаа шааж зогсов. Нансалмаа тахим, шилбэний нь шөрмөс гүрэлзсэн чийрэг урт хөлөөрөө завиныхаа ирмэг дээр гишгэж үсрэн буугаад -- За Гамбаа минь амьдрал эндээс эхэлнэ. Чамд энэ агаар нар, салхинаас илүү эм хаанаас ч олдохгүй. Эр хүн шиг бай! Хамаг хувцсаа тайчиж хаяад ус, нар хоёрт ханатлаа умба. Өөрийгөө эрт балрын зэрлэг хүн гэж бод! хэмээн баясгалантай өгүүлэхэд Ганбат эмгэг хүний янзаар туяагүйхэн инээмсэглэж Нансалмаагийн гарыг түшин бууж далайн усны амьсгаагаар үл мэдэг чийглэгдсэн хар модны шилмүүс цэцэг навчны үнэр анхилам. Салхиар цээж дүүрэн амьсгалж, цог муутайхан хонин бор нүдээ онийлгон орчин тойрныг ажиглаад,

-- Үнэхээр сайхан газар байна. Ус хүйтэн байхаа. Юу юугүй усанд орж болох болов уу гэхэд,

-- Аль болохгүй юмыг тэр гэхэв. Миний үгнээс нэг ч гарахгүй гэж амласнаа бүү мартаарай! гэж Нансалмаа захирангуй хэлэв.

Ганбат хувцсаа тайлахдаа эр хүн шиг бай гэсэнд нь ч юм уу санаа зовсхийн арай л буруу харсангүй. Ийм эрүүл чийрэг бүсгүйн дэргэд нүцгэлж хэлхээ ясаа гаргана гэдэг нэг л тусгүй. Гэвч нэгэнт «зэрлэг хүн» болоооос хойш яая гэхэв. Гэтэл Нансалмаа эмч шиг биеийг нь арай л барьж түншиж үзсэнгүй.

-- Өө дажгүй! Гамбаа минь чи ч харин ясан дээрээ махтай юм байна. Тэр жил би үүнээс дор болсон юм. Энэ сайхан агаар, нар, салхинд чи дорхноо сэргэнэ. Салхи үзээд сэргэнэ дээ» гэж дуулдаг шиг. Ганбат Нансалмаагийн хөгжөөнт байдалд эрхгүй автагдан,

-- Нансалмаа чи нээрээ ийм болчих гэж! Хорин жилийн өмнө туранхай цагаан хүүхэн байсан. Хорин гурван жил өнгөрчээ.! гээд нойтон элсэн дээгүүр хол хол мөр гаргаж шийдэмгий алхлан ус руу орж.

-- Хий-хай! гэж ой цууриаттал хашираад нэгэнтээ үсрэн шумбаж их голын хөвөөнд төрж өссөн хүн гэсэндээ сурамгай гэгч нь сэлэн одоход,

-- Зөв Гамбаа! Харин эхний удаад удаж болохгүй, Одоо болно гэв.

Ганбат Нансалмаа хоёр завиа аргамжиж, ачаагаа буулган гэгээвч, саравч шалавч бүх юмтай аяны майхнаа босгов, Ганбат ч зургийнхаа морльбертыг юуны өмнө зоож авлаа. Энэ газар зураач хүний л жаргалын орон ажээ. Нэг талд наран дор солонгорон гялбалзах хөх номин ус, тэртээ баруунаа униартах өвгөн буурал сарьдгууд. Нөгөө талд навч шилмүүсээ дааж ядан намируулсан намжаа их ой, зүйл бүрийн ургамал, цэцэг. Гал түлж цай чанах зуур Нансалмаа жижиг үйсэн торх аваад нэрс түүхээр явахад Ганбат хойноос нь харж бодлогошрон хоцров. Дөч гарч яваа бүсгүй хүн гэхэд итгэмээргүй. Хорин хэдэн жилийн «өмнө анх танилцаж байхад хүзүүний нь судаснууд хөхрөн салаалсан, ядрангуй цагаан хүүхэн байсан. Хацар дээрх бяцхан улаан толбоноос өөр эрүүл өнгө үгүй гэмээр. Тэгвэл одоо биеийн тамирчны янзтай өндөр бор хүүхэн болчихсон явж байх. Бас биологичдын дунд нэртэй эрдэмтэн. Энэ бүхнийг өвчин зовлонгийн өмнө бууж өгөлгүй» эрэлхэг

зоригтой, амьдралд үнэхээр дуртай, тэмүүлэх зорилготой явсны нь ач гэхээс өөр аргагүй. Таних мэдэх хүмүүс ч тэгж л ярьдаг.

Ганбат хорин гурван жилийн өмнө Ленинградын Репины нэрэмжит уран зургийн дээд сургуулийн дөрөвдүгээр ангиас уушгины өвчнөөр чөлөөлөгдөн нутагтаа буцаж ирээд Торхурахын айргийн эмнэлэгт сувилуулахаар очсон сон. Хорин гуравхан настай байж. Тэгэхэд Нансалмаа улсын их сургуулийн оюутан арван есхөн настай байж. Богд уулын зүүн сугын Торхурах гэгч тунгалаг горхи шаагин, цэцэрлэг ой сэрүүн дэнж хосолсон үзэсгэлэнт аманд айргийн эмнэлэг гэж хэдэн цагаан гэр, хоолны газрын банзан байшин, гэж хоёр муу сүүдрэвч, бүжгийн талбай энэ тэрхэнтэй байсан сан. Нэг эгнээ нь хүүхнүүдийнх, нөгөө эгнээ нь эрэгтэйчүүдийнх. Ганбат Нансалмаа хоёр шил ШИЛЭЭ харсан гэрт орсныхоо маргааш л танилцсан. Зууван хар нүдээ цавчилж, танан шүдээ яралзуулан үргэлж инээмсэглэсэн тэр хөөрхөн цагаан хүүхэн Ганбатын нүдэнд дорхноо торж билээ. Зураач хүний уран нүд гэдэг тэр. Оройн хоолны дараа өвчтөнгүүд ,гадаа айргаа шингээхээр уул өөд явж зугаалдаг журамтай. Тэр уулын оройгоор нар далдран алдаж зүүнээ Баянзүрх ууланд таширлан тусаж байх үеэр яг таардаг байв. Залуучууд Торхурахын амны ойн захаар битүү ургасан улаалзгана цэцгэн дунд жаргал зовлонгоо ярих нь ярьж, наадах нь наадаж, дуулах нь дуулж суудаг сан.

Анх танилцсан тэр орой ч яг тийм байсан. Ганбат Нансалмаагийн зургийг харандаагаар таталж өгсөнд хүмүүс хүрээлэн ямар адил болсны нь шагшин, инээдэг нүдийг нь хүртэл яг зурчихаж, энээ тэрээ гэж шуугилдаж байсан сан. Бүтэн гурван сар хамт байж билээ...

Нансалмаа үйсэн торхоор дүүрэн нэрс түүгээд шүүсэнд нь ам хамраа будчихсан гүйж ирэв. Хоёул хамжиж байгаад хээрийн анхны цай хоол хийсэнд амттай ч гэж аргагүй. Нэрсээр хийсэн чанамал бүр ч гойд болов. Ганбат ийнхүү хээрийн аянд явж дасаагүй тул тохь алдаж ядрах болбуу хэмээн болгоомжилж байсан нь энэхэн зуур л алга болчих шиг...

Байгалиас амьдралын хүч, яруу сайхныг олж чадах нь хүн болгонд заяагддаггүй бизээ, Уул, ус ой мод цэцэг навч цөм байдгаараа л байх авч түүний мөнхийн үл тасалдах дуу нь хүний бодож бүтээгээгүй түмэн зэмсэг хосолсон аугаа найрал хөгжим тоо томшгүй өнгө будаг хувирал хөдөлгөөн үнэхээр барагдашгүй бөгөөд хэмжээлшгүй нарийн билээ. Тэр бүхнийг ямар нэгэн хэмжээгээр нээн мэдрэхүй чадал, авьяас тэр ч байтугай зөн совинтой хүн чухамхүү байгальтай ханьсан нөхөрлөх буюу тэмцэхийн баяр жаргалыг эдлэн явдаг ажээ. Байгаль болоод шим ертөнцийн гайхамшгийг танин мэдэхэд амьдралаа зориулсан хүн л тэрхүү хөг аялгуу, үг хэл, өнгө найрлыг нь мэдэрсээр, бие цогцостоо шингэсээр улам ч гоо сайхан болном бизээ...

Ганбат Нансалмаа хоёр эр эм хоёр шиг нэг оромжинд хоноглох болсондоо хэн хэн нь жаахан бишүүрхэж байлаа. Тэгээд түүдгийн дэргэд удтал хүүрнэлдэн суув.

-Би сүүлийн арваад жил бараг дэлхийг тойрсонтой тэнцэх урт аян хийсэн. Усыг нь уугаагүй нуур, гол монголд байхгүй гэхэд ч хэтрэхгүй дээ. Сүүлдээ нэг газар зүгээр тогтож сууж чадахаа байчихдаг, тийм нэг ,тэнүүлчний гэх юм уу жуулчны дон тусчихдаг юм байна. Бүсгүй хүн мөртөө хэц дэрлэж, хээр хонож явдаг хачин амьтан гэж зарим хүн хэлдэг. Энэ хорвоо дээр хүн шиг насалж явах найдваргүй болсноо би аль тэр оюутан байхдаа мэдсэн. Тэгээд ямар ч байсан бусдад дарамт бололгүй,чөлөөтэй явж байгаад үхвэл ч хөдөө хээр үхчихье гэж шийдсэн Оюутан

байхдаа амьтан судлалын шинжилгээний ангитай хэдэн удаа явсан. Аав ээж минь хүйтэн нойтонд ядарч зүдрээд биеэ улам муутгана гэж их л хориглодог байсан. Тэгсэн чинь би явах тусмаа засарлаа. Амьтны ертөнц гэгч хүний сэтгэлийг тэгж булаах юм гэж санасангүй. Би өвчин эмгэгээ ч мартаж эхэлсэн. Хүүгээ гаргахад минь эмч нар өвчин сэдрэх вий гэж их л айж байсан. Тэгсэн зүв зүгээр...

Хүү чинь ямар сургуульд билээ?

-- Энэ жил их сургуулийн математикийн анги төгсөнө. Чи тэгээд өвчнөөс салж эрүүл болсон хойно ханьтай болохгүй яасан юм бэ?

-- Ингэж үргэлж тэнэж явдаг хүүхэнтэй хэн суух вэ! Удам залгах үртэй, тэгээд ийм тэнэмэл амьтан ганцаараа явсан дээр.

-Ганцаардахгүй юм уу?

-- Энэ сайхан байгаль дунд явахад яаж ганцаардах вэ. Шөнө мэлхийнүүд дуугарахыг чагнаж хэвтэхэд хүртэл аятай байдаг.

-- Ямар ч романтик хүн гээд мэлхийгээр ханиа орлуулж чадахгүй шүү дээ.

-- Би ганцаардлыг мартаж, дарж сурсан. Хайр сэтгэлгүйгээр хүнтэй суугаад ч яах юмсан билээ?

-- Хорин гурван жил өнгөрч дээ. Чи бид хоёр бие биедээ хайртай байлаа. Жинхэнэ дурлал байсан ч юм уу үгүй юу би одоо болтол мэддэггүй. Гэвч би чиний дүрийг олон жил зүрхэндээ хадгалж явсан. Цагийн эрхээр элэгдсэн үү гэхээс биш.

-- Бид зүгээр хань түшиг эрж эмгэг зовлонгоо хуваалцаж явсан ч юм билүү.

-- Харин ээ. Төрхурахын горхины хөвөөнд уйлж дуулж л суугаад үүр цайлгадаг байсан даа. Нас маань харин ч хайр дурлалаар шатаж жолоо алддаг дээрээ явсан цаг биш үү. Гээд бид уйлж дуулахаас цааш гарч чадаагүй. Ямар нэг юмнаас айж эмээсэн юм шиг.

-- Өвчнөөсөө л айсан байх. Би тэгэхэд бусад хүүхнүүдтэй адил биеийн жаргалыг эдлэх эрхгүй болсон юм шиг санаж, хязгааргүй гутардаг сан. Чи ч гэсэн нэг зөөлөн сайхан сэтгэлтэйгээс цаашгүй, чамайг сэтгэлдээ өөр хайр дурлал хадгалж явдаг гэж. би бодоод зовлонгоо хуваалцахаас цааш гаралгүй биеэ барьсан. Хорин гурван жил шүү.

Бөөрөн дээр нь «Гуа марал» гэж бичсэн бяцхан цагаан завь далайн хөвөөг барьж хойноосоо цагаан зураа татуулан явна. Ганбат жолооны ард суужээ. Нансалмаа усны жижиг амьтан барьдаг тор тавиад ажиглаж явав. «Ганбаагийн царай нээрээ л дорхноо засрах нь тэр. Над итгэхихээд явна. Хэзээний итгэмтгий зөөлөн сэтгэлтэй хүн. Уран сайхнаар сэтгэгчид цөмөөрөө ийм байдаг юм болуу даа. Эр хүн гэхэд даанчиг зориг муутай. Тэр хориод жилийн өмнө залуудаа бүр ч бүрэг амьтан байсан даа. Ярьдаг л юм нь зураг, уран зохиол. Эдгэршгүй өвчнөөс болж авьяасаа үзүүлж чадалгүй өнгөрөх нь гэж хичнээн гасалдаг байлаа. Одоо хүртэл тэсэж яваа нь их юм. Авьяасаа үзүүлж юм бүтээх хүслэнгээрээ энэ зэрэгтэй яваа ч юм билүү. Зориг хатуужлаараа нэг нь явахад нөгөөдөх нь хүслээрээ явах ч байдаг. Ганбат нэртэй зураач болж юм бүтээж яваа нь жаргал биз. Ганцхан байгалиас л тасарсан хүн юм. Хотын юмуу, үйлдвэрийн тухай зураг зурсаар тэгсэн гэлтэй юу? Одоо хүүхэд шиг юм бүхнийг шинээр нээж явна.

Нансалмаа дөч гарсан хүүхэн гэж хэн ч бодмооргүй. . -Нүдийг нь тойрон үрчлээ гарснаас өөр насны тэмдэг даанч алга. Мах шөл нь тэгш. Бүсгүй хүн гэхэд арай л хэт шөрөмслөг юм уу даа. Жил бүр зуны хэдэн сар ингэж тэнэж, ус нуур гаталж, уул хаданд авирсаар яваад ийм болчихож. Энэ Хөвсгөл үнэхээр сайхан юм аа. Тэр

баруун сарьдагуудад хэзээ хүрэх юм болоо. Далайг тойрч хүрнэ гэсэн Домогт вансэмбэрүү ургасан газар нь хүрч чадвал сайн сан. Надаас л болно. Энэ чигээрээ бие хөнгөрч тамир ороод байвал нээрээ тэр сарьдагуудын нэгэнд авираад, гарчих ч юу магад. Тэгвэл хэдэн жил ч эрүүл энх явах юм хэн байг гэхэв. Энэ хорвоо чухам ямраар эс эргэдэг билээ. Нансалмааг вансэмбэрүү цэцгийн дунд сарьдгийн ташланд зогсоогоод зурвал. Цаад талд нь цаст оргил. Тэртээ дор далай. Үүлэн завсраар нарны гэрлийн цагаан зурвас.

Арай ч сүржин болох юм уу даа. Зүгээр л ингээд усны хорхой шүүх тороо ширтэн яваагаар нь зурвал ч бараг дээр биз. Юу бодож яваа болоо? Хоёр мянган он гэхэд хүмүүс далайн планктоныг хүртэл идшинд хэрэглэх болно, хорь гучин жилийн дараа манай Хөвсгөл мэтийн нуурт загас жараахайг үйлдвэрийн аргаар үржүүлнэ энээ тэрээ гээд нөгөө ярьдаг юмаа л бодож яваа. Хүн үүгээрээ л сайхан юм.

Нансалмаагийн сайхан нь зүгээр нэг бие цогцостоо биш ингэж дэлхийн ертөнцийн бүтэх бүтэхгүй юмыг хаман бодож явдагтаа биз.

Ганбат Нансалмаа хоёр далайн хүйс дээр гурав хонолоо. Ганбат баруун сарьдгийн зургийг зурах хамгийн аятай цэгийг эндээс олжээ. Тэр нүцгэн хөх уулс болоод далайн өнгө дүр, өглөө, өдөр, үдэш яаж хувиран буйг Ганбат үзээд байгальд ямар санаанд багташгүй өнгө будаг, хувирал хөдөлгөөн оршдогийг гайхавч баршгүй. Урьд нь Нансалмаа шиг ингэж хэрэн хэсэж явсан бол байгалиас тэрхүү өнгө хөдөлгөөний увидасыг олж ямар нэг хосгүй бүтээл хийж ч болохсон гэмээр. Байгаль зурагчдыг заримдаа хуулбарлагчид хэмээн дотроо дор үздэг нь одоо харин эргэлзээ төрүүлэв. Тэр баруун сарьдаг, энэ далай бол урьдын боддогоор зүгээр нэг тогтонг биш харин цаг үргэлж ямар нэгэн дүрд хувилж байдаг, ургуулан бодвол хүн шиг ааш араншинтай ч байж болмоор ажээ. Мөнхийн хөдөлгөөнд орших байгалийн жам хууль мөн цаг үргэлжийн зөрчилдөөн, үүсэх мөхөх, зай чөлөө рүү тэмүүлэх цөм уранаар сэтгэгчдээс түүнийг олж харах тус тусын үзэл, чадварыг шаарддаг ажээ...

Нар сарьдагуудын орой дээр хэвийж ирэх үес далай бие биедээ ууссан мөнөөх гайхалтай олон өнгөөр мяралзан байв. Ганбат будаг бийрээ орхиод түүний нарийн ширийнийг олох гэж ажиглан суув. Нансалмаа микроскопоор ямар нэг юм шинжилж сууснаа мөн орхиж,

-- Гамбаа би Хөвсгөлийн ирээдүй ямар байх бол гэж үргэлж боддог юм. Үйлдвэрийн аргаар загас үржүүлэх тухайд бол цэвэр мэргэжлийн бодол. Харин амьдралын хувьд ч гэх юм уу, Гоо сайхны нь хувьд бол өөр юм. Одоо бол энд манайхан бараг ирэхгүй байна шүү дээ. Ихэнх хүмүүс Хөвсгөл гэж нэг их нуур байдаг гэхээс цаашгүй. Далайн энэ хүй дээр гэхэд л бид хоёроос өөр хүний хөл бараг гишгээгүй. Гэтэл энэ маань ёстой л далайн баялагт арал мөн биз дээ,

-- Тиймээ. Би л гэхэд энэ насандаа ямар нэг арал дээр хэд хоног ч гэсэн амьдарна гэж санаагүй явж. Ой, мод, ургамал жимстэй ийм гайхалтай аралхан байх гэж хэн мэдлээ. Шөнө хажуугаар «Сүхбаатар» онгоц гэрэл чийдэнгээ гялалзуулан өнгөрөхөд би чинь хаана байна даа гэмээр болох юм.

-- Ганбаа чи Хөвсгөлийн ирээдүй гэдэг зурагч юм уу эсвэл аянчин жуулчинд зориулж хаана нь юу байгуулах төсөл хийгээч,

- Тэр болно шүү. Жишээ нь энэ хүй дээр, яг бидний буусан газар шил мод хоёроор үлгэрийн юм шиг байшин лаврин юу эс барьж болох вэ.

-- Гамбаа чиний сарьдаг сайхан болж байна.

-- Энэ яахав, Зүгээр л нэг уул, далай. Харин тэр вансэмбэрүү ургадаг газар хүрч

очвол ертөнцийг огт өөрөөр харж ч юу магад. Хүрч л чадвал.

-- Чадна. Заавал хүрнэ. Далай тойрох аялал маань бараг дуусах үе хориод хоногийн дараа чи баруун сарьдаг байтугай цаст уулын оргилд гарч чадахаар болно,

-- Нансалмаа минь би дахин төрнө гэж бодохгүй байна. Гэхдээ бие минь үнэхээр хөнгөрч, амьсгалахад чөлөөтэй боллоо. Чинийхээ ачаар хэдэн жил амьд явах настай болвол жаргалын дээд тэр ээ.

-- Чи суумал бурхан шиг байж. Одоо чамаар хүн хийж авнаа гайгүй.

--Эрийг нас, уулыг цас...

-- Эмгэг өвчнөөс салвал эр хүний дөчин хэдэн нас билээ.

-- Маргааш хөдлөөд хаа хүрэх вэ?

-- Өнөө шөнө хөдлөнө. «Сүхбаатар» онгоц өнгөрөх хөдлөнө. Онгоцныхонд захих юм бий. Шөнө далай дээр их сонин байдаг. Зүүн биеийн нэг гол өгсөж тавиад километр яваад сонин газар очно. Ханднуур гэдэг. Тэнд бас хүний хүчийг гэх үү, аль мунхгийг гэх үү үзэх юм бий...

Ганбат эхлээд нүдэндээ итгэсэнгүй. Будаг бийрээ аваад толгой өргөтөл Хүйн модны захад холгүйхэн олон салаа эвэртэй буга гарч ирээд нар өөд харан зогсож байв.

ЦААна нь бас согоо!

- Буга согоо хоёр гараад ирлээ! Хаанаас энд явдаг амьтад гэгч вэ!

-- Өвөл мөсөн дээгүүр орж ирээд далай гэсэхээс наана гарч чадсангүй л дээ.

Ижлээсээ хоцроогүй нь ямай.

- Аль нэг нь ганцаараа хоцорчихвол яах байсан бол?

--Яасан ч ганцаараа байхгүй. Далайг самарч гатлаад ижилдээ ижилсэнэ. Амьтны тэмүүлэл гайхмаар хүчтэй шүү.Далайд живж үхсэн ч хамаагүй.

Нансалмаа Ганбатыг өрөвдөх буюу шинжих янзаар , гүнээ шүүрс алдав. Ганбатын бийрээ барьсан гар чичирхийлж байлаа. Шөнө завь «Сүхбаатар» онгоц ойртон ирэхэд Ганбат Намсалмаа хоёр угтан очив. Сарны цагаанд моторт завийг харсан хүмүүс гарцгааж онгоцны хашлага түшин «Завь ирж явна. Хаанаас гар ирэв ээ! Хойд зүгээс явж байна» гэх зэргээр шуугих нь тодхон. Харин онгоцны ахмад хэн ирж явааг мэдэх бололтой онгоцныхоо янданг хүнгэнүүлэн баяр хүргэв. «Сүхбаатар» онгоц хойноосоо хоёр чиргүүл чирчихсэн их л сүр бараатай харагдана. Завь онгоцны бөөрөнд бараг наадан ирэхэд ахмад хашлага дээгүүр тонгойн,

-- Нансалмаа гуай сайн явж байна уу? Таныг наашаа гарсан гэж аль хэдийн дуулсан.

Хүй дээр хэд хонов уу Хэнтэйгээ явж байгаа юм? гээд шалгаах нь сайн талын ёс.

-- Би нэг зэрлэг хүнтэй яваа. Зураг зурахдаа л сүрхий авьяастай юм. Зүгээр загас жараахай зурдаг хүн бий. Танай Ханхын зургийг зуруулж өгөмз. Харин шагнал ахиухан өгөөрэй. Долоо хоногийн дараа очно. Баруун сарьдаг хүртэл идэх хүнс бэлдэж байгаарай гэж Нансалмаагийн өгүүлэхэд онгоцныхон баяр хөөр болов. Шөнө ингэж далай дээр тааралдах аянчин ч үзэгдээгүй юмны нэг. Ганбат Нансалмаа хоёр онгоцны ахмадаас шинэ сонин, сэтгүүл авч гэртээ бичиж бэлдсэн захиагаа өгөөд саллаа...

Нарийхан боловч элбэг устай голыг өгсөж зүтгүүлсэн үд болж байхад сая Хандгайн нуурт хүрч ирэв. Хандгай нуур гэдэг нь урьд модтой байсан намхан хөх нурууны арын хонхорт, ойн дундах хааш хаашаа хагас километр орчим гүн хар нуур ажээ. Нүдний үзүүрт үргэлжилсэн тэр намхан хөх нуруу нэлдээ хожуулаар бүрхэгджээ. Тэмцэхийн эрхээр энд тэнд ургасан ганц хоёр залуу мод сэрвийлдэхээс өөр юмгүй. Хожуул, хожуул, хожуул... Байгалийн найрал хөгжим энд гунигт аялгуу уянгалуулан байх шиг.

Нансалмаа үүний учрыг ярилаа. Хатгалын ноосны үйлдвэр байгуулагдсанаас хойш бараг дөчөөд жил энэ сайхан модыг огтолж «Их моторын» түлшинд хэрэглэжээ. Уур, цахилгаан гаргах өөр түлш ч байсангүй. Жил бүхэн хэдэн мянган шоо дөрвөлжин метр түлээ буюу арав хорин мянган ширхэг ургаа мод огтолдог байжээ. Сая болтол заан шиг том биетэй, эвэр нь тулмайдсан хайнагийн шар хөллөсөн хасаг тэрэгнүүдийн урт цуваа мод чир чирсэн, хожуулын тоо мянга түмэрээ нэмэгд нэмэгдсээр байв. Өөр арга байсангүй. Одоо тэр хуучин их мотор аргагүй үеэ өнгөрөөж орчин цагийн дизель моторт байраа тавьж өгчээ.

Хүнд хүчээ хоосортол өгсөн байгалийн нэг багахан жишээ энэ юм. Энэ их ой мод нөхөгдөн ургахад хэдэн жил хэрэгтэй. Гэвч хамгийн гол нь мод зөв огтлох ухаан туршлагатай сан бол иймд хүргэхгүй байж болох сон. Ой мод үхэх төрөх, үгүйрэн хоосрох хосолсон амьд ертөнц гэдгийг хүн тэр болгон ойлгодоггүй нь харамсалтай. Ганц энэ ч биш. Байгалиас юу ашигтай, дөхөмтэйгий нь, цаг үедээ аль хямд төсрийг нь авч л байвал барав гэсэн богинохон бодол эргээд засашгүй гарзанд унагасан жишээ олон бий. Байгалийн хишгийг «булаан» авахдаа хожим нь хүн өөрийнхөө амьдралд амь шиг хэрэгтэй юмсыг булааж үрэн үрэн таран хийчихсэн бүү байгаасай билээ. Нэг мод огтлохдоо хоёр мод ургах нөхцөлийг бодох ухаан, арга байхгүй бол ингэж хөвч хангайн урт хөх нуруунуудад гунигт найрал хөгжим үүрд уянгалан байх цаг ирж юуны магад аа...!

Нар шингэхийн өмнө Нансалмаа, Ганбат хоёр Хандгайн нуурын хөвөөнд ирж ажиглах байр эзлэв. Нансалмаа энэ нууранд болдог нэгэн гайхамшигт үзэгдлийн тухай анчдаас сонссон бөгөөд урьд хоёр ч удаа ирээд түүнийг үзэж чадаагүй юм. Харин одоо яагаад ч юм бэ үзнэ гэсэн совин татаад байх шиг. Хамгийн гол нь Ганбат үзвэл өөрт нь болоод байгальд улам итгэн бишрэхийн чинээн бодогдов. Үлгэрийн явдлыг ч үзэж болмоор орой санж. Саяхан орсон аадар бороо зүүн тийш өнгөрөн нөгөө гунигт хөх нуруун дээр долоон өнгийн солонго газраас газарт нумлан Хандгайн нуур ч тэнгэрийн цэлмэг бүрхэг хоёр хэсгийг тольдон, сүүдэрт хар хэсэг дээр нь нарны алтан зурвас, түүнийг хэрээслэн солонгон нум туссан нь ер бус. Ганбат үлгэрийн оронд ирэв үү, байв уу гэж гэнэт санаад Нансалмааг сэм ажтал үргэлж инээмсэглэх аятай нүдэнд нь Хандгайн нуур бүхэлдээ мэлтэлзэн байх шиг. Ганбат түүнээс цочиж өөрийн эрхгүй холдосхийжээ. Алсын алсад тэнгэр хүрхрэн дуугарна.

--Ганбаа хараач тэр!

Нансалмаагийн заасан зүг харвал нөгөө нарны алтан зурвас солонгын тушаа том бага арваад хандгай гараад ирсэн байв. Газар доороос юм шиг гэв гэнэтхэн шүү. Ганбат хүн болсоор сүрэг хандгай үзсэнгүй. Тэднээс хоёр зуугаадхан алхмын цаадтай түрүүлж гарсан хандгайн аягын чинээн нүд наранд гялбалзан, агуу том хамрын самсаа нь сарталзан ямар нэг үнэр авч байх шиг. Тэгснээ арагш хэд алхаж ус руу тонгойн уух нь уу гэтэл тэгсэнгүй, Толгойгоо тэнгэр өөд өргөж салаалсан хавтгай том эврээрээ хүзүүгээ хэд шилгээгээд гэнэт ухасхийн нуурын хөлгүй усанд палхийтэл шумбан алга болов. Бусад нь энэхэн хормыг хүлээж байсан мэт хойно хойноосоо үсрэн орлоо. Амьтны ертөнц чухам ямар ид шидийг эс үзүүлдэг билээ. Гэвч хотод насаа өнгөрүүлж яваа Ганбат байтугай, хөдөө хээр өнгөрөөж яваа Нансалмаа ч ийм юмыг урьд хожид үзсэнгүй.

-- Байгалийн нэг нууцыг... гэж Нансалмаа дуу алдтал шумбасан мөнөөхөн хандгайнууд тус бүр амандаа ямар нэг замаг өвс зуугаад уван цуван гарч ирснээ одоо болов гэсэн янзтай толгойгоо тайвнаар сэжлэн ширэнгэ ой руу орцгоох нь

гайхалтай.

-- Байгалийн нэг нууцыг нээлээ Гамбаа! Чамд ёстой сайхан сэдэв биш үү? гэж

Нансалмаа Ганбатын хөлрөмтгий хүйтэн гарыг барин өгүүлэв. Ганбат,

-- Тиймээ, Хандгайн нуур! гээд үнэхээр шинэ нууц нээж жаргал эдэлсэн хүний янзтай царай нь дүүрнээ гэрэлтэн байв.

Шөнө манай хоёр жуулчны нойр хүрсэнгүй. Шөнийн шувуу хааяа дуугарч, мэлхий ваагалсан намуухан шөнө. Маш амгалан дэлхий дээр явж байна гэж эрхгүй санагдуулмаар. Үнэндээ ч амгалан дэлхий дээр л урьдын хоёр танил хөвчийн шөнөөр бие биедээ ийнхүү хань болж явнам. Айх ичих юмгүй нь бас нэг жаргал аа, Байгаль яруу найргийг үүсгэдэг юм бол энэ Хандгайн нуур, шөнийн нам гүм байдал мөнөөхөн гунигт найрлыг уянгын найрлаар солим. Их Бетховен Жюльеттад зориулсан гайхамшиг найраглалаа цэнхэр Дунайн эрэгт бичсэн гэдэг. Пушкин уянгын эрхэм шүлгүүдээ Михайловек тосгондоо алтан намраар бичсэн. Тэдгээр сод хүмүүс байгалийг чагнаж ойлгож чаддаг байжээ.

-- Ганбаа чи юу бодож хэвтэнэ вэ? гэж Нансалмаа асуув.

-- Өнгөрсөн юмыг л...

-- Амьдрал шинээр эхлэх ёс ч энэ хорвоод байдаг. Би л тэгсэн юм. Би анх буудалласан газраа амьдрал эндээс эхлэнэ гэж хэлсэн дээ, санаж байна уу?

-- Санаж байна. Миний биеийн эрүүл мэндийн тухай л Эхэллээ гэж ойлгосон.

-- Харин тийм. Хандгайн нуурын нууцыг ч нээлээ. Далайг бүтэн тойрохын үес чи хөвчийн тураг шиг эрүүл чийрэг болно доо.

-- Тэгвэл ч маргааш нуурт шумбаж тэр замгаас идье байз.....

«Гуа марал» хэд хоногийн дараа Ханхад хүрч ирэв. Манай хоёр далайн зүүн биеийн бараг бүх булан тохой, гол горхины цутгалан хүртэл хэссээр энэ болоход Ганбат үнэхээр бие тэнхрэн сайжрахын шинжийг олжээ. Хээрийн хоол унд, ойн жимс, ногоо далайн ус, агаар зохисныг хэлэх үү. Тэгэх тусам баяр хөөр нэмэгдсээр. Харахад Нансалмаагийн хэзээний танилууд олон. Далайн хөвөөнөө өмнөөсөө ус, хойноосоо эрвэн сэрвэн модот ухаагаар хашигдсан зурвасхан газар барьсан товхор товхор улаан дүнзэн байшингуудад суугаа усан буудлынханд бараг л домогт хүүхэн гэлтэй. Жилийн жилд ирэх бүрдээ улам ухаантай, улам сайхан болдог гэж түүнийг шагшина. Цаатан далайч өвгөн Эрэгсэл бол бүр төрсөн охин шигээ угтан авч гэр хотлоор бөөн хөл болов. Нансалмаа энэ өвгөний үлгэр шиг амьдралыг яриулна гэж Ганбатад амласан билээ. Өвгөн ярьсан нь:

--Би уг нь тагнын урианхай хүн. Дөчин зургаан онд цэргээс халагдаад буцаж ирлээ. Дайны хэдэн жил Номхон далайн флотын харуулын ангид алба хаасан. Бэрх цаг байлаа. Дөчин таван оны намар Японы өөдөөс сая манай анги дайнд оров. Тропед шиддэг харуулын катеруудаа Щекотан арал дээр үсрээд л буулаа. Тэгтэл муу япон ч буугаад өгөв. Гавьяа гэдгийг нь байгуулж амжаагүй ч шар медаль зүүчихсэн дөчин зургаан оны өвөл буцаж ирэхэд минь гэр оронд бас цаг хувирчихсан байв. Бэрх юм боллоо. Би залуу ч уур омогтой ч байж. Санаж ирсэн самганыг минь нутгийн нэг танхай хулгайч хүчээр аваад суучихсан байв. Дайснаа дараад ирсэн цэрэг нэг хулгайчаас дор байх уу? Олон юм бодсон ч үгүй. Гэрт нь гүйлгэж очоод буудаж орхив. Эхнэрээ булаалгасны өшөөг авч, булаагдсан эхнэрээ төрхөмд нь буцаагаад тайгад гарчихлаа. Анхандаа яахыг мэдэхгүй гөрөөс буудаж ирээд түүдгийн дэргэд хээр хоноод зүг чиггүй яваад байлаа. Хар багаас өссөн баян тайга гэр минь болов. Элдвийг их бодов. Энэ дэлхий дээр амьдарч, цэрэг дайнд явж өнгөрүүлсэн хорин

хэдэн нас ямар ч хэрэггүй өнгөрөх болов уу, яах болов? Яван явсаар Ринчэнлхүмбийн цаатангууд дээр ирлээ. Намайг ах дүү ёсоор урц гэртээ оруулж авлаа л. Би яахав тайгын хүн тайгадаа жаргалтай амьдарч болно. Гэсэн ч нэг юм дутлаа. Цэргийн албаны хэдэн жил минь бөглүү тайгын дунд санагдаад байдаг, санагдаад байдаг. Далай дээгүүр далавчтай юм шиг давхиж хөгжиж явсан минь үлгэр ШИГ санагдана. Ингээд уулнаас буухаар шийдлээ. Би Хатгал Ханхын хооронд Хөвсгөл далайгаар пароход явдгийг мэднэ. Тэгээд дараачийн намар оройхон болж байхад явган явсаар Хатгалд хүрээд ирлээ. Пароход ирчихсэн олон хүн ачаа ачиж байна. Харин хэдэн матрос пароходын сэнснээс ямар нэг юм салгах гээд оролдож ядаж байна. Усан онгоцны дарга өндөр хүн тэг ингэ гэж зааж байлаа. Тэр хүн намайг шинэ амьдралд зүглүүлсэн капитан Чадраавал гуай маань байжээ. Би тэр хүний ачийг энэ насандаа мартахгүй. Одоо миний энэ хөгшин, үр хүүхэд, энэ байгаа юм бүхэн түүний л ач. Би тэр өдөр азаар таарсан. Сэнсэнд ороолдсон юмыг салгаж өгье гэхэд минь нэг их харснаа олон таван үггүй за тэг гэлээ л дээ. Оросоор хэлэхэд минь бүр гайхсан. Би цамцаа тайлж хаяад усанд шумба орж ороолдсон төмөр утсыг хэдэн минутад салгалаа. Хоёр гурван удаа л дээш гарсан. Флотын матрос байхдаа дайны үед тэр байтугай хэцүү юм үзсэн би яахав. Тэгээд би Чадраа капитанд бүх учраа хэлсэн. Ингээд л «Сүхбаатар» онгоцны матрос болчихов. Хоёр жил өнгөрсөн хойно намар Хөх мөсөнд эхнэртэйгээ хоёулаа хадланд гарлаа. Манай энэ хөгшин ид залуухан. Бид хоёр сая айл болоод ёстой жаргаж, би ч урьдын гомдол зовлонг мартчихсан явлаа. Гэсэн маань гай дайрав. Намайг мөрдөж олоод бариад явчихлаа. Эхнэр маань гэдсэндээ хүүхэдтэй амьтан, өвсөн урцныхаа үүдэнд торойгоод хоцорлоо. Намайг морь унуулж хөвчөөр дамжуулан аваад явахад нь би яахав. Олон ч юм бодож амьдрал минь заавал буруугаар эргэх хувь заяатай адгийн амьтан гэж өөрийгөө зүхэж барах биш. Нэг өдөр авч явсан хоёр маань нэг их түргэн голын эрэгт үдлэхээр буулаа. Намайг дотуур өмд, цамцтайгаа яваад ус аваад ир гэж байна. Нэг муу сэнжтэй хар сав бариад шугуй руу орж явснаа тэднийг жаахан шогломоор гэнэт санагдав. Намайг зугтаж магадгүй гэж хувцас тайлуулсанд нь хор хөдлөөд тэр. Битүү шугуйд орж нуугдаад цамцаа норгож хий оруулан хувингийн сэнжнээс уяад хүлээлээ. Удсан ч үгүй нөгөө хоёр хөөе чи бушуул, түргэл хаа байна гэж хашгиралдав. Би хараад байв. Муу нохой зугтав биш үү гэж нэг нь хэлээд, хоёул гол руу гүйлдээд ойртож ирэхэд нь цамц тогоо хоёроо ус руу шидээд орхилоо л. Боргионд дээр дор ороод талийж одов. Мань хоёр түүнийг харчихаад уухайлж байж онь холбон бууддаг юм байна. Нөгөө хийсэн цамц минь шалчийж одох нь тэр. Нөгөө хоёр ярьж зөвлөж байснаа хувцсыг минь бөөрөнхийлж усанд шидчихээд мордоод явчхад нь баярласан гэдэг тоймгүй. Ингээд намар оройхон хяруу унаж байсан цагаар өдөр шөнөгүй гүйсээр яваад гэртээ буцаж ирлээ. Тэгээд л миний амьдрал шинээр эхэлсэн юм. Жаргал ч үзлээ. Насаараа энэ Хөвсгөл далай дээр, далайнхаа хөвөөнд амьдарлаа. Одоо бодоход миний амьдрал үлгэр шиг ч юм уу, зүүд шиг ч юм уу гэмээр. Өглөө босоод энэ баруун сарьдагуудыг ажихдаа бүх юм үнэн болсныг аргагүй санадаг даа....

Ганбат Эрэгсэл өвгөний хөргийг зурах гэж хэд хоног саатлаа. Урьд олон хүний хөрөг зурсан боловч ингэж үнэнхүү олон зүйл бодолд автагдаагүй юм шиг байв. Тэрхүү «Өвгөн далайчийн» дүр байдал, сэтгэхүйд чухамхүү хүн байгаль хоёрын мөнхийн холбоо, сүр хүчний болоод хааны хослолыг энгийн мөртөө гүн гүнзгий үзүүлэхээс эрхэм юмгүй тэгээд ч ийм нэгэн хөрөг бүтээх урьдын хүсэл нь сая биелэгдэх ёстой

гэж бодогджээ. Өчнөөн жил Хөвсгөлийн аугаа их мандал, тэртээ сүүхийлдэх баруун сарьдагуудыг ширтэж яваа хүний нүд адаглаад ямар байх ёстой вэ. Залуудаа үзэж өнгөрүүлсэн үлгэр шиг амьдралын тухай дурдатгал ер энэ хүнд шингэсэн эрэлхэг зориг, эгэл байдал, гуниг баярыг яасхийж үзүүлэх вэ?

Мөн л нэгэн тунгалаг өглөө Ганбат Нансалмаа хоёр Ханхаас далай тойрох аяндаа хөдлөв. Ганбатыг одоо эмгэг өвчтэй гэж хэн ч хэлэхээргүй нар салхинд хөрсжсөн эрүүл царайтай дунд насны эр харагдана. Өөрөө ч гэсэн өвчнөө нэгэнт мартагнасаар мөнөөхөн хүслэнт Баруун сарьдагтаа авиран гарахад бэлхэн. Нарны туяа ёроол хүртэл нэвтрэн дахин ойж гялалзан буй охьюу цэнхэр усыг «Гуа марал» хурц өвчүүгээрээ цахруулан зүсэх нь цовоо бөгөөд урамтай. Нансалмаа Ханхын усан буудлынхны бэлэглэсэн шинэхэн улаан алимнаас нэгийг авч цагаан шүдээрээ хазаад тэртээ баруун өмнө тийш зааж,

-- Тээр нүцгэн хөх уулыг харж байна уу? Уул уулын дээр харагдаж байна. Тэнд л хүрнэ дээ гэхэд Ганбат мөн нэг улаан алаг алим авч шүүсийг нь завьжаараа савируулан

--Тэгнээ! Тэнд л хүрнэ гээд инээж, Нансалмаагийн хүзүүгээр тэврэн

- Чинийхээ хүрсэн газар би заавал хүрнэ гэж нэмэн өгүүлэв. Баруун сарьдаг!

Сарьдгийг уулын оройгоос Хөвсгөлийг харна гэдэг чухамхүү энэ насанд ховорхон тохиолдох учрал үнэхээр мөн юмсанжээ.

... Ганбат Нансалмаа хоёр далайн баруун хөвөөгөөр тойрон долоон уулын буланд ус нь хүртэл хүрэв. Дөрвөн талаасаа байц хад ширэнгэ ой, уулсаа хүрээлэгдсэн далайн уужим энэ буланд ус нь хүртэл тэнгэр ширтэх газрын гүн хар нүд гэмээр. Долоон уулын булангийн усанд өнгө будаг ялгаран тодоос тод тусаж. Усанд туссан ногоон ой дээгүүр дун цагаан хун шувуу цааш нааш сүлжэлдэн хөвөх нь гайхамшигтай. Ганбат энэ бүхнийг зураачийн нүдээр харж илбэдүүлсэн юм шиг алмайран явлаа. Бяцхан давхраатай сониуч мөртөө баясгалангүй янзын дөлгөөн харцтай хонин бор нүдэнд нь үе үехэн гэрэл асах мэт. Нансалмаа ч түүний сэтгэл хичнээн догдолж буйг ажиглан үг дуугүй мишилзэн явлаа. Манай хоёр долоон уулын буланд «Гуа марал»-аа уян уулын аялалд гарсныхаа маргааш бага үдэд мөнөөх баруун сарьдгийн магнайд хүрч ирлээ. Ой мод улам сийрэг тачир бол болсоор энэхүү магнайд нам дор газартай огт төсгүй өвс ургамалтай ажээ. Эндээс далай болон түүний эргэн тойрны бүх юм ер бүсын үзэгдэв. Далай хойд хагас энгээрээ хөх ногоон өнгөөр цэлэлзэн долгио нь хааяа энд тэнд нарны гэрэл ойлгон оч мэт гялс гялс хийнэ. Хүй арал хөх усны дунд нов ногоон шигтгээ ад үзэгдэх бөгөөд өөлж зассан юм шиг дугуй хэлбэртэй ажээ. Далайн зүүн биеийн намжаа их ой, алсын уул нуруу өндөр намаараа үелэн шингэн цэнхэр униар татжээ. Дэлхий ертөнц маш тавилуун чөлөөтэй, хүний сэтгэл уужруулам чухам ийнхүү сарьдаг уулын хяраас л хараад бахархмаар дуулим хорвоо гэдэг энэ биз ээ. Энэ бүхнийг хараад хүн өөрийн өчүүхнийг бус харин ч байгаль дэлхий эзэгнэн яваадаа бахархан сэтгэл төрнөм билээ. Ганбат Нансалмаа хоёр хөвд шиг зузаан хаг ургасан үхэр чулуун дээр сууж тэр бүхнийг удтал ажиглав.

-- Нансалмаа минь уран бүтээлчийн жаргал гэж байдаг юм бол түүнийг би чинийхээ ачаар ханатлаа эдэллээ.

Далайн хүй дээр байхдаа нэг зургийн сэдэв олсон юм. Сарьдаг уулын оройгоос энэ Хөвсгөл далай ер нь эх нутгаа ширтэн зогсож байгаа бүсгүй байх юм. Бидний харж байгаа шиг байгалийн энэ аугаа хөргийг ам дөрвөлж талбай дээр багтааж болдогсон бол би гайхамшигт бүтээл хиймээр байна. Зураач хүнд насны бүтээл гэж байдаг би

тэр сэдвээ оллоо. Чинийхээ ачийг санаж, чамдаа зориулж... гээд Ганбатын хоолой зангирав. Нансалмаа мөрийг нь толгойгоороо түшээд:

-- Би чамайг авьяастай зураач, сэтгэлээрээ яруу найрагч гэж мэддэг болохоороо л дагуулж гарсан юм. Өвчнөө амархан мартаж засарна гэдэгт итгэсэн. Чи минь нээрээ өөр хүн болчихлоо шүү дээ. Сарьдаг уулын хярд гарчихаад насныхаа бүтээлийн сэдэв олно гэдэг зураач хүнд ямар байхыг би төсөөлж байна, Амьдрал, байгаль хүн цөм сайхан шүү Ганбат минь. Цай чанаж уугаад вансэмбэрүүгээ эрхээр явъя... Нар үд хэвийхийн үеэр Нансалмаа ан харсан гөрөөч мэт зогтусан

-Тэр байна. Вансэмбэрүү! гэж дуу алдав.Эрэн эрсээр эцэж ядраад бараг л цөхрөхийн даваан дээр аз таарлаа.

Вансэмбэрүү! Домогт энэ цэцгийг ургуулах гэж байгалиас зориуд зассан юм шиг тал сарын хэлбэрт тэгшхэн цэцэг байна. Доод талдаа алгын чинээн дээшээ улам бага бага болсон шар ногоон навчис хэлхээстэй өндөр бүдүүн иштэй цагаан шархан бялзуухай суух мэт дэлбээнүүд салбарласан тэрхүү ер бусын цэцэг зай зайгаа аван энд тэнд ургажээ,

- Эд чинь амьтай, биднийг харж байна бишүү гэж Ганбатыг шивнэхэд Нансалмаа гараас нь хөтлөн,

-Тиймээ, амьтай юм очиж сайн үзье, Насны чинь бүтээлд хэрэг болно шүү хайрт минь! гэлээ.

Тэртээ дор Хөвсгөл далай гүн хөх өнгөөр туналзан мэлтэлзэж, сарьдаг уулсын дээгүүр тэнгэр хязгааргүй цэлийн байлаа.

1977

ЭЗЭН

Намрын хүйтэн өглөө. Намар орой болж ой мод нүцгэрсэн атлаа бас өвөл болоогүй үе. Ийм үеийн хар хүйтэн, уйтай бор шаргал өнгө нэг л таагүй, бушуухан цас ороосой доо гэмээр болно. Нэгдлийн дарга Лүмбэн контороосоо гарахдаа тэгж бодож явлаа. Олон жил ижилдэн дасал болсон байдал эргэн тойрны хүрээлэх боловч ямар ч энгийн уйтгартай өдөр заавал нэг шинэ юм гараад ирсэн байна. Лүмбэн тэр шинэ юм юу байгааг олж харж байж санаа нь амардаг ажээ. Ажлын тасалгаанд суух нь дургүй. Нэг газар суугаад байхаар шинэ юм олж үзэхгүй нь лав. Тэгээд өглөө болгон тасалгаандаа орж ирж элдэв цохолт зэргийг бушуухан хийж, бичиг дансны хүмүүст товчхон үүрэг өгөөд л гараад явчихна. Энэ бол ажлын барил нь. Сууж байж чаддаггүй ямар янзын дарга вэ гэж муулах хүн хааяа байх боловч тоохгүй. Ер нь нэг л мэдэхэд нэгдлийн агуулах юм уу машины гарааш, түлээний хашаа аль нэг газар ирчихсэн байна. Юмыг газар дээр нь үзэж зааварлахаас сайн юмгүй гэж аргагүй ойлгосон хүн.

Энэ өглөө шинэ юм юу байна гэж эзний хурц нүдээ хэсэг ажиглав. Намар эрт шохойдож будсан цагаан байшин журамтай эгнүүлж барьсан гэрүүдээс утаа гарч байна. Намрын энэ хүйтэн өдөр утаа гарч байх сайхан. Хэдэн айл үүднийхээ пинг тавиагүй харагдав. Орж хэлэх юм шүү гэж Лүмбэн бодов. Нэгдлийн төвийн жижиг цэцэрлэг навч нахиагаа гөвж дууссан боловч хэдэн ятаг шаазгай нисэн суун шуугиж байна. Амжсангүй дээ, хэдэн нарс гацуур суулгах байсан юм. Тэгвэл ногоон мод өвөл

сайхан харагдахгүй юу гэж Лүмбэн бодов. Ятаг шаазгай ч гэсэн аятайхан харагдаж байлаа. Нэгдлийн арын их модтой ууланд бол ганц нэгхэн мод шар улаан навчтай хэвээрээ харагдах ажээ. Бусад модны навч унасан байх атал яагаад хэдхэн модны навч унаагүй байна вэ гэж бодов. Хаширцуулаас асууж мэдэх хэрэгтэй. Хаширцуул заавал нэг юм хэлнэ. Тэд байгальд насаараа ойр дөт байсан болоод их л нарийн юм ажигласан байдаг. Нэг шинэ зүйл олж үзлээ. Бага сургуулийн байшингийн үүдэнд том улаан таван хошуутай ногоон бүрээстэй эсгий хаджээ. Их л муухай өргөн савх модоор даруулжээ. «Энэ захирал Бадамханд их нүдний ургүй нөхөр шүү» гэж бодов. Тэр улмаас бага хүүгийн тухай сэтгэл зовж эхэллээ. Өчигдөр захиралтай уулзаад үүдээ дулаалах болж дээ гэхэд нь «Өнөө л дулаалчихна. Харин танай хүү нэгдүгээр улирлаар муу гарчихаар болоод байна. Хичээлийг нь давтуулаач» гэсэн. За гэхээс өөр яах билээ. Ер нь Лүмбэн бол хоёрхон хүүгээс болж их юм дуулж яваа хүн. Том хүү нь бас л сурч чадалгүй долдугаар ангиас гараад муу хэрэгт холбогдож шоронд орчихсон. Хэдэн жил болж байна. Бага хүүгээ арай ч дээр болох бол уу гэсэн чинь тэгсэнгүй. Хар толгойдоо л гомдож явахаас өөр яах билээ. Ухаан муутай хүүхэд төрүүлээд хүмүүжүүлж чадаагүйн хохь. Хүү хүүхэд эцгээ дууриадаг юм даа гээд өөрийгөө хянаж үзэхэд хүний дор тийм ч их орчихооргүй байсан шиг. Эхнэрийг юу гэх вэ. Нутагтаа нэртэй л хүүхний нэг л байсан. Нэг их ухаантай хүн биш боловч тэнэг биш юм шиг байдаг. Хүүхдийнхээ мууг ханилсан ганц нөхөртөө тулгалтай биш. Гэсэн ч бухимдаад дэмий юм чалчих удаа бий. Өчигдөр ч гэсэн хүүг муу сурлаа гэнэ. Чи хичээлийг нь давтуулаач гэж эхнэртээ хэлсэнд цаадах нь «Би цэцэрлэгийн нялх нойтон юмтай зууралдсаар өөрийнхөө хүүхдийг ч санах зав алга. Ажлаас минь гаргаад аль. Амьдралаа бодоод л би ажил хийж байна.» гэхээр нь «Бид ямар хоол хувцсаар гачигдаад байгаа биш ажлаас гараад хүүгээ бод л доо» гэсэн. «Гачигдаагүй нь яах вэ. Арван хэдэн жил нэгдлийн дарга хийгээд гэр орныхоо байж байгааг хар. Чи өөрийгөө олдошгүй амьтан гэж арай бодоогүй биз дээ. Нэг л өдөр халагдана. Ядахдаа хэдэн төгрөг хадгалахыг бодъё » гэж эхнэр нь үглэж гарсан. Иймэрхүү маргаан гарахад эхнэрийн зөв ч юм шиг болоод Лүмбэн мухардчихна. Ер нь гэр бүлийн амьдралыг зохионо гэдэг бүхэл бүтэн нэгдэл удирдахаас хэцүү юм шиг. Нэгдэл бүх юмтай болсон байхад гар хоосон шахуу. ГЭВЧ хөрөнгө хогшил цуглуулна, хожим хойно яах бол гэж амиа бодно гэдэг бол Лүмбэнгийн зан огт биш. Яахав түмний дунд яваа хойно болохдоо л нэг болно гэдэг уужуу амгалан хүн билээ. Гаднах байдал ч тийм. Гохийсон туранхай биетэй урт чацтай, гонзгойвтор цэвэр бор царайтай. Нүд нь багахан уйтгартай харцтай. Юм ярихдаа сунжруулж их цөөхөн үгээр олон юм хэлчихнэ. Нэг их хөгжиж наадаж явахгүй боловч зүгээр ч үгүй шог хошин юм хэлчихнэ. Ер ярианы нь өнгө хөдөөх хүний байдалтай. Их ухаарлаа ирсэн хүн түүний ярианаас болоод уур нь дарагдчихна. Хувцас бол голцуу хуучивтар юм өмсөнө. Гоёлын хоёр хувцас нь аль хэдий нь нүдлэгджээ. Ямар нэг чухал хурал, баяр энээ тэрээ болоход «Манай дарга дэгжин харыгаа өмсчихөж, өргөн бүстэй саарлаа духдуулчихсан гэх зэргээр ярилцана. Заримдаа ч жаахан муйхардуу зантай, зөрүүд. Тийм зан нь хөдөлчихвөл яаж ч болохгүй. Тийм үедээ сүрхий худлаа инээнэ. Хэ-хэ-хэ гэж ирээд чангаар инээвэл зөрүүд нь хөдөлчихсөн хэрэг. Дээрх үед дээлийн нударга огтлох, нохой устгуулах зэргийн инээдэмтэй ажилд оролцож ч явсан удаатай. Тэр нь буруутаж, дууссан боловч санасандаа бас л хүрсэн юм. Юу гэвэл энэ нэгдлийнхэн хадлан тариалан тэрэг техник хөдөлгөдөг ажилд монгол дээл өмсөхөө байгаад уджээ. Хүмүүс үндэсний хувцас ад үзлээ гэж муулж байсан хэдэн жилийн өмнө нэг

залуу дээлийн хормойгоороо хадуурт орооцолдож үхсэнээс хойш мэдсэн юм. Лүмбэн нэгдлийнхээ төвийн гол чөлөөгөөр ийш тийш харж нуруу үүрэн яаралгүй явав. Байшингуудыг тойруулж барьсан том хашаанд хагд өвс халиурч, цааш нааш явахдаа хүмүүсийн гаргасан зөрөг зам зассан юм шиг зурайна. Өнгөрсөн жил зэргэлдээ нэгдлийн дарга ирээд «танайх чинь ламын гэр шиг цэвэрхэн юмаа» гэсэн. Атаархаад л тэгж хэлсэн хэрэг байх.

Бараг хоосон газар байгуулсан бүхнээ үзэхэд өөрийнхөө гэрийг санаснаараа засаж янзалсан хүн шиг сэтгэл өөг байдаг билээ. Гэвч сүүлийн үед нэг зүйл үргэлж бодогдох болов. «Тун ч яаруу сандруу богинохон настай юм хийж байна даа. Энэ бүхэн чинь зөвхөн бидний биш үр хүүхдийн маань орон гэр юмсан. Ер нь хаа ч гэсэн баахан хөрөнгө шидэж байгаад насгүй, түргэвч юм хийж байна. Энэ чинь үнэндээ үр хүүхэддээ биш амиа бодсон юм болж байна. Бүгдийг мөнх юм хий гэж ярихаа байя. Гэхдээ наад зах нь арав хорин жилийн эдэлгээтэй юм хийдэг байгаа даа» гэж одоо ч бодож явлаа. Цомхон цэвэрхэн юманд дуртай Лүмбэн их мөртлөө бөглөрсөн юмыг үзэхдээ дотор нь бачимдана. Энэ замбараагүй хөглөрсөн юм үрэгдэх нь амархан гэдгийг хүн бүрт ойлгуулах гэж мөн ч их зүдэрсэн билээ. Нэгдлийн цахилгаан станцын моторчин цэвэрч болгох гэж бас нэг инээдэмтэй юм болсон. Солярка гудамжаар цэлийтэл урсгаад тун болж өгөхгүй болохоор нь нэг өдөр станцын байшингийн ханан дээр Лүмбэн өөрөө соляркаар нэг том гахай зурчихаж билээ. Моторчин түүнийг нь үзээд хар эрчээрээ гүйн ирж намайг доромжилж байна. Одоохон халаад аль! гэж хангинажээ. Чингэхэд Лүмбэн нөгөө тайван янзаараа хэ-хэ гэж «дүү минь чи агуулахаас шохой аваад байшингийнхаа ханыг будаж тэр муухай гахайг баллачих. Тэгээд солярка нэлийтэл асгахаа боль» гэжээ.. Моторчин ч хэн гахай зурсныг гадарласан бөгөөд түүнээс хойш соляркийн торхыг хүртэл гялалзтал арчдаг болсон юм.

Лүмбэнгийн өөдөөс үржлийн станцын гурван сичев гарч ирлээ. Хавирга нь хэрзийж, сүр сүлд нь унтарсан тэр гурван амьтан дайралдсан бүхнийг сэжилж хаяхаар завдан айсуу. Лүмбэн тэднийг мод барьж хөөе явтал ашгүй морьтой хүн тааралдсанд «Эднийг тууж, үржлийн станцын хашаанд хаагаач» гэв. «Мөн хариуцлагагүй улс шүү. Хэрэгтэй цаг нь өнгөрлөө гэсэн шиг ингэж хаях гэж байх уу! Зун ямар сайхан амьтад гүйлдэж байлаа. Одоо араг яс л гэсэн үг. Гуравхан амьтныг сайхан тэжээж байж бололгүй яах вэ даанч дээ» гэж Лүмбэн их л гутран цааш явлаа. Пингээ тавиагүй гэрүүдийн нэг нь Боль хөгшнийх байв. Хүн гаргаад пингий нь тавиулж өгөх юм байна шүү гэж бодлоо» «Ганц хүү нь гадаадад сургуульд явсан. Мундаг хүү дээ. Боль гуай дал гарч яваа билүү. Дахиад тав зургаан жил амь мэнд явбал хүүгийнхээ өргөмжийг үзэх нь байна шүү дээ. Өнөр өтгөн айл байлаа. Ганц сайхан охин нь хүний эхнэр болсон жилээ үхсэн. Хүү нь хоёр гурван жилийн дараа машины ослоос бас үхчихсэн. Тэгээд ганц бие хөгшин үлдээгүй юу хөөрхий. Тэр их зовлонг яаж даана даа гэмээр байсан. Тэгээд улаан цуравтай айлаас нялзрай амьтан өргөж авахаар нь яаж ч тэрнийгээ өсгөх хүн болохыг нь үзнэ дээ гэмээр байсан. Намар хүүгээ Улаанбаатар дагаж очоод гадаадын сургуульд үдэж мордуулчихаад ирэв шүү дээ. Нэгдэл мөнгө өгөөд хувцаслаад чухам өөрийн хүү шиг явуулсан. Онц сурлагатай сайхан хүү. Насан дээр гарсан хойноо зовж өсгөсөн нь эхийн ачийг хариулах ч хүү. Тэгэхэд манай хоёрын байж байгааг. Ямар азгүй айлд ийм хүүхэд төрдөг байнаа?» Нэг мэдэхнээ гудамжны голд гутлын хоншоороор шороо этрэн зогсжээ. Сургуулийн завсарлагааны хонх дуугарахад хүүхдүүд гүйлдэн гарав. Есөн настай подгор бор хүү нь довжоон

дээрээс хол үсрэн хаврын нялх хурга шиг тонгочин наадан харагдана. «Яах вэ муу ч гэсэн эр хүн. Том болоод зам алдчихгүй бол хүний дунд явахдаа л явна. Одоо нялх амьтан яах вэ, анги ахиад ирэхээр сайн сурах ч юм билүү» гэж эцгийн ёсоор хүүгээ өмөөрөн бодлоо. Жаахан гуниг орж ирж байснаа алга боллоо. Гэртээ нохой дагуулсан хэдэн анчин явж харагдана. Суудлаар нь, морь нохойны нь зүсээр тэднийг ялган таньж «Балдангийн бригадын хэд явж байна. Дутуу байгаа хэдэн бугыг гүйцээнэ. Гахайтай ирвэл нь нэгдлийн гуанзанд бугын махыг, гахайн өөхтэй хольж байгаад сайхан хуурга хийлгэж үзнээ байз. Хүний ходоод алчих болуу» ч гэж бодов. Дэлгүүрийн хажуугаар гарч явтал Балжир гэдэг өвгөн адууч гарч ирээд их л ууртай уухилан «Даргаа над үүнийг цохоод аль! Хоршоо дарга баярт хадгалсан юм гээд өгөхгүй байна. Би ч бас баяр хийх гэж байна» гэхэд учир ойлгож ядан өргөдлийг уншвал «Хүү эхнэр авсан та найранд хэрэглэх арван шил архи олгоно уу» гэж мурий сарий бичжээ. Лүмбэн бүр ч хөгжилтэй болж «Өгөлгүй яах вэ. Хүү эхнэр авна гэдэг чинь бөөн баяр биз, чухам гээд «Хэрэгтэй архийг нь олго» гэж цохов. Өвгөн их хэргээ бүтээж адуучны майга хөлөө пар пар чирч шор манарган хоёр гараа бас тохойгоор нь дугуйлдуулан хаяж одоход «Хөөрхий Балжир гуай ч хөлөө даахаа байж явна даа. Эр зоригоороо л яваа хүн. Юу гэж ярьж байлаа, хөгийн юм. Аа тийм, нөгөө азаргын тухай яриа биз дээ. Ямар ч азарга тавьсан одоо хамаагүй болж. Урьд би түмэн шинжээтэй байсан гэж аашлаагүй юу. Тэгээд Моломын буурал азарга бид хоёр адил болжээ. Тэр ямар

сайхан адуу байлаа. Одоо сүргийн захад л нойрмоглож явах болж. Аргагүй миний залуу байхад соёолондоо анхны наадам авч байсан юм чинь гэж ирээд үү. Балжир гуайнхаар бол бараг л хүний нас шиг урт настай адуу байх нь. Хөгшин амьтнаар тоглоом хийж дэл сүүлийг нь хяргаадахсан байна билээ. Азарга хөгширөхөөрөө гүүнд гологддог л юм байгаа биз, харин та нар намайг голох болоогүй гээд зөндөө хангинасан шүү. Адууны удам угсаа гэж одоо ч бүр ярихаа байсан. Бие томтой хүчтэй ч юм уу аль хурдан сайхан агт зориуд үржүүлээд наймаа хийвэл ч бөөн алт олно л доо. Ноднин гадаадад гаргах агтнаас хэдэн мянган адуу гологдсон байсан. Балжир гуайн аашилдаг ч ортой доо» гэж бодов.

Лүмбэн нэгдлийнхээ дундуур ингэж «ерөнхий эргэлт» хийгээд ойрх голын айлуудад орохоор мордов. Машинаар ойр газар давхихын оронд морь унаад юм бодон галигуулж явах дуртай. Ер морин дээр юм бодох сайхан. Тийн зөөлөн олонцогтой эмээл дээр биеэ сул орхиод бүүвэйлүүлэн хээрийн салхинд явах шиг аятай амралт үгүй. Ингэж галигуулан явахаар нь «манай Лүмбэн дарга ч өвгөн болж явна даа» гэлцэнэ. Давхин шуугиулж явбал нь илүү цог золбоотой харагдахсан биз. Эхлээд орох дуртай айлдаа орлоо. Орох дуртай айл гэж байлгүй яах билээ. Чихээ унжуулсан хөгшин хоточ нохой үхрийн хашааны дулаан бууц дээр хэвтэж байснаа сөөнгө бүдүүн дуугаар хөв хуцаж хэд харайгчаа болсноо залхуу нь хүрсэн байртай болж амаа долоон, дулаан хэвтэр тийшээ гэлдрэв. Лүмбэн одоо нохойд хайртай. Ялангуяа энэ айлын хөгшин халтар яргиж яншихгүй сайн нохойн тоонд орно. Гэрийн эзэн анд явжээ. Жилд үнэг, чоно, шилүүс зэргийг хэдэн арваар нь агнадаг сүрхий анчин. Гэрийн эзэгтэй баярын царайгаар угтав. Лүмбэн энэ айлд их тус болсон билээ. Дахин нийгэмчлэх үеэр нэгдлээс дайжин хот ороод амьдралаа зохиож чадалгүй бараг л жорлон ухдаг дээрээ хүрээд байхад нь нэгдэлдээ буцааж орон гэр, ашигтай сайн мал өгч өөд татсан юм. Тус болсны шан гэж горьдоогүй боловч үнэндээ гэрийн эзэгтэйг л хайрлаж эрх тушаалаа ашигласан юм байжээ. Тэр нууцыг хоёроос өөр хэн ч

мэдэхгүй. Бие биеэ зүгээр сайхан харахаас биш сэжиг ч төрүүлэхгүй байж сурсан хоёр. Лүмбэн өнөө ч гэсэн ирэх өдрөө олж иржээ. Тэндээс мордож явахад дотор нь бүүр ч уужирчээ. Голын арал, шугуйгаар явахад намрын шар нарны үеэр юм шиг тааламжтай ажээ. Навч нь унасан улиасан шугуйгаар дүүрэн ятаг шаазгай цагаан алаг далавчаа гялалзуулан шаагина. Эднийг зарим нь манай нэгдлийн төвийн хэдэн модонд очдог юм байна шүү гэж Лүмбэн бодов. Улиасны мөчрөөс хамгийн сүүлийн ганц хоёрхон навч хийсэн унана. «Дуламсүрэн ёстой нэг сайхан монгол хүүхэн шүү. Илүү дутуу зан байхгүй. Чанасан цай, хийсэн хоол нь хүртэл цаанаа нэг л нүнжигтэй. Ярих хэлэх нь ч уянгатай. Хүний сайхныг их хожуу ойлгодог байна шүү ер. Үхэж хэвт, над шиг л бүрэг мулгуу хүний чанар тэр биз. Гээд яах вэ дээ, өтөлсөн болохоос үхсэн биш» гэж сэтгэлээ заслаа. Дуу аялмаар санагдахаар нь «Байз уу, юугаа дуулдаг юм билээ» гэж нэг хэсэг бодоод, Судгийн ногоо хөөрхий сугсраад байнаа хө Сургий нь дуулаад хөөрхий өрөвдөөд байна хө гэж эв хавгүйхэн дуулав. Ер нь тэгээд мэддэг дуу гэвэл бараг л энэ билээ. Их л сэтгэл хөдөлсөн цагтаа дуулна. Шугуй дундуур хэдэн бяруу шүдлэн хагд өвс зулгааж яваа харагдана. «Энэ чинь нөгөө Донровын хэд байна шүү дээ. Шугуйгаар нэг тараачихаад дажгүй хэвтэж байгаа биз. Одооноос арчлахгүй бол энэ хэдийгээ ноднингийнх шиг хагасалж орхих вий. Ер яасан дүүрчихсэн залхуу хүн байдаг байнаа» гэж дотроо зэмлэсээр тэр Донровын дээр, Тэднийх голын арал дээр хоёр гэрээрээ байна. Хашаа саравч муу атал гэр гэдэг улаан халзтай өргөө л гэсэн үг. Уяан дээр нь хэдэн морь байна. Хэдэн бүдүүн ноход харайж ирээд мориноос нь арай л хуу татчихсангүй. Нохойн дуунаар гэрээс Донровын эхнэр бултасхийн гараад буцаж оров. «Энэ хэд лав мурийтай даалуу тоглож байгаа. Ороход нэг их гэмгүй царайлсан улс байх вий» гэж бодсоор гэрт ороход нээрээ хэдэн залуу «За явъяа» «За мордьё доо» гэцгээн гарч явав. Гэрээр дүүрэн архины үнэр ханхлах бөгөөд хурган дотортой торгон дээл сугалдаргалж хоймортоо налайсан Донров ч хөлчүү харагдана. Гэрийн дотор цагаан ор, эрээн авдар, гурван талтай толь, хивс, торгон хөшиг цөм бий. Лүмбэн цай оочиж нэг хэсэг дуугүй сууснаа «Донровоо! Чиний хэд чинь урд шугуйгаар л нэг тарчихсан явна» гэхэд Донров тоомсоргүй шилбэлзэн «Явж л байг даа. Ямар чоно нохой байх биш.» гэв. «Чи ер нь ингэхэд нийгмийн мал харах хүсэлтэй хүн үү, үгүй хүн үү?» гэхэд «Буцааж авахгүй юу» гэж шулуухан хэллээ. Лүмбэн хэ-хэ гэж инээгээд, аягатай цайгаа тавьж «За; хө чи тэгвэл энэ хэдийгээ маргааш Сономын бригадад аваачиж өгчихөөд хоёр хоногийн дотор нэгдлийн төвд бууж сургуулийн галч хийнээ» гээд гарч явахдаа Донров маргааш л би малаа харъя! гэж очихыг мэдэж байлаа. Баяр хөөртэй явсан сэтгэл нь дахиад л бухимдчихав. «Золигийг хөөгөөд явуулчихаж болдогсон бол. Даанч хүн байхгүй хэцүү юм. Хэрүүлтэй уруултай ч гэсэн хэдэн бяруу харж байна. Донров мэтийн нэгдлийн хаяанд таргалсан юмнууд үнэ туньтай болж байгааг хэлэх үү» гэж элдвийг бодон буцаж явахад нэгэнт орой болсон байлаа. Маргааш бас л нэг ийм өдөр эхлэв. Тэр өдөр баярлуулах гомдоох ямар боловч заавал шинэ юм авчирна. Эзэн хүн «юу боловч тэр шинэ зүйлийг олж харах ёстой. Тэгвэл амьдрал урагшлана.

НАМРЫН СҮҮЛЧИЙН БОРОО

Дашням намрын өглөө нарнаар гэрээсээ мордов. Эхнэрийнхээ үүрээр босож чанасан сайхан цайг ханатлаа уугаад

-- Ажаа, морь эмээллэчихлээ! гэж гаднаас дунд хүүгийнхээ хэлэхэд хэзээ ч салдаггүй ширэн цүнхээ авч гарахыг завдав. Эхнэр Дэжид нь гал дээрх сүүгээ самрангуут,

-- Том хүү хүрээд ирвэл чи байхгүй. Ганц хоёр өдөр саатаж болдоггүй юмсан уу гэж хвлцэнгүй өгүүлэхэд Дашням бэлхүүсээр нь сулхан тэвэрч, хацраа хацарт нь хүргээд -- Дэжээ минь өвгөн чинь маргааш л шуугиад ирнэ. Хүү ирвэл сайхан хооллож амрааж байгаарай. Өртөөны моринд бүр няцраад ирэх байлгүй гэв. Дэжид нөхөртөө эрхлэнгүй налаад,

-- Тэгье ээ. Яв даа өвгөн минь гэв.

Нас дөч гарч яваа боловч бие биедээ эрхлэн суудаг хоёр билээ. Дашням дунд зэргийн нуруутай аятайхан тэгш биетэй, цовоо янзын туранхай хөх хүн. Дэжид өндөрхөн чилгэр биетэй, уг нь царайлаг явсны тэмдгийг алдаж яваа дөлгөөн бор авгай. Ээж хүү хоёр, өглөөний наран доогуур холдон одох Дашнямын хойноос харан хоцров. Нэгийгээ явахад үдэж нөгөөгийнхөө ирэхийг хвлээж ийм л цомхон бөгөөд найртай гэр бүлийнхэн сар жилийг өнгөрүүлсээр...

Дашням өртөөний замаар орж өглөөний сэрүүнд цогиулах зуур энэ өдөр хаана хэдэн айлаар орж, хэнтэй юу гэж ярих, хэнийг аргадах, хэнд тушаах хэнтэй хэрэлдэхээ хүртэл бодож явлаа. Нэг баг болох жаран хэдэн өрх айлын дунд явж улсын алба залгуулна гэдэг амар ажил биш. Дайн эхлээд гурван жилийн нүүр үзэж байгаа энэ намар ажил амьдрал улам хүнд бэрх болж байлаа. Санаа дагаад ч тэр үү, уг нь ургац гарцаар муугүй баймаар атал уул гал нэг л зэвхий даагаад байх шиг. Дашням гучин есөн онд Халх голын дайны эхээр шархдан цэргийн эмнэлэгт хэдэн сар хэвтсэний дараа нутагтаа буцаж ирээд багийн даргын албанд томилогдсон билээ. Албан татвар, мах ноосны ноогдол, агт морь бэлтгэх, жин хөсөг, өртөө унаа залгуулах аль бүхэнд фронтын галын шугаманд яваа цэрэгтэй ав адилхан.

Өмнө нь ухаа тал дэрлэж хязгааргүй мэт зурайх өртөө зам. Зам гудас намрын таанын сөл тасраагүй газрын судаг нугачаанд хонь мал бэлчинэ. Хамгийн алсын айлаас эхлэх гэж шийдсэн хонио ингээд л өөрийн болоод мориныхоо хөлийг сарвайтал цогиулаад л байхаас биш яах вэ. Энэ тал хөндийг хөндлөн гулд хичнээн ч цогиулав даа, хөрстөд төрсөн хүний үр. Өмнөөс нь хоёр морьтой хүн айсуй. Ямар нэг цэргийн хүн улаач хоёр бололтой. Дашням «Аймгийн цэргийн хэлтсээс яваа төлөөлөгч биз. Агт нэмж авах уу, аль түр цэрэг татлага уу» гэж бодон цогиулсаар ойртоход нөгөө цэргийн хүний өмссөн хувцас нэг л ер бусын аж. Генералынх шиг улаан хөх алаг юм харагдана. Дашням энэ чинь юу билээ гэснээ хүү минь байна. Монхоодой минь байна! гэж дотроо дуу алдан мориныхоо амыг татав. Цэргийн даргын сургуулийн хүүхдүүд генералынх шиг сайхан ёслолын хувцастай гэж хүүгийнхээ бичсэнийг гэнэт саналаа. Үнэхээр Монхор буюу өхөөрдөж Монхоодой гэгдэх том хүү нь аавыгаа хэдийн таниад гэрээ санасан хүүхдийн ёсоор гэрэвшингүй инээмсэглэсээр мориноосоо буув. Дашням буун харайж,

-Ээж нь зөнгөөрөө мэдсэн юм. Тэгнэ ээ, миний хүү ёстой генерал аа. Үгүй ер, чи чинь ааваасаа өндөр болчихоо юу даа гэсээр духан дээр нь үнсэж,

-- Үгүй ерөө, бас болоогүй тавьдаг өмдтэй. Дөрөөний суранд шилбээ тас холгоо биз дээ. Ээж нь хүү өнөөдөр ирнэ. Бүү яв гээд байсан. Тэгнээ гэж баяр хөөр болов.

Улаачтай гурвуулаа замын хажууд тухлан суулаа. Хүү нь хэд хоногийн чөлөөгөөр шагнуулж гэртээ харих тухай сургуулиас нь захидал авснаас хойш хичнээн хвлээж

байгааг аав нь ярьж, хvv нь тампууны ам ёроол хоёрт энэ тэрхэн юмаа хийгээд сураар шахан боосон богцорхуу юмаа эмээлээсээ авч задлан ихэд vнгэгдсэн хоёр хайрцаг хөх пvvшиг гаргаж тамхилав. Дашням ховорхон бэлэг авсан мэт баярлан, -- Үгvй ерөө, vгvй ерөө л гэнэ.

--Баярлахгvй ч яах билээ. Хvvгээ цэргийн дарга гоё гэж санаа шулуудсан нь ёсоор болж байна. Эрдэм номдоо сайн гэж чөлөөгөөр шагнуулаад ирж байдаг. Арван тавхан настай гэлээ ч эр өсөж эсгий сунажээ. Бахархал биш vv! Тэмцэлгvйгээр амьдрал байхгvй гэж шvv гэж итгэдэгтээ, бас дайн дажны цагт эр хvн цэрэгт явсан дээр гэж бодоод хvvгээ балчир гэж халшираагvй юм. Хvv нь ганцхан жилийн дотор төрх байдлаараа балчир гэхийн аргагvй болчихсон нь цэргийн хатуужил амссаных биз. Дашням хvvтэйгээ харьдаг юм билvv гэж тээнэгэлзсэнээ нэгэнт зорьж гарсных, хоёр гурван айлаар ч, гэсэн ороод буцъя гэж салан одлоо. Тийнхvv өртөө замаас гарч газар товчлон цогцуулахдаа хvv улаач хоёрын хойноос эргэн эргэн харж дотроо нэг л гэгээ татаад байлаа,

Дашнямынхан аз хийморьтой яваа нь энэ! Ажил хэргээ ч бvтээнэ дээ хөө гэж дотроо урамтайхан туж цогцуулсаар vд хэвийсэн хойно Шар аарагт гэдэг хадтай толгодын завсар өртөө Жасрайгийнд ирэв. Жасрай хэзээнээсээ олноос дайжиж ганц гэрээрээ явдаг айл. Зун нь уулын хяр зоогоор намар өвөл аараг хадны завсар зэлvvд буйд нутаг шилнэ. Таван азарга хонгор алаг адуутай. Хоёр том хvv нь өртөө ацаглаж, ардаг тарган морь сэлгvvлэн суугаа унтаж, босоо хооллож явдаг. Хоёр намбагар охин нь эрд гаралгvй гэртээ хvvхэд цувуулан гvv саахаас өөр ажилгvй байдаг. Ер хачин айл, Дашням Жасрайгийнд ирье л гэж иржээ.

Жаран алд зэлтэй боловч хvн бvv бууг гэсэн шиг морины уяа ч алга. Зунжин намаржин сумын өртөө рvv айргаа зөөж худалдахаас биш нутгийн олон бууж мордож, ууж идэг гэсэн санаа ер байхгvй нь илт. Дашнямыг буугаад морио тушиж байхад Жасрай гэрээсээ гарч ирээд алцайн гараа алдлан байж суниав. Гэдэс нь бvсээ даран унжиж махлаг өргөн нvvр нь улаан хvрэнтэн тос нэвчиж их сvр бараатай. Хэд сайн суниагаад хvзvvгээ шилгээн хvрд хvрд хэхрvvлэв. «Таанын айраг гvзээлээд суниаж байна уу чи. Ганцаараа идсэн гахай таргалдаггvй» гэж Дашням дур гутсаар хvрч ирээд,

- Шар айргийг эзлэн төрсөн, намрын айргийг уунхан жаргасан Жасрай хаан та амар мэнд морилж байна уу? гэхэд Жасрай Дашнямыг маанагдуу янзын бvvдгэр нvдээр зэвvvн харах мөртлөө уруулаа дарвайлган инээж,

--Ядуу ардын бор гэрийг олж ирсэн төрийн их «сайд» та тавтай морилно уу гэж хэдэнтээ мэхийж бас «Бурхан минь!» гэх янзтай наминчлан мөчөөгөө өгсөнгvй. Гэрт ороход Жасрайн, ухаан дутуувтар залуу эхнэр арай л нvцгэн байгаагvй байлтай, тэрлэгээ яаран өмсөж хоймртоо ширдэг дэвсэж өгөв. Баруун хатавчин дахь том хар хөхvvрт таанын айраг шуугиж байна. Хоймрын авдар гvнгэрваа доторх гуулин бурхад хvртэл цөм ис тоосонд дарагджээ. Зvvн талын эрэгнэг тавиур дээр буртагтсан хөнөг, хувин сав хөглөрчээ. Жасрайн эхнэр гэж улаа бутарсан амьтан Дашням даргаас хvvхэд адил бишvvрхэн хулмалзан байж том хултай айраг барив. Дашням нэлээд цангасан тул намрын сэнгэнэсэн айраг нэг амьсгаагаар залгилаад,

-- Мөн ч сайхан айраг байна даа. Жасрай чи энэ жил сум, өртөөнд айраг худалдаж хөөрхөн олз олоо биз дээ гэж шууд vг өдөхөд,

-- Айрагнаас албан татвар авдаг болоогvй биз даргаа! гэж Жасрай vрчлээт нарийхан магнай руугаа тvрж унжсан тас хар vсээ шудран илбээд толгойгоо сэжлэн өрвөсхийв.

Дашням тvvнийг дагах мэт буурал орсон халимагаа илтэл дагзан дээрх гvнзгий сорви хуруунд нь тороотохлоо. «Муу нохой чиний хийсэн ажил. Би долоон голтой тулдаа л амь гарсан. Юу хийчихээд сохор даага ч өгөхгvй гэж бодож суугаа вий чи» гэж

Дашням уурсан царай нь өөрийн эрхгvй улсхийв,

Хорин есөн онд Жасрайн эцэг Бадам тайжийн таван хvvгээс гэртээ vлдсэн нь Жасрай байжээ. Хамгийн эрх Банди, хамгийн танхай. Яг намар өдийд Бадам тайжийнханы хиадийн жасаанд нуусан эд агуурсыг нь илрvvлэн дансалж аваад vдшийн бvрийгээр харьж явтал Хар эрэг гэдэг хавцалд гурван морьтон гэнэт бvслэн авч тархийг нь хага цохиод арилсан билээ. Аз болж замд явсан аянчид Дашнямыг олж аваагvй бол vxэх байсан, Тэр гурван зандалч чухам хэн байсныг мэдээгvй боловч Жасрайгаас зайлаагvй нь лав. «Тэгэхэд гvйцээх минь яалаа гэж бодож суугаа бий вий» гэж

Дашням бодоод,

-- За Жасрай минь, Чи миний vгийг дагах эсэхээ өөрөө мэдээрэй. Дайны цаг энээ тэрээ гэж олон юм нуршаад яах вэ. Нялуунаас шулуун нь дээр. Чи гурван хоногийн дараа арван сайн агт аваачиж сумын төвд малийндуул. Өртөө улаа залгуулдаг энээ тэрээ гэсээр байгаад энэ хvрлээ. Одоо олон таван vггvй...

-- Тэгвэл өртөөнөөс намайг чөлөөлөөд аль. Хэн чинь унаа залгуулахыг vзье.

-- Yгvи ерөө! Чи хэдэн адуутайдаа тvрээ барьж, аван бусдыг хожиж байгаагаас биш vнэхээр улсын алба залгуульа гэж бодсон юм гэж vv? Гайгvй ч байна даа. Би чамайг мэднээ. Чи энэ улсын ард юм бол захиргаанд орж бай!

-- Дашням дарга аа, та тогтож хайрла. Захирагдахгvй гэсэн хvн энд алга. «Далайсан газар чинь далд орж, далласан газар чинь ил гарч...» өдий хvрлээ. Азаргаар адуугий минь туугаад явсан ч таны дур... таны л дур... Тогтож хайрлагтун дарга аа! гэж Жасрай орныхоо өмнө өвдөг нугалан хоёр гараар элгээ тэвэрч духаа дэвсгэрт хvртэл тонгойв.

-- Энэ чинь яаж байнаа! гээд эхнэр нь хи-хи инээв. Дашням босон харайгаад өшиглөж орхимоор санагдавч

-- За чи бvv золигтоод бай! Азаргаар адуу аваачина уу, арван адуу аваачина уу, өөрөө мэдээрэй гээд гарч одов. Мориндоо мордож байхад гэрт эхнэр нөхөр хоёр бvдvvн нарийн дуугаар элэг хатан хөхрөлдөж байлаа. Жаахан яваад эргэж харсан чинь Жасрайн эхнэр хойноос нь ус өргөж байна. «Yгvй ерөө, Хар ус цацаж байна. Дашням газар цөмөрч арилаг! Yхэж хvvр болоод хон хэрээ нvдийг нь тоншиг! гэж хараал хийж байгаа вий чи. Долоон голтой доо анжгай чинь» гэж уурсан мориндоо ташуур өглөө.

Хvний санаанаас насан туршаа гарахгvй юм гэж бий. Жасрайн тэнэг эхнэр хар ус цацаж хараал хийх ч яамай хэвтэнэ. Жасрайханд тархиа хага цохиулсны дараа жил хамтрал байгуулагдахад дарга болсон сон. Жил илvv тархигvй бужигнацгааж байгаад баахан мал хөрөнгө vрэн таран хийсний эцэст хамтрал тарж Дашням зvvний нугалаатан болсон. Хорин дөрвөн онд хорин хэдхэн насандаа намын гишvvнд элсэж хувьсгалын хэрэгт байдгаараа зvтгэж явсан хvн намаас хөөгдлөө. Тэгэхэд энэ Жасрайн амыг нь асууж билээ. Энэ насанд мартагдах юм биш. Тэр золгvй өдөр хамтралын суурины уяан дээр зориуд юм шиг тааралдаад,

-- Идэж залгисан чинь хоолойд чинь тээглэж дээ улаан хувьсгалч минь. Наминчлаад өршөөдөггvй намаасаа туугдаж цагаан болох чинь энэ дээ гэж билээ. Хязгааргvй хорсол гомдолд автагдан хамхуул хийссэн хаврын талд ганцаар уйлж явсан сан.

Тvvнийгээ санаад одоо цамц дээгvvрээ мөрөвчилж сугандаа зvvсэн намын батлахыг

өөрийн эрхгүй тэмтэрч үзээд «Долоон голтой, улаан , батлахтай эр дээ, анжгай чинь» гэж мориныхоо» хар хурдаар зам таамаг давхилаа.

Оройхон багын найз агсан Дэмбэрэлийн бэлэвсэн гэргий Бадамгаравынд ирэв.

Бадамгарав өөрийн ээж, хэдэн өнчин хvvхэд, хадам аав ээжтэйгээ хоёр гэртээ сууна.

Овоо хэдэн хонь, цөөн тэмээтэй Дашням Дэмбэрэл хоёр Халх голын дайны өмнө цэрэгт хамт мордсон юм. Гэтэл Дэмбэрэл дайны өмнө байшинтийн цэргийн хороонд байж байгаад гэнэт хvндээр өвчилж нас барсан билээ. Бадамгарав Дашнямынд ирэх бүрд баярлана. Одоо ч бараг бараагаар нь таньсан бололтой. Гэртээ орон гаран гvйж хvvхдvvдээ цэвэр хувцаслаж өөрөө үс гэзгээ янзалчихаад угтлаа. Хөөрхөн царай, хөнгөн аашаараа нутагтаа цууд гарч баахан харцуулын тархийг эргvvлж явсны дотор Дашням өртөөд өнгөрсөн билээ. Харин талийгаачтайгаа суусны дараа гайгvй тохитой хvvхэн болсон юм. Тийнхvv одоо хайр сэтгэлийнхээ дурсгалыг огооролгvй журамт гэргийн ёсыг сахисаар явна. Хичнээн хугацаатайг хэн мэдэх билээ.

Хvvхдvvд Дашням ах ирлээ гэж баярлалдав. Бадамгарав Дашнямыг аль болохоор тухлуулахыг хичээн хонь төхөөрч аль, энэ жил сургуульд орох хvvд үсэг зааж аль,энээ тэрээ гэв. Дашням тvvнийг өрөвдөж аль болохоор тус хvргэхийг хичээдэг билээ. Бадамгарав ер нь сvрхий хvvхэн. Элдэв ажлаас хойш сууна гэж байхгvй Жасрайтай зvйрлэшгvй ёстой л ухамсартай ард аа. Хөдлөх гишгэх нь цовоо бөгөөд намбатай, ааш зан наалинхай нь хэт илэрхий бусаар гоо сайхнаа vзvvлж сурсан бvсгvй хvний нарийн эрдэм гэлтэй. Дашням ч vvнийг хэзээнээс мэднэ.

Хонь төхөөрvvлж мах чанав. Шимийн архи халааж, хөгшдийг авчран бяцхан найр шиг л юм боллоо. Бадамгарав том vндсэн тагшаар мэлтэлзсэн архи бариад

-- Уржигдархан нэрсэн охь. Таны ирэхийг мэдсэн юм шиг гээд жуумалзав.

-- Дайны газар юу болж байдаг бол доо. Би фронтод бэлэг болгох гэж хэдэн нэхий элдээд байгаа.

-- Улаан арми эзлэгдсэн нутгаа чөлөөлж давшсаар л байгаа гэнэ. Бэлэг бэлддэг чинь их сайн байна. Шар айрагт Жасрайнхаар ороод ирлээ. Хэдэн морь малийндуул гэсэн чинь нарийндаа хатаж сууна.

-- Пийдаал зангаа тавиагvй юм чинь дээ.

-- Танайх намаржаанд хаа буух вэ?

-- Танайхтай ойролцоо буувал ядахдаа юм сонсож байхсан даа.

Дарга минь тулах тvших эр хvнгvй vнэндээ хэцvv юм байна шvv. Том хvv арван гуравтай боллоо. Жингийн ногдол гарлаа гэсэн.Томцуулыг дагуулаад жинд явуулна байгаа.

-- Танай ногдлыг хассан ч болно доо.

-- Хэл ам гарна биз дээ. Найзынхаа хvvхнийг бодоод энээ тэрээ гэж...

-- Танайх ч нас барсан цэргийн ар гэр шvv дээ. Бадамгарав доошоо харж НЭГ хэсэг дуугvй сууснаа,

-- Жаахан хажуулж ядаргаагаа гаргахгvй юв. Наадах архинаасаа уу л даа гээд гарч одов. Хөгшид хvvхэд харьж хvvхдvvд хонь малдаа гарав.

-- Тэнгэр бүрхэж байна. Бороо орно байхаа гэсээр Бадамгарав яагаад ч юм жаахан балмагдсан янзтай орж ирэв.

- Намрын сvvлчийн бороо биз ээ.

-- Дашням аа хэвтэж амраач дээ. Хvvхдvvд хонь малаа хашаад аавынд унтана биз гээд Бадамгарав тагшанд архи дvvргэн,

-- Би чамайг хэзээ ирэх бол гэж хвлээж суудаг шvv гэж шулуухан хэлэв. Дэжээгийнхээ эрхэлж байсан, замд хvvтэйгээ уулзсан нь Дашнямын сэтгэлд гялсхийн оров. Хэрэг бишдэх нь... Бадамгаравын сайхан алаг нvд хvслэнтэйгээр маналзаад, зузаан цэвэр уруул нь чичирсхийгээд нэг л жигтэйхэн. Дашням тагштай архиа яаран хөнтөрч орхиод бvсээ чангалан малгайгаа өмсөж,

-- Бадамгарав аа би явалгvй болохгvй. Өглөө Монхоодонтойгоо замд уулзсан. Хэдэн хоногийн чөлөөгөөр шагнуулаад ирж гэнэ. Явалгvй болохгvй гэхэд Бадамгарав нэг хэсэг доошоо харж сууснаа шvvрс алдаад,

-- Яв даа яв. Намайг өрөвдөөд энэ тэр ажил, ногдлоос чөлөөлөх хэрэггvй. Бvсгvй хvнийг vнэхээр өрөвдөнө гэдэг өөр байлгvй. Би чамайг хvйтэн бороонд цохиулчих вий гээд л...

Дашням юу ч хэлж чадалгvй бушуухан гарч гэрийн зvг ум хумгvй давхилаа. Үдшийн цагаан гэгээ тасрах vеэр бороо асгарав. Намрын бороо гэхэд ер бусын бороо. Дуу цахилгаан vгvйгээс биш яг зуны аадар шиг ширvvн, тэгсэн мөртөө мөс шиг хvйтэн. Дашнямын хөвөнтэй дээл дорхноо нэвтрэв. Салхи исгэрч, нарийхан усан шилбvvрээр тас гуядахад морь ширвэгдэн хөндсөнө. Анхандаа зvгээр нэг ширвэгдэж байна гэсэн чинь сvvлдээ бvр зогсох тийшээ хандлаа. Дашням хайлгин цагийн мориор өглөөнөөс хойш туж давхиснаа гэнэт саналаа. Жасрайд уурлаж, Бадамгараваас зугтааж ч гэх юм уу хичнээн давхив. Морь яг зогсчихвол яах билээ. Осгож ч мэдэх бороо байна гэж бодож явтал өмнө нь ямар нэг уул хад сvvхийн харагдав. Бараатын балгас мөн. Хадтай уулын энгэрт барьсан эртний хотын vлдэгдэл энэ улаан балгас л аминд орох болов. Балгас гар сунгахад хvрмээр мэт боловч морь нь мод болжээ. Гэнэт орсон бороо гэнэт зогсовч намар цагт ховорхон тохиолдох хvчит хар салхи мориноос хуу татах шахаж байлаа. Дашням голоо хvртэл хөрч дааран, цуцсан морио давирч ташуурдсаар арай чvv балгас хvрлээ. Гол хэрмийн vд тушаа очтол тэртээ буланд нь гал улалзах шиг болов. «Юу вэ энэ чинь!» гэж сэжиг төрөн мориноос буун ойртож очвол хэрмийн салхи борооноос нөмөртэй булан эзэнтэй болчихжээ. Эхлээд «Над шиг л нэг амьтан...» гээд хартал хэрмийн буланд хэдэн адуу холбоостой наана нь нэг эр гал tvлчихсэн сууж байв.

Сайн ажиглавал хэдэн морьд мөнөөх Жасрайн сvргийн адуу яах аргагvй мөн. Хонгор алаг зvсмийн арваад сайхан морь ажээ. Арван морь малийндуул гэж өглөөхөн хэлж байсан нь гэнэт санагдав. «Муу новш адууныхаа дээдийг нутаг алгасан хөөлгөж байна уу, эсвэл хулгайчийн гарт оров уу? Алахаас буцахгvй хvнтэй учрах вий гэж гvйцэд бодож амжилгvй нэг мэдэхнээ мань хvн галын гэрэлд орчихсон зогсож байлаа. Морины хулгайч даврин босож хэрмийн баганын цаанаас буугаа шvvрэн авахад Дашням шулуухан хvрч очоод,

-- За чи зvгээр бай! Наана чинь хvн осгож vxэх гэж явахад гэв. Хулгайч гайхаж tvдгэлзэх янзтай

-- Хэн ч vгvй осгох гээд... гэв. Дашням дулаацах юм уу гэж бодсоноо бvх юмыг нэгмөсөн шийдэхгvй бол хэрэг бишдэнэ гэж ямар нэг далд зөнгөөр мэдрэн

-- За чи хө галтай юм байна. Юундаа ажрах вэ. Анжгай нь хэдэн адсагаа аваад явлаа! гэж ер хэнэггvй өгvvлээд морь руу алхахдаа ар нуруу хvйт оргивч эргэж буцах цаг өнгөрчээ. Тийнхvv мань эр эмээлтэй моринд тайван гэгч мордоод Жасрайн морьдыг хөтлөн галын гэрэлд улалзан сvvмэлзэх хэрмийн хаалга тийш хөдлөв.

-- Хөөе чи намайг явгалах гээ юу гэж хойноос нь минь өнөөх эр дуу алдахад

-- Яалаа гэж эр хvн байна даа. Энvvхэнд эмээлтэй хазаартай морь бий гээд исгэрэн

байж өргүүлэв.

Намрын хвйтэн бороонд нэвт цохиулсан бие нь харин ч гэнэт халуу бвлээн оргин дулаацах шиг боллоо.

ТӨМӨР ЧУЛУУ ХОЁР

I

Төмөр зүүдлэх болих хоёрын хооронд нэг хэсэг хөрвөөж хэвтлээ. Хэт ядрахаараа ийнхүү нойр муудаж зүүдлэх болих хоёрын хооронд шөнийг өнгөрүүлдэг болсоор уджээ. Гэвч ядарч зүдэрснээ хүмүүст мэдэгдэхгүйгээр барахгүй ямар ч бэрхшээл тулгарлаа гэсэн бие ухаанаа хатамжлан давах гэж тэмцсээр хүн харахад наад зах нь залуу сайхан хэвээрээ явна. Хоёрхон жилийн өмнөх тэр гайтай намар хайрт хүн нь энэ их хөвчийн царманаас хальж одсоноос хойш санаа сэтгэл дэн дун явах өдөр бишгүй л тохиолдсон.

Гэвч бүсгүй хүн хийж болдоггүй гэсэн энэ хүнд хүчир ажлыг эрэгтэйчүүдээс дутуугүй хийж «Төмөр бол ёстой нэрэндээ таарсан төмөр шиг хүүхэн» гэж хэлүүлж явах л жаргал болж. Одоо мөн тэр ёсоороо уул хөвчийн гүнд, МАЗ-ынхаа кабины суудлын арын дүүжин орон дээр зүүдлэх болих хоёрын хооронд хөрвөөж хэвтэнэ. Өчигдөр Дугар, Баасан, Батсуурь дөрвүүл Могойтын даваа өөд шөнө болтол мацаад гарч чадсангүй. Нойтон цас лавсан орж энхэл донхол, лаг шавар ихтэй модны зам нэвтрэхүйеэ бэрх болсон учир мань хэд МАЗ-уудаа бөөр бөөрөөр нь шахаж тавиад унтахаар хэвтэцгээсэн юм. Унтахын өмнө Төмөрийн тэргэнд дөрвүүл шахцалдан сууж авч явсан юмнаасаа идэцгээн, ямар ч нөхцөлд тух алдах дургүй Батсуурийн гаргасан нэг лонх архийг хувааж зуур талийгаач нөхрийнх нь тухай дурсан ярьснаас болоод Төмөр шөнөжин унтаж чадахгүйгээ мэдсэн юм. Тэр ёсоор боллоо.

Нөхрийнхөө тухай дурсах тусам л яаж ч болохгүй бөөн харуусал зүрхийг шимшрүүлэн зовооно. Шахаж тавьсан тэргэнүүдэд хурхиралдагч залуус бас модны нэг бригадынхан бөгөөд хэсгийн ахлагч болох Төмөрийн захиргаанд орсноо хоргүй инээд наадам болгохоос бус харин ч эр улс байж эмэгтэй хүний урьдаас урвалзах муухай гэсэндээ ч юм уу их л дуулгавартайгаар гарын дор явцгаана. Талийгаач нөхөр нь бусдын хойно орохгүй гэж үхэн зүтгэдэг байсныг гэрээслэл болгож өөрийн ч бусдыг ч хайргүй шахаж, явах нь зөв, амьдралын утга учир ерөөс тийм гэж бодно. Амьдрал бол өөрийнх нь хувьд нэг хагас нь харуусал дуртгал, нөгөө хагас нь эцэс төгсгөлгүй ажлын өдрүүд болон дүрслэгдэнэ. Өөрт нь ноогдсон хувь заяа энэ л юм. Цас анир чимээгүй ордог гэсэн чинь тийм биш ажээ. Малгайлан орох цасны том том ширхэг машины хамар, бүхээг дээр сэв сэвхийн буугаад гүйцэд хөрж амжаагүй моторын амьсгалд хайлан гулсаж хагд өвсөн дээр сар сархийн унана. Навч шилмүүсээ гүйцэд гөвөөгүй мод, гишүү мөчир дээр нойтон цас даган дагасаар даагдахаа болиод тийнхүү ачаа нь хэт хүндэрсэн турь муутай мөчир энд тэнд чад пад хийн хуга үсэрч гүн их хөвч тайгыг цочооно. Жаахан юм балгаад бөх гэгч нь унтсан гурван залуу жолооч хурхирч, хэн нэг нь зүүдэндээ дэмий балай юм үглэн гиншигнэхийн хажуугаар ойн гүнээс ямар нэг амьтан гэтэж мяраасаар ирээд

машиных нь хаалганы цаана уухилж ч байх шиг. Соляркийн үнэр ханхалсан энэ том хар машинуудад дөхөж ирэх зоригтой араатан амьтан байхгүй нь мэдээж гэвч нөхрөөсөө хойш арай хэтэрхий соргог цочимтгой болсноос тэр биз. Төмөр тийнхүү зүүдлэх болих хоёрын хооронд нэг хэсэг хөрвөөж нойр бүрмөсөн хулжиж ой тайгын шөнийн чимээг чагнаархан бодол болж хэвтлээ.

«Энэ гурав буу тавьсан ч сэрэхгүйгээр хурхирч байна даа. Би эдэнтэй учиргүй дассан мөртөө яагаад ч юм эр улс гэж ердөө сонирхохгүй юм. Дандаа л Чулуун! дурсаж ярьдаг болоод тэр биз. Гэтэл эд нар намайг хааяахан оролдох санаатай байдаг. Дугар бол эхнэрээсээ өөр амьтныг харах сөгөөгүй амьтан. Батсуурь насаар Чулуунаас дүү гэхэд арай хэтэрхий хэрсүү, алхам бүрээ хэмжиж тооцсон хүн дээ. Баасан дэмий шалиг зантай. Жаахан ам халамцахаараа л Төмөрөө минь ухаантай мөртөө хөөрхөн хүүхэн гээд хошуу цорвойлгоно шүү. Хөөрхөн хүүхнүүд тэнэг байдаг гэж боддог нь тэр. Чулуун минь эдэнтэй зүйрлэшгүй эр байж дээ. Хайр гэдэг хүнийг өөгүй сайхан юм шиг харагдуулдаг ч биз. Ёстой өөгүй сайхан хүнээ алдсан. Дахиад надтай тийм хүн таарахгүй. Тэгэхээр яах вэ? Насаараа ганцаараа явалтай биш. Хорин хэдхэн насандаа бэлэвсрэхийн зовлонг үзнэ гэж мэдсэн ерөөс хэнд ч царай өгөхгүй байсан. Гэтэл тэр намар Чулуун намайг энэ их уул хөвч рүү авч явах тавилантай байсан юм шиг, хэрвээ амьдралд минь тэр явдал тохиолдохгүй бол бүсгүй хүн болж төрсний учир утга ч байхгүй шиг бодож явжээ. Хувь заяа гэдэг л тэр биз. Гэтэл хувь заяагаар олдсон жаргал минь гуравхан жилийн хугацаатай байж. Хорин хэдхэн насанд минь бэлэвсрэхийн зовлонг амсуулах гэж тэр гуравхан жил надад олдсон. Гуравхан жил шүү даанч. Чулуун минь ховор хүн байж эгээд ганц би биш танил найз нар нь цөм дурсаж харамсаж явна. Ганц би түүнийг алдсан биш, нөхөд нь бас алдсан. Гэхдээ гол зовлонтой, бас гол гэмтэн нь ганцхан би өөрөө. Хэрвээ би түүнийгээ ажилд хэт улайрахаас жаахан ч гэсэн хойш татаж явсан бол аюул осол зайлах байсан биз. Бид хоёр амьдралд хэт шунаг байж. Айлын зэрэгтэй айл больё, олны дунд нэртэй нүүртэй явъя гээд юу нь буруу байх вэ. Гэсэн ч миний шунаг бас хэтэрсэн. Хэнээс ч дутуугүй өөдтэй өнгөтэй айл болох гэж ёстой бие хайргүй явсан. Хүн хөдөлмөрийнхөө хишиг буянгаар л аж төрдгөөс хойш бид юугаараа ч бусдын дор орохгүй гэдэг үзлээрээ бид хоёр яг нийлсэн. Тэгээд Л хүнээс илүү их цалин мөнгө авах ёстой, уралдаанд заавал түрүүлэх ёстой... Чулууныхаа тэр занг би дэвэргээд л байсан. Энэ миний буруу байж уу? Сурагч оюутан байхдаа үдэшлэгт өмсөх гоёлын хувцасгүйдээ гутарч яваагүй би эд юманд шунасан хэрэг үү? Үгүй шүү дээ. Хэрвээ ерийн нэг шуналт эм байсан БОЛ жирийн нэг жолооч биш дээгүүр хүнийг олоод суучихаж чадах л байсан. Намайг оролддог эрчүүд мундсан биш. Гэтэл бид хоёрын хайр дэндээд амьдралд тийм шунаг хомхой болсон хэрэг үү? Сайн сайхан амьдрах хүслэнгээс өөр юу байлаа. Харин миний ухаан дутсан байж болно. Хайр дутаагүй ухаан дутсан байж болно. Жишээ нь энэ Баасан хөөрхөн мөртөө ухаантай хүүхэн гэж надад наалдаад байдаг нь хүмүүс намайг далдуур муу хэлдгээс гарсан ёж үг ч юм уу, хэн мэдлээ. Тостой жолоочийн биш сайдын авгай шиг явах санаатай гэж хүүхнүүд хэлдэг байсан. Тэхэд нь Чулуун бүр ч шар нь хөдөлж тэгвэл би чамайг бүр хааны хатан шиг гоёод тавьчихна гэдэг сэн. Түүнд нь би баярлахаас өөр яах ёстой байж вэ? Зөвхөн намайг гоёж гоодох их мөнгөний төлөө явж байна гэж хэн маань ч бодоогүй. Заримдаа ядарч зүдэрлээ ч гэсэн хийх ёстой ажлаа хийгээд авах ёстой цалингаа авч байна гэж л боддог байсан. Гэсэн ч миний ухаан бас дутсан. Тэр гайтай өдөр Чулууныг явуулахгүй байж чадах байснаа

тэгээгүй. Гурван хоног туж нойргүй явсан хүнийг аюул осолд орчихож мэднэ гэж би даанч зүүдлээгүй. Дахиад хоёрхон рейс хийвэл сарын эцсийн «поохуу» уралдаанд түрүүлж үйлдвэрийн даргын амласан мянган төгрөг авна гэхээс би ч гэсэн адилхан аазгай хөдлөөд байсан. Поохуунд ямар анх удаа явсан биш. Бартаа багатай газар тэргээ надад өгдөг болсонд нь хүүхэд шиг баярладаг болоод тэр өдөр авч явна гэхээр нь баярлаад л явсан. Чулууныхаа өнгөрөхийг нүдээр үзэх үйлтэй болоод тэр биз. Хорин хэдхэн насандаа тэр сайхан хүнээ алдаж бэлэвсрэх би ямар азгүй амьтан байж вэ! Чулуун минь амьд явсан ч болоосой. Тэгвэл би юу гэж энэ их уул хөвчийн хярд ганцаараа дагжиж хэвтэх билээ. Би ганцаардаад л дагжиж чичирч байна. Түүнээс биш гадаа зөөлөн цас орж дулаан байна. Би ганцаараа...

-- Чи ганцаараа биш ээ. Төмөрөө минь чи ганцаараа биш шүү дээ! Энэ үгийг хэн нэг хүн шивнэх шиг болов.

Тэгэхдээ хаанаас хэн тэгж шивнэх нь мэдэгдэхгүй мөртөө яг чихэн дээр нь юм шиг тодхон сонсогдов. Намрын энэ дулаан цаснаар байтугай өвлийн тасхийм хүйтэнд даарамгүй дулаан хэвтэж байх мөртөө яагаа ч юм чихүүдэс хүрч байснаа энэ хий шивнээг сонсоод хамаг бие нь арзасхийн, дал нуруу, мээмний нь хоорондуур хүйтэн хөлс дааварлах шиг. Тэрэгнийх нь шилний цаана ямар нэг амьтан юм уу, хүн байх шиг санагдав. Чулуун минь үхээгүй одоо болтол уул хадаар төөрч тэнэж яваад ирчихсэн юм биш байгаа даа» гэж солиотой юм бодсон ч түүндээ автагдан айн цочихын эрхээр зүрх нь булгилан, чамархайны нь судас хангинтал лугшив. Тэгтэл ч модны гишүү мөчир цасаа даалгүй хааяа тасхийн хугарч, тэрэгнийх нь радиаторын ус хоржигнохоос өөр аниргүй байсан ой тайга тэр чигээрээ уухилан шивгэнэж, тэрэгний нь шилэнд тулж ирсэн ямар нэг амьтан юм уу хүн санаа алдаж, хэл амаа шилэмдэж долоож гарах нь тэр,

-- Чулуун минь би яанаа!

Энэ үгийг хэлэхдээ ам нээж хэлсэн аль дотроо хэлсэн яасныгаа мэдсэнгүй.

-- Чи одоо жаргаж явнаа. Чи ганцаараа биш. Одоо ч гэсэн гурван сайн хар хүү чамайг сахиад хэвтэж байна. Эд нар чамд сайн. Хүмүүс чамд сайн. Өөр юу хэрэгтэй юм бэ? Намайгаа мартаж чадахгүй ч гэсэн чи баярлаж жаргаж явах ёстой. Бид хоёрын дундаас төрсөн үр, яс махны минь тасархай байна, тийм болохоор чи яаж ганцаардах билээ! Чамайг одоо хэн ч хааж боохгүй. Чи сайхан хэвээрээ. Чи хэзээ ч сайхан хэвээрээ хүмсүүсийн сэтгэлийг булааж явна! Ийнхүү хэн нэгний догдлон шивнэх үгс өөрийнх нь ч юм шиг, бусдынх ч юм шиг. Зүүдэлж байна уу гэтэл сэрүүн байх шиг. Хэрвээ унтаж байсан бол мээмний нь хоорондуур урсах хүйтэн хөлсийг мэдрэхгүй сэн. Чулуун мээмийг минь охин хүүхдийнх шиг гэдэгсэн гэж энэ хооронд бас бодов. Гэтэл шилний цаана үнэхээр ямар нэг хүн байх бөгөөд ийнхүү зүүдлэх болихын хооронд хэвтэхэд нь гэтсээр хүрч ирсэн бололтой. Тэр хүн Чулуун байж таарахгүй нь мэдээж гэвч...

-- Чи тэгээд хэн юм бэ? Чи зүгээр миний сэтгэлийг үймүүлэх гэж ирсэн бол зайлаад өгөөч!

-- Сэтгэл үймрэхгүй байж чи чадахгүй л дээ. Чулууныг мартаагүй цагт яасан ч чадахгүй! Гэхдээ чи түүнийг мартах хэрэггүй. Насан турш түүнийгээ санаж явахад чамд саад болохгүй. Чамайг ухаантай мөртөө сайхан хүүхэн гэж үнэн хэлж байгаа юм шүү. Чамд атаа санаж муу хэлэх хүн одоо байхгүй. Чамд бас буруу байхгүй. Хумсын чинээхэн ч буруу байхгүй шүү. Хүмүүс чиний хүслийг боож чадалгүй энэ хүнд хар машины жолооч болгосон. Яаманд хүртэл яриа маргаан болж байж тийм шийд

гаргасан шүү дээ. Тэгээд чи хамт олныхоо хайр хүндэтгэлийг татаж явна. Чамд хайртай хүн олон. Тэгэхээр чи ганцаардахгүй. Чи одоо залуу сайхан хэвээрээ явна. Чамайг харж шохоорхдог хүмүүс олон байна. Чи нэр цууд гарах гэж мэтгэх хэрэггүй. Хол ойрын олон хүн чамайг таних болсон. Хайрт ханийнхаа дурсгалыг бодож залуу сайхан бүсгүй модны машины жолооч болсныг хүмүүс баатарлаг явдал шиг санадаг. Чи тэгэхээр ганцаараа хүн биш. Ганцхан чи эр нөхөргүй гундаж гандаснаас болоод чичирч дагжиж хэвтэнэ. Эрийн хүслэн болдоггүй гэж ЧИ хэл л дээ...

-- Үгүй, үгүй. Чулуунтай минь эгнэх эр хүн дахиад надад тааралдахгүй! Энэ үгийг хэн хэлэв ээ? Би өөрөө өөртөө ингэж хэллээ гэж үү? Үгүй, үгүй, Элдэв долоон юм бодолгүй унтах л юмсан. Шөнийн уртыг яаж барна даа?...

-- Төмөрөө би энд байна! гэж хэн нэгэн хүн бас л чихэн дээр нь шивнэх шиг болов. Төмөр тийнхүү зүүдлэх болихын хооронд хагас дутуу унтаж байснаа цочин сэрлээ. Тэрэгнийх нь буруу талын хаалга аяархан онгойж хэн нэг хүн уухилсаар ороод ирлээ. Төмөр хашгирах гээд дуу гарч чадсангүй, хоолойгоо хяхатнуулан гиншив. Орж ирсэн хүн хаалгыг сэм хааж суудал дээгүүр мөлхөх шиг болоод

-- Төмөрөө бүү ай! Би байна. Баасан байна! гэв. Төмөр сая учрыг мэдэн,

-- Хүнийг ингэж айлгадаг ямар муухай амьтан бэ! гээд уйлчихав. Баасан гарыг нь тэмтэрч тас атгаад

-- Төмөрөө би тэсэхгүй нь. Чи намайг өрөвдөж үз. Би унтаж ч чадахаа байлаа гэж Баасан бачимдан шивгэнэв. Төмөр айсандаа улам бүр дагжин чичирч

-- Чи холдоод өгөөч! Чи намайг ингэтэл айлгаж яах гээ вэ! гэж туйлгүй гомдон өгүүлэхэд цаадах нь яах учраа олохгүй машины уужим суудал дээр чимээгүй нугдайн суулаа.

II

Чулуун МАЗ-ынхаа кабины хажуугийн толинд Төмөрийн бодол болсон царайг хараад «сайхан ч нүдтэй хүүхэн юм шүү дээ» гэж бодон, шүүрс алдав. Төмөрийн бодол болсон энэ нүднээс л хамаг хэрэг үүдсэн. Тэр намар анх Төмөрийг хүчээр ууланд авч явахдаа мэлтэлзэж тормойсон хар нүдийг нь кабиныхаа хажуугийн энэ толинд хараад «Энэ сайхан нүдийг нь насаараа харж явдаг бол би азтай эр болноо доо» гэж бодсон сон. Насны минь хань гээд бодоход тэр сайхан нүднээс нь уйдах гэх юм уу, энэ чинь ганцхан намайг л харж явах нүд шүү дээ» гэж бардамнах сэтгэл төрж болох байсан гэвч тэгсэнгүй. Төмөрийн тэр ер бусын сайхан нүдэнд ээлжлэх баяр хөөр уйтгар гуниг, бодол санаашрал, эрхлэл янаглалын гэрэл насан туршид үзэв ч ханашгүй мэт ажээ. Тэртээд ч ялангуяа зэрлэг их хөвч тайгын хяр дамжсан модны замаар ингэж хамт явах бүрдээ тэр намрын ой хөвчийг гайхан биширсэн буюу ерөөс ..байгаль ертөнцийн сонин гайхамшгийг анх удаа үзсэн бага хүүхэд шиг гүнээс нь гэрэл тунасан хар нүдээ тормолзуулан бэлчээхийг нь үзээд чухам ийм л нэгэн сайхан нүдтэй бүсгүйг далдуур мөрөөдсөөр өдий хүрснээ өөрөө гэнэт ухаарч, яагаад өдий болтол түүнийг ажиг хараагүйгээ гайхан «Би чинь ямар гэгчийн сохор амьтан бэ» гэж дотроо дуу алдсанаа эргэн санадаг аж. Чулуун үнэхээр ч хүүхнүүдийн тухай бол сохор гэмээр эр байлаа. Шарын голын ой модны аж ахуй байгуулагдахад хол ойроос саналаараа ирсэн жолооч нарын түрүүчийн хэсэгт орсон юм. Тэгээд л модны замд ихэнх цагаа өнгөрүүлэх амьдралын өдрүүд эхэлсэн. Эр хүний хийх ажил тэр байлаа.

Сайн ажилбал чамлалтгүй олз олно. Модны үйлдвэрийн жолооч нар мөнгө уудаг гэж цуурхдаг нь үнэн гэвч тийнхүү «мөнгө уухын» төлөө ямархан бэрх зам туулдгийг мэдэх хүн бас ховор. Тэгээд л аж ахуйн дарга нар «төлөвлөгөө шатах» үед их шагнал амлаж цөөн өдрийн уралдаан зарлана. Аливаад хоч нэр өгөх дуртай жолооч нар түүнийг «поохуу зарлах» гээд нэрлэхсэн юм. Чулуун тэр «поохуу» уралдаанд голдуухан түрүүлнэ. Тэртээ сайн бэлдэж байгаад гурав дөрвөн хоног өдөр шөнөгүй явахад сарын төлөвлөгөөгөө ч хамаагүй давуулж, «поохууг» ч авна. Гэвч Чулуун хүн техник аль алинд нь тун ч халгаатай энэ муу аргыг эсэргүүцэгчдийн нэг болж ажилчдын зөвлөлгөөн дээр шүүмжилснээс болж дарга нартаа тал алдах тийш хандав. Тэгтэл тэр намар Төмөр гэгч хотын гоё хүүхэн хөдөлмөр хамгааллын байцаагчаар ирсэн тухай шуугив.

Хотод багтахаа болиод л энэ зэлүүд газар ирсэн биз гэлцэнэ. Гоё хүүхнүүд хотоос холдох дургүй бөгөөд хэрвээ ХОЛДВОЛ ямар нэг базаахгүй шалтгаантай гэгддэг болоод тэр. Гэтэл Төмөр аравдугаар анги төгсөөд дээд сургуульд орж чадалгүй нийслэлийн нэг оёдлын үйлдвэрт ажилчнаар орж, политехникумын эдийн засгийн ангид эчнээгээр суралцаж төгсөөд хөдөө ажиллах санал өгч ирсэн байв. Хэдэн жил нэг тогооноос хоол идсэн охидууд болоод их хөлийн хотоос зугтаах шалтаг гэвэл хориод насанд тохиолдох нь цөөнгүй золгүй дурлал л байсан.

Чулуун бол шинэ газар урьдаар төвхнөж авах тухай бодохоос биш эхнэр хүүхдийн тухайд яарах хэрэггүй гэж шийдсэн болохоор тийнхүү «сохор» явсан юм.

Нэг удаа «поохуунд» явах гэж байтал үйлдвэрийн дарга дуудаад «Чи уралдаанд дандаа түрүүлж мөнгө уудаг мөртөө түүнийг муу арга, хөдөлмөр хамгаалал зөрчиж хүн техникийг сүйтгэж байна гэх мэтийн өгүүлэл тавьдаг гэнэ. Амаа татвал дээр байх шүү» гэж тун ч зэвүүрхсэн янзтай хэлжээ. Чулуун элдэв хатуу үг дуулж сурсан гэвч ихэд цухалдан хөдөлмөр хамгааллын байцаагч дээр гүйж орсон юм. Солих хувцасгүй юм шиг хуучин хөх торгон дээл, сэвсгэр ягаан алчуураас салдаггүй гэвч тэр дээл алчуур хоёр нь л түүнийг улам сайхан харагдуулдаг нэлээд махлаг биетэй өндөр цагаан хүүхнийг Чулуун нэг их анзаарч байсангүй.

-- Байцаагч гуай та надтай ууланд хамт яв! Та нарын зарладаг поохуунд ямар замаар яаж явдгийг үз! Тэгсэн хойноо та нар хүнийг загнаж бай! гэхэд хүүхэн өөдөөс нь тоомжиргүй хяламхийгээд,

-- Тантай уул хөвчөөр тэнэж явах зав надад алга даа гэхэд Чулуун,

-- Аа тийм үү! гээд шулуухан гар сарвайж, ширээнийх нь араас суга татаад ам нээхийн завгүй хөтлөн гарч кабиндаа чихэж орхисон юм. Тэгээд л уулынхаа замд гарч жаахан тайвширсан хойноо л Төмөрийн сайхан нүдийг олж харсан хэрэг.

Төмөрийг модны үйлдвэрийнхэн ганц нүднээс нь болоод сайхан хүүхэн гэж хэлэлцээгүй ч гэсэн үнэндээ сохорсон эр л сэтгэл булаах гол нууц болсон нүдийг нь олж харахгүй сан биз. Тийнхүү намрын шар униар, улаан шаргал навч шилмүүсэндээ хахаж намжаарсан их хөвчийг эмээх гайхах зэрэгцэн харж яваа ер бусын дулаан бөгөөтөл ямархан нэг уйтгар номхролын гэрэл цацруулсан усгал хар нүдэнд нь гэв гэнэт сэтгэл унаад,

-- Тэнэг намайг уучлаарай! Би зүгээр л даргад загнуулж шар хөдлөөд дийлэхээрээ чамайг авч гарлаа гэхэд

-- Энэ чинь л муу эрийн зан даа гээд Төмөр инээсэн. Энэ явдлаас л бүх юм эхэлжээ. Хөдөлмөр хамгааллын байцаагч тийнхүү хүчинд автан хөвч тайгын гүнээс мод татдаг замын хүнд бэрхийг биеэрээ туулж, нүдээрээ үзээд сэтгэл дорхноо зөөлөрч билээ.

Чулууныг зүдэрч явж хэдэн төгрөг олдог хүн юм гэж өрөвдсөндөө тэгсэнгүй. МАЗ гэгч соляркийн гашуун утаа хаялсан тэр тун ч нүсэр хүнд тэргийг уул хөвчийн хяр, ангал хавцлын эрэг ирмэг дамжсан гөрөөсний жим шиг бартаат замаар ямар аймшиггүй бөгөөд чадамгайгаар жолоодохыг нь үзээд бишрэхийн дээдээр биширсэн гэдэг чинь. Ийм л байх ёстой доо гэж бахархах сэтгэлээр харсан чинь олон жолооч нарын дундаас одоо болтол ер ялгарахгүй намхан чийрэг биетэй, төрхгүй янзын дүрлэгэр хар нүдтэй, баахан үсэрхэг хөх царайтай тэр залуу харин ч эрийн дээд эр хүн болчихсон. Тэгээд намрын шаргал ойн гүнд байрласан хээрийн бригадын залуустай шөнөжин дуу хуур үүсгэж наргиад олон таван ч үггүй МАЗ-ынх нь кабинд хамт хонож билээ. Чулуун бригадынханд

-- Би чинь ийм нэг сайхан ханьтай болсон шүү дээ хөө гэж наргисан больсон хоёрын хооронд хэлэхэд нь цаадуул бас үнэмших болихын хооронд

-- Бидний нүдийг хужирлах гэж лусын дагина дагуулж ирлээ гэсэн чинь бал сараа хийж яваа улс байх нь гэж шуугилдсан. Тэгээд л үнэхээр хөвч уулын царманд намрын салхи туулайн гүйдлээр моддыг сүлжин, арц шилмүүсний үнэр дотор уужруулсан намуухан шөнө янаглалын халуунд автан шивнэлдэж хонохдоо чухам л энэ уул хөвчийн гүнд, ийм нэг янзын тохиолоор амьдралаа холбох хувьтай хоёр байжээ гэж шийдсэн... Төмөр одоо нэгэнт богиноссон өдрийн оготор шар нар Могойтын хяр дээр голлосхийн намжаа их ой хөвч нэг л уйтгартай шарлан дуниартахыг бодол болон харж явлаа. Намрын ой тайга сайхан гэлээ ч ийнхүү хөнгөн уйтгар төрүүлдгийг Төмөр гурвантаа үзэж явна. Тэр намар уулнаас бууж явахад амьдралд нь санаандгүй эргэлт гарсанд сүрлэг сайхан бөгөөтөл улирч одох цаг хугацаа эргэлтгүйг сануулсан ухаа шаргал ой тайга хамаатай юм шиг байж билээ. Тэгснээс болоод ч юм уу яагаад ч юм Чулуунтайгаа хамт энэ их хөвч тайгын гүнийг МАЗ-ын хүржигнэх дуугаар цочоож, ирмэг, хярыг аймшиггүй дамжин, цан хүүрэг бүрхсэн өвлийн цууриа ихэт хүйтэн шөнө ч юм уу өдрийн наранд халсан давирхай жийлэнгийн хурц үнэр толгой мансууруулсан зуны бөглүү бөгчим шөнө, эсвэл ой тайга тэр чигээрээ чих дүлийртэл хүүгэж дээ гэсэн хаврын хавсаргат шөнийн алинд ч мотор нь аажмаар уухилан хөрөх тэрэгнийхээ кабинд тохигүйхэн хоноглох, эсвэл ид зунаар хаа нэгтэй замаас жаахан гарч уулын үглээ горхины хөвөөнд түр амран ойн ёроолын хүлэр хөвднөө суга ургасан цэцэг ногоон дээр наадан хөлбөрөхөөс илүү жаргал үгүй мэт. Энэ бол зөвхөн залуу биеийн гоо сайхан байгалийн гоо сайханд зохицохыг мэдрэхийн жаргал төдийгүй бас байгалийг эзэмдэх хүний хүч тэнхээг мэдрэхийн жаргал байлаа. Зүгээр л нэг солярк үнэртүүлсэн хүнд нүсэр машин, тостой хутгалдсан жолооч хоёр байгалийн гоо үзэсгэлэн болоод сүр хүчинтэй дүйж ер бусын түшигтэй, амьдрал гэгчийг тун энгийн ойлгомжтой болгох увидастай юмсанжээ.

Төмөр хажуугийн толинд Чулууны харцтай тулгараад том нүднийх нь цагаан улайж, зовхи нь цэлхэрснийг ажиж

-- Өвгөн минь зогсож жаахан амрах юм биш үү? гэхэд Чулуун өөд газар араагаа солиод

-- Өдөр богино болж дээ хөө Төмөрөө минь, Орой болтол амжаад хоёр рейс хийчихвэл сайн юмсан. Тэгвэл маргааш аажуухан яваад «поохуугаа» авчихна гэв.

-- Поохуунд явж биеэ зовоохоо боливол яасан юм бэ гэхэд

----- Алба биш л дээ хөө. Чи бид хоёр одоо ямар мөнгөөр гачигдахаар биш. Гэсэн ч бусдын хойно ормооргүй санагдах юм. Уралдаан гэдэг чинь уралдаан шүү дээ хөө

гээд инээвхийлэв. Нэлээд ядарсан үедээ уруулынхаа буланг муруйлгаад ингэж муухан инээвхийлдэг аж.

-- Тийм нь ч тийм. Гэхдээ уралдаанд түрүүлэх албатай ч биш дээ.

-- Уралдаанд түрүүлэхгүй бол Чулуун чинь Чулуун биш шүү дээ хөө гээд энэ удаа тэгш цагаан шүдээ яралзуулан инээв. Төмөр үүнд нь дуртай. Яаж ч ядарч явсан ингэж ганц хоёр үгээр урам орж сэргээд ирдэг нь сайхан.

-- Чи минь гурав хоног бараг унтаагүй шүү. Ядахдаа би ийм бартаатай газар машин барьж чадах биш.

-- Энэ урдах өндрийг даваад гол уруу бууна. Голд буусан хойно чи жаахан бариарай. Би тэр хооронд дуг хийгээдхэнэ. Тэгээд бид хоёр Чулуу Төмөр хоёр юм чинь дажгүй хөө гэлээ. Чулуун дажгүй л гэвэл дажгүй байдагт нь Төмөр дасчээ.

Эхнэртээ халамжтай хүн гэвэл Чулуун л байдаг байх. Төмөр ширээнийхээ араас суга татуулаад МАЗ-ын кабинд чихэгдэж байхдаа тийм халамжтай эрийн гарт орлоо гэж яахин таах билээ. Гэвч одоо бол хариу халамж л дутах вий дээ гэж бодохоос өөр юмгүй. Амьдрал гэдэг далай шиг зах нь харагдахгүй. Гурван жилийн өмнө жирийн нэг жолоочийн эхнэр болоод жаргана гэж зүүдлээ ч үгүй явсан.

-- Өвгөөн, энэ сарын ажилчдын зөвлөлгөөний хурал дээр «поохуу» зарладгийг болиулах тухай яриа гаргах уу?

-Харин яахав. Намайг түрүүнд яриа дэгдээлээ гэж жолооч нар маань дургүйцсэн шүү дээ хөө. Сарын эхэнд тааваараа ЯВЖ байгаад цөөн хоногт дайрч болгодог юмыг заавал өөрчлөхийн хэрэг юу байна. Гэртээ тэргүй эвдэрдэг машин, хасагддаг л нойр гэгцгээсэн.

-- Нэг юманд дасчихаар буруу ч гэсэн зөв санагддаг хойно доо.

-- Тийм шүү Төмөрөө минь. Хүн яах вэ хөө, тэсдэг юм гэж бодъё. Харин энэ сайхан тэрэгнүүдээ талхиад хаячих юм. Уг нь үйлдвэрийн жигд ажиллагаа гэдэг чинь хүн машин аль алийг нь бодсон зүйл байдаг байх.

-- Дарга нар бол шагналт уралдаан гэж нэгэнт байх ёстой юмыг л хийж байна гэдэг.

-- Харин тийм ээ.Тэгээд шагналын төлөө өрсөлдөх л болно шүү дээ хөө.

-- Тийм л дээ, Гэхдээ бодмоор юм. Жишээ нь чи бригадын дарга хүн нөхөдтэйгөө хэлцэж байгаад жолооч тус бүрийн дунд биш бригадын дунд жигд ажиллагааны уралдаан санаачилж болно шүү дээ. Тэгвэл поохуунд өгдөг шагналыг төлөвлөгөө жигд биелүүлсний шагнал болгоод өгч болохгүй гэж үү?

-- Миний эхнэр ийм ухаантай шүү. Гэхдээ энэ чинь бас ухамсрын асуудал. Нэг хоёр хүнд ахиухан ноогдох юмыг тав зургаан хүнд хуваах гэлээ гэж дургүйцэх хүн гарна.

-- Тийм нь ч тийм л дээ...

Ингээд эхнэр нөхөр хоёр тус тусын бодолд автаж нэг хэсэг дуугүй явлаа. «Сайхан ч нүдтэй хүүхэн юм шүү дээ» гаж эхнэрээ энхрийлэн бодоод суудлаа засаж эгц өндөр хяр өөд МАЗ-аа одойтол хаазлав. Шавар лагалдсан лут хэрзгэр дугуйнууд өндөр хярын хөлдүү газар эхлээд хий эргэн алдсанаа мөнөөхөн гөрөөсний зөрөг мэт муруй тахир замд шигдсэн хад чулуу, үндэс орвонг хэгзэртэл маажаад урагш мацав. Хярд хялмаа орсон учир халтиргаа аюултай. «Модны зам засах тухай мөн ч их яриа болдог доо» гэж Төмөр зэрвэсхэн бодох завсар жолоогоо атгасан Чулууны гар доргио донсолгоонд чичирч байгааг нүднийхээ булангаар хараадхав. Машин ч эцсийн хүчээ шавхах араатан мэт архиран чарлаад хярын ирмэг өөд оцойн зүтгэлээ. Төмөр юунд ч юм «Яанаа!» гэж дотроо дуу алдтал хажуу,талын, үй шаргал ОЙ нүдэн

дээр унаад ирэв. Дараагийн агшинд

-- Болохоо байлаа! гэж Чулуун хашгираад кабиныхаа үүдийг хөлөөрөө амжиж өшиглөөд Төмөрийг түлхэж унагав. Төмөр ухаан балардсан яаснаа мэдсэнгүй. Хэдэн хурам ч юмуу минут ч юмуу өнгөрсний дараа нүдэнд нь аймшигт зураг харагдав. Том шар МАЗ хажуу бөөрөөрөө газрын уруу гулсан нэг бүдүүн модонд тулж тогтон алдсанаа хуга дараад мөнөөхөн хэрзгэр том дугуйнууд нь дээш харан хөлбөрөв.

-- Чулуун! Чулуун минь ээ!

Намрын намжаа тайга дуугий нь давтан

-- Чу-уу-уу... гэж цууриатах нь Төмөрийн чихэнд хадан хүнд машин хар модыг хиар цохиж эгц уруу улам хурдлан хэдэн хэсэг зад үсэрч одлоо.

Намрын уйтгарт шаргал хөвч тайга тэр аяараа орилон чарлан цуурайтаж байлаа.

1984он

ВЕНСЕРЕМОС

Гавана хотын дун цагаан барилгууд униарт хөх тэнгэрийг баганадан өрсөлдөх мэт бөгөөд үнэнхүү гандирсын үзэгдэл гэлтэй. Энэ гайхамшигт хотыг Карибын тэнгисийн хөх номин ус хүрээлэн тэвэрч, хот тэнгис хоёр дотно сайхнаар ижилсэн хосолжээ. Тэнгисийн хөвөөг хашсан эртний хар боржин хашлагатай Их тойргоор энэ нэгэн өдөр хол ойрын жуулчин голцуу олон хүн зугаалан сэлгүүцэж, музейн үзмэрт тавимаар хуучин фордоос эхлээд зөвлөлтийн шив шинэхэн «Жигулинууд» сүлжилдэнэ. Элемена таван настай хүү Родригесоо хөтлөн боржин хашлагын дэргэдүүр бодолд дарагдан явна. Гаванаас хойш арваадхан бээрийн зайтай Европ Америкийн хоорондох далайн гол зам өнгөрөх бөгөөд хэдэн зуун мянган тоннын даацтай нефть тээвэрлэгчээс эхлээд сумны зэв шиг хурц өвчүүгээрээ тэнгисийн усыг цалгиулан цахилах суудлын хөлөг, цагаан дарвуулт завь онгоцнууд тасралтгүй сүлжилдэнэ. Тэдгээрийн зарим нь Гаваны хуучин цайз гэрэлт цамхаг бүхий боомт тийш чиглэхэд «Марселс минь эдний аль нэгэнд суугаад ирж яваа юм биш байгаа даа» гэж Элемена горьдон хүсэмжилнэ. Бяцхан Родригес эхийнхээ бодлыг таасан юм шиг

-- Ээжээ аав хэзээ ирэх юм бэ? Би аавыгаа санаж байна гэхэд Элемена өөрийн эрхгүй гарч ирсэн нулимсаа нууж ядан буруу харж,

-- Аав нь ирнээ. Энэ олон цагаан онгоцны чухам алинд нь сууж ирэхийг л чи бид хоёр мэдэхгүй байна гээд доороо шүүрс алдав. Карибын тэнгисийн толинт мандлаар хурган долгис уралдан боржин хашлаганд тулж ирээд эрхлэнгүй намуухнаар урхирна. Хашлага дээр сомборерро духдуулсан хөвгүүд бас өвгөцүүл загасны уурга барин сууцгаана.

Элеменагийн мөрөн дээр асгарсан хилэн хар үсийг тэнгисийн зөөлөн салхи намируулан Рокуэл Кентийн таталбар зургийнх шиг гоолиг сайхан бие нь ч бас тэр зөөлөн салхинд найгах мэт үзэгдэх нь гуниг бодлын хүнд дарамтыг илтгэнэ. Цасан цагаан хөлгүүд гурвалжин зураа татуулан Гаванын боомт руу чиглэхэд хөтлөгчийн бяцхан хар завь угтан очиж харагдана.

-- Марсело минь, хайрт минь амьд мэнд л яваасай даа. Эх дагина минь өршөө! гэж Элемена залбиран тэнгисийн манант алсыг ширтэн ширтэнэ.

Марсело, Эрнандес, Мануэль, Гонсалес дөрвийг Вальпараисогийн ойролцоох

тэнгисийн цэргийн хорих лагерьт авчирчээ. Дэлхий дахинд нэрд гарсан «Трес Аламос» т хэдхэн хонуулаад олон хоригдлын дундаас тэднийг ялгаж энд авчирсан нь муу ёрын хэрэг байлаа. Тэднийг цагдаагийн «Жип» машинд суулгаж гарыг нь тас хүлээд нүдийг нь боон авчирчээ. Сураггүй алга бологсдын тоонд оруулах болсныг тааварлахад бэрхгүй байлаа. Хоёр жилийн өмнө энэ Вальпараисод тэнгисийн цэргийн алба хааж байсан Гонсалес ямар нэг гойд совин мэдрэхүйгээрээ далайн ойролцоо ирснээ мэджээ. Дөрвүүлэнг бууны бөгсөөр гамгүй нанчиж байгаад ямар нэг өмхий хүйтэн тасалгаанд оруулав. Бие биенийхээ нүдний боолтыг шүдээрээ урж, хүлээсээ тайлцгаан үзвэл ганц сажин хүрэхгүй ам дөрвөлжин тасалгаа байх бөгөөд таазнаас нь нэг муу чийдэн ёлтойно. Буурал орсон өтгөн сахалтай, сэргэлэн хурц нүдтэй Гонсалес гяндангийн тасалгааны хануудыг чагнаж үзээд,

-- Зүүн талд хүмүүс байна. Баруун талд далай! Далайн чимээ дуулдаж байна. Би арван бээрийн газраас ч андахгүй гэв. Шавилхан хөнгөн биетэй негр Эрнандес тасалгааны буланд өвдгөө тэврэн сууж

-- Далай далай л гэнэ. Тэр далай чинь биднийг юугаараа аврах юм бэ гэж ундууцан өгүүлэв. Марсело тасалгааны дунд зогсон адар ширтэж

-- Хатуухан эрүү тулгах газар ирж дээ найз нар минь гэхэд

-- Библийнхээр усан галав юүлж Пиночетийнхон ч бид ч цөмөөрөө чөтгөр шулам руугаа тонилоосой гэж Гонсалес хорсолтойяа өгүүлэв.

Геркулесийн дүрт лут эр Мануэль тасалгааны буланд бодлогошрон сууснаа зузаан уруулаа шилэмдээд

-- Марсело минь бид санасандаа хүрч чадахгүй чонын аманд орлоо. Даан ч харамсалтай. Бидний баригдсанд хэн ч буруутайн тухай маргаж таамаглаад ч бид яах вэ дээ. Марсело минь чи л чөлөөтэй үлдэх байсан юм.

Марсело дагзаараа хана түшиж урт сормуустай нүдээ аниад

-- Та нартайгаа хамт явж байгаад дууссан минь дээр гэв. Сантьяго дахь суурь машины үйлдвэрийн ажилчдын дунд фашист хунтын эсрэг нууц бүлгэм байгуулж эхлэхдээ ямар ч аюул тулгарч болохыг мэдэж байсан бөгөөд харин тарагдсан үйлдвэрчний эвлэлийн төвийн удирдагчийн хувьд хунтын бүхий л хууль захирамжийг хүлээж зөвшөөрүүлж эмх замбараатай байлгахад тус дөхөм үзүүлэх хүн гэж итгэгдэхийг хичээн, учрыг үл мэдэх нөхдийн хараалыг ч идэж байсан билээ. Гэтэл тэр нэг гайтай өдөр Элемена хүү хоёртойгоо Сантьягогийн ажилчны районы нэгэн гудамжаар зугаацан явтал «Дин» хэмээх фашист цагдаагийн газрын тэрэг гэнэт тулан ирж, гурван булиа эр үсрэлдэн гарч ирээд Марсело дайран гар бууны бариулаар элэг рүү нь цохиж унагаад машиндаа хаяж давхин одсон билээ. Хэд хоногийн дараа «Трес Аламос» нөхөдийнхөө баривчлагдсаныг мэдсэн юм.

-- Би та нартайгаа л хамт эцэслэнэ. Энэ хорвоогийнхоос өөр амьдрал байдаг юм бол бас л бие биесээ түшиж явах болно. Чили орон фашист хунтын хөлд үүрд гишгэгдэх тийм азгүй орон биш ээ. Бид үгүй боллоо гэхэд Чилийн ард түмэн мөнх амьдарна. Үр ач нар маань эрх чөлөөтэй. Чили оронд амьдарч Пиночетын фашистуудыг эсрэг тэмцэлд амиа алдсаныг минь дурсаж явах болно. Элемена минь! Родригес минь! гэж Марсело хоолой зангируулан өгүүлэв.

-- Сайхан Чили орон минь ийм гасланд унах ямар хувь тавилан байв аа! Бидний буруу гэж үү! Нөхөд минь бидний буруу гэж үү? гэж гаслаад Эрнандес үрчлээт өргөн магнайгаараа өвдгөө түг түг хийтэл хэдэнтээ мөргөв.

Маргааш өглөө нь шоронгийн хуягууд Эрнандесийг авч одлоо. Өчгийг нь хамгийн

хялбархан авч болох хүн гэж бодсон бололтой. Хоёр цагийн дараа хуягууд бараг гол нь тасарсан Эрнандесийг авчирч хаялаа. Уруулыг нь цахилгаанаар язартал түлж цээжин биеийг нь ямар нэг хадаас шөвгөөр нэвт шувт шивжээ.

-- Наадах муу хартайгаа адилхан амаа хамхиад байвал үхээрийн нүхэнд орно гэж мэдээрэй гэж хуягууд заналхийлэв.

Мануэль Эрнандесийг хоёр гар дээрээ өргөн цааш нааш холхиж

-- Ай араатнууд! Бузар араатнууд гэхээс өөр юм хэлж чадсангүй. Үзэшгүй зэрлэгээр эрүүдүүлэн тарчилсан Эрнандес түр зуурхан ухаан орж,

-- Найз нар минь баяртай! Венсеремос! гэж дуулдах төдийхөн хэлээд эзэнгүй болсон гараа зангидан цээжин дээрээ тавьж амьсгаа хураалаа. Үлдсэн гурав Эрнандестай адилхан эрүүдүүлэн тамлагдана гэж боджээ. Гэтэл тэгсэнгүй.

-- Та нарыг зүгээр л үхээрийн нүхэнд хийнэ. Диваажинд очно гэж мэдээрэй гэжээ.

Үүнийг нүхэн дээр аваачиж буудна гэсэн үг гэхээс өөрөөр ойлгох аргагүй байлаа.

Гэтэл бүх юм тэдний бодсоноос огт өөрөөр эргэв. Алуурчин харгисууд хүний санаанд багташгүй ямар нэг эрүү шүүлт тулгаж чадах нь мэдээж. Гэвч Кафкагийн «Эрүүдэх машин» гэдэг өгүүллэгт гардаг зүйл ч пиночетынхны бодож олсны дэргэд юу ч биш байлаа. Хоёр хоногийн дараа тэр гурвыг автомат, пулемётоор зэвсэглэсэн бүтэн салаа цэрэг бүслэн тууж өнөөх нүхэндээ аваачлаа. Хөлөг онгоцны ачааны хөндийн нээлхий шиг зузаан төмөр тагийг сөхөж, муухай эхүүн үнэр ханхалсан гүн хар зоорь руу урт шат тавиад нэг офицер

-- Та нарыг хана түшүүлээд буудаж орхих байсан болов ч есөн тамын хамгийн хөнгөнд нь оруулахаар шийдлээ. Эргэж гарах зам байхгүй. Сүнс чинь ч гэсэн гарахгүй гэдгийг мэдэгтүн! Харин ухааныхаа хэрээр юм бодох хүрэлцээтэй цаг олдоно.

Морилон орцгоо эрхмүүд минь гэж даажигнав.

Тийнхүү гурван нөхөд арга буюу урт шатаар дамжин нүхний ёроолд орлоо. Дотор нь юу байгааг зориуд үзүүлэх гэж тагийг нэг хэсэг онгорхой байлгасанд эрэгнүүлэн харвал зоорины буланд олон хүний хүүр давхарлан тавьжээ.

-- Эх дагина минь! гэж Гонсалес дуу алдав. Мануэль дээшлэн буй шат өөд үсрээд хальт шүүрэн алдаж,

-- Ай муухай яргачид өөрсдөө тамын ёроолд унах цаг чинь ирнэ дээ! гэж хилэгнэн хашгирав. Марсело, Мануэлийн мөрөөр тэврэн:

-- Сураггүй алга болно гэдэг энэ байж. Гэхдээ ард түмнийхээ эрх чөлөөний төлөө тэмцсэн бидний сэтгэл хэзээ ч сураггүй алга болохгүй. Дахиад ямар ч тамд хийж ямар ч эрүү шүүлт тулгасан ч Эрнандестэйгээ адилхан тарчлан зовсон бусад олон нөхөдтэйгээ адилхан шүд зууж байгаад эрэлхгээр эцэслэнэ гэхэд Гонсалес

-- Венсеремос! гэж нударга зангидан тангараглав. Ийнхүү гурван найз зоорины буланд түшилцэн сууж хунтын генералуудын фашист эргэлт ямар замаар биелж ардын нэгдлийн засгийн газар унасан, ерөнхийлөгч Саль-вадор Альенде хэрхэн алагдахад хүрсэн, тэр үед ажилчид, ардын нэгдлийн талынхан яах ёстой байсан болоод гадаадад дүрвэн гарсан олон мянган чиличүүд фашистуудын гараас мултарсан Корвалан, Альтемерано зэргийн удирдагчид эх орноо аврахын төлөө юу хийж болох тухай, өөрсдийнхөө алдаа, эхнэр хүүхдийнхээ хувь заяаны тухай олныг хүүрнэлдэн цаг нөгцөөж байлаа. Тийнхүү лав бүтэн хоног өнгөрлөө. Тэдэнд ганц балга ус ч өгсөнгүй, Ялзарсан хүүрийн үнэр танар гэж тэсэж байхын аргагүй. Харин харуулын цагдаа тагны нүхээр шагайж,

-- Хэн түрүүлж мажийснийгаа цаадах хүүрүүд дээр давхарлаж тавина шүү гэж илт

доромжлон хэлэв. Бүтэн хоног өнгөрлөө. Ийнхүү хүүрийн нүхэнд хоригдон амьдаараа хатаж үхэн сураггүй болно гэдэг хүний санаанд үнэхээр багташгүй хэрэг байлаа. Энэ гурван сайхан эр хоёрхон жилийн өмнө Сантьяго хотын уриа дуу цууриатсан талбайд улаан туг намируулан жагсаж, зөвхөн Чили биш дэлхийн нүдэнд дулаахан харагдах болсон ерөнхийлөгч Сальвадор Альендед баяр хүргэн эрх чөлөөний наран үүрд гийсэн мэт санаж явсан билээ...

Гонсалес зүүрмэглэх мэт нүдээ анин сууж байснаа гэнэт үсрэн босож зоорины таг дор очиж зогсоод

-- Мануэль нааш ир! гэхэд, тэр гайхасхийн хажууд нь очиж зогсов.

-- Та минь би тайхамшигтай юм бодож оллоо. Мануэль чи хоёр метр өндөр. Ойлгож байна уу? Бид гурвуулаа нийлээд хэдэн метр болохыг бодооч тэр таганд хүрэхгүй гэж үү? Марсело минь нааш ир! Ямар ч байсан энэ үхээрийн нүхнээс гараад үхэх сэхэхээ үзэцгээе!

Тийнхүү мань гурав циркийн акробатчин шиг мөр мөрөн дээрээ гишгэцгээн нүхний таг өөд цоройход хамгийн дээр зогссон Марселогийн хурууны үзүүр таганд дөнгөж хүрч байв.

Мануэль байдаг хүчээ шавхан өлмий дээрээ өндийж

-- Марсело минь түлхээд үз. Хэнийг эндээс гарна гэж цоожлох вэ гэхэд Марсело шүд зуун, арван хурууныхаа үзүүрээр тагийг тулж байгаад огцом түлхэхэд үл мэдэгхэн завсар гарлаа. Цоожгүй нь лав ажээ. Энэ үхээрийн нүхэнд хаягдсан хүмүүс буцаж гарна гэж алуурчид зүүдлээ ч үгүй нь мэдээж. Ингээд гурван нөхөд нүхнээс гарч оргон одох үлгэр шиг төлөвлөгөө зохиолоо.

Эдний нэг нь шөнө тагийг түлхэн гарч, ажиг сэжиггүй сэлгүүцэн явах харуулыг ямар ч байсан хөнөөх ёстой. Тэгээд харуулын буу, жадыг авна. Лагерийн дөрвөн талын индрийн манаанууд нүхнээс хоригдлууд гарна гэж яавч салахгүй. Тиймээс өргөст торыг тас цавчин гарч одно. Гонсалесийн таамагласнаар ойрхон буй далайд загасчны завь ч байг, юу ч байг хамаагүй ямар нэг хөвдөг хэрэгсэл олоод зугтаж одно. Далайн хөвөөний аль нэг эзгүй газар хүрч амь аврагдахгүй юмаа гэхэд энэ хүүрний нүхэнд хатаж үхсэнээс номхон далайн бүлээн усанд живж үхсэн нь хамаагүй дээр.

Хоёр дахь шөнө боллоо. Тагийг сөхөн гарч харуулыг устгах үүргийг Марсело авлаа. Удирдагчийн хувьд ч гэж тэгсэнгүй. Хоёр нөхөр нь түүнд амь насаа даатган юу гэхийг хүлээж байгаа нь илт. Тэдэнд ирт мэс байтугай гартаа атгах чулуу ч байсангүй. Шөнө дунд Марсело

-- Хөдлөө найз нар минь. Бурхан биднийг өршөөтүгэй гэв. Мануэль мөнөөхөн хүүрнүүдийн нэгийг чирэн авчирч хөл доороо ивлээ. Марсело нүхний хүнд төмөр тагийг түлхэж завсар гаргаад нэгэн хэсэг чагнаснаа шурган гарч одлоо. Гонсалес Мануэль хоёр юу болохыг зүрх түгшин хүлээв. Хагас цаг өнгөрсний дараа нүхний таг нээгдэн өнөөх урт шат бууж ирлээ. Тэр хоёрын гарч ирэхэд бүрхэг шөнө, тэнгэрт ганц хоёр од анивалзах ажээ.

-- Ай Мария! гэж Мануэль шивнэн залбирав. Хорих лагерийн булангуудын индэр, гяндангуудын дээвэрт тавьсан гэрэлтүүлэгчид бүх талбайг өдөр шиг гийгүүлжээ. Харин хүүрийн нүхний амсрын ойролцоо шонд ганцхан чийдэн ёлтойно. Марсело нүхний амсрын овгор шорооны араас дуудаж

-- Найз нар минь бид Эрнандесийнхаа өшөөг авлаа. Автомат жад хоёр ч зэвсэг шүү гэв. Хоёр гэрэлтүүлэгчийн зурвас туяа нүхнээс арваад алхмын зайтай зөрсөн газраас

цааш өргөст торон хашаа хүртэл гурвалжин сүүдэр байх ажээ. Марсело,
-- Нэг нэгээрээ мөлхөн тэр сүүдэрт орцгооё. Мануэль чи түрүүл! гэв. Тийнхүү гурвуул харанхуйд мөлхөн ороход харуулууд ер сэжиг авсангүй бололтой.

Гонсалес Далай! далайн үнэр гэж бахдан шивнэв. Мануэль хутган жадаар хоёр давхар өргөст торыг тас цавчин зам гаргалаа. Үүнээс ямар нэг дохио сэжиг авна гэж бодох зав ч тэдэнд байсангүй. Гэтэл тэдний аз дутлаа. Эх дагина тэднийг даанч харсангүй. Торон хашаанаас арваадхан алхам холдов уу үгүй юу түгшүүрийн дохио ульж эхлэв.

Марсело автоматаа Гонсалест өгч,

-- Усан цэрэг минь яаж буудахаа өөрөө мэд. Гэрэлд л баригдахгүй юмсан гээд урагш бөхийн гүйлээ. Гэвч төдхөн гэрэлтүүлэгчийн хурц цагаан туяа шөнийн харанхуйг хага зүсэн оргогсдын араас тэмтэрч эхлэв.

-- Далай! Далай ойрхон байна! гэж Гонсалес баярлавч аварга биет Мануэль гэрэлтүүлэгчийн туяанд хэдий нь баригдаад урт сүүдэр тусган бултаж зайлалгүй хол хол харайн,

-- Хэний бэлдсэн завь хүлээж байх юм. Далайн хөвөөнөөс өөр зүгт зугтая гэв.

-- Далайн хөвөөнд толгой далдлах юм юу ч байхгүй. Хар гахай шиг л бай болно гэж Гонсалес гэрэлтүүлэгчийн туяанаас бултан гүйнэ.

Далай тун ойрхон нь салхиар мэдэгдэж байлаа. Ойртож ирсэн түрүүчийн «Жип»-ийн гэрлийг Гонсалес хага буудлаа. Гэвч хүнд пулемётын гэрэлт сум тэдний толгой дээгүүр улаан ширээдэс татаж харанхуйг сүлбэв. Баатарлаг сайхан эр Мануэль эхлээд алагдлаа. Тэр гүйдэл дундаа газар харуулдаж унаад дуу ч гарсангүй.

Марсело нөхрийнхөө толгойг тэврээд,

-- Өнгөрчээ гэв. Цагдаа нар Гонсалес, Марсело хоёрыг бүслэн тойрч,

-- Амьдаар нь барь! Муу нохойнуудыг амьдаар нь! хэмээн хашгиралдана. Гонсалес тэдний өөдөөс цөөн сумаар буудаад,

-- Амьдаар гэнэ шүү. Далайд л хүргэе! Марсело минь би чинь аварга загас шүү дээ!

Чамайгаа аваад арилж өгнө гэв. Тэр хоёр өөгүй шахам чулуулаг дэнжээр бултан гүйлдэж, цагдаа нар гэрэлт сумаар тасралтгүй буудан улам улам ойртож байв.

Далайд гэнэтхэн тулж ирлээ. Тэртээ дор эгц цавчим халилын ёроолд далайн долгис цухалдан хүрхэрнэ. Гонсалес,

-- Марсело найз минь баяртай! гэж хачин тайван өгүүлээд цагдаа нар руу галлаж эхэллээ. Гэтэл дараагийн агшинд мөнөөхөн гэрэлт сумнуудын улаан ширээдэс Гонсалесийн цээжинд шигдлээ. Марсело нөхрийнхөө автоматыг шүүрэн аваад гохыг дарсан боловч сум нь дуусчээ. Энэхэн агшинд түүний хувь заяа ямар ч эргэлзэл бодлогогүй тов тодорхой боллоо. Буугаа хөсөр шидээд халилын ирмэг дээр очив. Эцэс төгсгөлгүй нэгэн аясаар хүрхрэн буй далайн бүлээн ус түүнийг тэврэн авахад бэлхэн байх шиг,

-- Элемена минь! Родригес минь! Чили минь баяртай! гэж Марсело цуурай хадтал дуудаад, хоёр гараа элгэндээ эвхэж, гүн халил дээрээс нисэн одлоо.

Элемина хүүтэйгээ тэнгисийн хөвөөний хар боржин хашлагыг даган явна. Хүүгээ харах болгондоо эцэгтэйгээ адилханыг нь гайхан "хүү минь эцэггүй өнчрөх юм биш байгаа даа" гэж зүрх шимширнэ. Тэгээд ч Карибын тэнгисийн хөх номин мандлаар тасралтгүй цувран, Гаванын усан боомт руу ирж яваа хөлөг онгоцуудыг горьдон харна. Далайн хөвөөний өргөн чөлөөгөөр цэцэрлэгийн хөөрхөн хүүхдүүд жагсан явж,

Хамаг сэтгэл зүрхэнд хадаастай
Хатан зоригт нөхдөө дурсацгаая
Үхэвч хойшоо ухрахгүй
Үүрд, хэзээ ч ердөө ухрахгүй ээ!
Венсеремос, Венсеремос!

гэж хангинатал дуулцгаан явна.

Элемена нулимс бүрхсэн тунгалаг хар нүдээрээ тэнгисийн манант алсыг хүслэнтэйеэ ширтэн явж байлаа.

ИЗАБЕЛЛА

Майн дахь Франкфуртын нисэх онгоцны буудал неон гэрлээр солонгорон, бараг тасралтгүй нисэж буух онгоцнуудын хүрхрэх дуунд агаар доргилон байв. Бидний суусан <Ил -62> номхорсон морь шиг алгуурхан урхирсаар буудлын их дугарагаас салаалсан хонгилуудын нэгний амсарт ирж зогсоход олон зорчигч мөнөөхөн хонгилоор явж уужим саруул танхимд орцгоов. Би Москвагаас энэ хүртэл нисэх гурван цагийн турш суудал зэрэгцсэн нэгэн эмэгтэйн хамт нэлээд сүүлхнээр явж оров. Надтай суудал зэрэгцсэн Нина Алексеевна бол гадаадтай ангийн үс худалдаалдаг байгууллагын ажилтан бөгөөд манайд ч бас наймааны ажлаар ирж байсан удаатай тул танимхайралцан энэ тэрийг хүүрнэж, Шерметьевийн буудлаас миний авч гарсан шампан дарсыг хуваан ууж, нэг мэдэхдээ Европын хагасыг ардаа орхижээ. Нина Алексеевна бол хижээл нас руугаа орсон гэвч, гоо сайхнаа хадгалж чадсанаас гадна очир алмас шигтгээтэй ээмэг бөгж, хүзүүний чимэг тэргүүтэн зүүж, маш дэгжин хувцасласан зэргээрээ хажууд нь сууж, хүүрнэлдэн явахад бас ч сонин байлаа. Тэрээр наймааны ажлаар Амстердам хот орж яваа бөгөөд монголын ангийн үс, эрдэнийн чулуу зэрэг гоёл чимэглэлийн зүйлүүдийн тухай яриа үүсэхэд, Хөрөнгөтнүүд биднийг гоёх чимэх юмгүй гэж доор үзэх гээд байдаг. Гэтэл тийм биш. Жишээ нь жирийн нэг албан хаагч би Елезавета Тейлортой адил сая долларын очир алмас зүүхгүй ч гэсэн барууныханд гологдохгүйгээр мэдэж байна. Би бас тэдэнтэй нэг их алдаагүй наймаа хийчихэж чадна гэж гэх зэргээр ярьсан нь надад таашаалтай санагдсан. Нина Алексеевна салах ёс гүйцэтгээд Амстердамын онгоцны пиу бүртгүүлэхээр өөр танхим руу явлаа. Би замын танилаасаа арга буюу салж Гавана хүртэл зорчигчдын дунд ганцаардангуй байв. Сэтгүүлч хүнд ийм ганцаардангуй байдал тун ч тааламжгүй нь мэдээж. Үүний зэрэгцээ энх тайвны чуулганд сурвалжлагчаар явж байгаа хүн замын эхнээс л хүмүүстэй танилцахаас дээр юмгүй. Тийнхүү олон зорчигч өндөр түшлэгтэй улаан сандал, хар гантигийн өнгөөр гялтганасан явган ширээнүүд дүгэрэглүүн тавьсан хагас дугуй танхимд орж суух нь суун, ихэнх нь мөнөөхөн хагас дугуйн эсрэг талыг тууш эзэлсэн ууш, зуушны лангуунд очигдож унд ус, пиво дарс тэргүүтэн авч түр тухалцааг. Би ч гэсэн ганц лонх бавар пиво аваад зорчигчдыг ажиглан суув. Танил царай ердөө хоёрхны нэг нь, мөн очир алмастай загалмай зүүж, ур хар хувцас өмссөн орос хар лам Пиймен, Чилийн коммунист намын нэрт зүтгэлтэн, зохиолч Володя Тотелбойм нар ажээ. Хориодхон минутын дараа Африк тивийн зүг нисэх цаг болж байтал буудлын радиогоор эвлэгхэн зөөлөн дуутай бүсгүй газрын дундад тэнгис дээр цахилгаантай

аадар орж байгаа учир нислэгийг нэг цагаар хойшлуулсны учир уучлал гуйв.
 Зорчигчид ч нэг зэрэг шүүрс алдацгаагаад зуушны лангуу руу дөхөцгөөлөө. Би дахин
 нэг лонх аваад эргэн суулаа. Баруун Германы алдартай хотуудын нэг болох Майн
 дахь Франкфуртад ийнхүү саатах болж. Харин шинэ танил Нина Алексеевна авгай
 зорьсон газар Амстердамдаа бууж байгаа биз. Энэ удаа миний дэргэд өөр нэг
 хижээлдүү хүүхэн суужээ. Дэгжинээр долгиотуулан самнасан хар үстэй, түргэн түргэн
 гэрэл цацалсан урсгал ногоон нүдтэй, цайвар царайтай, үл мэдэг үрчлээ тогтсон
 өргөн духтай, хүрэн будгаар будсан нимгэн уруултай зэрэг нь сайхан гэмээр биш
 атал нэг л аятайхан зохицолтой ажээ. Тэрээр цагаан толгойтой боловч залуу төрхтэй
 нэгэн өндөр хижээл эртэй испани хэлээр ярилцана. Эхнэр нөхөр хоёр уу даа гэж би
 бодож суулаа. Гэтэл би яагаад ч юм хүүхнийг нэг л сайн харж авмаар санагдана.
 Испани хүүхнүүдийг төдий л олон удаа үзээгүй болоод сониуч зан хөдөлсөн яасныг
 бүү мэд. <Изабелла алтарсан улаан үстэйсэн> гэж би дурсан бодов. Тэгтэл бас
 <Хар үстэй мөртөө ногоон нүдтэй байж таарахгүй. Шаргал үстэй хүүхнүүд л ногоон
 нүдтэй байдаг шүү дээ. Изабелла одоо хаа явдаг бол. Далайн усны өнгөтэй ногоон
 нүдтэйсэн. Яг л энэ хүүхнийх шиг. Тэр зуны сүүлчээр Балтийн тэнгисийн ус тийм нэг
 янзын зөөлөн ногоон өнгөтэй байсансан. Тэр зун Изабелла бид хоёр Ростокийн
 ойролцоо амралт зугаалгын хот Варнемюндэд танилцсанаас хойш хорин зургаан жил
 өнгөрсөн байх юм. Одоо уулзвал бие биенээ таних болов уу яах бол??>
 Ийнхүү санаашран суутал өнөөх цагаан толгойтой өндөр хүн босож зуушны лангуу
 тийш хэд алхснаа эргэж зогсоод,
 Изабелла хоёул улаан дарс авч уух уу? гэхэд хүүхэн
 Тэлье, Португалийн улаанаас нэгийг аваад ир! гэв.
 Изабелла гэдэг нэрийг сонсоод би өөрийн эрхгүй өндөсхийн хүүхнийг ширтэв. Хар
 үстэй мөртөө ногоон нүдтэй. Биш дээ. Миний Изабелла бол улаан шаргал үстэй,
 ногоон нүдтэй байх ёстой.
 Яагаад ч юм хүүхнүүд үснийхээ өнгийг дураараа хувиргаж буддаг тухай би
 бодсонгүй. Тэр хүүхэн намайг ер ажрахгүй байлаа. Хэрвээ Изабелла мөн байдаг юм
 гэхэд би одоо болсон хойно, хорин зургаан жил өнгөрсөн хойно дахин уулзахаасаа
 айн цочих бололтой. Зүрх минь булгилан, нүдэнд оч бутрах мэт болов. Хорин зургаан
 жилийн өмнөх Изабеллад хайртай хэвээрээ би өнөөг хүрчээ. Варнемюндэд түүнтэй
 өнгөрүүлсэн өдрүүд миний амьдралын хамгийн жаргалтай өдрүүд болон дурсагдсаар
 өнөө хүрчээ. Би тэгэхэд хорин дөрөвхөн настай байсан. Европын хүүхнүүд оготор
 банзал өмсдөг байсан цаг шүү дээ. Изабелла яг хорин настай оготорхон банзалтай
 байжээ. Түргэн түргэн гэрэл цацалсан ногоон нүдтэйсэн. Яг л энэ хүүхнийх шиг. Би ер
 нь яаснаа ч сайн ухаарсангүй. Нэг л мэдэхэд хүүхний өмнө очиж зогсоод,
 Та Изабелла биш биз? Хорин зургаан жилийн өмнө намайг Дирдид гэж дуудаж
 байсан Изабелла арай биш биз? Би Монголоос явж байна гэв.
 Чи Дирдид....Миний Монгол! Чи чинь мөн байна шүү дээ! гэж дуу алдаад хүзүүнд
 минь зүүгдчихлээ! Би яах ч учраа олохгүй дэмий л гараа мушгилан,
 Изабелла!Изабелла минь ингэж уулзах гэж байхуу даа! Хорин зургаан жил өнгөрсөн
 байна шүү дээ! Хорин зургаан жил! Гэвч чи бид хоёр уулзах хувьтай байж дээ гэж
 үглэв. Мөнөөхөн цагаан толгойтой эр цүзгэр лонхтой улаан дарс барьж ирээд бид
 хоёрыг ихэд гайхан зогсов. Изабелла намайг хүзүүдсэн гараа сая тавьж хацар дээр
 минь шов хийтэл үнсээд нөхөртөө (би нөхөр нь гэж бодсон) испаниар юу болж байгаа
 тухай хэллээ. Өндөр буурал хүн гар барин мэндлэхэд Изабелла

Чилийн генерал Алехандро. Одоохондоо миний нөхөр болж яваа юм гэв.
Одоохондоо гэдгийг би ойлгохгүй байна гэхэд
Ойлгох хэрэггүй. Ялангуяа тэр талд ойлгох хэрэггүй гэхэд нь би бүдэг бадаг
таамаглаж,
Чи тэгээд нутагтаа буцаж яваа юмуу ? гэхэд
Тийм очих хэрэгтэй болоод явж байна. Би ердөө хувираагүй шүү монгол найз минь
гээд Изабелла хацар дээр минь дахин үнсэв. Ингээд бид гурав онгоц нисэхийг
хүлээж португалийн улаан дарс уухаар сууцгаалаа.

Би 1958 оны зуны сүүлчээр Ардчилсан Германы хотуудаар бүтэн сар аялаад
Варнемюндэд долоо хоног амрахаар очлоо. Их сургууль төгсөөд төвийн нэг сонинд
ганцхан жил ажилласан залуу сэтгүүлч надад энэ бол үнэхээр азтай явдал байжээ.
Варнемюнде бол Балтийн тэнгисийн торгон эрэг дээр барьсан голцуу хуучин
хөрөнгөтөн баячуудын шилтгээн улаан ваар дээвэрт нэг хоёр давхар байшин бүхий
багахан хот, далайн боомт юм. Би тэнгис рүү түрж орсон элсэн хошуун дээр барьсан
нэг хөөрхөн, анир чимээгүй шилтгээн буудалд буулаа. Энэ буудалд надаас өөр хоёр
гуравхан хүн буусны нэг нь Изабелла байлаа. Би түүнийг ирсэн даруйдаа ажигласан
юм. Герман хүүхнүүдийн тэгш шулуухан хөл, оготор банзалд нэгэнт нүд дасан тул
Изабеллагийн тэр байдал гол нь биш, харин мөнөөхөн алтарсан улаан шаргал үс,
түргэн түргэн гэрэл цацалсан ногоон нүд нь ер бусын сонин сайхан санагдав. Би
түүнтэй танилцах арга бодовч хэл ул муутай бүрэг амьтан ямар нэг тохиолыг
хүлээхээс өөр арга байсангүй. Гэтэл миний аз болоход тэр тохиол ирэхийг удаан
хүлээж хясагдсангүй. Надад үйлчилж явсан орчуулагч Роберт Ензен гуай говийн
монголд Балтийн тэнгисийг үзүүлэх санаа сэдэж Данийн эрэг хүртэл хөлөг онгоцоор
явах жуулчдын зугаалганд оролцуулахаар болов. Тийнхүү монголын их говийн хүү би
амьдралдаа анх удаа тэнгисээр зорчих болов. Шөнө нь нойр хүрсэнгүй. Өглөө эрт
Вернемюндийн боомтод очвол бидний зорчих хөлөг маань уг нь намар, өвөл, хойт
тэнгист загас барьдаг боловч, зуны цагт жуулчдыг зугаацуулагч болгон хувиргасан
сейнер гэгч багавтар онгоц ажээ. Тэр өдрийн зугаалгад ердөө л арваадхан хүн
байсны нэг нь мөнөөхөн нэг буудлын хүүхэн маань байлаа. Өглөө нь салхигүй
тогтуун Балтийн тэнгис нарны улбар гэрэлд номин өнгөөр цэлийн мэлтэгнэж, ус
тэнгэрийн савсалган тодхоноор хярхаглан зурайна. Бидний суусан хөлөг онгоц
тэрхүү усан тэнгэрийн цэнхэр хярхаг тийш хөвөн одлоо. Онгоцны хитгийг түшин
зогсоход доор хөлгүй ногоон ус цэлэлзэвч, хүйтэн ногоон усыг өвчүүгээрээ зүсэн
цахруулж, араасаа өргөсөн холдох мяралзаан зам ташуулах хөлөг онгоц тун
найдвартай санагдавч тэнгисийн ёроолгүй гүн нь эрхбиш мэдрэгдэн тийнхүү хүйт
оргих нь нэг л зэвүүн. Зугаацахаар гарсан цөөн хүн түшлэгтэй сүлжмэл бургасан
сандад дээр нарлаж, ус пиво ууцгаан хүүрнэлдэнэ. Ензин гуай бил хоёр ч пиво авч
тухлав. Харин өнөөх нэг буудлын хүүхэн маань ганцаарданг янзтай онгоцны хитгэ
түшин улаан шаргал үсээ салхинд хийсгэн, тэнгисийн алсыг ширтэн зогсчээ. Тэрээр
оготор банзлынхаа оронд гуя хонгыг нь тас барьсан, доогуураа өргөн ухаа шаргал
даавуун өмд, богино ханцуйтай, битүү захтай улаан бор торгон цамц өмсчээ. Нэг л ер
бусын гоолиг сайхан харагдана. Би жаахан пиво ууж халсандаа ч юмуу зориг гарган
очиж,
Тантай танилцахыг зөвшөөрнө үү? Би Монголоос яваа сэтгүүлч байна гэхэд тэр
ногоон нүдээрээ дулаан харж

Аа....Монгол....Монгол гэдэг чинь их холын орон. Би дуулсан. Түүхээс жаахан мэднэ. Сонин байна. Намайг Изабелла гэдэг гээд гар сунгахад би түүний халуу оргисон гарыг атгав. Ингээд бид амархан танилцлаа. Изабелла оросоор муухан ярьчихна. Англи, Францаар бол сайн ярьдаг гэнэ.

Как тебя зовут? гэж асуув

Дэндэв гэсэн чинь

Дирдид. О хорошо! гээд тас тас инээлээ. Тэгээд л би дорхноо Дэндэв биш Дирдид нэртэй болчих нь тэр.

Тэнгис дээр яг говийнх шиг гэв гэнэт салхи гардгийг хэн мэдлээ. Гурван цаг илүү явж Данийн эргийг сая хараад хөлөг маань эргэтэл умраас гэнэтхэн бөөн хар үүл уралдан ирж, ширүүн салхи хөдлөв. Сая болтол тайвнаа мяралзаж агсан тэнгис, салхи эрчээ авахын жаахан хүлээзнэснээ эхлээд ойр ойрхон цагаан сэрвээт долгиос хөөцөлдөн, даан их удалгүй манай говийн элсэн манхан шиг үелэн гүвэлзсэн их ногоон давалгаа онгоцыг сэрвээн дээрээ нэг өргөж, мөнөөхөн ёроолгүй гүн рүүгээ нэг шидлэн наадаж гарав. Гэтэл салхины хүч ердөө л балл орчим байгаа нь энэ ажээ. Хөлгийн ахмад радиогоор жуулчдыг тайвшруулан, салхины хүч долоон баллаас дээш гарахгүй учир айх юмгүй, харин далайн өвчнөөр өвдөгсөд доошоо бууж вандан дээр хэвтэх юмуу, жаахан хатуу архи уусан ч болно гэж хошигнов.

Тэнгис далайгаар амьдралдаа анх удаа аялан яваа би тэр далайн өвчин гэдгээс лав зайцахгүй гэж шийдээд авч явсан монгол архиа гарган Ензин гуай хоёул нэг нэг зууг татчихлаа. Харин Изабелла хатуу юм уухаас татгалзан царай нь амарханаа хувхай цайж, нүдээр нь нулимс гүйлгэнэв. Салхи улам ширүүсэн онгоцны өвчүүгээр зүсэгдсэн давалгааны сэрвээ тасран биднийг хөлөөс толгой хүртэл норгож эхлэв. Би аз болоход цүнхэндээ капрон цув авч гарсан учир Изабеллад түүнийгээ нөмөргөлөө. Хүүхэн хэд хий огиулаад миний өвөр дээр гулдайн ойчив. Би түүнийг өвөр дээрээ тэвэрч салхи, уснаас аль болохоо халхлан, басхүү мөр хүзүүг нь барилан өгөхөд нүдээ хааяа нээж миний өөдөөс их л таашаалтайгаар харж явлаа. Тийнхүү цаг хэртэй явсны дараа салхи мөн гэнэт намдсан ч гэлээ тэнгисийн мандал нэг хэсэгтээ тайвширсангүй. Мөнөөхөн онгоцны хамар даван цохих давалгаа уухилан уухилсаар аажим номхорч цагаан сэрвээт түмэн долгиос болохын алдад Варнемюнде хотын бараа харагдав. Гэвч Изабелла миний өвөр дээр нүд анин хэвтсээр.

Үдэш нь шилтгээн буудлынхаа багахан ресторанд хоол идэж суутал Изабелла оготор банзлаа өмсчихсөн орж ирээд шууд миний хажууд сууж, бид хоёр зөөлөн дарс нэг лонхыг хуваан уух завсар энэ тэрийг хүүрнэв. Изабелла уг нь өмнөт Америкийн Чили орны иргэн гэнэ. Аав нь Чилийн коммунист намын нэртэй зүтгэлтэн гучин зургаан онд Испанид ирж фашистуудын эсрэг тулалдаанд оролцоод нутаг буцжээ. Гэтэл гучин найман онд хэсэг нөхдийн хамт баривчлагдан гянданд хоригдсон бөгөөд дэлхийн хоёрдугаар дайн дуусаж энх цаг ирсэн хойно есөн жилийн дараа гяндангаас оргон гарч Европод иржээ. Одоо Вена хотод түр сууж буй. Арваад хоногийн өмнө охиноо нааш нь явуулаад өөрөө намынхаа нууц ажлаар Португали орсон гэнэ. Бүх амьдралаа ажилчин ангийн эрх ашгийн төлөө тэмцэлд ухралтгүй зориулаад ийнхүү тэнэмэл, нууцаар аж төрөх нь жирийн явдал болсон эцгээрээ охин нь илэрхий бахархана. Изабелла өөрөө хориодхон настай гэвч эцгийнхээ замаар орсон хүн болох нь илэрхий. Би түүнд Монголын тухай говь нутгийнхаа тухай ярьж өглөө. Изабелла намайг далайн хар шуургыг тэсвэрлэгч мэтээр сайшаан хөөргөж, Дирдид гэдэг нэр өгсөндөө их л олзуурхан монголчууд цөмөөрөө баатарлаг байх ёстой гэж

тэр хэллээ. Гэтэл Изабеллаг хөнгөмсөг явдалтай бүсгүй гэхийн аргагүй. Оготор банзал өмсөж шулуун сайхан хөлөө ил гаргасандаа биш, мөнөөхөн өглөөний тэнгисийн усны өнгөт нүдэнд, хөдлөх аашлах зөөлөн бөгөөтөл сэргэлэн намбанд түүний сайхан нь байлаа.

Бид тэр үдшийг хөгжилтэй сайхан өнгөрүүлэв. Маргааш хоёулаа Росток хотоор зугаацна. Надад түр хөлсөлсөн машин бий гэж Изабелла хэлсэн юм. Буудлын гадна нэг хуучин Мерседес-бенц машин байсан нь Изабеллагийн машин санж. Тэр шөнө би тэнгис, Изабелла хоёрын тухай бодсоор бараг унтсангүй. Салхи исгэрч хүйтэн ногоон давалгаа хаялах тэнгис байгалийн сүр хүчний дээд байхад далайн өвчнөөр өвдөж, миний өвөр дээр шаргал үсээ намируулан хэвтсэн Изабелла гоо үзэсгэлэнгийн дээд болон дүрслэгдэнэ. Ер бусын бүхэн сайхан байдаггүй. Түүний хамт тэнгис, Изабелла аль аль нь миний хэзээнээс мэдэх жирийн үзэгдэл шиг санагдана. Жирийн бөгөөтөл гоо сайхан, сүр хүчний дээдийг би хаа хол Балтийн тэнгисийн хөвөөнд ирсний ачаар олж үзэв үү?

Маргааш нь бага үдийн алдад бид хоёр Росток хот орохоор хөдлөв. Изабелла өнөөх хуучин маягийн бөгөөд хуучирсан мерседес машинаа асааж, нарсан ойн дундах элстэй муруй тахир замаар салам зүтгүүлэн засмалд ороод зуун милийн хурдаар давхив. Тэр тэнгис дээр арчаагүйгээс биш газар дээр болохоор эрэлхэг хүүхэн юмсанж. Бид бараг л нүд ирмэхийн зуур Росток хүрч машинаа тавиад хотоор зугаацлаа. <Элефант> гэдэг зуушны газар үдийн хоол идээд буцаж ирэхэд тэнгис дээр нар шингэж байв. Энд бараг үргэлжийн шахуу умрын сэрүүн салхигүй, тэнгис маш тогтуун цэлийж, шингэх нарны улбар туяанд алслан одох хөлгүүд бас улбартан цайвалзана. Изабелла тэнгисийн хөвөөнд очъё гэлээ. Бид хоёр түүний аминчлаж авсан салхинаас хаах бүхээг дотор орж алслан одох хөлгүүдийг ширтэн суулаа. Бидний ярих сонирхох юм хомс болоогүй. Гэвч энэ удаа дуугүй сууна. Би Изабеллагийн биеийн дулааныг зайнаас мэдэрч <даанч хол нутгийн хүүхэн юм даа> гэж бодтол Изабелла нэг уртаар санаа алдаад намайг гэнэт хүзүүдэн цээжинд минь толгойгоо наагаад

Миний монгол найз! Дирдид минь юу бодож сууна? гэлээ. Би дэндүү холын хүүхэн гэж бодсоноо хэлэхийн оронд түүнийг өвөр дээрээ унагааж будгийн амтлаг үнэр ханхлуулсан уруулыг нь шимэн үнслээ. Изабелла хүзүүгээр минь тэврээд аяархан гиншинэ. Тэр үдшээс хойш бид хоёр холбоотой юм шиг байж, чухам юу эс ярьж, юуг эс мөрөөдсөн гэх вэ! Миний явах өдөр дохрноо хүрээд ирлээ. Варнемюндед тийнхүү долоо хоноод өглөө эрт Берлин тийш хөдлөх болов. Изабелла урд үдэш нь чамайг Росток хүртэл гаргаж өгнө гэсэн боловч өглөө болоход тэнгисийн хөвөөнд л салъя гэлээ. Тэр нь ч дээр биз! Бид хоёр биесээ хайрт минь! гэж хэлэхээсээ айж ичихгүй болжээ. Гэвч магадгүй дахин уулзахгүйгээр сална гэдгээ мэдэж байлаа.

Изабелла бид хоёр тэнгисийн хөвөөнд очлоо. Тэр алтан шаргал үсээ сэгсрээд тэнгисийн алсыг ширтэн зогсов. Гэрэлт ногоон нүднээс нь том том дусал нулимс мэлтэгнэн гарч хацар дээгүүр нь алгуурхан доошилно. Би биеэ хичнээн баривч тэссэнгүй мэгшив.

Яв даа миний найз. Бие биесээ мартаггүй юм шүү гээд Изабелла тэнгисийн хөвөөнд хоцорлоо.

Изабеллагийн дүр хорин зургаан жилийн турш бүдгэрэн бүдгэрэвч арилаагүй өдий хүрчээ. Майн дахь Франкфуртээс Гаванна хүртэлх нислэгийн урт замд бид хоёр

өнгөрснийг дурсан, өнөөг хүүрнэвч барсангүй. Изабелла одоо аавтайгаа адилхан намын даалгавар биелүүлэхээр Чили эх орондоо нууцаар очиж яваа гэнэ. Ерөнхийлөгч Альенде алагдаж Пиночет толгойтой генералууд төрийн эргэлт гаргах үед аав нь сураггүй алга бологсдын тоонд орж Изабелла ээж, охин дүүгийн хамт Европод дүрвэн гарчээ. Одоо тэр Пиночетийн фашист дэглэмийн эсрэг тэмцлийг өрнүүлэх ажилд оролцохоор явж байна. Тэмцэлд амь хайргүй гэдгийн тухай Изабелла дурссангүй. Гэвч түүний зүсээ хувиргасан байдал, үг ярианы нь аясаас энэ эмэгтэй ард түмнийхээ төлөө чухамхүү амиа өргөхөөс буцахгүй гэдэг нь тодорхой. Хорин зургаан жилийн өмнө би ийм хүүхнийг хайрлаж явжээ гэж бодоход бахархмаар.

Изабелла бид хоёр Гаванна хотын нисэх онгоцны буудал дээр саллаа. Тэрээр хорин зургаан жилийн өмнө Варнемюндэд салсантайгаа адилхан нэг том нулимс унагаад, хацар дээр минь үнсэж,

Намайг дурсаж явдагт чинь баярлалаа. Амжилт хүсье гэхэд нь би

Изабелла минь Чили чамайг хүлээж байгаа. Венеремос!гэлээ.

Изабелла бид хоёр дахин уулзахгүй биз дээ.

ФРОНТЫН САНИТАР

Долдугаар сарын шатаам нар Халхын голын баруун эрэг Баянцагаан, Хамар давааны өндөрлөг дээр үд голлон өндөр тэнгэрээс улайсч буусан хумхи адил хөхөмдөг шаргал униар татжээ. Тэр шатаам наран доогуур, голын хөвөө тушаа нүргэлэн буй тулалдааны чимээнээс холдож нэгэн морь тэрэг баруун зүг гэлдрэн авай. Урд мөөр нь жижиг, хойт мөөр нь том хүндхэн янзын бөгөөд улаан хэрээстэй цагаан хиур хатгасан тачанка тэргийг бор зүсмийн шавилхан монгол морь зүтгэхээрээ нэг зүтгэж, тэргэн дээр шахалдсан гурван монгол нэг орос цэрэг ачаастай, тэрэгний хажуугаар санитар цүнх, жадгүй винтов зөрүүлэн мөрөвчилж бүсэндээ хоёр бөөрөнхий гранат, ташмаг зүүсэн чөргөр туранхай цэрэг алхана. Ийнхүү тачанза тэргээр шархтан авч яваа морь эзэн хоёр тун доожоогүй харагдах аж. Гэвч шархтанг галын шугамаас холдуулж л явна. Бор морь хүзүүгээ сунгаж нүдээ анисхийгээд, богинохон чийрэг хөлөөрөө газрын хуурай хөрс хэгзчин урагш зүтгэхэд хүүхэд наснаасаа сая л гарч яваа нь илт чөргөр бор хүү пилотко малгайгаараа хөлсөө хааяа нэг шударчихаад ганцхан урагш харж хөнгөн алхана. Харахад доожоогүй гэвч эзэн морь хоёр тулалдаан ширүүссэн зургадугаар сарын дундаас хойш галын шугамын ойролцоох шархтанд анхны тусламж үзүүлэн пункт хээрийн госпиталь хоёрын хооронд олон шархтан зөөж дарийн утаа бишгүй үнэрлэжээ. Тэр хээрийн госпиталь бол зургаан орос эмч, арван найман монгол цэрэг санитартай зургадугаар сарын эхээр Хамар давааны баруун этгээдэд ирж буусан юм. Тэгээд л арван найман санитарын найм нь хоёр ээлжээр дөрвөн тачанка тэрэгтэй хөтөч болж галын шугамаас шархтан зөөх тушаал авсан.

Өнөөдрийн халууныг хэлэхүү. Сэв хийх салхигүй бөгчим. Харахад шингэн атлаа газрын баримжааг алдагдуулсан ер бусын шаргал униараас дарь хүхрийн исэнгэ халуун үнэртэж дотор муухайруулна. Орос эмч нарын нэрлэдгээр бол саниструктор, монголоор бол зүгээр л санитар гэгддэг залуу цэрэг Самбуу дарийн утаанд дотор муухайрах бүрдээ өнгөрсөн хавар цэрэгт татагдаж ирээд эмч нарын үзлэгт орохдоо

сул биетэнд тооцогдсоны ёр л гэж бодно. Улаанбаатарт цэргийн эмнэлгийн комиссоор ороход өөрөөс нь бусад хөвгүүд бүгд өргөн ханхар цээжтэй, хүрлээр цутгасан адил зангирсан хүрэн булчинтай байхад мань эр л хорчгор шувуун цээжтэй, судас шөрмөс нь гүрдийсэн туранхай биетэйдээ ичивч арга буюу нүцгэлэн нутгийнхаа нэгэн том эрийн ард ширвэгдсэн борлон аятай нуугдаж байсан. Тэгтэл одоо хээрийн госпиталийн мэс засалч хийж буй эмнэлгийн албаны дэд дарга Мищерин гуай түүнийг үзээд,

Этого щуплого паренька зачислить в санроту. (Энэ туранхай хүүг санитар суманд бүртгэ) гэж хэлснээр болсон юм. Гэхдээ энэ доожоогүй хархүү маань нутагтаан бол яггүй уургач, эмнэг булгиулагч нэгэн санж. Харин дарь хүхрийн утаанаас ийнхүү дотор муухайрах нь дайны фронтод яваа цэрэг эрд яав ч зохихгүй шиг санагдана. Гэвч яанам билээ.

Ёо ёо! Яасан ёрын хатуу тэрэг вэ! Наадах муу адсага чинь ядахдаа бүдчээд. Эзэндээ таарсан морь байна даа. Ёо ёо!

Ийнхүү үглэн яншигч бол тачанкны тэвшний урд талыг түшин суусан нэлээд гүжирмэг байрын дагдгар бор цэрэг аж. Тэр зүүн гарынхаа булчинг суманд халт харвуулжээ. Нөгөө хоёр монгол цэргийн нэг нь бөмбөгний дэлбэрэлтийн доргионд цохиулж хүндээр дүйрэнгэтсэн, нөгөөдөх нь ууц нуруугаараа хүндхэн шархадсан аж. Намар оройн хагд шиг цагаан шаргал үстэй, цэв цэнхэр нүдтэй залуухан орос цэрэг элгээрээ нэвт буудуулсан тул үхэх сэхэхийг мэдэшгүй. Самбуу зургадугаар сарын эхнээс шархтан зөөсөн болохоор тэдний ааш занг андахгүй болж. Хөнгөн шархтан голцуу янгууч, цухалданги байхад хүндээр шархтагсад үг дуу цөөтэй буюу таг дуугүй болчихно. Таг дуугүй болсон бол аминд нь аюул тулжээ гэж ойлгоход болно. Ингэхээрээ дуугаа татсан шархтанг чадах ядахаараа аргадан тайтгаруулж, харин янгуучирхагчидтай ярихгүй явсан нь дээр. Сүүийн хэд хоногт шархдагсдын тоо нэмэгдсээр байлаа. Шархтан цуглуулах пункт хээрийн госпиталь хоёрын хоорондох арван хэдхэн километр газар шартханг юу ч гэсэн амин голтой нь хүргэж болоод байсан гэтэл долдугаар сарын эхний ганц хоёр өдөрт дөрвөн ч цэргийг тэргэн дээрээ үхүүлчихжээ. Үхлийн дэргэд хүчин мөхсөө мэдэхээс илүү бухимдал гаслал үгүй. Фронтын галын шугамд тулалдаан улам ширүүсч цус ихээр урсахад санитар сумангийн цэргүүд нойр хоолгүй цааш нааш давхилдана. Самбуу өнөөдөр гурав дахиа явж буй нь энэ.

Үүр хяраалан ахуйд хоёр талаасаа их буугаар буудалцаж эхлээд тулалдаан догширсон догширсоор наран хөөрөхийн алдад хуягт танкийн ангиуд байлдаанд орж, араас нь улаан армийн явган цэрэг, манай морин цэрэг хөдлөв. Зарим газар давшилж, зарим газар ухарсан гэлцэнэ. Японы цэргийн томоохон цэрэг үүрээр Халх голыг хоёр ч газраар гатлан зөвлөлт монголын цэргийн тэргүүн ангиудыг Баянцагааны өндөрлөгт бүслэхийг оролджээ. Үдээс өмнөхөн хоёр талын олон онгоцууд фронтын байрлалыг бөмбөгдөн агаарын ширүүн тулалдаан болж өнгөрөөд байгаа нь энэ. Үд дундын аагим халуун, унжилдсан шаргал униар утаанд бөгчимдөж ядарсан цэргүүд гол төмөр нь улайссан нуувчны сүүдэрт түр тавьж өөрсдөө хүхрийн амтат бүлээн ус залгилан, хуягт машинуудын хэт халсан мотор, их буу танкийн төмөр орчныхоо агаарыг шарлуулан шатааж буй мэт. Самбуу мөнөөхөн янгууч эрийн хараал зүхлийг үл ойшоон алхална. Гэрэл нь хараахан унтраагүй цэнхэр нүдээ цавчилгүй тэнгэр ширтэх орос цэргийг ганц үг хэлэх боловуу гэж горьдон, Солдат не умирай, понял. Мещерин доктор не умирай понял. Я тебя не умирай гэж

оросоор мэдэх хэдэн үгээ зүглүүлэн хэлэхдээ <Цэрэг чи үхэхгүй. Мещерин доктор үхүүлэхгүй, би чамайг амьд хүргэнэ> гэж ойлгохоор хэллээ гэж итгэн, энэ их халуунд хүйтэн хөлс дааварласан магнайгий нь хааяа барилан хэлэвч орос цэрэг таг дуугүй гөлөрсөөр.

Наадах чинь үхчихсэн юм бишүү? Чи ч хүний үхсэн амьдыг мэдэхгүй царайны нөхөр байна л даа. Бид цөмөөрөө үхнээ! гэж нөгөө янгуучийг гуншигнахад, Молчать мэднээ! Судас нь цохиж байгаа хүн үхсэн байдаг юмуу гэв.

Ёо ёо! Арай түргэн явах арга алга уу? Наадах адсагаа явуулаад өгөөч! өөрөө бүтэн болохоороо хүний зовлонг яаж мэдэх вэ? Ёо ёо! Тэр эмнэлэгт чинь хүрэхээсээ наана харангадаж үхэх нь! Байдаг цусаа юлүүлчихээд байгааг мэддэг ч болоосой! Ёо ёо! гээд бадриун эр орилж гарав. Самбуу өглөөнөөс хойш нааш цааш давхиж ядарсан морио татаад ташмагтай усаа авч хэвтээ гурвын аманд балга балгыг цутгаад, муу ааш нь хөдөлсөн цэрэгт өгөхөд эрүүл гараараа түлхээд,

Чиний шээсийг хэн уудаг юм. Бушуу эмнэлэгт хүргээд өг! Ёо ёо гээд нүүрээ үрчийлгэн шүдээ ярзайн ярдаглав. Самбуу тэссэнгүй,

Чи дайсантай байлдаж шархдсан цэрэг биш, тэнсэн суманд оногдсон нэг муу жулдрай шив. Ингээд орилж яв гээд суран бүсээ суга татан авч морио тас гуядав.

Морь нь фронтын хөл үймээнд хичнээн дөжирсөн ч хүнд гуулин аралтай бүсээр гуядуулахдаа цочин огло үсэрч хүнд тачанкийг чирэн цогив. Самбуу тэрэгний хажуугаар гүйж <Янгууч минь ингээд орилж бай! Тэнэсэн суманд оногдоод зайлах болсондоо баярлаж яваа вий вий чи. Янгууч нь хэтэрсэн золиг вэ. Орил орил! Нүдээ бүлтэртэл орил! > гэж дотроо цухалдан хөөрхий морио хайр гамгүй гуядан давхиулав. Янгуучид уурласан уураа мориндоо л гаргалаа. Гэтэл өнөөх бадриун эр, Ёо ёо! ингэж дутуу алахын оронд амин газар минь буудчих минь явааа. Ямар нь дайсантай тулаад цусаа урсгаж байхад ямар нь чам шиг ар талд амиа хоохойлоод явж байдаг байнаа гэж улам гаарав.

Самбуу шүдээ тас зуугаад мөнөөхөн орос цэргийн улам бүр зэвхий дааж буй сэвхэт булбарай царайг харан харан гүйлээ. <Амиа хоохойлсон гэнээ! Яасан хорон үгтэй золиг вэ! Фронтын санитар бол галын шугаманд байлдаж яваа цэрэг гэж доктор Мещерин хэлдгийг чи муу яаж мэдэх вэ дээ. Чам шиг янгууч юмнууд суманд долоолгосноо үхлийн шарх олсон чинээ боддог байх. Хэрвээ би буу бариад байлдсан бол чам шиг цусаа үзэнгүүт зугтаж гарахгүй>. Самбуу дотроо хий цухалдан явахад Баянцагааны өндөрлөг, Хамар давааны зүүн дор тулалдаан дахин ширүүсч мөнөөхөн унжилдсан шаргал униар дарь хүхрийн халуун амьсгалаар долгиолон байв. Морио гуядан шахсаар хээрийн госпиталийн майхнуудад тулан ирж сая татав. Тачанкийн дугуй эргэхээ болиход шархтныг ямар ч гэсэн хүргэж ирснээ мэдсэн юм шиг шавилхан бор морь өвсөнд хүрэх гэж тонгойгоод тэргэний хүнд арлыг даалгүй сөхөрчихлөө. Шархтан хүлээн авах асраас дамнуурга барьсан цэргүүд ирж шархтанг авлаа. Самбуу өнөөх янгуучид хандан,

Чи хүссэн газраа ямар ч гэсэн амьд яваад ирлээ. Хөлөөрөө яваад оч! гэж тушаагаад улаан цэргийн мөрөөр тэврэн автал нэгэнт өнгөрч буй гэвч хачин амьд гэрэлтэй цэнхэр нүдээрээ тэнгэр ширтсээр.

Ай халаг! Мэс заслын майханд бушуу оруулаач! гээд Самбуу бага хүүхэд шиг эхэр татан газар суучихав. Үхлийн өмнө хүчгүйдээ бухимдсан бухимдал, дэмий зэмлүүлсэндээ гомдсон гомдлыг ийнхүү гашуун нулимсаар угаахаас өөр арга байсангүй. Хэсэг уйлаад бостол Мищерин эмч майхны үүдэнд гарч ирээд хайрцаг

дээр сууж ямар нэг зурвас яаран бичиж байв. Самбуу чухам яах гэснээ сайн ухааралгүй гүйж очоод,

Товарищ подполковник! Солдат умирай. Я не умирай. Я надо война. Почему солдат не война. (Нөхөр дэд хурандаа! Цэргүүд үхэж байхад би зүгээр явж байна. Би байлдах ёстой. Цэрэг хүн байлдах ёстой шүү дээ гэсэн санаа) гэж учир зүггүй уйлагнан хэлэхэд өндөр янхигар биетэй, санчиг нь аль эрт бууралтсан дэд хурандаа түүний хэлснийг ойлгоод,

Яана гэнээ! <Война надо> гэнээ! Еще чего захотел (өөр яамаар байна) гэж догшин ногоон нүдээр харснаа төдхөн зөөлөрч өнөөх зурвасаа өгөөд,

Чи уржигдар танкийн бригадад шархтан хүргэсэн байхаа. Одоо энэ бичгийг аваад давхи! Ойлгов уу? бригадын штаб хаана байна тэнд хүргэж өг! Понимаешь! гэхэд Самбуу

Бригадный штаб. Понимаешь хэмээн давтан хэлээд бичгийг халаасандаа хийж, бэржээхэн сүүдрэвч дор уясан морьдоос нэгийг зайдлан танкийн бригадын байрлал тийш давхив. Хоёр хоногийн өмнө улаан армийн хуягт танкийн бригадын байлдан тагнах хэсэг японы тэргүүн шугамын хүчтэй түр тулалдах үеэр шархтагсдыг ар тийш татахад Самбуу оролцсон юм. Тэгэхэд танкийн бригадын магнайн ангиуд баруунаас түргэн маршаар хүрэлцэн ирж Баянцагааны өндөрлөгийн бэлд яаравчлан байрлаж, хуягт танкуудаа далдлан, ар талаа татаж их хөл болсон ч тэр бүхнийг гайхмаар хурдан шаламгай анир чимээгүй хийж байлаа.

Самбуу бригадын штабыг олж ирэхэд нэг тийшээ хөдлөх гэж буй бололтой холбоо, тээврийн машин техникууд цувааны байдалд орж, цэрэг дарга нар майхан саваа яаран буулган ачаалж байв. Зайдан морьтой монгол цэрэг давхиж ирэхэд нэгэн бага дарга хөндөлсөн гүйн ирээд,

Зогс! юу хэрэгтэй? гэж монголоор хашгирав.

Командир надо гээд Самбуу өнөөх бичгээ өгөв. Бага дарга тэндээс зайдуухан суудлын тэрэгнүүдийн дэргэд газрын зураг үзэцгээн ярилцаж буй хэсэг дарга нар тийш гүйж очив. Нэгэн ахлах дарга бичгийг гүйлгэн хараад бусад дарга нарт ямар нэг тушаал өгөөд <Эмка> тэргэнд сууж одов. Өнөөх бага дарга гүйж ирээд,

Хорош разведчик. Командир спасибо хэлсээн. Мэднээ гээд яв гэж зангав. Самбуу <<Хорош разведчик > гэж намайг хэлэв үү гэж эхлээд бодсоноо мөнөөхөн нас барсан цэргийг хэллээ гэж гэнэт ухаарав. Тэгээд дуртай дургүй буцах болж эргэн шогштол ар талд ойрхноос улаан пуужингууд агаарт хөөрөв. Тэгтэл ч нуувчинд болоод өнгөлөн далдлалтанд байсан танкууд хүржигнэлдэн асаж газар доороос гарч ирэв үү гэлтэй наран доогуур улаан тоос татлаа. Танкуудын араас ачааны машинд суусан цэргүүд урьд нь гарч ирээд үсрэлдэн бууж танкуудын явдал дунд дөрөв таваараа авиран сууцгаав. Түүний араас хуягтууд гинжин цуваанд орж харагдана. Цаад талд нь машин техник нэгэн зэрэг хөдлөн тоос манан татлаа. Самбуугийн хажуугаар танкууд өнгөрөхөд сүрдэж бачимдсандаа ч юмуу зэрэгцэн давхив. Ойрын нэг танк дээрээс хангинасан хөгжүүн дуутай улаан цэрэг,

Ай жигит давхиад бай! Урагшаа! гэж хашгирахад мань эр тал өгөв гэсэн шиг зэрэгцэн очоод танкийн цамхагнаас шүүрэн авч морио орхин танкны халуун төмрийг зайдлан авлаа. Өнөөх улаан цэрэг

Молодец цирик! Ай жигит чем будешь воевать? (жигит юугаараа байлдах вэ?) гээд сапериин хүрээ сарвайхад танк дээрхи улаан цэргүүд хөгжилдөн хөхрөлдөв. Самбуу бүсэндээ зүүсэн хоёр гранатаас өөр зэвсэггүйгээ сая л мэдэв. Энд тэнд их бууны сум

бөмбөг дэлбэрэн танкийн их буунууд галлан, пулемётууд тачигнаж, сум исгэрч байгааг Самбуу нэлээд хожуу ухаарлаа. Улаан цэргүүд танк дээрээс үсрэлдэн буугаад гүйдэл дундаа буудацгаана. Самбуу буудах буугүйдээ бантаад танкаас буусангүй. Халх голын наад эрэгт хориглосон японы цэргийн траншей, том далбагар халхавчтай, оготор гол төмөртэй их бууны батарей, шатаж буй хуягт машин, цэрэг техникийн учир нь үл ялгарах дуу чимээ энэ бүхэн дайсантай яг нүүр тулжээ гэдгийг зайлшгүй ойлгуулахад Самбуу танк дээрээс үсэрч буугаад юу ч болсон гранатаа бэлэн барьж танкийн ард ч нуугдсангүй ил гараад урагш гүйлээ. Улаан таван хошуут танк өнөөх оготор гол төмөртэй их бууны батарейг хиартал дайран гарч буй харагдана. Түрүүч нь японы траншей дээгүүр харайн гарна. Хориглолтын тэргүүн шугамд гардан байлдаан болж байна. Гардан байлдаан гэдэг нь их л жирийн ойлголт юмсанж. Ердөө л амь өрсөнө гэсэн үг. Самбуу үүнийг маш тодорхой ухаарлаа. Амь өрсөхгүй бол өнгөрнө. Зэвсэгтэй ч бай, үгүй ч бай амь өрсөх л хэрэгтэй. буугүй бол гар байна, гаргүй бол шүд байна. өөр бодох юм алга болжээ. Гэтэл хажууханд нь дөрвөн самурай гэнэт үзэгдлээ. Тэр дөрөв бараг тохойгоо нийлүүлээд ухран буудалцаж явна. Юунаас ухарч явааг нь Самбуу олж харсангүй. Тэдний зэгэл саарал хувцас, хөлнийхөө шилбийг ороосон цагаан бүс тов тод харагдана. Ердөө л буу барьсан дөрвөн зэгэл амьтан. Самбуу тэдний хөл доор хоёр гранатаа цувуулан шидэж орхив. Гранатныхаа хэлтэрхийд өөрөө сүйднэ гэж бодсонгүй. Гранат дэлбэрч дөрвөн япон үхэдхийн унахад өөрөө босоо явж л байна. Харайж очоод нэгнийх нь бууг шүүрэн авлаа. Юутай ч гэсэн буутай цэрэг! Нүдний буланд япончуудын нэг нь өндийж харагдана. Чиглүүэн буудаж орхиод урагш харайлаа. Ямар нэг юм өөд цоройн шатаж байгаа хуягтны дэргэд хоёр танкчин хэвтээд тасралтгүй галлана. Самбуу тэдэнтэй зэрэгцэн хэвтээд буудах гэсэн боловч байгаа олж харсангүй. Гранатаар байлдах нь дээр юм шив дээ гэж тэрүүхэн хооронд бодлоо. Төдий л холгүй харагдах Халх голын хөвөөнд зай завсаргүй дэлбэрэлт болж машин техник шатаж, морьтой явган зэгэлүүд ундуй сундуй зугатаж буй аж. Баруун гар талд холгүй японы траншей дээр цагаан хиур хатгасан харагдана. Хоёр улаан цэрэг галлахаа болиод Самбууг сая ажиглаж,

Эй цирик ты откуда взялся?(Цэрэг чи хаанаас гараад ирэв?) гэж монголжуу царайтай нэг нь гайхан асуув.

Солдат надо война гэж мань эр хэнэггүй хариулчихаад урьд талд юу болж байгааг харах санаатай өндийтөл баруун эгэмний нь тушаа гэнэт хүчтэй цохигдон, нүдэнд нь гал манас хийгээд ухаан балардлаа.

<Би өөрөө шөрхтчихлаа> гэж бүүр түүр бодох завсар хэн нэг нь цээжийг нь түшин авахыг мэдрэв. Ухаан балардах болихын завсар <Үхлүүт шархадсан хүн дуугарахаа больдог> хэмээн бодож амжаад дуу гаргах гэсэн боловч чадсангүй. Санитар Самбуу хэдэн цагийн дараа ч юмуу хэд хоногийн дараа ч юмуу бүү мэд ухаан орохдоо эмнэлгийн орон дээр хэвтэж буйгаа мэдээд,

Солдат не умирай! гэж хэлээд юунд ч юм оросоор хэлэхдээ ямар ч гэсэн өөрийнхөө дууг танилаа.

БУУРАЛ НАЙЗ МИНЬ

Мань Базаргүр ахмадын охиноос болж дайнд явсан юм. Ямар ч гэсэн бид түүнийг үнэхээр Жанчхүүгийн Давааны тулалдаанд оролцож жинхэнэ эх цэргийн үүргээ биелүүлсэн гэж итгэсэн билээ.

1944 оны өвөл бид цэргийн сургуульд суралцаж байлаа. Манай ангид Базаргүр, Жанчивсэнгэ гэдэг хоёр <атаман> байжээ. Базаргүр эрдэм авьяасаараа <Атаман> харин Жанчивсэнгэ бол хүч тэнхээгээрээ <Атаман>. Бидний нас арван долоо найм шүргэж ёстой л ааг охио багтааж ядсан цаг билээ. Базаргүр дуу дуулна. Зураг зурна. Шүлэг бичнэ. Тэр жилийн шинэ жилээр нийслэлийн сургуулиудын ахлах ангийнханы үдэшлэг дээр <Степь да степь кругом> гэдэг орос дууг аргил хоолойгоор дуулаад л нэрд гарчихсан юм. Тэр өвөл мань эр гэнэт аргил хоолойтой болчихсонсон. Тэр орос хэл сураад Пушкин, Лермонтов нарын шүлгийг дууриалган шүлэг бичдэг бас оросын нэрт дуучин Феодор Шаляпины пьез тавьж дууриан дуулсаар байгаад аргил хоолойтой болсон хэрэг. Зөвлөлтийн цэргийн офицерүүдийн ордноос Шаляпины пьез гуйж авчраад эгшигт хайрцагт тавьж дуулуулан уярахдаа бүсгүй хүүхдийнх шиг урт сормуустай дүглэгэр хар нүдэнд нулимс гүйлэгнүүлэн <Ай мөн гайхамшигтай хорвоо юмаа> гэж шүүрс алдана. Тэр маань шинэ жилийн үдэшлэгт дуулж нэрд гараад зогссонгүй улсын театрын нэг хүүхэнд сэтгэлтэй боллоо гэж шүлэглэсэн захидал бичээд бидэнд уншив. Тэр нь бидэнд Пушкиний шүлгээс дутуугүй сайхан санагдсан тул театрын тэр гоё хүүхэн лав хариу ирүүлнэ гэж ярьцагалаа. Гэтэл хэд хоногийн дараа өөдсөн чинээ нэг зурвас ирүүлсэн нь <Дүү минь эгчээрээ оролдоод хэрэггүй биз> гэсэн байв. Базаргүр маань ихэд гутарлаа. Тэгээд л өөрөө шинэ жилийн үдэшлэгт ганц дуу дуулаад нэрд гарлаа ч гэсэн алдартай сайхан хүүхэнд захидал бичих дэмий гэдгийг ухаараад курсийн даргын охин Цэрэнлхамд захидал бичихээр шийдсэн хэрэг. Манай сургуулийн клубт болдог байсан өдрийн бүжигт Цэрэнлхам ирж бидэнтэй бүжиглэнэ. Торгон тууз зангидсан урт хонгор гээгтэй, улаан хацартай, алиа нүдтэй тэр охиныг Жанчивсэнгэ атаман ихэвчлэн булааж бүжиглэнэ. Жанчивсэнгэ бол сайхан эр.өндөр нуруутай болохоороо жагсаалын магнайд зогсоно. Модон морин дээр арван малгай давхарлаад харайчихна. Соонс эргэхдээ гарамгай. <Соонс> Гомбосүрэн гуай хүртэл түүнийг магтсан удаатай. Тэр аргалын савар шиг сарвайсан яст хуруутай гараараа савлуурын хөндлөвчнөөс мөчидхөн атгаад, шургааг шиг урт атлаа майга хөлөө хагас дугуйран хавсарч салхи сэвэлзтэл хорь гуч эргээд тэртээ хол саваад буучихна. Их том дуутай. Байрны урт хонгилын үзүүрт орилоход нөгөө үзүүрийн цонх доргино. Тэр нь баатар эрийн шинжтэй боловч, даанч залхуу, салан. Тэгээд бас биднийг суу явдалд удирдахдаа гарамгай даа. Нэг удаа бид түүний удирдлагаар Амгалангийн мухлагны наймааг сүрдүүлэн тамхи хэдэн хайрцгийг булааж аваад мэдэгдэн, тасгаараа гурав хоног сахилгад суусан билээ. Базаргүр маань Цэрэнлхамд нөгөө дуучин хүүхэнд бичсэнээсээ илүү, ёстой лусын дагина ч уярмаар сайхан захидал бичжээ. Гэтэл майн баярын бүжиг дээр өнөөх Цэрэнлхам Базаргүрийн захидалд нэг их уяраагүй нь мэдэгдлээ. Тэр үдэшлэг дуустал Жанчивсэнгэтэй бүжиглэв. Мань Базаргүр түүнийг авч ганц удаа бүжиглээд толгой гудайлгасаар хүрч ирэн шүүрс алдаж, Намайг доожоогүй эр гэж байна. Энэ муу Жанчивсэнгээс л боллоо. Өөрийгөө сумын начин, эмнэг морь булгиулдаг гэж шал худал хэлсэн байна. Муухай, муу Швабриныг дуэльд дуудна даа гэв. Бид Пушкины <Ахмадын охин>-ыг сайн мэдэх учир Жанчивсэнгэ дорхноо л Швабрин гэдэг хочтой боллоо. Цэрэнлхам ч ахмадын охин болов. Манай курсийн дарга ч ахмад цолтой. Ингээд бид гайхалтай сонин явдлыг

үзэх аазгай хөдлөн Базаргүрийг хөөргөж гарлаа. Би түүний секундант болъё гэв. Нэг бүтэн сайн өдөр хоёр секунтантууд Жанчивсэнгэ, Базаргүр хоёрыг таван алхмын зайтай зогсоож,

Эхэлцгээ! гэж командлав. Мань Базаргүрийн өвдөг чичрэн сахлын ор гарч яваа уруул нь татвалзаад их л сандарч байгаа бололтой.

Зоригтой бай юунаас айдаг юм гэж би шивнэнэ. Тэгтэл Швабрин уухай хашгираад дайрч ирэх нь тэр. Сэлэм ч хангинаад явчихлаа. Мань Базаргүр урьд нь боловсруулсан мэхээрээ булт үсрэхэд Жанчивсэнгэ хий хатгаад арай л газар мөргөж унасангүй. Базаргүр түүнийг эргэнгүүт л урагш давшин сэлмийг нь мулт цохих ёстой байлаа. Гэтэл үхсэн хойноо мулт цохих. Тэр далайж цохихоо мартаад давшиж хатгах гэтэл Жанчивсэнгэ эргэнгүүт сэлэмний нь өнцөг дээр тас байлгахад мань эрийн сэлэм гараас нь мулт үсрэн тэртээ хол шороо дур хийлгэв. Базаргүр бууж өгсний тэмдэг болгон бээлийгээ хөсөр шидээд толгойгоо унжуулан найгасаар холдоход би арай л уйлсангүй. Ийм л юм боллоо. Удалгүй хаврын шалгалт эхэлж, сайн өдрийн бүжиг ч үгүй, тоглож наадах зав ч үгүй боллоо. Базаргүр Швабринд дийлдсэндээ гутарч хэд хоног гунигтай явснаа шалгалтанд бэлтгээд мартлаа. Харин зав л гарвал Жанчивсэнгийг шоолсон зураг зурж, шүлэг бичнэ. Гэвч Жанчивсэнгэ тэр зэргийн чимхэлтийг тоох эр биш. Дэндвэл тэр зодчихож мэдэх боловч шалгалтын үеэр <будаа> идэх талаа бодоод тэвчсэн хэрэг. Ингэсээр байтал нэг мэдэхэд шалгалт маань дуусаж, зун болоод бид гэртээ харьцгаах боллоо. Дэлхийг донсолгосон их дайн зөвлөлтийн ялалтаар дуусаж хүүхэд бид ч гэсэн баяр хөөртэй нь аргагүй. Дөчин гурван оны өвөл Базаргүрийн саналаар биднийг фронтод явуулж өгөөч гэж маршал Чойбалсанд өргөдөл бичсэн билээ. Бид нэгэнт цэргийн даргын сургуульд орж буу буудаж чадах болсон учир гитлерчуудтай тулалдахад бэлэн байлаа. Гэтэл сургуулийн захирал генерал Дагва гуай биднийг дуудаад <Би та нарын өргөдлийг маршалд үзүүлсэн. Нас чинь бага байна. Цэргийн эрдэмд сайн суралцаж сайн дарга нар болох хэрэгтэй > гэсэн гэхээр нь бид их л баярлаж өглөө хар үүрээр босон бүрэн зэвсэг үүрч өвлийн хөр цасан дундуур элгээ эгштэл гүйсэн ч, танк эсэргүүцэгч ПТР гэдэг урт буугаар буудаж мөрөө өвдтөл ёвруулсан ч жинхэнэ цэрэг эрийн ёсоор шүд зуун хатуужсансан.

Биднийг амралт эхлэх үеэр улаан цэргийн цуваа зүүн зүг өдөр шөнөгүй нүргэлэн одож байсан бөгөөд удахгүй японд дайн зарлаж манай цэрэг чөлөөлөх дайнд оролцоно гэдгийг мэдэж байлаа.

Базаргүр бол Дорнод аймгийн хүүхэд. Тэр нутагтаа явахын өмнө ахмадын охинд бичсэн захидлаа надад уншив. Тэр энэ удаа шүлэглэсэнгүй, жирийн захидал бичжээ. Тэр захидалдаа <Би японы самурай нараас өвөр Монголоо чөлөөлөхөөр явж магадгүй. Би хэдий доожоогүй эр боловч ямарч аавын хүүгээс дутахгүй байлдаж чадна. Жанчивсэнгэ бид хоёрын аль жинхэнэ эр хүн болохыг чи үзнэ дээ> гэх зэргээр бичсэн байв. Бид ч яах вэ. <Чи нээрээ дайнд оролцож японтой байлдаж чаддаг юм бол ахмадын охин байтугай өнөөх дуучин хүүхэн ч чамд дурлана> гэх мэтээр доог хийгээд өнгөрлөө. Гэтэл юу болсон гэж санана. Намар сургууль цуглахад Базаргүр ирсэнгүй. Нутгийн сумын захиргаанд утас явуулж сураглахад аль найман сарын эхээр Улаанбаатарт сургуульдаа явсан гэсэн хариу ирэв. Хотод ирээд сургуулиасаа зугтааж байж магадгүй гээд хотын комендат, сэргийлэхээр эрүүлэвч сураг алга. Ингээд бүр улсын хэмжээгээр зар тарааж эрэх юм болов. Эцэг эх нь айн сандарсан гэдэг туйлгүй биз. Бид гайхахдаа зуны амралтаар харихын өмнө дайнд явж магадгүй

гэж байсныг даргадаа хэллээ. Тэгж байтал ахмад маань охиноосоо Базаргүрийн захидлыг олжээ. Урьд нь сэжиглэж байсан бололтой. Ахмадын охиноос Базаргүрийн шүлэглэсэн захидлууд болоод дайнд явах тухай бичсэн сүүлчийн захидлууд цөм олдсон байна. Ингээд бүр хил давж чөлөөлөх дайнд явсан цэргийн ангиудаас сураг гаргах хэрэг тулгарлаа. Ийнхүү бөөн эрэл сурал болж байтал есөн сарын сүүлчээр Базаргүр маань тэнгэрээс унасан мэт гэнэт хүрээд ирдэг байгаа даа. Ирэх ирэхдээ зөвлөлтийн танкийн цэргийн хувцастай, энгэртээ гвардын тэмдэг японыг ялсны алтан шар медаль зүүчихсэн ирлээ. Сахлынхаа оронцгийг ургуулж засаад алх хадуурт улаан таван хошуутай пилоотог малгай хазгайхан тавьсан нь их л дэгжин. Түүгээр ч барахгүй тэр генерал Плиевын штабын даргын гарын үсэг, тамгатай сайшаалын үнэмлэхтэй иржээ. Тэр үнэмлэхэд <Сүхбаатарын нэрэмжит офицерийн сургуулийн курсант Базаргүр мотомеханикжуулсан ... дугаар хорооны хүү болж Жанчхүүгийн давааны тулалдаанд оролцон эрэлхэг дайчин болохоо үзүүлсэн тул сайшаан офицерын планшет ба алтан үгээр шагнав> гэсэн байв. Ингэж Базаргүр бидэнд ёстой л баатар эр шиг санагдан атаархавч баршгүй байлаа. Тэр яаж дайнд явсан тухайгаа үлгэр шиг юм ярьж билээ. Найман сарын эхээр Монгол-Зөвлөлтийн армийн ангиуд хил давах үес мань хүн сурагч погоноо цэрэг погоноор солиод, Матадаас хөдөлсөн арын албаны машинд суугаад хил хүрчихжээ. Тэгээд хил давах үеэр шалгалт болоход илэрч Дорнод аймаг руу явах эмнэлгийн тэргэнд хүргэгджээ. Гэтэл сэргэлэн эр замаасаа оргоод улаан армийн нэг ангид очиж мухар олгой ургаад ангиасаа хоцорсон гэхээр нь итгэж аваад явсан хэрэг байв. Тэгээд бүр хил давсан хойно үнэнээ хэлэхэд монгол цэргийн аль нэг ангид хүргүүлэх юм болов. Гэвч орос цэргүүд өнөөх <Степь да степь кругом> гэдэг дуугаа Шалыпин шиг аргил хоолойгоор сайхан дуулдаг болохоор нь хайрлаад хорооныхоо хүү болгож авч явъя гэхээр нь дарга нь зөвшөөрчээ. Тэгээд л мань хүн улаан армийн хорооны хүү болж Жанчхүүгийн давааны тулалдаанд оролцсон хэрэг байлаа. Тэр хуягт тэрэгний экипажтай хамт дайралтад орж арав шахам самуурайг сөнөөсөн гэдэгт ч бид итгэлээ. Ийм л явдал болсон юм. Түүнээс хойш ахмадын охин Цэрэнлхам Базаргүрийг жинхэнэ баатар эр мөн гэж тоосноор барахгүй үерхэж явсаар гурван жилийн дараа сургуулиа төгсөж дарга болоход нь эхнэр нь болж хязгаарын нэг анги руу явсан юм. Базаргүр дуучин юмуу яруу найрагч болж чадах авьяастай хүү байсан боловч тэгэлгүй цэргийн дарга болж санасандаа хүрсэн билээ. Одоо тэр хурандаа цолтой, олон хүүхэдтэй сайхан амьдарч явна. Би түүнтэй хааяа уулзахдаа <Саарал шинелээ тайлаагүй, буурал найз минь > ёстой мөн дөө гэж сэтгэл догдлон боддог юм.

ИХЭР ТОЛГОДЫН ДУНД

Хаврын эхний нэгэн цэлмэг өдөр нэгэн идэр эр Хэрлэнгийн хөндийд ганцаараа явж байлаа. Өвөр хоорондоо ихэр юм шиг ижилхэн бөгөөд намхан намхан ухаа гүвээнүүд үргэлжилсэн энэ их талд нэл яргуй цэнхэртэн дэлгэрч, дээр тэнгэр ч цэнхэр, доор газар ч цэв цэнхэр ажээ. Уламбаяр хүн болсоор ийнхүү газар тэнгэр ялгарахгүй болтол яргуй дэлгэрэхийг үзсэнгүй. Тэрбээр тохой нь цоорч, хөвөн нь цухайсан хүрэм, зузаан гэгчийн зан тавьсан бахиал гутлаа суран бүсээр боож сугавчлаад хөл нүцгэн шогшиж явна. Нэг хэсэг гүйж амьсгаадахдаа мөнөөхөн зай завсаргүй

цэнхэртэх яргуй дээр унаж тэнгэр ширтэн хэвтэхэд хумсын чинээхэн үүлгүй тэнгэрийн доор яргуй дэлгэрсэн газар дэлхий дээр муу муухай бүхэн нэгмөсөн арчигдан арилсан мэт санагдана.

Уламбаяр хоёр жил гаруй засан хүмүүжүүлэх газар ажил хийсний эцэст сая хэрэг цагаадан суллагаад явж буй нь энэ. өнгөрсөн шөнө дундын үес сумын төвд суудаг хадам ахынд замын тэргээр ирсэн юм. Мотоциклоороо одоохон намайг гэрт минь хүргээд өгөөч гэж түүнээс гуйхад нойроо харамласан янзтай нүдээ нухлан янцаглаж, Бензин байхгүй. Өглөө болгож байж айл амьтнаас бензин гуйж явахаас гэхэд гомдсоныг хэлэх үү. Хоол цай идэж уугаад унтахаар хэвтсэнээ тэссэнгүй босож хувцаслаад,

Би явнаа гээд л гарсан. Тэгээд л явган таваргаж яваа нь энэ. Гүйхдээ гүйж, алхахдаа алхсаар бага үдийн алдад гэртээ нэгэнт дөхөж иржээ. Ханилаад удаагүй эхнэрээ санахаас илүү зовлон шаналал эр хүнд байдаг болов уу? мөн ч их санасан даа. Эхний хэдэн сар өнгөрсний дараа эхнэр нь зүүд зөнгөөс салахаа бүр байжээ. Засан хүмүүжүүлэхийн хатуу вандан дээр нойр хулжин хөрвөөж хэвтэхэд тасалгааны харанхуй булангаас эхнэр нь гэнэт шивнэн дуудах шиг болох юмуу гадуур ажил хийж явахад хаа нэгтээ нүдний үзүүрт туссан эмэгтэй хүн эхнэрийнх нь дүрд хувилан үзэгдэнэ. Эхнэр Бадам нь ардаа түших тулах хүн бүл муутай, нэгдлийн олон малтай учир энэ хоёр жилд ердөө л ганцхан эргэж иржээ. Гэтэл одоо болсон хойно хэргийн үнэн учир олдож суллагаад зүрхээ хатаж хагстал мөрөөдсөн эхнэртээ очиж явна. Уламбаяр наадан баясах гөлгөн нохой мэт яргуй дээгүүр хөлбөрч босоод л мөнөөхөн ихэр юм шиг толгодын дундуур гэрийн зүг алхав. Хэрлэнгийн хөндийн ухаа гүвээнүүд ийм ихэр юм шиг адилхан бөгөөд ингэтэл яарч яваа хүнд тэр гээд хэлэх газрын баримжаа урьдаас мэдэгдэхгүй нь ямар хэцүү болохыг сая л ухаарлаа. Гэр минь одоо л энүүхэн толгодын цаана бий дээ гээд гартал цаана нь бас нэг ив ижилхэн толгод байж байна.

Гэвч шогшин явсаар үдийн алдад сая гэрийн бараа харлаа. Нэг багахан цэнхэр толгойн өвөрт хоёр цагаан гэр, хонины танил хашаа, тэртээ цаана дэлхэн бэлчиж буй хонин сүрэг, хашаанаас уясан хонины сорь харагдана. Уламбаяр гэрийнхээ барааг харангуут хамаг бие сульдан суучихав. Хадмын бага гэрийн яндангаас аргалын шингэн утаа бургилна. Харин өөрийнх нь гэрээс утаа уугихгүйгээр барахгүй үүд өрх нь нэг л битүү юм шиг харагдахад дотор палхийн <Бадам минь арай ч дээ...> гэж ямар нэг муу зөн хөдлөвч ердөө л хэдхэн цагийн өмнө хадам ах Бадамыг хонь малаа хараад чамайг л хүлээж хатаж яваа гэснийг санаад бяцхан тайвшрав. Хоёр жил гэдэг бага хугацаа биш. Залуу бүсгүй өөр хүнтэй ханилаад явчихсан байхыг ч үгүй гэх газаргүй. Гэвч Уламбаяр эхнэртээ их итгэнэ. Хэсэг яргуй тасдан авч үнэрлэхэд дотор бяцхан уужраад муу гутал өмсөж гэрийн зүг аль болох хурдан алхлав. Үүд өрх нь хаалттай мэт санагдсан нь дэмий сандралаас болж. өөрийн гэр гэгч ямар танил дулаан царайтай байдаг билээ. Эхнэр нь аавынхаа гэрээс хувинтай юм барин гарч ирээд тэртээгээс явган ирж яваа хүнийг гайхсан янзтай саравчлан зогсов. Уламбаяр ийм холоос таньдаг болов уу яадаг бол гээд нэгэн дош дээр суулаа. Бадам ямар нэг ажиг сэжиг авсан бололтой гэртээ бушуухан ороод дуран барьсаар гарч ирэв. Дурандангуутаа л танив бололтой гэртээ дахиж гүйн ороод алчуураа зангидсаар угтан гүйв. Уламбаяр урдаас нь харайлгав. Түүнийг суллагдсан тухай цахилгаан аваад хүлээж буй нь лав, гэвч ингэж явган нүцгэн ирэхийн чинээ бодоогүй биз. Тийнхүү эхнэр нөхөр хоёр ихэр толгодын дунд уулзаж зай завсаргүй ургасан яргуй

дээр тэврэлдэн унаад үнсэлдэн үнгэлдэхүйд муу муухай бүхэн арчигдан арилсан мэт хязгааргүй цэнхэр талд зөвхөн болжмор жиргэж байлаа. Уламбаяр юу юугүй эхнэрийнхээ хувцасыг тайчмаар санагдавч биеэ барьж тэсвэрлэн дээш харж, сартгар нимгэн самсаатай хамрынхаа нүхнээс бяцхан хар үс цухалзтал уухилан хэвтлээ. Цэв цэнхэр тэнгэрийн мандлаар цагаан утас сүвлэн харвасан сум мэт тийрэлтэт онгоц шуумайн нисэхийг үзээд замбуулингийн уужмыг бахдан, Бадам аа! Хараач тэр онгоц яасан өндөрт ниснэ вэ! гэв. Уламбаяр эхнэрийнхээ дээлийн хормойг сөхөж гэдсийг нь илбэтэл нэлээд товгор байхыг мэдээд цочин өндийж, Үгүй чи чинь... гэхэд Бадам яргуй дээгүүр хөлбөрөн түрүүлгээ хараад, Би Би чамайг хүлээж тэссэнгүй гээд эхэр татлаа. Уламбаяр түүнээс холдосхийн суугаад тамхиа асааж нэг хэсэг таг болов. Хоолой дээр бөөн хар юм тээглэхихээд дуугарч болсонгүй. <Урвагч муухай эм!> гэж орь дуу талбин хамаг хувцсыг нь урж хүчирхийлж хаялтай боловч тэгж чадсангүй зүгээр л эр хүний бүдүүн баргил дуугаар эхнэрээ дагаад еэнгэнэтэл уйллаа. Нулимсандаа хахаж цацах хооронд даанчиг арчаагүй цагираглан хэвтэх эхнэрээ гэнэтхэн өрөвдөж гарын араар нулимсаа арчаад, За яахав вэ. хоёр жил эзэнгүй гэр сахисан чи. Яахав итгэл алдахаар ч болоо биз дээ гээд шүүрс өлдөн толгой гудайлгав. Бадам өндийж хувцас хувцас хунараа яаралгүйхэн тайчаад, Миний гэдсэн дэхь энэ амьтан тун саяхнаас л мэдэгдсэн шүү дээ гэхэд Уламбаяр эхнэрээ тэврэн үнсэж озож гарлаа. Эргэн тойронд ганцхан болжмор л жимбүүрдэж, дээд хөх тэнгэр хаврын нарны дулаан илчийг газар тийш багц багцаар нь асгаж байх шиг байлаа. Ийнхүү эхнэр нөхөр хоёр жаахан тайвшраад гэртээ ирж, хадам аав, ээж, дүү охин хэдүүл бөөн баяр хөөр болцгоов. Уламбаярын гэрт хоёр жилийн өмнө явснаас нь хойш өөрчлөгдсөн юм огт үгүй шиг. Эмээл хазаар нь хүртэл байрнаасаа хөдлөөгүй аж. Хоёр жил ер нь юусан билээ. Гэтэл эхнэр нь хүлээж тэсэлгүй бусдаас хүүхэд олчихсон байдаг. Бадам нөхрөө их л царайчлангуй авдрынхаа өмнө чимээгүй сөгдөн, шинэ дотуур хувцас, шоронгоос ирэхэд нь өмсгөхөөр оёсон бололтой бор даавуу дээл гаргаж өмсгөв. Шинэ хувцас өмсөнгүүт хамаг бие хөнгөн болчихлоо. Бадам ч яриа хөөрөөтэй болж хонины нэлээд хуршинга махаар бууз хийж, нэг шил архи гарган тавилаа. Уламбаяр эхнэрийнхээ гараар хийсэн буузыг амтархан идэж, нэг хундага архи уугаад Юмны үнэн олддог л юм байна. Аймгийн прокурор намайг суллагдсан тухай мэдэгдэл өгөөд хилсээр ял эдэлсний хохирлыг хэлмэгдүүлсэн этгээдээр төлүүлсэн. Хоёр жилийн ажлын хөлсийг бүрэн олгоно гэсэн. Ийм л юм боллоо. Чамайг би ганцаардаж зовж явааг мэдэлгүй яах вэ дээ, даанчиг.... гээд хоолой нь зангирав. Бадам дорогш харж нэг хэсэг түдгэлзсэнээ Надаас л болсон юм. Хүний дотор ямар муу муухай юм нуугдаж явааг гаднаас нь хараад таах биш дээ. Миний тэнэгээс гэх юм уу аймхайгаас л болсон. Базар ямар хүн болохыг, намайг яаж оролдож, хоргоож зовоодгийг чамд эртхэн хэлсэн бол дээр байж. Нөхөртэй болохоор яаж ч чадахгүй гэж нэг бодоод бас чамайг дэмий хардах ч болов уу гэж тэнэглээд л хэлээгүй юм. Одоо Базар ажлаасаа халагдаж, намын гишүүнээс хөөгдсөн. өнөөх хоёр зуун төлөгний үнийг ч төлүүлсэн гэнэлээ. Харин чи минь л хоёр жил ял эдэлчихлээ. Би даанчиг.... даанчиг хүлээж чадсангүй гээд уйлчихав. Уламбаяр <Наранд яваагаас биш муу нохойд хүндхэн шийтгэл ноогдож

дээ> гэж дотроо баярлан,

Одоо яана гэх вэ. Өнгөрсөн юм өнгөрдгөөс хойш Базарыг тийм олиггүй хар хүн гэж урьдаас мэдсэн биш. Чиний буруу байхгүй. Харин нь ... учрыг эртхэн хэлдэг л байсан юм. Чамайг тэгж оролдож хоргоодгийг мэдсэн бол наанадаад арай муу санаатай явж чадах шүү дээ гэхэд Бадам шүүрс алдан хормойныхоо сэжүүрээр нулимсаа арчаад, Миний тэнэгийнхээ. Үнэнийг хэлбэл чамайг хардаад унах болбуу гэж бодоод л... Хэлдэг л байсан юм. Эр хүн байна хатуухан үг хэлээд тавьчихаж чадах л байсан. Тэгвэл тэр бидэнд өширхөөд амар заяа үзүүлэхээ болих байсан л даа. Ганц ишиг үхүүлсэн ч тэнгэр тулсан юм болгоод л... айж ичиж яваад хайран хоёр жилийг чинь хулгайлууллаа л даа.

Нээрээ л хулгайлсан шүү Муу хар хулгайч! Одоо нэг нүүр тулах бий вий.

Битгий л гар хүрч хэрэг дэгдээгээрэй дээ.

Нэг сайн цохиод авсан ч буруудна гэж үү? Төр түмэн нүдтэй хойно болж л гэнэ.

Тэр хоёр зуун төлгийг манай сүргээс таслан үгүй хийлцсэн хүн бас л манай нутаг усны хүн шүү дээ. Шунал гэдэг хүнийг алдаг хойно доо. Хэрэв Базар тэр хоёр сүүлд муудалцаагүй, цаадах нь амаа хамхиад явсан бол бид буруутан болоод л өнгөрөх байж.

Юмны үнэнийг хууль олдог юм байна. Би ч гэсэн үнэнийг нэг цагт олдоно гэж гээд цөхрөнгөө бараагүй минь болж. Юмны үнэнийг олддоггүй юм байна гэж эрт цөхөрсөн бол насаараа шоронгийн хадаас болж ч чадна шүү дээ. Гэвч тэссэн дээ. Харин чи.... гээд Уламбаяр энэ удаа эхнэр тийш таагүй хяламхийв.

Баяр минь чи намайг яавал яа. Хаяад явсан ч миний л хохь. Гэхдээ би чамайг өдрийн бодол, шөнийн зүүд болгож өнөө хүрсэн. Ганцхан удаа л тэсвэр алдаад л....

Уламбаяр гурав дөрвөн хундага архианаас амархаан ам халамцаж, боргилдуу гэвч хамар ам, нүд хөмсөг цэвэр тэгш төгрөг бор нүүр нь улаа бутран,

Би чамайгаа ойлгож байнаа. Миний үр гэж бодоод явахад болно. Ямар ч байсан бүтэн мэнд уулзаад явахад сайхан хорвоо юм. Энэ хавар ямар их яргуй ургаа вэ!

Тэнгэр тал хоёр адилхан цэнхэртсэн хаврын өдөр надаас бий болсон хүүхэд гэж бодоод л явж байя гэхэд Бадам тийнхүү өршөөгдсөндөө тэсгэлгүй уйлж гарлаа.

Уламбаяр босож эхнэрийнхээ хоёр хацрыг үнсээд,

За миний хүү битгий уйл. Хоёулаа мордож Хэрлэнгийн талаар жаал явья. Ах дүүсээрээ оръё гэв.

Бадам саахалт айлаас морь авчирч, эхнэр нөхөр хоёр байдгаараа гоёд мордлоо. Уг

нь тун санаандгүй явдал эднийг хоёр жилийн турш салгажээ. Уламбаяр

Улаанбаатараас цэргийн албанд татагдаж ирээд нисэх буудалд цэнэглэгч машины жолооч болсон юм. Тэгээд л бензин тээх замдаа зам гудсын айлаар хааяахан орно.

Гурван жилийн өмнө цэргээс халагдах хавраа Хэрлэнгийн хойд шилд хаваржиж буй нэг айлд буусан нь Бадамынх байлаа. Ингэж айлаар ороход аятайхан охид

тааралдах нь алийг тэр гэх вэ гэтэл гэртээ ганцаар ямар нэг юм оёж суусан Бадам хүн хүнээс нэг л өөрөөр харагдаад явчихсан. Чухам юу нь тэгж гойд харагдсаныг

одоо хүртэл хэлэхэд хэцүү. Үйлээ хойш нь тавьж аяга авах гээд эргэхдээ ууц

нуруугаа хачин сайхнаар хөдөлгөсөнд ч юмуу, аль цай барихдаа ботгон бор нүдээ

бууруулсхийн нимгэн улаан уруулынхаа сэжүүрээр инээвхийлсэндээ ч юмуу бүү мэд.

Тэгээд л тэдний гэрийн хана, хатавчнаас ямар нэг уяа хүлээсээр аргамжигдчих шиг болж оройхон болсон цаг тул машин эвдэрлээ гэж худал хэлээд тэднийд хоноод

өглөө явахдаа цэргээс халагдаад тэднийд ирнэ гэж шулуухан хэлжээ. Бадам ч за ч

гэлгүй, үгүй ч гэлгүй өнөөх уруулынхаа сэжүүрээр инээвхийлэн хоцорчээ. Харин хожим Уламбаярыг хүн хүнээс онцгой харагдсан гэдэг байлаа. Хувь заяа гэгч тэр биз. Тийнхүү Уламбаяр цэргээс халагдахдаа бэлэн эхнэртэй байжээ.

Бадам насан өндөр болсон аав, ээж, охин дүүтэйгээ нэгдлийн хонь хариулна. Уламбаяр айл болсон тэр хавраа нэгдлээс найман зуун эр төлөг авлаа. Зун отроор таргалуулж намар мал маханд гуравны нэг хувьтай тэнцүү илүү жинтэйгээр тушаах өндөр үүрэг авлаа. Тэгээд л эхнэр нөхөр хоёр алсын оторт гараад өглөө. Зунжиж оторжиж жижиг майхнаа л ус бэлчээр сайтай газар бариад аяны байдлаар амьдарна гэдэг залуу эр эм хоёрт чухамхүү жаргал. Бригадын дарга Базар гэгч шөвөлзсөн бор залуу байсхийгээд л мотоциклээрээ давхин ирнэ. Их захирангуй албан яриатай. Харцаа нуусан ёлтгор нүдээ энэ тэр дээр бэлчээж шүднийхээ завсраар байн байн шүлсээ хаядаг ийм нэг адгуу байрын хүн! Ер нь түүнтэй үг зөрөх хүн цөөн. Хэт захирангуй сүржин аашинд нь дургүй болоод л тэр байж. Шүүмжлэлийг бол ч бүүр ойр дөт үзэхгүй. Сумандаа л шаардлагатай сайн даргын тоонд орно. Гэтэл бригадын ажил харин доогуур л орох гээд байна. Уламбаярынхаар ирэхдээ бүр ч хатуу ааш гаргана. Буруу газар бууж. Хонины чинь өнгө муу байна. Намар их шан авах санаатай бол миний хэлсэн газар нүүж бууж бай л гэнэ. Уламбаярыг илэрхий нүд үзүүлэн бригадын хурал зарлахаас л эхлээд элдэв ажилд хөөнө. Уламбаяр ч цэргийн сахилгад дадсанаараа түүний тушаал захирамжийг ёсоор биелүүлнэ. Хавар авсан найман зуун төлгөө язартал таргалууллаа. Гэтэл намар оройхон яг л мах тушаах үеэр хоёр зуун төлөг нь сураггүй алга болжээ. Нэгэн шуургатай өдөр Базар давхин ирж эхнэр нөхөр хоёуланг сумын төв рүү хөөлөө. өвлийн бэлтгэлийн талаар эвлэлийн гишүүдийн хуралд заавал оч гэж тушаалаа. Тэнгэр муухайрах янзтай нэг маань л очвол яасан юм бэ гэхэд танай хоёр хөгшин урьд нь нэгдлийн мянган хонь харж болоод л байсан гэж тулгаад болсонгүй. Хоёр залуугийн хуралд явсан шөнө тэнгэр муухайрч, жаахан цас хуйрганаад гайгүй өнгөрлөө. Гэтэл хотондоо хоносон хониноос нь өглөө болоход хоёр зуун төлөг ор сураггүй алга болжээ. Хэдэн өдрийн эрэл сурал болов. Олдсонгүй. Ингээд л Уламбаяр прокурорт дуудагдаад, байцаалд оров. Ямар нэг холын тууварчидтай хуйвалдан нэгдлийн малыг хувьдаа завшсанаас зайлахгүй гэсэн мэдээлэл прокурорт ирсэн байв. Хэрэг тулгагдлаа. Бригадаас нь баталгаа нотолгоо ч бий бололтой болов. Хоёр зуун хонь хөлөөрөө ор сураггүй алга болно гэдэг үзэгдэж дуулдаагүй явдал билээ. Ийм л гунигтай явдал болсон юм. Гэтэл хоёр жилийн дараагаар энэ бүхнийг Базар өөрөө зохион байгуулсан нь илэрдэг байна. Тэр Бадамыг Уламбаяртай суулаа гэж хорсохдоо тэгсэн хэрэг. Эхнэрээсээ салж өөртэй чинь сууна гэж Бадамыг хоргоодог болсоор удсан юм. Гэвч Бадам түүнийг ойртуулдаггүй байлаа. Чи зүгээр л нэг бригадын дарга болохоос биш эхнэр хүүхдүүдийг дураараа сольж явах эзэн ноён биш гэж хатуу үг хэлсэн ч удаатай. Базар энэ мэтээс хорсон бухимдахдаа тэднийг хуралд хөөж явуулсан шөнөө гарын доорхи нэг нөхрөө явуулан хоттой хониноос нь таслуулан мөн урьдаас хуйвалдсан зэргэлдээ сумын тууварчинд өгч уван цуван борлуулчихсан байжээ. Энэ бузар хэргийн үнэн учир хоёр жилийн дараа сая илэрч Уламбаяр цагаадсан нь энээ. Уламбаяр Бадам хоёр мөнөөхөн ихэр юм шиг ижилхэн цэнхэр гүвээ толгодын нэгийг өгсөн нөгөөг нь уруудаж явтал өмнөөс нь нэгэн мотоциклтэй хүн ирж тааралдсан нь Базар биеэрээ байлаа. Базар тэр хоёрт бараг тулж ирээд хэн болохыг нь сая мэдэж тойрон одох гэсэн боловч Уламбаяр мориноосоо харайж буугаад, Сайн байна уу? Базар аа? Өст хүн өлийн даваанд уулзана гэгч боллоо. Нэг нутгийн

улс эрт орой уулзаж л таарах байсан. Ирсэн өдрөө уулзчихдаг харин сонин юм байна. Жаал хөөрөлдөх үү ? гэхэд Базар арга буюу мотоциклоо асаалгаатай нь орхиод дөхөж ирлээ.

Бадам бэргээд яах вэ. Нааш ир гэхэд Бадам ч мориноосоо бууж нөхрөө түшин суув. Базар аа, бид эр улс байна. Олон таван үгээр юу хийнэ. Би бүх учрыг дуулсан хойно чамайг ёстой хөө шиг хар дотортой муухай амьтан байж гэж хэлчихээс өөр үг алга гэхэд Базар нүдээ ёлтолзуулан дорогш харж, Тусгүй юм болсон л доо. Би чиний амьдралын хоёр жилийг үрж орхилоо. Тэгээд өөрөө нам ч үгүй, юу ч үгүй боллоо, Одоо чиний ирсэн зүг тийш... гээд хоолой нь зангиран дуугүй болов.

Намын батлах гэдэг чинь чам шиг юмны өвөртөлж явдаг зүйл арай ч бишдэг шүү гэж Уламбаяр шүд зуун хэлэв. Базар Бадамын өөдөөс нэг сүрхий хяламхийгээд, Юу ч гэх вэ дээ. Би Бадамд хорсол төрөөд муухай юм хийсэн хохь минь болж гээд гүвээнүүдийн нуруун дээгүүр алсыг гөлрөн суулаа. Уламбаяр энүүхэн хооронд «Харин чи бид хоёрын хэн нь илүү хохирсон болдоо» гэж бодон дотор нь багтрахад газар тэмтэртэл яргуй дотроос нэг нударгын ЧИНЭЭН бөөрөнхий бүлээн чулуу баригдав. Базарын дух ийм толигор бөгөөтөл түхгэрийг Уламбаяр урьд аждаггүй байж. Одоо энэ бүлээн чулуугаар тэр то-лигор дух руу нь буулгаж орхивол хамар амнаас нь цус сад тавиад л ойчино. Чулууг тас атгаад эхнэр тийш хяламхийвэл мөрийг нь түшээд тайван сууж байна. Тэнгэр адил цэнхэртэн байгаа их талын газар шороог энэ муухай амьтны цусаар бузарлахаа болих уу даа гэж Уламбаяр гэнэтхэн бодлоо.

За хө, явсан зүг зүг рүүгээ явах уу даа гээд бослоо. Базар ч бушуухан холдож мотоциклоо унаад паржигнуулан одов. Уламбаяр Бадам хоёр мордож цааш явахад ихэр юм шиг ижилхэн толгод үргэлжилсэн цэнхэр талд үнэхээр л муу муухай бүхэн арчигдан арилсан мэт униартан цэлийж байлаа.

ӨВГӨЦҮҮЛ

Намрын өдөр, Балжийн хөвөөнд шинэхэн барьсан өвсөн урцны үүдэнд үе тэнгийн дөрвөн өвгөн бургасан тор сүлжин хүүрнэлдэж суув. Урцны хажууд арлыг яг ар тийш хэвтүүлэн, саявтар алсан бор гөрөөсийн арьс, тохон шуудай тэргүүтнээр навсайтал хучсан бүхээгтэй, дөрвөн дугуйт тэрэг байна. Мөн урцнаас холгүй шургааг нь унаж яйжийсан өвсний хуучин хороо дотор тэрэгний бүдүүн тарган морьд залхуурсан мэт хааяа өвс зулгаан, сөл нь тасраагүй хиагны ногоон шүүсээр тургилна. Урцны үүдэнд түлсэн түүдэгний хар модон цучил цогшиж, шингэн цэнхэр утаа нь алгуурхнаа баагин замхрах бөгөөд ацтай хусан гадсан дээрх хөндлөвчөөс өлгөсөн том хар тогоонд шавар шиг өтгөн хар цай пур пур буцлан, гашуун уур савсуулна.

Ангал завсраас нь бүйлсний улаан навчин дөл ассан хөх элгэн байцас мань дөрвийн дээрээс өнгийн, хэдхэн алхмын цаана намрын зөөлөн шар нарны гэрэл, өчүүхэн ч хур хумхигүй цэнгэг агаартай ямар нэг нарийн найрлагаар холилдон сүлэлдсэн голын ус мэлтэгнэн жирэлзэж, ов товхон цагаан үүл нүүсэн намрын гүн хөх огторгуй, үрэл мойлын шугуй есөн эрдэнийн өнгөөр алаглахыг тольдоно. Урцнаас нэлээд зайтай боргионы дээд талын гүнзгий намуухан газраар сажин сажингийн зайтай бүдүүн хусан гадас шааж, хооронд нь бургас сүлжин, загас нэвтрэхгүй хаалт хийгээд, мөн

бургасаар сүлжсэн гувчуур тавьжээ.

Диваажинд очоод тор сүлжиж суугаа юм шиг сайхан байна даа гээд эрүүндээ урьдын сахлын ор хэдэн сэрвэгэр хөх хялгастай, устанги жартгар нүдтэй, шаримгар шар өвгөн Гонгор өрөөсөн нүдээ аньж нар өөд өлийн тамшаалав.

Диваажинд очиж загас барих санаатай юу бас болоогүй. Алдас болж чи тэнд төрдөг юм гэхэд бурхдын шавдан асгах л ажил олдвол дээд заяа гэж мэд гэж дархан Сангийн өгүүлэхэд гоог-гоог инээлдэв. Дархан Санги дал эргэм насны боловч эрүүл царайтай, лужир улаан өвгөн ажээ. Тэр хуруу бүдүүн бургас зангидан, долонгий нь цувт татаж сууна.

Би ямар чам шиг ертөнцийн нүгэлийг дуусгасан биш. Чи ч ёстой эрлэг тамын ёроолд унаж амьдаараа шаруулбал таарах золиг доо гэж Гонгорын хариу зөрөхөд Санги; улам цаашлуулан, :

Чи чинь уг нь хойд насандаа диваажинд төрөх гэж дүнчүүр маань уншсан гэдэг биз ? Урьд чамайг багын дарга шүү юм байхдаа шөнө дөл болохоор судар тэврээд гэрээ тойрч мөргөдөг байсан гэлцдэг. Ажлаа бүтээж ядаад арга мухардахдаа чи нээрэн бурханд мөргөдөг байсан байх. Тийм үү? гэхэд Гонгор нэг муу инээхчээн болж харин хаа очиж залуу мориных шиг бүрэн шүдээ ярзайлгаснаа

Бүү солиор! Чи ер нь яахаараа дандаа хүнээр оролддог хар муу мангас вэ гээд гэнэт гомдох янзтай агдгасхийнэ.

Манай Гонгор ч нээрэн цагийн сайханд тав зургаан жил багийн дарга яваа биз дээ? Яггүй хатуу байсан шүү. Голцуухан л морин дээгүүр тушаал бууулгачихаад арилж өгнө. Юуны чинь бурханд мөргөх гэж Болд өвгөн хэлэв. Болд сэхээтэн янзын буурал халимагаа нэлээдгүй урт ургуулан гилийтэл самнасан, будсан яасныг бүү мэд жирвийсэн хар хөмсөгтэй, шүдгүй шамшигар хөх өвгөн ажээ. Дөрөвдөх нь хангинуур сүхээр гадас үзүүрлэн цавчиж суугаа Галсан өвгөн. Галсан бол мөн л жар нэлээд гарсан, бүдэнтэй цоохор нүүртэй, шалхгар хар хүн. Тэр үзүүрлэсэн шонгоо хойш тавьж, модон тагштай хар цай хүд хүд залгилаад шаарыг нь зажлан нулимж, өврөөсөө мөнгөн тоногтой модон гаанс тамхиа яаралгүй нэрээд

- Хийх юмаа олж ядсан хачин улсаа даа бид. Хүний санаанд оромгүй юм хийнэ гэдэг л энэ байх. Хэзээ бид бас загас жараахай барьж олз олж байлаа. Болоогүй барьсан загасаа борлуулаад нэгдэлдээ чийчаан худалдаж авна гээч. Зөнөсөн өвгөд яах вэ, тэгээд туршиж яваг гэж дарга нар маань дотроо шоолж суугаагаас зайлахгүй. Нээрээ инээдэмтэй юм. Хүйтэн ус гатчин хуучаа хөдөлгөөд . Насанд дарагдаж хүнд хэрэггүй болсноо мэдэхгүй, ухаандаа бухимдлаа гаргаж л яваа маань энэ шүү дээ. Гэртээ хөгшнөө сахиж хэвтсэнээс дэмий ч гэсэн ингэж хээр явах нь дээр юм биз. Ээ хөөрхий эр хүний жаргал эзгүй хээр гэдэг үнэн гээд зөвхөн л тэрхүү эзгүй хээрийн жаргалд автсан хүн би гэсэн шиг өөх түрсэн номхон бүүдгэр нүдээрээ уулын толгой ширтээд тамхиа баагиулав.

Тиймээ тийм. За яах вэ аз болж баахан загас барилаа гэж бодъё. Тэрийгээ хэн маань хаана аваачиж худалдаад машин авах хорин мянган төгрөг өвөртлөөд ирэх юм билээ? Хаана хэн тэгтлээ загасны шөл уухын хүслэн болж байдаг билээ гэж Гонгор өлгөн аваад шувууных шиг бүлтгэнэсэн жижигхэн жоготой нүдээр Сангийг шоглонгуй харав.

- Галсан чи ер нь юу хийвч заавал нэг бусдыг уруу татсан үг хэлж явдаг хачин хүн шүү. Тэгсэн байтлаа юмнаас хоцрохгүй. Гэртээ хэвтэж байхыг чинь хэн байг гээ вэ гэж Сангийн хэлэхэд:

Гэрт хэвтсэнээс хээр явж байгаад үхсэн нь дээр гээч. Үнэндээ бид ч эр хүний нэг муу сүг болж дээ. Нэг их санаанаас цаашгүй. Урьд хийж явсан юмаа дийлэхээ байж. Балжийн загас хүртэл биднийг шоглож, тор гувчуурыг маань зад татаад арилсныг харахгүй юу. Анхны ирсэн хэдэн муу зэвэг шүү дээ. Өнөө шөнөөс өнгөрөхгүй тулнууд ирнэ. Тэд ч энэ муу хаалтыг маань толгойдоо өлгөөд ёстой дарвайтлаа инээлдээд явчихна, харж байгаарай гэж Галсан юмыг дандаа бүтэлгүй болгож ярьдаг зангаараа хэлэв.

Чиний л заавраар хийсэн хаалт даа, инжинаар гуай минь. Би насаараа төмөр балбалгүй чамтай адил загас жараахай барьж явсан бол ч Балжийн тул байтугай далайн халим ирсэн ч тавихааргүй юм хийнэ л дээ гэж дархан егөөдөв. Болд шамшигар амаа мурийлган инээвхийлээд, шингэн хөх халимагаа илбэн туршлагатай илтгэгчийн маягаар ийн өгүүлэв.

Сэтгэлээр унах хэрэггүй нөхөд минь. Тийм их загас барьж машин худалдаад авчих мөнгө олохгүй ч санаачилга гаргаж залуучуудад үлгэр жишээ болно гэдэг их юм гэж бод. Энэ хэдэн өвгөн нэгдэлдээ тус болох зайрмагтай ус туулж явахад бид яасан юм гэж ичнэ шүү дээ цаадуул чинь. Хэдэн мундаг тул барьж тэдэнд үзүүлбэл болох нь тэр. Хаалтаа л сайн бөхлөө. Нөхөд минь ямар ч гэсэн анхны юмыг санаачилна гэдэг их учиртай. Машин авч хүрэхээр тийм их загас барьдаггүй юмаа гэхэд далайд мэлхийн шээс ч гэсэн нэмэр гэсэн үг. Дараа нь дөрвүүлээ улаан булангий нь бариад өгчихнө. Хожим дурсгалтай. Хэдэн мундаг тул барьж үзүүлээд өгөх юмсан.

Тэгнэ, тэгнэ. Загасныхаа шөл ууж тэнхээ орж аваад үлгэрийн орд шиг байшин бариад хаячихна. Галсан золиг чи тэнхэл оронгуутаа хөгшнөө хаяад залуу эхнэр авна гэж л давхив даа гэж Сангийн хэлэхэд мань хэд гоог-гоог инээлдэх нь хийж буй ажлаа тийм ч ихэд бодсон хүмүүс гэмгүй. Гонгор өвгөн өврөөсөө арьсан хүүдий гаргаж махор тамхи чимхэн, жавьж руугаа чихээд хийх зуур:

Одоогийн багацуул даанч урагшгүй залхуу маа. Биднээс хойш яах улс юм бол? Хий л хөөрцөглөж давхихаас өөр юм мэдэхгүй. Ам хэлэнд л хурц хурдан болж дээ. Жаргал эрдэм хоёр нь дэндээд л тэр байх. Бидний үеийнхэнтэй адил зүдэж зутарч үзээгүй, дандаа бэлэн юман дээр туйлаад сурчихсан улс юм. Цаг нь юм ийм биз дээ. Одоо ч олны дүйвээнд хамаг ажил бүтээд амьжирлагын ухаан ч хэрэггүй, альхиж мөлхөн биеэ зовохын ч хэрэггүй цаг болж дээ гэв.

Амьжирлагын ухаан ч хүн бүхэнд заяадаг юм байхаа. Түүгээр чамтай эгнэх хүн даанч алга. Ингэхэд чи чинь банкинд хичнээн төгрөгтэй гэдэг билээ? Жил бүр дөрөв таван шар шахаж худалдсаар овоо юмтай болоо биз дээ? гэж Болдын асуухад:

Нохой долоо! Юу байдаг юм, идээд дуусдаг юм чинь гэж Гонгор далжгасхийв. Сангн ашгүй нэг үгний сэжүүр оллоо гэсэн янзтай тул загасных шиг том амаа ангалзуулан, сэргэлэн алаг нүдээ эргэлдүүлэх нь цаанаа нэг төрхгүй,

Хаа! Чи бас идэж дууссан гэнээ! Чамд ч дарсан юм их бий дээ. Чи тэр баанхныхаа мөнгөөр нэгдэлдээ машин аваад өгчих. Хэзээ иднэ гэж дарж хэвтдэг юм. Ёстой нохой долоо!

-Гонгоор чи хэдэн төгрөгтэйгээ хэлчих! Юугий нь нуудаг юм гэж Галсан давс нэмлээ. Үхсэн золиг нь байдаг юм бэ? Харин наадах их амьтанд чинь авдраар алт мөнгө бий. Тийм сүрхий хувьсгалч юм бол чи л чийчаан авч өгмөөр юм гэж Гонгормөчөөгөө өгсөнгүй

Бид дөрөв арай л эртдэж төржээ. Одоо ядаж нэг дөч тавиад настайсан бол чухам юу эс хийх вэ. Хэдэн жил өнгөрөхөд амьдрал гэдэг ямар гээчийн сонин сайхан болох

бол. Тэгэхэд бид дугжрах тийшээ хандана даа. Одоо харин ямарч гэсэн Балжийг хаагаад гувчуур тавьчих чадалтай маань их юм. Арай л эрт төрснөөс биш мөн олон сайхан юм үзэх цаг сан даа гэж Болд санаашрангуй өгүүлэв.

Аа яах вэ, цагийн юм цагтаа. Гонгор шиг хүсээд хүсээд диваажинд дахин төрөх биш ямар. Хорвоод хувь хүртсэн насаа дуусахаар үр хүүхдээ сайн сайхан яваг гээд цааш харна биз. Би бол чам шиг холын юм боддог эрдэмтэн биш болохоороо ер ажирдаггүй шүү гэж дархан хэлээд сүлжсэн тороо хойш тавьж, нохой цохиж алмаар том үндсэн гаансаа гаргаж тамхиа баагуулан тухлав. Галсан хар тогоон дороо хэдэн мод шидэж галаа асаагаад, урцнаас шинэхэн цавчсан модон тэвштэй гөрөөсний мах авчрахад мань хэд өнөөх шавар шиг хар цайгаа оочин, гурын тарган мах идэцгээв. Ингээд нар баруунаа хэвийсэн хойно Болд оготор шар карбинаа үүрэн гөрөөс харахаар явж, үлдсэн гурав хаалт гувчуураа бэхлэхээр гарцгаав.

Сартай саруулхан шөнө. Санги, Галсан, Болд гурав өвсөн урцандаа бөх гэгчийн хурхиралдана. Харин Гонгор тэрэг дээрх бүхээгэнд ямаан дахаар хучиж дулаахан хэвтэвч нойр хулжин элдвийг бодно. «Юуны төлөө ингэж явна даа, юуны төлөө» гэсэн гутрал бухимдал мэрээд болох юм биш. Сарны цагаан гэгээнд хяруу бууж, ойрх хадан цохио, бургас модны үзүүрт гялтганан, бэлчиж буй морьдын хөлд үл мэдэг хяхтнана. Балжийн ус захаасаа зайрмагтан буй бололтой нимгэхэн мөс боргиод цохигдон сар сархийн унана. Гонгор сарны цагаанд буух хяруу, ус зайрмагтах чимээгээр дулаан хөнжлөөсөө сугарахаасаа

зүрх алдавч янцагласаар босож гутлаа холхиндогоор углаад, үстэй дээлээ нөмөрч, гурван нөхрийн хурхиран буй урцыг холхнуур тойрон сүүтгэнэсээр хаалтынхаа хажууд очив. Түрүүчийн тулнууд хүрээд иржээ. Зэвэг алгана болж хувингаар утгаад авмаар язганаж байна. Балжийн ус шөнийн хүйтэнд өтгөрсөн юм шиг алгуурхан мэлтэгнэж бургасан торонд хашигдсан тулнууд хайрс сэрвээгээ усан дээр гялсхийлгэн гарах нүх эрэлхийлэвч бүтэхгүй, нүх олсон нэг нь хаалтын гадаснуудад бэхлээстэй, орвол гарч болдоггүй ходоодон гувчуурт цүлхийн орж баригдана. Харин хөнгөн цовоо зэвэгнүүд олноороо шахагдан бөөгнөрөхдөө тэсэж ядан, зарим нь уснаас тохой өндөрт тор дээгүүр гялсхийн үсэрч цаад талд нь полхийн арилж өгнө. Ийнхүү Балжийн загас ид уруудаж эхэлсэн бөгөөд баръя гэсэн хүн үнэхээр л гувчуур гувчуураар дүүртэн татан гаргаж, загасны шөл уух дуртай хэдэн зуун хүнийг цатгаж болох билээ. Гонгор загаснуудын ийнхүү гарах газраа олж ядан буцлан язганахыг хараад <Ай даа хүн гэдэг, амьтныг хөнөөх аргаа олж ядахгүй муухай л ухаантан даа. Идэх залгих юугаар ч дутаагүй байж хорвоод амьтан болж төрснийхөө төлөө жаргалыг эдэлж яваа энэ олон гэмгүй хөөрхийсийг хөнөөнө гэдэг ганцхан шунагийнх. Хүн гэдэг жигүүртэн шувууг ч, цох хорхойг ч хүртэл болж өгвөл цааш нь харуулчих л гэдэг араатан хойно доо. Их амт мэтийн элбэрэл сүжиг гэж мэдэхгүй юмнууд бол зүгээр зугаа гаргах гэж амьтан хөнөөнө шүү. Загас барьж нэгдэлдээ машин авч өгнө гэж яаж санаваа золиг чинь. Сайн хүн болж нэр нүүр олох гээд л тэр шүү. Бид ер юуны төлөө гэж өдий болсон хойно ингэж бүдэрч унатлаа зүтгэж явна вэ! Энэ нэгдэл гээчид нь насаараа мөлхөж мэтгэж хураасан хамаг юмаа хамуулчихаад дээр нь бас загас жараахай хүртэл шүүж өгнө гэж явах. Хүн гэдэг тархиа нэг алдаж, буруу хударгаараа орохоор шал дэмий юмны төлөө усанд орж үхэх амьтан шүү. Ээ бурхан гурван эрдэнэ Гончигсум! Ямархан холбирхой хорвоо гэгч вэ. Эх болсон зургаан зүйл хамаг амьтны тусын тулд гэж итгэж залбирч явснаа цөмийг нь мартаж, уландаа гишгээд ингэж ч явах гэж. Бурхдын шавдан асгана гэнэ шүү. Диваажинд төрөх заяа

гэж байдаг бол ингэж загас жараахай хүртэл амар байлгахгүй, нүгэл чивэл ч гэж мэдэхгүй, амьтныг нигүүлсэх ариун ёс ч байхгүй болсон бидэнд нээрэн бурхдын шавдан асгах ч заяа дутжээ. Судар тэврээд гэрээ тойрдог гэнэ шүү. Миний юу хийж юундаа итгэж сүсэглэж явах нь та нарт ямар пад байна. Мөр мөрөөрөө явж байгаад л өнгөрөөх хорвоо биш үү? Юуны төлөө ингэж явна вэ? Ай хөөрхий нуур далай тийшээ яарсан энэ олон амьтсыг хааж боогоод. Арга ядахдаа дээгүүр нь харайж гарч байна шүү дээ. Ээ бурхан гурван эрдэнэ! Ум мани бад ми хум! Банхныхаа мөнгөөр чийчаан ав гэнэ шүү, золиг чамайг. Миний юугаа хадгалж дарж явах нь эдэнд ямар хамаа байна! Дэндээд ирвэл авдраа ухаж юмаа гарга гэх нь холгүй шүү. Хэдэн мялзангаа нийлүүлсэн болоо. Өтлөхийн цагт та нар шиг мод чулуу нанчиж суухгүй бие амар явахаа мэднээ гайгүй. Ай зайлуул. Дөч тавин жил энэ муу тархиа мөн ч их зовоож явж, хүний гар харахааргүй хэдэн янчаан цуглуулав шүү дээ. Туугаад явчих мал биш болохоороо бат юм биз. Хэдэн төгрөгтэйг хэлүүлнэ гэнэ шүү. Ёстой гонжийн жоо. Сүжиг шүтлэгтэй гэж шоглох, ад үзэх санаатай бас. Би яахыгаа одоо болсон хойно хүнээр заалгах уу. Ертөнцийн амьтны заяа нэг гэж би ойлгосон хэвээрээ, шүтдэг бурхандаа шүтээд л дуусна. Цөлмөгчдийн шээс асгаж явснаас бурхдын шээс асгаж явбал жаргалын дээд гээч!» Гонгор ийнхүү сүслэх гоморхох зэрэгцэн, газраас урт мод аваад эргээс нэлээд холхнуур хаалтын ёроолоор шургуулан хөшиж зад татлаа. Чөлөө гарсныг дорхон нь мэдсэн загаснууд тэр зүг хошууран уралдав. Гонгор их хэрэг бүтээсэн хүн шиг арай л инээд алдсангүй, хяруунд дарагдсан өвс ногоо сар сар хийлгэсээр бүхээгэндээ ирж, ямаан дахаараа хучин өнөөх л юуны төлөө вэ? гэсэн золигийн асуултдаа хариулж ядан хэвтжээ.

Өглөө үүрээр дархан Санги гэнэт цочиж сэрсэн хөгшин гарз шиг хүр хар хийн хараал тавьж

Юу болж байнаа бурхан зүг! Гувчуур маань бас л зад. Ямар чоно нохой шиг араа шүдтэй болсон загас гэгч вэ хэмээн хашгирахад нөгөө гурав уван цуван гүйж ирэв. Гувчуурт нүдээ бүлтэртэл таргалсан хэдэн багавтар тул, зэвэг орсноос өөр юмгүй. Мань дөрөв чадлаараа бэхэлж тавьсан тор нь яагаад ингэж зад үсрээд байгаагийн учрыг олж ядан лус савдаг, чөтгөр шулам гэгч нь гарч ирэв үү, аль зориуд саад хийх гэсэн эсэргүү этгээд байна уу гэх мэтээр шуугилдан эцэст нь ердөө л бэхэлгээ муугийнх гэж шийдээд, дахиад л чөмөг хага ташим хүйтэн ус өдөржин туучиж, хаалтынхаа гадаснуудыг улам гүн ороож, тулгуур холбоосыг нь бэхлэв. Ингээд ээлжээр манаж хоноё гэж Болд санал гаргасан боловч хаалт нь үнэхээр олон загасны түрэлтийг даахгүй задарсан бол манасан больсны ялгаагүй гэлцээд, тарган тулын шөлөндөө дийлдэн таг унтацгаажээ. Гэтэл үүрээр Санги дархан гэнэт орь дуу тавих нь тэр.

Хүүе, хайя. Босоорой, яваарай. Хулгайчийг барилаа. Ай гараа хугармар! Ай муухай эсэргүү!

Болд, Галсан хоёр урьдынхаа үүдээр нүцгэн нөмгөн годхийн гарлаа. Болд хэдийн буугаа шүүрэн авчээ. Санги дархан Гонгорын гарыг мушгиад зогсож байв.

Энэнийг хараач та нар! Би бүр сэжиглээд байсан юм. Муу золиг нэг л гэмтэй юм шиг гөлөлзөөд.

Яг задлах гээд хөшиж байхад нь би бариад авлаа. Хараач энэнийг. Яаж байгаа золиг гэгч вэ?

Ёо-ёо! Гар битгий хугалчих солиот минь! гээд Гонгор гараа мулт татан агжгасхийв.

Нээрэн яаж байгаа чинь энэ вэ? гэхэд ^

Яах юу байдаг юм. Та нарын шуналаас Балжийн хэдэн загасыг зайцуулбал буян болно гэж Гонгор хэнэггүй хариу өчив. Санги, Болдын гараас буугий нь суга татан авч замгийг тачигнуулан Гонгор өөд чиглүүлээд
 Хувьсгаалын эсэргүү чамайг буудаад усанд хаячихая гэхэд Гонгор сандран
 Бүү солиор! Наадах буугаа алд... буугаа алдчихав гээд навтгасхийв. Галсан урам нь хугарсан янзтай:
 Түи чөрт! Буруугаар зөнөж амьтны шившиг болох маань энэ дээ гээд нуруугаа үүрэн урц тийшээ алхлав. Болд Гонгорыг тойрон
 Нээрээ юу гэсэн үг вэ! Чөмөг хага таштал хүйтэн ус туучиж явахад юу гэсэн үг вэ?
 Ямар хайшаа балар амьтан бэ чи гэж дэмий л гаслана. Санги дархан арга мухардсан янзтай гараа унжуулан
 Нээрээ тархийг нь хага буудчихалтай билээ. Чи зүгээр бүтэн дээрээ арил цаашаа.
 Хүн зон мэдвэл ёстой шившиг гээд урц руугаа гэлдрэв.
 Намрын өглөөний хүйтэвтэр улаан нар цухуйж ой шугуй, хад хавцгай, өвс ногоон дээр дарайтал унасан хяруу гялтганан ахуйд Гонгор бүдүүн саарал морио унаад Балжийн хөвөөгөөр толгой унжуулан галгиулсаар одоход, нөгөө гурав нь урцынхаа үүдэнд түүдэг асаагаад түүнийгээ тойрон шовойлдож суулаа.

ЭЭЖИЙН АВДАР

Цэрэндулам эмгэн намрын өглөө нар битүүд босоод үнээгээ сааж суухдаа тэнхээ жигтэйхэн алдарсныг мэдлээ. Бороо орох янзтай бүрхэг сэрүүн болоод ч тэр үү үнээнээс сүү гарч өгсөнгүй. Гэтэл өвсний сөл сая тасарч байхад сүүгээ ингэж татмааргүй. Хар тарлангийн угсааны уг нь сүүтэй үнээ нь хүйтэн бороо зөгнөсөн бололтой хавьчиж тэлчлээд ивэлгэж уясан тугалаа хүртэл муухай хялалзана. Хотын хог дээрээс түүж авчирсан талхны булангуудыг дорхноо хивж орхиод түмпэнгээ харжигнуулан долоов. Талх тавьж өгөхгүй бол саалгадаггүй амьтан. Гурван жилийн өмнө том хүү нь сангийн аж ахуйгаас гунжин үнээ авч өгсөн юм. Сангийн аж ахуйд талх тариа идээд сурчихсан бололтой. Одоогийн үнээ л талх иддэг болж. Хөдөө газар үнээ байтутай өөрсдөө ч талх гэгчийг мэдэхгүй явсан цаг саяхан сан. Ингэхээр хотын хог дээрээс талх түүх хэрэг гарна. Хориод жилийн өмнө аргал түүж явсантайгаа адил одоо шуудай үүрээд хог дээрээс талхны өөдөс түүж явахдаа «Би чинь юуны төлөө ингэж явна даа» гэж хааяахан бодогдоно. «Хүүхдүүдээ хараад суухгүй яасан шунаг хөгшин бэ» гэж хүмүүс ад үзэх болов уу гэж ч бас бодно. Гэтэл өөрийгөө болоод хүүхдүүдээ сүүтэй ундтай байлгах, хүүхдүүдээ тээр болохгүй тэнхээтэй дээрээ толгой даагаад явах нь дээр.
 Идэх юмаар дутаад хог шиншилж яваа биш. Тэгээд бас хотынхон талхаа бараг л бүтэн бүтнээр нь хог дээр хаячихдаг нь харуусмаар. Яасан ч салан гэх юм уу цамаан улс байдаг юм. Талх тарианы тухай хаваржин намаржин яриад байдаг. Өчнөөн их ажил, яриа болж авсан юмыг үнээнд ч гэсэн түүж өгөхөд буян болууштай.
 Үнээ нь түмпэнгээ цоолох нь уу гэлтэй хэсэг долоосноо хошуугаараа нудраад шидчихэв. Эмгэн, «Хүүхдүүд ганц машин өвс авч өгнө гэсээр оройтох нь байна. Яасан ч барагддаггүй ажилтай улс юм» гэж ганцаараа үглэсээр гэртээ орж жаахан шар будаа бүлээн усанд зуураад үнээндээ өглөө. Будаа нь ч бас л дуусах тийшээ хандаж. Хуучин бэр нь эртээд хагас шуудай шар будаа авч өгсөн юм. Үнээтэйгээ

хувааж идсээр дуусгалаа. Шар будаа идэж үнээ нь сүү ордог, сүүгий нь сааж будаатай цай өөрөө хийж уудаг, яах вэ хөөрхий гэж бодогдоно. Ер нь Цэрэндулам эмгэн «Яах вэ хөөрхий» гэсээр яваад хорвоог туулж өнөө хүрчээ. Үнээ тавьж өгсөн будаагий нь бас л дорхноо ховх долоочихлоо. Үнээнийхээ дэлэнг барьж үзэхэд сүү гармаар боловч хөх нь нэг л хатуу оргиод байна. Яагаад энэ билээ гэсэн чинь үнээний хөх гэнэт хатуурсан биш гарынх нь тэнхээ мууджээ. Насаараа шувтарсан үнээний хөхийг дийлэхээ болих нь. Өчигдөрхөн зүв зүгээр юм шиг байсан. Уг нь зөвхөн өөрийнхөө цайны сүүг боддог бол ингэтлээ мэрийх хэрэггүй сэн. Гэтэл гурван айлыг сүүтэй байлгах гэдэг болохоороо хэдэн дусал ч гэсэн илүү саахыг хичээнэ. Том хүүгийн залуу эхнэр машинтай гялалзаж ирээд сүү авахдаа «Яасан жаахан юм. Та хуучин бэрдээ л шавхаад өгчихөө биз дээ» гэж дандаа чамладаг. Хуучин бэртэй нь адил шуудайгаар шар будаа авч өгчихөөд чамлаж байгаа бол ч бас яамай санж. Гэтэл ээж сүү сааж бид авч байх ёстой гэхээс цаашгүй хүүхэн дээ хөөрхий. Эмгэн гол нь том ач охин Тунгалагтаа л сүү уулгах юм сан гэж мэрийнэ. Нас арван тав зургаа хүрч яваа мөртөө бие султай түүнийг эмч нар сүү, тараг ууж бай гэдэг. Өөрийнх нь гар дээр өссөн, эмээгийн ганц эрх охин. Бас хуучин бэрийгээ өрөвдөнө. Том хүүд нь хаягдаад өчнөөн жил ханьгүй яваа хөөрхий. Том хүү нь нас тавь шүүрсэн хойноо хориод жил ханилсан эхнэрээ орхиж өөрөөсөө хориод нас дүү эхнэр авсан. Залуу сайхан эхнэртэй болох гэж хүүхдүүдээ өнчрүүлэмгүй сэн. Гэтэл отгон хүү нь < Цаадах мангар чинь залуу хөөрхөн эхнэртэй болох гээд л энэ» гэдэг. Ёстой бүү мэд. Мангар юм бол юу гэж машинтай дарга болох билээ. Хүний сэтгэл яаж хувирах нь багцаагүй хорвоо гэдэг л энэ байх. Бага хүү ч гэсэн хүн хэлэлтгүй. Өөрөөсөө тав зургаан нас эгч хүүхэнтэй суусан. Гэхдээ тэр нь дөлгөөн сайхан зантай хүн. Нэг л гэм нь хүүхэд төрдөггүй. Залуу хүн байж өөрөөсөө эгч, хүүхэд гаргадаггүй хүүхэнтэй сууна гэдэг гайхалтай. Гээд яах вэ харж байхад үнэн сэтгэлээрээ ханилсан хоёр. Тэгээд ч эхнэр нь яавал хүүхэдтэй болох вэ гэж юм мэддэг гэгддэг хүмүүсээс сэм асуулган, жил бүр Хужиртын халуун усанд очиж сувилуулдаг юм. Нас дөч хүрээгүй, мах мариа сайнтай хүн эгзэг нь таарахаар хүүхэд олно биз. Эмгэн ингэж бодно. Бодох юм барагддаг хорвоо биш дээ! Одоо ч хоосон түмпэн харжигнуулан долоох үнээнийхээ хөхийг тэнхээ алдарсан хуруугаар шувтран «Тунгаа бие нь муудаад эмнэлэгт хэвтсэн гэсэн дээ эвий минь. Элгэн тараг бүрээд аваачиж өгье. Ганц машин өвстэй л бол талх түүгээд алзахгүй онд орно. Эрээндэй (үнээгээ ингэж нэрлэнэ) хээл хожуу авсан ч халуун намраар ширгэх болоогүй. Зуны сүүл сар гарч байхад Зундуйн бухад гучин төгрөгөөр гуйж хээлтүүлсэн юм чинь өдийд хээлийнхээ нялхад харин илүү сүү ормоор юм. Тэнгэр муухайрахыг зөгнөлөө хөөрхий минь» гэж бодон хувингийнхаа ёроолд жаахан сүү саагаад бостол өмнө талын хонгор шар уул яг нүдэн дээр нь унан дайвалзаад, дотор нь харанхуйлан зүрх нь салгалав. Нүдээ аньж нэг хэсэг зогслоо. Зуны их үерийн дараа Хайлаастын амны хойт уулын оройд шахам нүүж бууснаас хойш ингэж дотор нь давчдаад байх болж. Үерийн дараа хүүхдүүд нь ёстой усан галав юүлсэн ч аюулгүй гээд уулын оройд буулгасан юм. Гэтэл уг нь талын хүнд өндөрдөөд байгаа бололтой. Ядахдаа амны урд талын их уул дандаа л нүдэн дээр нь унаж ирээд байх шиг болно. Зуны их үерээр өөрийнх нь хашааны нэг тал усанд автаад гайгүй өнгөрсөн ч айл саахалтынхан нь сүйрэхийг үзээд хирдхийн цочсоноо бие нь муудчихсан бололтой. Тэгээд л үүдээрээ гадагш цухуйх болгонд урд талын хонгор шар уул мэлсхийгээд дотор бачимдуулна. Уг нь хотын шуугианаас хол сэргэлэн сэлүүн газар. Өглөөгүүр бол Хэрлэнгийнх нь талыг

санагдуулсан агийн үнэр ханхална. Эрт босоод гарахад их хот тоо томшгүй машиныхаа дуугаар битүү түрхрэн сэрж, өглөөний тогтуунд тунасан хөх утаан хөнжил доороо харлан нэвсийж байхад эдний энд хэдийн нар тусчихсан байна. Гэхдээ л намрын ухаа шар уул нүдэн дээр унаж дотор бачимдуулан Хэрлэнгийн талыг учиргүй санагдуулах нь хэцүү. Хэрлэнгийнхээ талд явсан болоосой гэж үе үехэн зүрх шимширнэ. Нутаг санагдангуут урьдын явдал дурсагдана. Урьдын явдлыг дурсахаар хүн санагдана. Одоогийнхыг бодвол биеийн чалх, нүүрний толио алдаагүй явснаа хааяа үгүйлэн гансархуйд нүгэл байгаа даа гэмээр. Гэвч насан дээр гараад залуу зандан цагаа дурсах нь хүний ёсон юм биз. Өчнөөн жил дэлхийн шороо хөдөлгөж явахад үүрдийн, зуурдын ялгаагүй ойр дотно явсан хүмүүс цөм эвий хөөрхий гэмээр. Муугий нь өршөөж муухайгий нь дарж явахад хүн бүхэнд сайхан хорзоо билээ. Эмгэн нүдээ аньж хэсэг зогсоод гэртээ орлоо. Цайгаа сүлж уугаад, өчигдөр орой чанасан хонины толгой жаахан мөлжөөд орондоо орж хэвтлээ. Гадаа хүйтэн зэврүүн байвч эрт давхарласан дөрвөн ханат нь дулаахан. Өнөөдөр бямба гариг. Бямбад л үхэхгүй юмсан гэж гэнэт бодлоо. Зуны их үерээс хойш хааяахан үхэх цаг дөтөлжээ гэж бодогдоно. Далан настай айл буухаар үхлийн тухай бодогдох болдог биз. Гэлээ ч насны туйлд хүрлээ гэж сая болтол санахгүй явж. Өмгөрхөн гэрийнхээ тавилга энэ тэрхэн юманд хараа тусгаж бодол болон хэвтлээ. Отгон хvvгийн авч өгсөн жижигхэн телевизор, одоо санахад холын хол тэр нэгэн цагт төрсөн гэрээсээ инж болгон авч гарсан арслантай авдар хоёр л гол хогшил нь болжээ.

«Дайны урд жил аав хотод ирж хэдэн хонь зараад надад энэ авдрыг аваачиж өгсөн сөн. Нүдээ эргэлдүүлсэн алтан арслантай хачин гоё эд байж билээ. Одоо ч холторч муудаж дээ, хөөрхий. Энэ авдар бид хоёр л салахгүй хамт явсаар насыг элээлээ» гэж эмгэн бодов. Авдар бид хоёр гэж бодоход эд эзэн хоёр элэгдлээ ч гэсэн явж л байна гэсэн шиг аятай байх аж. Хуучны зэс цар дээр мөлжиж тавьсан хонины толгой хоосон ухархайгаараа ширтээд байх шиг болохоор нь эмгэн босож далд хийлээ.

Сүүлийн өдрүүдэд энэ тэр юмыг дэндүү гоочилж хараад байх болж. Сайн ёр биш дэг. Хашааны нь тал үерт урссаныг хүүхдүүд нь гүйцэд бөглөж амжаагүй хэдэн банз дутуу орхисныг харахаар ил задгай сууж байгаа юм шиг эвгүй санагдана. Зурагтын дуу нь хүртэл чанга сул нь таарч өгөхөө больж. Чанга тавихаар толгой хагачих гээд сул тавихаар шивгэнээд эвгүй. Хорооны эмчид биеэ үзүүлэхэд цусны тань даралт ихэдсэн байна. Зурагт удаан битгий үз гэсэн.

«Авдар бид хоёр хамт явсаар насыг элээлээ» гэж бодоход би ганцаараа биш гэсэн шиг байх атал цаана нь нэг л их юм үгүйлэгдэнэ. Гэтэл чухам юу үгүйлэгдээд байгаа нь тодорхойгүй. Өнгөрснийг дурсах ч яах вэ. Нэгэнт өнгөрснийг одоо эргүүлэх гэж үгүйлэх ёсонгүй. Ертөнцийг Хэрлэнгийнхээ тал шиг уужмаар харж өнөө хүрсэн хүнд хорвоогийн жамаас гажих юун билээ. Гэхдээ л... Ганцаардал уу? Хүүхдүүдээ харж явж ганцаардана гэж баймгүй.

Одоо өнгөрснийг дурсахад бодол санаа эргэн эргэн очдог нь нөхөр агсан Баатарцогт, одоо баруун аймгийн нэг уурхайд ажиллаж буй дунд хүү хоёр. Нэг нь бүр мөсөн холдсон, нөгөөх нь хол суугаа.

Хүний хань хүүхдийн эхийн сэтгэл зүрхэнд насан турш салахгүй явдаг энэрэл хайр гэж байдаг бол тэр хоёртой холбоотой. Дунд хүү нь долоон жил шоронд суугаад ноднинхон гарсан. Баруун аймгийн нэг нүүрсний уурхайд ажилчин болж эхнэр авч төвхнөөд, одоо л нэг буяны замд орох тийшээ ханджээ. Цэрэндулам эмээ долоон жилийн турш говьд байх нэг хорих газар жил бүр очиж хүүгийнхээ царайг харж,

суллагдах хугацааг нь тоол тоолсоор наранд гарахыг нь амьд мэнд дээрээ үзлээ. Хүү нь суллагдсан даруйдаа ээждээ ирж хэд хоноод, хол газар очиж амьдралтай болоод ээжийгээ аваачиж өргөнө» гэж андгайлаад явсан.

Нөхөр агсан Баатарцогт өвгөн Хэрлэнгийнхээ талд адуу малаа хариулж суугаа.

Баатарцогт гэхээр сайхан ч нэртэй эр юмсан гэж эрхгүй бодогдоно. Ер нь хөгшин түүнийхээ тухай дандаа өнгөрснөөр бодно. Гэвч тэр нь нутаг усандаа нэртэй малчин, өнөр өтгөн айл тэргүүлэн яваа билээ. Хорь гаруй жил ханилж гурван хүү төрүүлээд сална гэдэг ёстой л хувь тавилангийн эрх биз. Дунд хүүгээс л болж салсан. Нөхөр нь угаас хүүхдийг хатуу гараар сургах ёстой гэж үздэг, жаахан дэггүйтвэл чөдөр ногт бариад босдог хүн сэн. Тэгэхээр нь хүүхдээ өмөөрнө. Өмөөрснөөс болоод хэрэлдэнэ. Дунд хүү л хэрүүлийн шалтаг болдог байлаа. Хаанаа ийм хүн төрвөө гэмээр. Яаж ч болдоггүй дүрсгүй хүүхэд байдаг даа. Гэтэл тэр төрхгүй бор банди ээжийн хамгийн хайртай хүү. Сургуулиас оргоод ирчихэд нь ганц хоёр хоног гэртээ байлгая гэж өвгөнтэйгээ зөрнө. Гэтэл нөхөр нь олон таван үггүй тас шавхуурдаад сургуульд нь аваачиж тушаана. Нэг удаа өвлийн хүйтнээр оргож ирэхэд нь аав нь мордоод түүнийгээ сумын төв хүртэл арваад мод газар явган хөөж аваачсанаас болоод хэрүүл дэгдэж Цэрэндулам отгон хүүгээ сундлаад төрхөмдөө харьчихсан. Түүнээс хойш хэрүүл дэгдвэл гэртээ харьчихдаг зантай болсон. Залуу явсан болоод нөхөртөө эрхэлж байгаа нь тэр. Дунд хүү нь найман жилийн сургууль дээсэн дөрөөтэй явж төгсөөд техникумд суралцаж байснаа хүний санаанд оромгүй хэрэгт холбогдож ял шийтгүүлсэн. Тэгэхэд л нөхөр нь «Чиний төрүүлсэн хүүхэд миний нэрийг бузарлалаа» гээд явчихсан юм.

Өнгөрсөн юм өнгөрснөөрөө л холдон холддог хорвоо. Гэвч нэгэнт насны туйл дөхөж ирсэн бол өнгөрүүлсэн амьдралынхаа утга учрыг болоод одоо иймэрхүү янзын амь зуулгатай яваагийнхаа учрыг цэгнэж мэдэх ёстой болдог биз. Магадгүй үгүйлэгдэж дутаад байгаа гол юм энэ биз.

Үр хүүхдүүдийнхээ өмнө өөрийгөө буруутгах зөвтгөх аль нэгийг шийдэх юм уу ер нь би юуны төлөө явж вэ? гэсэн эх хүнд хамгийн энгийн ойлгомжтой мөртөө бас ч цагаа тулахаар зовлонтой асуулт тулгардаг ажээ. Гурван хүүгийн нэг нь буруу замаар орсон, гурвуул эцэггүй өссөн аль аль нь миний буруу биш биз, тэгээд ч гурвын гурван хүүтэй эх хүн байтлаа ингэж ганцаараа гэрийн мухар сахиж, хотын хог дээрээс талхны өөдөс түүж хүнд муу хэлүүлж яваа юм биш биз? гэж бодогдоно. Гэдэс цатгалан, мөр бүтэн хойно хүүхэддээ дараа бололгүй явахаас дээр юмгүй гэдгийг хүмүүс ойлгох ч бий, үгүй ч бий. Өчигдөр хажуугийн айлын чавганц орж ирээд хөөрөлдөж сууснаа «Миний хүүхэд өнжөөд л шөлний мах авчирч өгдөг. Чи тэгэхэд цайны сүүгий нь залгуулаад голцуухан толгой шийр буцалгаж суух юм» гэхэд хэлэх үг үнэндээ олдоогүй. Гэтэл хүүхдүүд нь юмаар дутаагаад энэ биш ердөө л өөрийн байдгаараа байж, толгой шийр буцалгаж суух нь дээр шиг санагдана. Толгой шийр идээд муудсан юм ер алга. Отгон хүү нь үнээ, гэрээ зараад манайдаа бай гэж бишгүй л хэлдэг. Гэтэл хүү минь өөрөөсөө зургаан нас эгч хүүхэн бид хоёрыг аятай байлгах гэж зүдэрнэ биз гэж бодогдоно. Зургаан насаар эгч хүүхэн харин ч хүүгийнх нь эрхэнд байх юм гэж санагдахгүй.

Цэрэндулам эмгэн энэ мэт өнгөрснийг дурсан хэсэг хэвтээд бие овоо тавирахад босож хувцаслав. Гадаа хүйтэн бороо дусагнаж, өнөө хашааных нь онгорхойгоор салхи исгэрнэ. Үнэндээ өгөх өвсгүй хашаа онгорхой хоёр л тохь алдуулж байх шиг санагдана. Өвстэй болж хашаагаа бөглөвөл ямар ч гэсэн энэ жил онд мэнд ормоор

санж.

Эмгэн хогоо шүүрдээд авдар телевизорынхоо тоосыг арчив. Хагас сайн бүрд бага хүүгийн дээ очиж усанд ордог боловч энэ өдөр бороотой хүйтэн учир гэрээс гаралтгүй, зүгээр дотуур хувцсаа солихоор шийдлээ. Ач охин Тунгалагийнхаа угааж өгсөн өмд, цамц, оймсыг гаргаж өмслөө. Авдраа ингэж нэг нээвэл юухан хээхнээ гаргаж янзалдаг зантай. Хамаг дуртгал нь энэ авдарт хадгалаастай юм шиг тэр юухан хээхэн, хүүхдийн хуучин баривч, сам шүүр, торгоны өөдөс хүртэл цөм ямар нэгнийг санагдуулна. Ач гуч нарт ч хэрэг болно гээд хадгалж явдаг үзүүрсгэн дээл, ганц хурган дотор, залуудаа өмсдөг асан сайхны угалзтай гутал хоёр мөнгөн аяга, элдэж зөөллөсөн ишиг хурганы ганц хоёр арьс, даавуу торгоны өөдөс, сам шүүр, утас зүү тэргүүтэн юмсаа цөмийг гаргаж тус тусад нь боож эвхэж тавив. Энэ байдаг хөрөнгө хогшил хамгийн үнэтэй эд гэвэл сувдан даруулга. Жижигхэн сувдуудыг мөнгөн дээр суулгаж алтаар хүрээлсэн энэ даруулгыг тэр жил нөхөр нь авч өгсөн юм. Үүнийгээ бэрүүдийнхээ хэн нэгэнд нь өгнө гэж боддог боловч чухам хэнд нь өгөхөө мэдэхгүй өнөө хүрчээ. Бас нэг нандин юм нь гэвэл тэртээ тавиад оны дундуур анх хот ирэхдээ нөхөртэйгээ авахуулсан зураг. Утаанд шарласан тэр зургийг хатуу цаасанд хавчуулаад хадгалж явдгаа гаргаж авдар дээрээ тавилаа. Хувийн зурагчин суврагын дэвсгэр дээр, цаасан цэцэгтэй ширээний хоёр талд зогсоож байгаад авсан тэр зургийг харахад залуу нас эрхгүй дурсагдана. Сайхан ч хүмүүс явж дээ. Өөрөө цоохор хоргойгоор өргөн эмжсэн дугуй хээтэй торгон дээл дээр ташаан толгойгоо товойтол дурдан бүс ороогоод бэлхүүсээ үл мэдэг нахийлган, сийрсэн бүрх малгай хазгайдуухан шиг тавьсан, урт хар гэзгээ харуулах гэж жишүү зогссон, давхраатай том хар нүдтэй, жирэвгэр том хөмсөгтэй, жимийсэн нимгэхэн уруултай, хөөрхөн шөнтгөр хамартай хүүхэн байж. Нөхөр нь босоо ширүүн үстэй, ширвээ сахалтай, инээвхийлсэн том алаг нүдтэй, ташаа тулан ханхалзсан эр байж. Ёстой л идэрхэн гялалзаж явсан цаг сан. Бүсгүй хүн залуу сайхан явахдаа үс цайж нүд унах цаг ирэхгүйн чинээн бодож хүүхэд төрөх ч жаргал, хүний . нүд булаах ч бахархал болон янаг ялдам ааш, бие цогцсын гоо үзэсгэлэнгээр эрчүүдийн ааг омгийг дарах ид хавд автагдан явдаг санж. Гэтэл үнэндээ тэр нь ямархан зуурдын явдал байж вэ. Яасан амархан хагдарч гундаад эм биеийн жаргал эхийн зовлонгоор солигддог байж дээ. Цэрэндулам эмээ залуугийнхаа зургийг нэг хэсэг харж суулаа. Одоотой даанчиг зүйрлэхээр байх уу даа. Сайхан ч улс явж дээ, хөөрхий минь. Зууван хар нүднийх нь гал цог нэгэнт буурч эх хүний энэрэн нигүүлсэхүйн зөөлөн дулаан гэрэл, ганцаардлын буюу өчнөөн жилд таньж бараагүй хорвоогийн явдлыг эрэгцүүлэн эрэгцүүлсээр ядарсан ухааны хөх мананд бүрхэгдсэн Цэрэндулам эмээ идэрхэг залуугийн инээд баярыг нууж гэрэлтсэн давхраалаг зууван хар нүдтэй, зургийн хуар шиг Цэрэндулам хүүхэн хоёр зэрэг ширтэлцэв.

Ийнхүү залуугийнхаа зурагтай ширтэлцэхүйд «би чинь цагтаа сайхан хүүхэн явж шүү дээ» гэж эрхгүй бодогдоход нүднээс нь уйтгарлалын хөх манан хөөгдөн, далдын далд гүн холоос ч гэсэн залуу зандан цагийн гэрэл гэгээний үлдэгдэл сэрэн сэрэн алдаад, нүүрнийх нь үрчлээг хүртэл толийлгон засав. Ингэж суутал айлынх нь авгай орж ирэв,

Өөрөөс нь арай залуувтар энэ авгай угаас хотын хүн бөгөөд хүний бага эмч охин, жолооч хүргэнтэй, тов хийсэн амьжирлагатай айл. Нөхөр нь хэдэн жилийн өмнө нас барсан учир мөн ганцаараа суух боловч «байдаг хүнтэй». Тэр «байдаг хүн» нь хот хөдөө хоёрын хооронд панз үсэргэдэг гүйдэл суудал нь сайн мэдэгдэхгүй нэгэн

сүрхий эр билээ. Авгай түүгээрээ илт бахархана. Үерийн дараа айл бууснаас хойш хоёр хөгшин долоон булчирхайгаа тоочин ярилцсан. Гэвч чавганц нарын ярих хөөрөх юм дуусах биш. Залуудаа авахуулсан зургийн тухай яриа ч дорхноо үүдлээ.

Урьдын зурагчингууд ч сайхан патиар татдаг байж шүү дээ. Хүнийг байгаагаас нь цэвэрхэн болгочихно гээч. Тэгээд бүр үлгэрийн оронд байгаа юм шиг сүм суварга, цэцэг навчтай авна. Одоогийн зурагчид нэг л гялсхийгээд л дуусаа. Зураг авахдаа хүртэл яардаг цаг болсон юм. Яарахгүй юм гэж ер байхгүй. Бид ер ямар тайван хүмүүс байсан юм. Манай өвгөнийг яана даа. Байж байтлаа гэгээн цагаан өдөр хөнжилдөө оръё гэнэ. Хүн ороод ирвэл яана гэхээр хэн ирдэг юм гээд л хэвтэнэ шүү дээ гэж айлын авгай хөхөрлөө. Цэрэндулам эмгэн хөршийнхөө иймэрхүү хөнгөн шалигдуу ярианд дургүйхэн гэвч энэ удаа залуу зандан насаа дурсаад ч тэр үү «Нээрээ л тайван сайхан цаг байж дээ» гэж бодоод

Хөдөөгийн бид нар ч бас арай дэндүү амгалан гэмээр улс байжээ. Намар өдийд бол бүр ч нэг зоо тэнэгэр сууна шүү дээ. Тэр намар Баатарцогт маань туувраас буцаж ирлээ. Би хорин гурав, дөрөвхөн настай байсан байх. Нөхрөө санадаг цаг л даа хөөрхий. Баатарцогт анх мал туусан нь тэр. Тэгээд Эрээнцавын баазад мал хүргээд хөлсөнд нь зөндөө мөнгө авсан байхгүй юу. Гэртээ орж ирэнгүүтээ «Миний эхнэр намайгаа их санау уу?» гэж байна. «Саналгүй яах вэ. Бүр бэтгэртлээ саналаа» гэсэн чинь тэгвэл чамайг шалгана даа гээд тоглож байна. «Шалга, шалга л» гэлээ хөөрхий. Тэгээд эхнэр минь намайгаа аргагүй их санажээ гээд түрийвчнээс сувдан даруулга гаргаж өглөө. Түүнийг нь би одоо хүртэл хадгалж явдаг гэхэд хөрш авгай, Алив түүнийгээ үзүүлээч. Банзар (байдгийнх нь нэр) лав авна шүү, түүнийг чинь. Идэшний малаар өгчихгүй юу гэв Цэрэндулам эмгэн сувдан даруулгаа дургүйхэн гаргаж үзүүлэв. Хөрш авгай түүнийг нь үзээд Үнэхээр гоё эд байна. Санасны төлөө сувдан даруулгаар шагнадаг сайн л нөхөртэй байж дээ чи гэв.

Ингээд хоёр хөгшин нэг нь салсан, нөгөөдөх нь нас барсан нөхрүүдийн тухай дурсаж суулаа. Нөхрөө дурсана гэдэг гайхамшигтай юмсанжээ. Цэрэндулам эмээгийн нүднээс өнөөх уйтгарын хөх манан арчигдан арилж, дотор нь уужрав. Үдэш үнээгээ саахад гар хуруу нь тэнхээ орсон шиг хагас хувин сүү саалаа. Шөнө оройхон болтол дотуур хувцсаа угаагаад унтахаар хэвтэв.

Унтахынхаа өмнө зурагтаа асааж харах гэсэн боловч айхтар чанга дуутай цахилгаан хөгжимд жаадгар хувцастай, эрэгтэй эмэгтэй нь ялгагдахгүй залуус дэвхцэж дуулалдаад үзэж болсонгүй. Маргааш ач охиндоо аваачиж өгөх тараг бүрээд залуу бэрийнхээ авчирч тавьсан савыг сүүгээр дүүргээд хэвтэхдээ « маргааш залуу бэрийн ирэхэд сувдан даруулгаа өгье байз, Хэзээ үхэхээ мэдэхгүй мөртөө юу гэж дарж суух вэ. Гоёх дуртай хүүхэд зүүг дээ, хөөрхий. Даавуу авч хурган дотроо өнгөлөөд Тунгаадаа өгөх юм байна. Дунд хүүгийнх сая айл болсон төвхнөж ядаж л яваа вий, хөөрхий. Ирэх зунаас намайгаа аваачна гэж захидал бичдэг дээ. Намайг зовоосноо ухаараад насны нь эцэст өргөө гэж боддог болоо биз дээ, эвий минь. Эр хүн долоо дордож найм сэхдэг. Ажилтай, амьдралтай залгаад ямар ч сайхан хүн болж явахыг хэн байг гэх вэ дээ» гэх зэрэг олныг бодсоор тайван унтлаа.

Өчигдөр орой эмнэлгээс гарсан ач охин Тунгалаг өглөө эртлэн эмээгийнхээ гүйж ирэв. Өдийд хэдийн үнээгээ саачихаад юмаа хийж байдаг эмээ нь орноосоо босоогүй байлаа.

Үргэлж халуу дүүгэж байдаг өмгөрхөн гэр нь нэг л ер бусын цэмцгэр хүйтэн аж. Угааж

өлгөсөн юмнаас нунтаг савангийн чийглэг үнэр анхилна.

- Эмээ та босох болоогүй юм уу? Гээд Тунгалаг ор луу нь дөхөснөө зог туслаа. Эмээ нь туранхай гараа элгэндээ эвхээд унтаж байх шиг атал царай нь зэвхий даагаад нэг л биш. Нүд нь аниастай, цусгүй уруул нь тас жимийгээстэй. Охин нь хэрэг биш болсныг мэдээд

Эмээ!эмээ минь ! гээд орны нь хажууд сөхрөн уналаа. Ийнхүү Цэрэндулам эмгэн насан өөд боллоо. Гурван өдрийн дараах сондгой гаригт эмгэний шарилыг хотын ойролцоох Цагаан давааны оршуулгын газар хөдөөлүүлэв. Хүүхдүүд хуучин шинэ бэр, ач нар тэдний танилууд, ажлын газрынхан гээд олон хүн ирлээ. Холын аймгаас дунд хүү нь саяхан суусан эхнэртэйгээ амжиж ирлээ. Эцгийгээ дуурайсан ханхар том биетэй, ширвээ сахалтай, орон шоронд олон жил явсан гэхэд хаа очиж номхон дөлгөөн янзтай бодол болсон тэр хүү ээжийнхтэйгээ адилхан зууван хар нүднээсээ том том нулимс дуслуулан чимээгүй уйлахад жаахан биетэй, нэг л дүрлийсэн том л нүд болсон бондгор бор царайтай, охин сэвлэгтэйгээ эхнэр нь яах учраа олохгүй бүлтэгнэнэ. Том хүү нь санчигнаасаа бууралтаж яваа буржгар хар үстэй, өөртөө ихэд, итгэсэн нүдтэй бөгөөд их л энгийн эелдэг ааш гаргаж ядсан хүн, зөвхөн авсыг нүхэнд тавихад хэдэн дусал нулимс унагаад, учир зүггүй эхэр татан уйлах залуу эхнэрээ нүд үзүүрлэн хялмалзаж байлаа. Эхнэр нь ч баяр ёслолд ирсэн юм шиг гоёчихсон бөгөөд энийг тэг, тэрнийг ингэ гэж зааварчлан, тийнхүү уйлахдаа хүмүүс жүжиглэж байна гэж сануузай гэсэн янзгүй. Отгон хүү нь зүс царайгаар ээжтэйгээ яг адилхан залуу, царай ихэд баргар, хамаг хар бор ажлыг гардан хийж самгардан нэг ч дусал нулимс унагасангүй. Түүний эхнэр урьдынхаар бол сайхан хүүхэн гэгдэх заан шиг алхаатай, дөлгөөн царайлсан гамбагар цагаан хүүхэн чимээгүйхэн уйлж бараг л муужирч унах нь холгүй ач охин Тунгалагийг аргадан түшиж байлаа. Эмгэний хуучин бэр насжиж яваа гэвч биеэ сайтар торддог нь илт өндөр бор хүүхэн нөхөр агсныхаа эхнэрийг үзэн ядсан харцаар ширэв татан арваад нас хүрч яваа хүүгээ дэргэдээ аваад хүмүүсээс зайдуухан бүхнийг ажин зогсоно.

Эмгэний шарилыг Цагаан даваан дахь алаглан ярайсан олон булшны захдуу уулын энгэрт булж толгой талд иргэдийг үйлчлэх товчооны алгын чинээн чулуу тавилаа.

Харин отгон хүү нь аав, ээж хоёрынхоо хамт авахуулсан зургаас ээжийнхээ залуугийн зургийг хуулуулж жаазалснаа чулууны нүүрэнд хаджээ. Ах нь «Залуудаа нас барсан юм шиг хаашаа ч юм бэ дээ» гэхэд «Зүгээр төрсөн, нас барсан он нь бичээстэй байгаа юм: чинь. Одоо болтол ээжийнхээ зургийг авахуулах ухаан хүрээгүй л бид бодмоор юм» гэлээ.

Эмгэний хойтын ёсыг гэрт нь хийлээ. Хүмүүс өмгөр гэрт нь багтахгүй шахам шахцалдан сууж идээ будаа зооглон, архи дарс уугаад явсны дараа хүү бэрүүд бэлдэж бэлдсэн юмаа шавхав. Тэгээд хөрөнгө хогшлыг нь авах болов. Ингэхдээ том ахыгаа харах нь аргагүй, Том хүү жаахан хөлчүүдүү бодол болж сууснаа.

Үнээгий нь Жанцан (бага хүү), гэрийг: нь Дорж (дунд хүү) авна биз дээ гэв.

Үнээгий нь Цогт ах та өөрөө ав л даа. Бид үнээгээр юу хийх вэ гэж Жанцан хэлэв.

Тэгвэл Тунгалагт нь өгвөл яана? гэж Цогт эхнэрээсээ хяламхийн асуув.

- Бололгүй дээ. Ээжийн авдарт юу байгааг үзэх юм бишүү? гээд Цогтын эхнэр холторч бүдгэрсэн алтан арслантай авдар тийш харав. Гал улаан зогдортой, амандаа солонгын өнгөт тууз зуусан арслан эргэлдсэн алаг нүдээрээ эзнийхээ хүү бэрүүдийг харж байв.

Дорж чи гэрийг нь ав л даа гэж, Цогт дүүгээ аргадсан янзтай хэлэхэд,

- Би юу ч авахгүй дээ, ах минь. Дурсгал болох нэг л юм байвал боллоо гэв.

- Тэгвэл гэрийг нь би авъя л даа, яахав гэж Цогт хэлээд авдрын өмнө очиж сөхрөн нүүрний тагийг авч юмсыг нь гаргаж тавилаа.

- Уржигдар Жанцан бид хоёр авдарнаас найман зуун төгрөг авсан шүү дээ. Нас барахдаа хэрэг болно гэсэн шиг хэдэн давхар боогоод хадгалсан байна лээ гэхэд

- Бидэнд тээр болохгүй гэсээр яваад үхэхдээ ч тээр болсонгүй. Биднээс гавьтай гарлага ч гарсангүй гэж Жанцан санаа алдав.

- Ээж маань аргагүй л буянтай хүн дээ гэж Жанцангийн гамбагар цагаан эхнэр хоолой зангируулав. Дорж нэлээд согтсон бололтой ээжийнхээ орны хөлд суугаад толгой унжуулан чимээгүй уйлна. Эхнэр нь яах учраа олохгүй түүний дэргэд цомцойн бүлтэгнэнэ. Цогт сүүргэн дээл, хурган дотор, угалзтай гутал гурвыг гаргаж тус тусад нь тавиад

Сэгсүүргийг Доржийнд, хурган дотрыг Жанцангийнд өгье. Гутал нь надад үлдэг дээ гэхэд эхнэр нь

Чи монгол гутал хаа өмсөх вэ. Доржийндоо өг дөө гэв.

Бэргэний хэлдэг зөв. Хөдөөний хүнд байсан нь дээр л дээ гэж Жанцангийн эхнэр хэлэв.

Ээжийнхээ... ээжийнхээ юмыг хувааж суух гэж.. ямар заяагүй... гэж Дорж энэ удаа ингэнэтэл уйллаа. Эхнэр нь дагаад уйлчихав. Цогт гутал, дээл хоёрыг цаашаа тавиад

Эх, эцгийнхээ юмыг хүүхдүүд нь өвлөж авдаг хуультай хойно доо. Хувааж цөхөх хөрөнгө хогшил байгаа биш гээд эхнэрээ царайчлан харав. Тэр нь өөрт юу ч ногдсон падгүй гэсэн шиг янжуур зуугаад чандага булчинтай гоё хөлөө хөдөлгөж сууна. Цагт боодолтой энэ тэрхэн юмнуудыг задалж үзээд авдарт нь буцаан хийж байтал хүүхдийн хуучин баривчинд боосон хоёр мөнгөн аяга, жижиг торгон ууттай юм гарч ирлээ. Уутны амыг задлан алган дээрээ сэгсэртэл алтан хүрээтэй сувдан даруулга унав. Гэр дотор намар оройн ганц хоёр онхиогүй ялаа нисэх нь дуулдам чив чимээгүй болов. Цогт ээжээсээ үлдсэн тэр үнэтэй цайтай юмсыг тус тусад нь тавиад харж сууснаа

Манайхны айлын тоогоор юм байна шүү дээ. Нэг нэгээр авъя. Харин энэ даруулгыг... гээд эхнэр тийшээ хяламхийв.

Наадахыг чинь Доржийнд өгье л дөө гэж Жанцан хэлээд мөн эхнэр тийшээ харав. Дорж нулимсаа арчаад босож ирэн хүүхдийн баривчийг аваад

Ээж минь миний цамцыг хадгалж явж шүү хөөрхий. Би үүнийг л авъя. Бусдыг нь та нар ав. Над өөр юм хэрэггүй гээд дахин ингэнэтэл уйлж эхнэрээ хөтлөөд гэрээс гарав.

Юу гэсэн үг вэ! Хувааж авалгүй яах юм гэж Цогтын эхнэр дуу алдав. Цогт үлдсэн юмсыг шийдэмгийгээр авдарт буцааж шидээд,

Өөрөө мэдэг. Ээжийг зовоосон хүн гэвэл Дорж гээд бослоо. Жанцан босож нэг мөнгөн аягыг Доржийнд ногдсон дээл гутал дээр тавиад даруулгыг ахынхаа эхнэрт сарвайж

Үүнийг та ав. Ээжийг жаргааж зовоосон тухайд бол бид цөмөрөө холбогдоно. Одоо үүнийг ярьдаг цаг гарч. Маргах юмгүй гэхэд Цогтын эхнэр даруулгыг бушуухан аваад дуугүй цүнхэндээ хийв. Цэрэндулам эмээ агсны хүү бэрүүд ээжийнхээ хөрөнгө хогшлыг хувааж дууслаа. Ээжийн авдар хоосорч өглөг буян билигдэж солонгын өнгөт тууз намируулан буусан гал улаан зогдорт алтан арслан аягын чинээн алаг нүдээ эргэлдүүлэн хоцорлоо.

ТАЛ

Намсрай Зүүн голын туршлага станцаас үд хэвийлгэж гараад Матадын их талын зах руу орж, гол замыг орхин, намрын шар өвс найгасан эртний балархай замаар аяархан явав. Зангий нь сайн мэддэг морь шиг гарын аяар, нэлээд хуучирсан, < Москвич > машины гэгээвчээр намрын өвсний хуршмал, үнэртэй сэрүүн салхи сэвэлзээд талын хүн талдаа л явж баймаар сайхан. Болдогсон бол ингээд л хөдөө хээрийн замд яван явсаар эцэс төгсгөлгүй ямар нэг мөнх цагирагт орох буюу ийм л нэг амгалан эгшнийг үүрд тогтоон эзэмшихээр санж. Гэвч мөнх юм гэж энэ хорвоод байх шив дээ. Намсрай яагаад ч юм бэ сүүлийн нэг хоёр жилд насны давааг уруудсан тухайгаа хааяахан бодох болжээ. Эр хүнд тавь шүргэсэн нас ид гэмээр нас гэлцэх боловч амьдралын даваа өөд өгсөн өгсөх зам нэгэнт дуусаж уруудах зам эхлэв гэсэн гунигтайхан бодол эрхгүй эзэмдэнэ. Эрийн тэнхээ муудах ажил албандаа түүртэх болсондоо ч биш эргэх хорвоогийн жам ёсыг хэтэрхий эрэгцүүлэн боддог зантайгаас тэр биз.

Нөгөө талаар, түүнд ар тийшээ яарч тэвдэх юм байхгүй. Гучаад жил ханилсан эхнэр, цөм биеэ дааж өрх тусгаарласан хүүхдүүд хотын хөгжөөн шуугиан аль алийн юундаа ч нэг их мөрөөдөх билээ.

Машины дугуй дор үзүүр нь шарласан хиаг, ерхөг, мөнгөлөг буурал хялганын толгой хуйлран хэвтэж, донсолгоог зөөллөн, дөрвөн зүг найман зовхист ганцхан л намрын шаргал тал униартан намжаарна. Үд хэвийсэн нарны зөөлөн туяанд талын өнгө усан будгаар шингэлж зурсан юм шиг уянгалаг саруулхан.

Намсрай энэ элчилгүй уудам тал нутгаараа яв явсаар амьдралынхаа ихэнх цагийг өнгөрөөжээ. Тал бол түүний амьдрал, оюун бодол, яруу сайхан сэтгэлгийн чөлөө тавьсан орон. Талгүйгээр амьдрал байхгүй, талгүйгээр байгалийн үзэсгэлэн бүрдэх буюу найрслын хууль ч гэж байхгүй шиг санагдана. Тал бол түүний амьдралын утга учир болжээ. Эрдэм мэдлэг яруу сайхны ухаарал, тэр ч байтугай хайр энэрэл аль бүхнийг талаасаа ол, магадгүй ямар нэг хувь тавилангаар юм шиг эргэлзлэл гутралын цагт ч эндээс л мөнөөхөн сэтгэлийн чөлөөг олж, ирээдүйгээ харах хараагаа тодруулан, зориг хатуужил сууж өнөөг хүрлээ. Тал бол миний жаргал юм шүү дээ гэж өөртөө ч юмуу өөр бусдад хэлэхэд амьдралын утга учир гэдэг тэр болгон бүрэн нээж шийдэж болдоггүй зүйл хүртэл их л ойлгомжтой төвөггүй болдог юм. Энэ нь байгалийн гоо сайхныг үзэж, ухаарах ерийн нэг сониуч харцнаас огт өөр гүн гүнзгий бодол сэрэл буюубайгалийн нууцыг эцэс төгсгөлгүй нээн задалж чадах, хүн бүхэнд заяагдахгүй ид шидийг эзэмдсэн мэт ойлгогддог юм. Хүн бол ер нь юухны боловч нууцыг задалсаар л хүнийхээ ид хавыг ухаарна. Тэгж л явж хоёр хөлтэй энэ амьтан байгаль ертөнцийг эрхшээлдээ оруулах гэж ядаж цөхсөөр өнөөг хүрчээ. Байгалийн хууль гэгч тэр нэг аугаа сүр хүчин нөхцсөн зүйлийг нээн нээсээр хүн бас өөрийгөө нээж ойлгоно. Өөрийгөө ухааран ойлгохын жаргалыг энэ саруул уужим тал нутгаасаа олсондоо гэж бодоход бас ч урамтай байдаг аж. Гэвч хэзээ ч бүрэн чөлөөлөгдөж болдоггүй эргэлзлэл гутрал, сэтгэлийн зөрчил ч гэсэн энэ талтайгаа бас холбоотой. Ингэхлээр л амьдралынх нь учир утга энд байна.

Талаар амьдарч, талдаа насны харгуйг дуусгах хувь тавилантай төрсөндөө гээд бодоход тэр нь зөвхөн өөрт нь ноогдсон юм шиг байдаг. Аминч харамч зантайдаа тэр

биш ямар ч гэсэн талыг жинхэнэ ёсоор нь ойлгож мэдсэн цөөхөн хүний нэг гэж өөрийгөө хэлэх эрхтэйдээ тэр юм. Тийм ээ цөөхөн хүний нэг. Учир нь тал ертөнцөд хамгийн энгийн буюу бүх талаасаа нээлттэй мэт боловч хамгийн шавхагдашгүй өнгө найрал, увидас чанар, хувирал хөдөлгөөнийг агуулж, түүнийгээ хүний нүднээс нуун далдалдгийг мэднэ.

Намсрай чухамхүү талын тэр увидас хөдөлгөөнийг нээхэд амьдралаа зориулжээ. Нэг цагт дуусах жамтай хүний амьдралын хугацаа гэгч хязгааргүйн нэг хэрчим хичнээн богиныг мэдрэхийн сацуу бас тэрхүү цаг хугацаа орон зайн цаглашгүйг талд л мэдэж болно. Намсрай одоо мөнөөхөн мөнх цагирагийн тухай бодож явлаа. Хүний амьдралын замыг эхэн төгсгөлгүй цагираг гэж бодвол одоо тийнхүү хүн бүхэнд ноогдсон хэмжээтэй өөрийн гогцоог хийгээд, эхэн төгсгөл хоёр нийлэх тийш дөхөж явна. Цагираг бол төгсгөлгүй хэлбэр мэт боловч харин түүнд орсон хөдөлгөөн төгсгөлтэй. Гэтэл бас тэр цагираг-замын эхэн төгсгөл хоёр хэзээ ч нийлдэггүй. Ингэхлээр л талд явж байхад тэр мөнх цагирагийн хэзээ ч нийлдэггүй эхэн төгсгөл хоёрын хоорондох зай буюу насны хэрчим хичнээн хэмжээтэй болох тухай дэмий юм бодогдоно. Гэтэл ер нь насан уруудах замын тухай бодох нь үнэндээ дэмий хэрэг ч биш бололтой. Амьдарч дуусаагүй амьдрал, хийж амжаагүй ажил гэж байна. Бас мөн яагаад ч юм өнөө цагираг замын эхэнд аваачдаг ажээ. Тэгээд л ингэж талд явахад талыг энх нээсэн бага насны явдал тов тодхон.

Машины дугуй дор намрын шаргал өвс намс намс хийснэ. Эртний энэ улбаа зам хичнээн ч үеийг туулсан юм бүү мэд.

Намсрай тэгэхэд зургаахан настай байж. Онон голыг гатлаад л талын замд орсон. Онон ганц гуя онгоцоор гатлахад үдийн нарны туяанд ёроолынх нь олон өнгийн чулуу гэрэлтэж байсан. Хожим ерөөсөө тийм тунгалагаар харсан байжээ. Тэгээд л голоос цааш үзүүр хязгааргүй тал талыг тэнгэртэй холбож одсон бас л үзүүргүй улаан шаргал зам. Одоо санахад тэр замд тоогүй олон өдөр шөнө өнгөрсөн шиг. Яагаад ч юм бэ тэр олон жилийн өмнөх аав ээжийн дүр зураг ой тойнд тодорхой үлдсэнгүй. Харин зуны ногоон тал ойртовч холдон цэнхэрлэх уулс, өөр олон ер бусын юмс л тодхон санагдана. Талд ер бусын юм олон байжээ. Түүний нэг нь холын цэнхэр уулс. Хязгааргүй ногоон талын тэртээ тэнгэр газрын униарт савсалганд зэрэглээтэн газраас нэг тасарч газартай нэг нийлсэн тэр уулс замд хөндөлсөх нь гэтэл биегүй юм шиг зай тавин холдож, улаан шаргал замын үзүүр тэнгэрийн хаяанд шурган замхарна. Тэр биегүй хачин уулст хүрэх юмсан гэж хичнээн яаравч хүрэх юм биш. Дөрвөн дугуйтай, аралд нь бургас матаж хадаад хөх даалимбаар бүтээсэн мухлагтай налчгар тэргэнд хөллөсөн бүдүүн шаргал морь нь ногоон илгэн цацагтай хударгаа шар шар хийлгэн хичнээн шогшивч тэр холын хөх уулст хүрэх янзгүй. Тэгээд ядрахдаа замын улаан элсэн дээр алцайн шээж зогсоно. Буурал дэлтэй бүдүүн шарга мориныхоо тийнхүү шээж зогсоход тэрэгнээсээ буугаад явган гүйдэгсэн. Явган гүйхэд тал улам ч агуу уужим болно. Тал дээрх тэнгэр бас л ер бусын байжээ. Тал хязгааргүй болохоор тэнгэр бүр ч хязгааргүй. Хангайд бол уул ч ойрхон, тэнгэр ч ойрхонтой зүйрлэхэд үнэхээр ер бусын байлаа. Хожим тэнгэр тийм хол өндөрт цэнхэрлэн аадрын бөөн алаг үүлсээ бужигнуулан наадаж байхыг үзсэнгүй.

Олон жилийн дараа Рерихийн < Тэнгэрийн байлдаан > зургийг үзээд зургаан настайдаа яг тийм зургийг талд анх үзсэнээ санаж билээ. Харин Рерихийн тэнгэрийн байлдаанд ганцхан юм дутсан байлаа. Тэр нь үдшийн аалдрын улаан шаргал

үүлсийг нэвт сүлбэсэн нарны гэрэл байжээ. Хурмастын эзний шидэт цагаан илд үүлсийг тас цавчсан мэт харагдаж байсансан. Хурмастын эзний тухай эмээгийн ярьдаг үлгэрээс тийм дүр харагдсан биз. Ер нь талын тэнгэр үлгэрийг л санагдуулам байж. Тал дээрх бүх юмсыг өчүүхэн болгож ноёрхсон тэр дэндүү уужим холын тэнгэр доогуур цахилан гүйх цагаан зээр гэж бас нэг ер бусын юм байжээ. Ононг гарангуут л цагаан зээр шороон түмээрээ. Агаар гэрлээр бүтсэн юм шиг жирэлзэн цахилах тэр олон зээр нар булаах гэж заавал зам хөндлөн гүйлдэнэ. <Аваа давхиац ! Нараа булаая> гэж хашгирахад аав нь бүдүүн шаргыгаа тас няс шавхуурдан <Хий-лоо ! хий-ий-лоо-лоо!> гэж бас хашгиран давхивч цагаан зээрүүд заавал нарыг булааж одно. Морио ташуурдан <Хий-лоо> гэж хашгирах аавын дүр ширвээ сахалтай, ангайсан их амтай судаснууд нь улайсан том алаг нүдтэй хүний дүр л хамгийн тод үлджээ. Харин цагаан зээр алаад, түүдгийн гэрэлд үйсэн иштэй хутгаар өвчиж суусан нь мартагддаггүй. Түүдгийн гэрэлд нүд нь гялалзан, цээжин дэх сумны шархнаас нь цус гоожиж хэвтсэн хөөрхөн амьтны өрөвдөлтэй байдал ой тойнд нь бат шингэжээ. Тэгээд ч хожим талын цагаан зээрний амьдралыг судлан түүнийг хамгаалах тухай залхмаар дуусдаггүй яриа маргаан үүсгэхдээ балчир насны тэр өрөвдөл харууслаа гаргаж ирэх шиг болдог билээ.

Намсрай талыг мэдэх болсон цагаа хойших дөчин хэдэн жилд энэ амьтан монголын их талын хойт захаас хумигдан цөөрсөөр одоо болоход зээрний байгуул нутаг болох энэ Дорнодын их талд ч урьдынхтай адил мянга түмээрээ сүрэлгэх нь ховор болжээ. Төмөр зам тавьж талыг умраас өмнө захад нь хүртэл хоёр хувааснаас хойш зээрний нүүдлийн зам боогдож, өсөлтөнд нь муугаар нөлөөлснийг батлан төмөр зам дээгүүр зээрний нүүдэлд зориулан гүүр шиг юм байгуулах санал гаргаад солиотой нөхөр гэж шоглуулсан удаатай.

Гэвч энэ сайхан тал нутгийнхаа баян тансаг, үржил шим гоо үзэсгэлэнгийн төлөө амьдралаа зориулсан гэж бодоход гажрах юм алга. Тэгээд ч өнөөх насны давааг уруудах замдаа ингэж талтай нөхөрлөж явахаас дээр юмгүй шиг санагдана. Сэтгэлийн чөлөө гэгч хүний хамгийн нандин сэрэл мэдрэхүйг чухамхүү тал нутгийнхаа энэ уужим саруулд л олж чадаад амьдралын аар саар гачаал, гэр зуурын яриа яншлаас хол явах шиг таатай юм үгүй.

Намсрай талын манант алсыг ширтэн намар цагийн ер бусын цэнгэг салхи залгиж машиныхаа зөөлөн донсолгоонд бүүвэйлэгдэн, бага насныхаа тухай яруу бодолд автагдаж явлаа. Талыг анх нээсэн дөчин хэдэн жилийн өмнөх явдал гэхэд тов тодхон өнөөх цагирагийн эхэн төгсгөл хоёр ойртсоны шинж ч юм билүү.

Нас ахихад багын явдал тодорхой болдог гэгцгээх нь дэмий ч үг биш бололтой. Аав нь бүдүүн шарга морио Ангир шарга гэж гоёор нэрлэдэг сэн. Тэрэгний ганц морьтой айлд тэр нь эрдэнийн хөлөг байсан биз. Намсрай тэгэхэд анх удаа олон адуу үзсэн сэн. Тэдний зорьж очсон Содном бариачийнх гэдэг айл Хэрлэнгээс урагш байжээ. Униартаж сүүмэлзсэн номин ногоон талд том цагаан гэртэй тал дүүрэн адуутай айл байсан сан. Ээжийн хөөрөнгө өвчнийг эмчлүүлэх гэж тэднийд ирсэн юм байж. Содном бариач гэдэг аавтай нь адилхөн ширвээ сахалтай, эргэлдсэн улаан нүдтэй, том дуутай хүн ээжийнх нь цамцыг тайлуулж мөр нурууг нь илбэнэ. Тэр айлын чихэртэй боорцог аргалын утаа амтагдсан борц мөн ч амттай сан.

Содном бариач ээжийг нь барьж гүйцээд л уургаа барьж адуундаа морддог байсан. Тэднийх үнэхээр тал дүүрэн адуутай байлаа. Өнөөх асар өндөр хөх тэнгэрт татсан ер бусын тод сайхан солонгын агуу нум доогуур үдийн наранд зоо нуруу нь алтран

гялбалзсан түмэн адуу бэлчиж, холын цэнхэр уулсыг хааж ахуйд Содном бариач тэргүүтэй адуучид дундуур нь зүсэн орж урт хусан уургаа шидэхэд мөнгөн саваа шиг гялс гялсхийнэ. Ингэж л зугаатай хүүхдийн тархинд хоорондоо холбоос муутай мөртөө тод зураг үлджээ. Хүрч болдоггүй холын цэнхэр уул, зам дээр алцайн шээх бүдүүн шарга морь, түүдгийн гэрэлд цээжнээс нь цус гоожих цагаан зээр, цамцаа тайлж сөхрөн суусан ээж, мөнгөн саваа шиг гялалзах уурга, солонгын алтан нум, тал дүүрэн адуу...

Энэ бүхнийг дурсаж, амьдралын цагирагийн ам нийлэх дөхтөл ер бусын юм нээгдэж барагдахгүй талдаа бүхнийг мэдэх эзэн хүн шиг явна гэдэг жаргал. Ар тийшээ яарах юм юу ч байхгүйгээр барахгүй энэ талаасаа явбал амьдралын хожмын учир утга бүдэгрээд явчих юм шиг.

Тийн элдвийг бодож явтал намаржаанд саяхан буусан хот айл харагдав. Оройн нарны ташуу гэрэлд туяарах дөрвөн цагаан гэрийн гадуур хүүхдүүд тоглон гүйлдэж, хонь хотлон, босоо бөхтэй улаан тэмээд охьюу ногоон дэвсгэр дээр зурсан юм шиг. Намсрай машинаа айлаас зайдуухан зогсоогоод захын гэрт оров. Гэрийн эзэгтэй буурал орсон үсээ гилийтэл самнасан, цэмцгэр янзын намхан бор авгай талын хүний хувиршгүй сайхан зангаар угтаж хэрэг зориг, сонин хачныг асуун хүүрнэж, саатан тухлахыг урив. Намсрай ч юундаа адгаж яарах билээ. Хол ойрын сониныг хөөрч саатахад малчид дуртайг андах биш. Эзэгтэйтэй хуучлан цай ууж суутал гаднаас хувинтай сүү барьсан залуу хүүхэн орж ирэв. Тэр мэндлээд сүүгээ зуухан дээрх тогоонд юүлэх зуур нь Намсрай зэрвэсхэн ажаадхав. «Энэ чинь юу билээ» гэж гэнэт бодтол хамаг бие зарсхийн, айдас хүрэх шиг болов. Энэ чинь юу билээ. Ийм адилхан... Үгүй энэ чинь юу болж байна ? ... Цэрмаа минь дүрээрээ Ямар хачин хэрэг вэ! ...

Намсрай сандрахдаа <Би тэргээ янзлая> гээд бушуухан гарав. Зүрх нь булгилан, дотор харанхуйлав. <Ийм адилхан хүн баймгүй дээ. Би элдвийг дурсаж яваад буруу харах шиг боллоо. Арай ч дээ... төстэй хүн байж болно. Гэтэл яг дүрээрээ, ихэр юм шиг адилхан байх гэж арай ч дээ>

Намсрай нэг хэсэг зүрхээ дарж, машинаа дэмий тойроод гэрт оров. Хүүхэн саалийнхаа дээлийг сольж, нэлээд багадаж онгосон даавуу дан дээл өмсөн, зуухныхаа үүдэнд цай нүдэж сууна. Нас хорь гарч яваа, уяхан өндөр нуруутай, мяраалиг бор хүүхэн. Царай нь зүрх шимшрэн танил. Цэрмаа яг дүрээрээ. Гучин хоёр жилийн өмнө... Гучин хоёр жилийн өмнө Цэрмаа яг ийм байсан.

Бүдэгхэн хөмсөгтэй, зууван бор нүд нь давхраатаад, нимгэхэн шөмбөгөр уруул нь жимийсхийгээд. Үл мэдэг ягаан туяатай зүүн хацар дээрх бор мэнгэ, шөнтгөр жижигхэн хамар, доошоо харан суухад ирвэгнэх шингэхэн мөртөө урт сормуус, цохон дээрх бодлогошролын ганц үрчлээ цөм ав адилхан. Наашаа хараасай гэж Намсрай бодтол хүүхэн түүний нь таасан юм шиг сормуусаа өргөж, гэрэлтсэн номхон бор нүдээр харав. Ээ тэнгэр минь ! гэж Намсрай дотроо дуу алдаад нүд хальтрав. Яг мөн дахин төрсөн юм шиг, ерөөсөө үхээгүй одоо хүртэл хорьхон настай хэвээрээ юм шиг ! Хүүхэн, Намсрайн царай хувхайрсныг ажсан бололтой босоод жинтүү өгч <Та баруун орон дээгүүр жаахан хажуулаач> гэв. Дуу нь бас адилхан! Намсрай хамаг бие алдран ор түшиж <Хүүхээ нэр чинь хэн билээ? гэж асуучихаад Цэрмаа гэх вий > гэж айдас хүрлээ.

Хүүхэн муухан инээмсэглээд <Оюунчимэг> гэв.

Намсрай хүүхний өгсөн жинтүүг толгой доороо хийгээд буруу харж хэвтлээ. Гучин

хоёр жилийн өмнө Цэрмаа яг ийм залуу сайхнаараа гэнэтийн өвчнөөр үхсэн. Тэгж үхэл анхны дурлалыг нь хайр гамгүй булааж одсон юм. Булаах булаахдаа хожим жинхэнэ ёсоороо дахиад олдохгүйгээр сэтгэлийг нь хослон авч одсон. Хожим ганцаараа явахгүйн төлөө, хүн ёсны энэрэл хайраа хуваалцахын төлөө магадгүй удмаа таслахгүйн төлөө ханьтай болсон. Гэвч гучин хоёр жил бол хугацаа шүү дээ. Амьдралын балархай цагирагт Цэрмаагийн дүр бүдгэрэн бүдгэрсээр байжээ. Намсрай шөнө машин дотроо сууж хонолоо. Талын шөнийн тэнгэрт цацагдсан алмасын гэрэлт оддыг ширтэн, Цэрмаагаа дурсаж цурамхийлгүй үүр цайлгалаа. Ингэж ихэр юм шиг адилхан хүүхэнтэй дайралдсандаа баярламааар ч гутармаар ч. Нэг бодлын ямар нэг далдын ид шидтэн энэ сайхан тал нутагтаа хайртай явсны нь төлөө газар дэлхий дээр хамгийн мартагдашгүй хайртыг нь дахин нэг харуулах гэсэн шиг нөгөө бодлын нас харих цагт ийнхүү Цэрмаатай адилхан хүнийг үзүүлж даажигнах гэсэн шиг. Ид шидэд итгэхгүй ч гэсэн энэ бол ямар нэг ер бусын тохиолдол байлаа. Сүнс гэж байдагсан бол Цэрмаагийн тэр сүнс гучин хоёр жилийн турш дэлхий ертөнцөөр өөрийг нь эрэлхийлэн энэ талын агаар салхи, үрийн алтан хумхи, намрын шаргал өвсөн дээр гялтганах хяруу, аль л онгон цэвэр бүхнээр амилан биелж, Талын айлын энэ гэрт угтав уу гэлтэй.

Үүр манхайн цайж, их талын алсын хөх хярхаг дээр тэнгэр алгуурхнаар өргөгдөн дуурсах агуу найрал хөгжим шиг гэрэл цацралын эгшиг үүсгэж газар дэлхийг хамран тэлж эхлэв. Тэгтэл тэр уянга эгшигтэй хамт Оюунчимэг-Цэрмаагийн дүр үүрийн тэнгэр дээр тодрон үзэгдэв. Энэ бол ер бусын гайхамшигт хөрөг буюу амьдралд нь ингэж нэг л удаа үзэгдээд арилах шидэт зураг байгаль, хүн хоёрын найрсах ёсны тухай ухаан сэтгэлд нь гэнэтийн ухаарал цочрол өгсөн үзэгдэл ажээ. Намсрай үүнийг тархинд нь үүссэн эрүүл бус холбоос сүлжээ, ухаан санааны хямралын уршиг гэж мэдэж байвч < Бүү арилаасай ! Түрхэн зуур ч гэсэн байгаасай > гэж шивнэн байв. Барин тавин эгэл жирийн юм, яруу сайхан хоёрын зааг гэнэт арилж орон зай гэгч ухаанд гүйцэгдэшгүй зүйл зүгээр л тэнгэрийн толь дэвсгэр болон хувираад түүн дээр хайрт хүнийхээ хөргийг зурж болох нь гайхамшигтай. Оюунчимэг-Цэрмаа гэдэг талын сайхан бүсгүйн тэнгэрт зурагдсан хөрөгнөөс номхон гэрэлт бор нүд инээмсэглэн ширтэнэ. Хүн байгаль хоёрын шинж төрх , ер бусын гоо сайхны найрсал нэг нь нөгөөгүйгээр байж болохгүйн билиг тэмдэг энэ байлаа.

Гэтэл газраас асар том улаан наран гилтгэнэн ургаж тэр гайхамшигт хөргийг арчин арилгах нь тэр.

Намсрай зүүд үнэн хоёрыг ялгахгүй хачин байдалд автагдан машиныхаа жолоог түшиж нэг хэсэг суулаа. Одоо түүний цаашаа явах ямар ч зорилгогүй буюу энэ талдаа яван явсаар эцсийн бүлэгт өнөөх мөнх цагирагт орчихсон юм шиг. Цаашаа явах зорилго нь зөвхөн гэртээ эхнэр хүүхэддээ очих дэндүү улиг болсон юм. Тэгтэл бас Оюунчимэгийн гэрт орвол дахиад гарахад хэцүү болчих юм шиг. Өчигдөр үдэш < Шинжилгээнд зориулж талын ургамал түүхээр яваа > гэж хэлсэн юм. Оюунчимэгийг талаар хамт явъя гэхэд татгалзахгүй биз. Гэвч тэгээд яах билээ? < Би гучин хоёр жилийн өмнө чамтай ихэр юм шиг адилхан хайртаа алдсан юм > гэж хэлэх үү? Гэтэл ороод очтол Цэрмаагаас огт өөр хүүхэн байвал яах билээ.

Тэгтэл өчнөөн жил өнгөрсөн хойно хайртынхаа амьд дүрийг үзсэн итгэлээ алдаж, сэтгэлийг нь донсолгосон гайхамшигт мөч бүрмөсөн салах бус уу? Хорвоо түүнтэй нь зориуд юм шиг гучин хоёр жилийн зөрөө гаргаж уулзуулжээ. Одоо болсон хойно, хайраа эгүүлэх ямар ч найдвар, тэр ч байтугай ёс суртахууны эрх байхгүй болсон

хойно шүү. Гэвч талдаа хайртай явсны минь төлөө хүртээсэн шан харамж энэ биз. Намсрай машинаа асааж хөдлөн, ойрхон буй гол замд ороход нар хөөрч ногоон шаргал талын дээр бүртийх үүлгүй хөх тэнгэр тэртээ бага насных шиг нь хязгааргүй цэлийж байлаа.

САРНЫ СОНАТ

Би нэг захидал авлаа. Тэр захидалд: < Олон жилийн өмнө таныг залуухан эмч байхад би сэтгэл мэдрэлийн эмнэлэгт эмчлүүлж байсан юм. Гашуудалт тэр жилүүдийн явдлыг дурссан минь танд хачин санагдаж магадгүй. Гэвч би танаас нэг зүйлийг гуйхаар шийдлээ. Би багаасаа уран зохиол уншдаг, зохиолчийн дүрслэн бичих чадалд итгэдэг учир таныг тус болох болов уу гэж горьдоно. Хэн нэгний дуртгалыг сэргээж өгөх мэтийн юм хийж суух зав танд үгүйг сайн мэдэж байвч мийний дурсах гэсэн тэр хүн намайг аврах гэж яаж хичээж байсныг танаас өөр мэдэх хүн үгүй учир энэ захидлыг бичлээ. Эмч та нарын ачаар л би дахиад хүн болж хорвоогийн тоосыг хөдөлгөн, нарт ертөнцийг ухаант хүний нүдээр харж байна. Гэтэл надад тус болох гэсэн тэр хүний дүр байдлыг саная гэвч даанч манан дунд юм шиг л байх юм. Тэр хүн миний төлөө сэтгэлийн зовлонд унаж яваад л осолдсон байх гэж бодогддог. Та түүнийг санаж байгаа биз дээ? Нэрийг нь Буд гэдэг. Тэр миний ухааныг сэргээх гэж өдөр бүр ирж хөгжимддөг байсныг хожим мэдсэн юм. Нас барсанаас нь хойш хоёр жил илүү болж байж би сая эдгэрсэн юм билээ. Тэгээд Будын дүр байдлыг санах гэж оролдоод чадаагүй. өнгөрсөн бүх юм байн байн үүлэнд хаагдах нар шиг орон гаран байсан. Будын яг тэрхэн үеийн байдлыг нь харах юмсан гэж бодсоор одоо хүрлээ.

Тэгээд л таныг гуйхаар шийдлээ. Будын тухай танд ямар нэг тодорхой дуртгал үлдээ ч үгүй байж болно. Гэвч зохиолч хүн элдвийг ажиглаж явдаг болохоороо анхаарсан байж юу магад гэж бодлоо. Ой ухаанаас минь тасарсан тэр жилүүдийг ялангуяа Будын дүр байдлыг нөхөн сэргээж чадвал насны нэг хэрэг бүтмээр санагдах юм. Миний тархинд үлдсэн орон гаран ой дуртгалд Будын хөгжмийн тасалданг дуу л нэг бүдэг нэг чанга болж уянгалсаар одоо хүрлээ. Зохиолч хүн хэрвээ хүсвэл тэр дууг ч бүтэн болгож чадна гэж би итгэнэ. Таны цагийг үрэх илүү ажил гаргаснаа уучлахыг гуйж ёсолсон Урнаа> гэжээ. Энэ захидал залуугийн явдлуудыг гэнэт санагдуулан сэтгэл хөдөлгөлөө. Өнгөрснийг үгээр зуран сэргээж тэр ч байтугай тасарсан аялгууг бүтэн болгох зохиолчийн чадалд энэ эмэгтэй итгэжээ. Гэтэл миний чадал хүрэх болов уу? Будыг би урьд ч хаяахан дурсдаг байв. Гэвч түүний хайрын дууг зүрхэндээ тасалдангиар боловч хадгалан явах хүний тухай буюу Урнаагийн тухай бараг мартсан байжээ. Гэтэл энэ захидлыг уншаад залуу зандан цагийн тэр мэт явдлыг юундаа ч мартдаг билээ дээ гэж гутарлаа. Ингээд Урнаагийн сэтгэлд одоо хүртэл уянгалсан хөгжмийн аялгууг сэргээе гэж энэхүү гунигт бяцхан өгүүллэгийг бичлээ. Зуны нэг өдөр би сэтгэл мэдрэлийн эмнэлэгийн эмч нарын тасалгаанд гиюүрч суулаа. Манай эмнэлэгийн ихэд хуучирсан П хэлбэрийн дан байшингийн цонхны доогуур өвчтөнүүд нарлаж дэмий балай юмаа ярьцгаан, урд хашааны зах дахь уурын пийшингийн нүүрсний хог дээр хаанаас гарч ирснийг бүү мэд, нэг муу илжиг байн байн орилох нь чихэнд чийртэй. Миний тархинд элдэв бодол эргэлдэнэ. <Муухай орилоо илжиг байна даа. Ижлээ ингэтэл дуудаж байгаа бол их л санаж мөрөөдөж

дээ. Адууны төрөл гэхэд даанч олиггүй дуутай амьтан шүү. Адуу шиг хангинатал янцгаадагсан бол ижлээ ч амархан олохгүй юу. Амьтны дуу хоолой ч гэсэн алагтай эрээнтэй хорвоо юм> Энэ мэтийг бодож суутал хаалга аяархан нээгдэж нэг хүн урьдаар хоолой засаад < Орж болох уу?> гэв.

Цайвар царайтай, намхан биетэй, гуч эргэм насны хүн байлаа. Шингэн хар халимаг гялалзтал тослон хажуу тийш нь самнаж, томдосхийсэн хул шаргал чичирхүү костюмынхаа энгэрийн халааснаас ягаан алчуурын өнцөг цухуйлгасан зэрэг нь их л нямбай дэгжин байрын тэр хүн хайрцаг нь нэлээд холторсон хийл хөгжим барьжээ. Тэр ухаалаг бөгөөтөл балчир хүүхдийнхийг санагдуулсан номхон бор нүдээрээ ая тал засах буюу дэмжлэг эрсэн янзтай харж зогсоход би түүнийг зоригжуулан:

- Та наашаа суу. Хэрэг зориг хэнд вэ? гэж увайгүйхэн шиг асуухад тэр бас л зориг дутсан нь илт жижигхэн амаа мурийлган инээмсэглээд сандлын ирмэг дээр суулаа. Өвдөг дээрээ тавьсан хийлийн хайрцаг дээгүүр бүсгүй хүнийх шиг нарийхан цагаан хуруунууд нь далд буй хөгжмийнхөө утсыг эрэх мэт тэмтчинэ. <Хөгжимчин л байна. Өвчтөн эргэх гэж ирсэн бол хөгжимтэйгээ биш хоол цай барьж ирмээр юм> гэж бодоод

- Та хэнтэй уулзах гэж явна даа? гэхэд ямар нэг юм шийдэж ядсан шиг цонхоор уулын толгой харав. Түүний сэтгэлд ямар нэг гунигт хөгжим уянгалж буйг би сая л таамаглалаа. Түүний энэ зориг дутсан номхон байдал сэтгэл санаа нь алс хол буюу хөгжмийнхөө тэр гунигт аялгуунд орооцолдон төөрчихснийх биз. Уулын толгой ширтэх тэрхэн зуур нүд нь ямар нэг алсын юмтай холбоо аван хэлцэх шиг болов.

- Би Урнаатай уулзах гэж ирлээ. Уулзаж болох уу? гээд тэр намайг гуйн харав.

- Уулзаж ч болно л доо. Гэхдээ хэн юунд ирснийг ухаарч мэдэхгүй шүү дээ. Одоо өвчин нь хүндрэлийн үедээ байна. Зүгээр харвал хар л даа. Та төрөл садан нь уу? гэж би бараг дэмий юм асуув.

- Үгүй дээ. Би танил нь. Бид хоёр үерхэж явсан юм.

- Эмнэлэгт хэвтээд гурван жил болоход..

- Би гадаадад сургуульд явсан юм. Харьж ирж чадаагүй гэж гэмших мэт сандран хэлэв.

- Уг нь Урнаа бид хоёр театрын хөгжимд хамт байсан юм. Өвдөөд энэ эмнэлэгт хэвтсэнийг нь хожуу дуулсан л даа. Яасан юм бол доо? Эдгэрэх найдвар бий юу?

- Яахыг хэлэхэд хэцүү л байна. Шизофрени гэдэг сэтгэлийн хүндхэн өвчин тусчээ. Ямар янзын ааш зантайгий нь та мэднэ биз дээ? Ер бусын байдал ажиглагддаг байгаагүй биз?

- Ер бусын уу? Юу ч гэмээр юм бэ дээ. Жаахан хувирамтгай, бага юмнаас эмзэглэдэг ч гэх үү, аяыг нь олоход хэцүү л хүн. Ер бусын ч гэхэд хайшаа юм. Тийм зантай хүн бишгүй байдаг даа. Гэсэн ч их л сайхан... сэтгэлд нь үргэлж хөгжим уянгалж байдаг, их л сайхан.. гээд тэр ийнхүү ер бусыг нь мэдэхгүй юм уу сайхан гэж магтсандаа сэтгэл зовох шиг уруу харав. < Их л сайхан гэнэ шүү. Оролдож байсан нөхөр байна л даа. Хотын нэртэй хөөрхөн хүүхэн гээд наалдах гэж дагагсдын л нэг байна. Азгүй дурлалаас болж солиорлоо гэж ярьдагуудын л нэг биз> гэж би гэнэт дур гутаад

- Та тэгээд харах гэж ирээ юу? Гэж ёозгүйхэн асуулаа. Гэтэл мань эр миний өөдөөс сөргөх янзтай эгц хараад:

- Тиймээ, хармаар байна. Бид хоёр сайн байсан юм. Юугаар тус болохоо мэдэхгүй байна. Тэгээд хөгжмөө л аваад ирлээ гэж шулуухан хэлэв. Би учрыг ойлгон сувилагчийг дуудаж Урнааг эмч нарын өрөөнд оруулаад ир гэлээ. Сэтгэлийн өвчинд

хөгжим яаж нөлөөлөх тухай туршилт шиг юм хийх нь. Хэдэн минутын дараа асрагч нар Урнааг аваад ирлээ. Тэр бүсгүй орчноос бүрмөсөн тасраад бүх хөдөлгөөн нь хөшчихсөн катотони хэмээх байдалд орж босох суухаа мэдэх байтугай нүдээ ч цавчихгүй. Удаан хугацаанд гараар хооллогчоон болсноос нүднээс гарч, нүүр царай нь амьд хүнийх биш баг өмссөн мэт, гэлээ ч угийн сайхны нь ул мөр бас л арилаагүй. Асрагч нар үс гэзгийг нь янзлаад өрөвдсөндөө ч юм уу аль дүрсгүйтээд ч юм уу уруулыг нь хүртэл буджээ. Сайхан нүдтэй хүүхэн гэж цууд гаргасан урт сормуустай том алаг нүд нь зургийн юм шиг хөдөлгөөнүй гөлрөвч тэртээ далд дарагдсан ухааны хурц гэрлээр харзны ус шиг мэлтэгнэнэ. Ямар нэг юмнаас гэв гэнэт айн хирдхийгээд тэр чигээрээ гөлөрчихсөн гэлтэй. Гэвч тэр харцны цаана, нарны туяа ойн шөвгөдөх хүүхэн харааны нь гүнд тийнхүү боогдож хавчигдсан ухааны зай чөлөө эрэх хязгааргүй зовлон гашуудал хуралдсан мэт. Тэгээд ч хүүхний энэ нүд айдас төрүүлэхийн зэрэгцээ бас ер бусын сайхан гэхэд болно. Ерөөсөө хүүхний ухаан саруул цагт ч нүд нь л ер бусын сайхан буюу бусдыг илбэдэн эрхшээлдээ оруулах чадал увидастай, түүгээрээ хүний сэтгэлийг хутган үймрүүлж тоглоом тохуу хийсэн ч хүсэл дуры нь татсан ч чадах байсан нь илэрхий. Энэ хүний хэлснээр сэтгэлд нь хөгжим үргэлж уянгалдагсан бол тэр нь энэ сайхан нүдээр цацран бусдын сэтгэлийн утсыг цочоон доргиож хариу нэхдэг байсан биз. Тэгээд л энэ ер бусын сайхан нүднээсээ ч болсон юм билүү. Ер нь Урнаад өвчин туссан буюу цаг иртэл нуугдаж байсан өвчин нь хөдөлсөн шалтгааны тухайд бол сэтгэхүйн ямар нэг нарийн учир холбогдлыг тодруулах хэрэгтэй байлаа. Би түүний ойр дотны хүмүүстэй уулзаж ярилцсан боловч тийм нарийн зүйлийн сэжүүр гаргах юм гэвэл өнөөх азгүй дурлал гэдэг л байв. Гэвч энэ бол үнэндээ наад захын юм. Азгүй дурлалаас сэтгэлийн хямралд орох алийг тэр гэх вэ. Харин энэ ер бусын сайхан нүд, сэтгэлд нь уянгалдаг хөгжмийн эгшгээс ч болсон юм билүү? Хүний сэтгэхүйн нарийн нандинд бүрэн нэвтрэх даанч аргагүй юм.

Нөгөө хүн Урнааг хараад хэрдхийн цочиж өнөөх гөлрөн мэлтгэнэх нүдэнд нь татагдчихсан юм шиг яг ширтэн, амандаа ямар нэг юм шивэгнэж, сандал дээрээ дэмий л өндөлзөнө.

- Та айх юмгүй. Таныг таних ч үгүй. Харин хөгжмөө тоглоод үз л дээ гэж би тайвшруулав.

- Ийм болчих гэж хөөрхий минь! Одоо яанаа...Яана даа хөөрхий минь! Гэж тэр уйлан алдах зуур хийлийнхээ хайрцгийг салганан нээж, нэлээд элэгдэж хуучирсан хөгжмөө гаргав. Нүүрсний хог дээрх өнөөх илжиг орилоход би асрагч нарыг хөөж явуулаач гэлээ.

Урнаагийн танил хийлээ мөрлөөд, толгойгоо гилжиилгэн нүдээ анив. Сандал ирмэгдэж суудаг нь хөгжимчний дасал болсон зан бололтой. Тийн нэг хэсэг азнаснаа хөгжимдөж эхлэв. Бетховений сарны сонатын гайхамшигт аялгуу долгион гарч ирэх нь тэр. Цонхны дор дэмийрцгээж байсан өвчтөнүүд ч чимээгүй болов.

Чийг үнэртсэн байшингийн нээлттэй цонхоор хийлийн уянгат эгшиг урсан урсан гарч, үд дундын нарны туяанд шингэн, үл мэдэг салхи хөдөлгөж ухаан санааг дуудан дуудан одох мэт. Сарны сонат, сарны гэрэл.. Сарны цагаан туяан дор мөрний намуухан урсгал мөнгөрөн, хэм үл алдан мяралзах харгиан дээр оддын туяа гялс гялсхийн, уйтгарт анир чимээгүйн дунд хэн нэгнээр санаа алдан ахуйд мөрний харгилах долгиын гэрэлд хүсэн мөрөөдсөн хайрт хүний нь мишээх сайхан нүд үзэгдэн үзэгдэн алдаад, алсаас түүний дуудах дуу гарав уу гэтэл замхран, алсын

одод мөрний усыг гэрлээрээ тэмтрэхдээ тэр дууг нэг эрэн тэмтрэвч олж ядсан сэтгэлийн уйтгар зүрхийг шимшрүүлнэм. Дунай мөрний хөвөөнд сартай шөнө санаашран, зогдроо унуулсан хөгшин арслан шиг толгой гудайлган, долгиныг ширтэх Бетховений нүдэнд аль тэртээ залуу цагийн Жульетта Гвинчардийн ер бусын сайхан нүд нэг үзэгдэн нэг далд орох бөгөөд алдагдсан хайр дурлалын дуртгал болж үлдсэн сарны сонат тэр цагаас хойш хүн хүний сэтгэл зүрхэнд дамжин уянгалсаар одоо хүрсэн мэт. Мөрний мөнгөлөг урсгал, сайхан нүд ... Ер бусын сайхан нүд ...

Урнаагийн нүдний гүнээс ухаарлын гэрэл сүүмэлзэх шиг болсноо ертөнцийг хаасан мананг нэвтэлж үл чадан буцаж далдарснаа сарны сонатын уянгат аялгуу бага багаар сэтгэлд нь нэвтрэн, өнөөх аймшигт хүлээс боолтыг тайлан чөлөөлөх үзүүр сэжүүрийг алдан барин байна уу гэлтэй. Хүүхний тун ч уран гоолиг агсан хүзүүний судас лугших нь хүртэл түргэсэн, мод шиг хөшчихсөн хурууны нь үзүүр үл мэдэг чичирхийлэхийг би үзээд < Үргэлж сэтгэлд нь уянгалдаг байсан хөгжим зай чөлөө олоод ухаанд нэвтрэхийг хэн байг гэх вэ. Цочрол мэдрэхүйн ямар нэг нарийн зааг цэгт тэр нь хүрээд сэтгэхүйд бас ямар нэг эргэх холбоо үүсгэх юм уу аль эрт холбоо тасарсан доминантыг сэргээж ч юу магад > гэж бодлоо. Тэгтэл миний бодлыг батлан Урнаагийн нүдэнд өнөөх ухаарлын гэрэл гэнэт дүүрч ирээд чийг дааварлан мэлтэгнэж, тэр нь аажуухан хур хурсаар нэгэн дусал нулимс болж нүдний нь булангаас арай ядан тасраад хацар дээгүүр нь алгуурхан бөмбөрөв. Нүдний нь харцанд илбэдэгдэн ширтэж суусан хөгжимчний уян хуруунууд хийлийнхээ утаснаас шүүрс алдах мэт тасалданг зөөлөн дуу татаад агаарт сарвайн хоцров. Нулимс уналаа! Ганцхан дусал нулимс ч гэсэн уналаа. Хэн хэн маань дотроо ингэж хашгирсан биз. Энэ ганцхан дусал нулимс бол чухам мянган лангийн үнэтэй! Миний баярласан гэдэг тоймгүй. Урнааг, энэ гайхамшигтай хөгжимчнийг барьж аваад үнсмээр байлаа.

Урнааг асрагч нар авч одсоны дараа хөгжимч бид хоёр удтал хүүрнэлдэж сайн танилцав. Тэр сарны сонатын учрыг ярьсан нь уяралтай бөгөөд харамсалтай. Урнаа, Буд хоёр хотын нэг гудамжинд багаасаа тоглон өсөж бага сургууль, хөгжмийн сургуульд хамт суралцаад дуурийн театрын найрал хөгжимд хамт ажиллаж байжээ. Багын үерхэл яваандаа хайр дурлал болон хувирах нь амьдралд цөөн бус тохиолдоно. Харин энэ хоёрын хувьд бол их л хожуу мөртөө гаслантайгаар тохиолджээ. Нэг нь гоо үзэсгэлэнгээрээ, нөгөөдөх нь авьяасаараа цууд гарснаас л хожмын хэрэг явдал үүдсэн бололтой. Авьяас, гоо үзэсгэлэн хоёр нэг хүнд тэгш заяагдах нь ховроос сэтгэлийн зөрчил бухимдал тэр ч байтугай эмгэнэлт явдлын шалтаг болдог. Буд авьяасаараа нэрд гарахын үес түүнийгээ гоо үзэсгэлэнгээр улам бүр чимэглэн гэрэлтүүлэх хүслэн оргилоод иртэл тэрхүү мөрөөдөлт гоо сайхныг цогцлуулагч нь гэв гэнэт Урнаа болон харагдаж дур сэтгэлийг жолоогүй булаажээ. Тэр бол сэтгэлийн хөгжмийн аялгууг чимэглэсэн ер бусын хайр дурлал байлаа. Түүнийг нуун дарагдуулах нь зүрхийг эмтэлсэн зовлон байтал ил гаргаж зүгээр л эр эмийн ёсонд оруулбал ул мөргүй мөхөн сөнөх юм шиг аймшигтай байлаа. Тэгээд л Буд, Урнааг өдрийн бодол, шөнийн зүүд болгож, явал ойр дөт байж салхины нь доогуур гарахыг ч хичээн тэгсэн мөртөө тэр ер бусын сайхан нүд, эмзэг шархламтгай ааш зангаас нь айгаад, биеэрээ биш зөвхөн сэтгэлд уянгалах хөгжмийнхөө эгшгээр хүрэлцэх буюу биет бус хийсвэр гоо сайхныг амтлан явжээ. Гэвч эр хүн юмсан хойно хичнээн тэгж явах билээ. Түүнийг нэг л өдөр эвдэх хэрэгтэй байлаа. Гэтэл Урнаагийн гоо үзэсгэлэн нь авьяасыг биш харин өөртэйгээ тэнцэх гоо сайхныг эрэлхийлэх

эргүүлгэнд орчихсон байжээ. Тэр нь ч гуниг зовлон авчрав. Урнаа нэг циркчин залууд сэтгэлтэй болжээ. Тэр залуу хэдийгээр эр хүний бие цогцсын гоо үзэмж сонгомлоор бүрдсэн боловч мэдрэхүй нь ухаанаа дийлсэн муйхар түрэмгий эр байв. Тэр ялангуяа бүсгүйчүүдийн гоо сайхныг Буд шиг хийсвэрээр биш ганцхан биеэр нь эдлэх дуртай шуналтангуудын нэг байлаа. Урнаа тэр залуугийн чухам юунд нь тэгтлээ автагдсаны учрыг мэдэх гэж Буд зориуд цирк үздэг ч болов. Солонгын гэрэл цалгилсан циркийн дугуй дэвжээнд олон өнгийн гялтгануураар чимсэн шуудагнаас өөр хувцасгүй тэр залуу гарч ирээд аварга ширмэн туухайнуудаар тэвэг шиг наадаж булчингуудыг нь товойлгон сийлсэн мэт хүрэл биеэ гялалзуулах нь үнэхээр бахдалтай харагдан< Надтай даанч зүйрлэмгүй сайхан төрсөн эр юм даа> гэж эрхгүй бодогдоно. Тэгэвч тэр сайхан бие бол нэг л үзмэрийн шинжтэй, зуурдын үзэгдэл шиг итгэл алдагдуулам. Тийнхүү Буд түүнд атаархавч Урнаагийн болоод тэр залуугийн гоо үзэсгэлэн нь ч бас л түр зуурын найдваргүй холбоо үүсгэснийг зөгнөн сэтгэл зовж явлаа. Тэр зөнгөөр нь болжээ. Эдэлж хэрэглээд эвдэж сүйтгэхээс нааш санаа нь амрахгүй адгуусны чанарын тэр хүн Урнааг жирэмсэн болгоод хаяжээ. Урнаа гашуудал бухимдлын туйлд хүрч хэвлийдэх үрээсээ арай чүү ангижраад нэг хэсэг элий балай хачин болжээ. Тэгээд Будыг мананд бүрхэгдсэн сайхан нүдээрээ хий алгасан харж, шөнөжин сарны сонатыг хөгжимдүүлэн, төгөлдөр хуурын гялтганах гадар дээр нулимсаа унаган гашуудах нь элэг эмтрэм. Тэрхүү гашуудалт байдал түүний гоо үзэсгэлэнг улам ч яруу уянгатай болгож Будада ямар нэг алсын мөрөөдөл буюу өөрийн авьяасын увидас хүчинд итгэх итгэлийг төрүүлэн сарны сонатыг гайхамшигтай уран чадварлаг бөгөөд өөрийнхөөрөө хөгжимдөх болов. Тийнхүү сарны сонат Урнаад бол зүрх сэтгэлийг нь эмтчин одсон хайр дурлалын тухай гунигт дуртгал. Будада бол үзэсгэлэн гоо царай зүс, ер бусын сайхан нүд, гэлээ ч бүхнийг эрхшээлдээ оруулж чадахгүйг санагдуулан ялангуяа хүний ухааны бүдүүн хадууныг ухааралгүй сэтгэлийн зовлонд унасан амрагаа өрөвдөн аргадах хайрын дуу болжээ. Энэ нь харийн тэрхүү гунигт гоо сайхныг эвдэлгүй сэтгэлээ ариун тунгалаг авч явахын андгай мэт болжээ. Тэгээд л энэ.

Буд энэхүү гунигт түүхээ ярьж нэлээд суугаад явахад би түүнийг их л өөрөөр үзэх болсон байв. Түүнийг сайхан хүн гэж бүрэн болох биз. Зөвхөн бие бялдар галбир хэлбэрийн талаасаа хүмүүсийн нүдэнд тэр болгон тусах хүн биш гэлээ ч зэрвэсхэн боловч ажсан хүнд түүний ухаан авьяас нүдэнд нь ч, хөдлөх ярих аашинд нь ч илэрхий. Түүнээс ямар нэг номхон даруу, итгэлтэй бас яруухан мөрөөдөлт ааш араншингийн гэрэл гэгээ орчин тойронд тусна уу гэлтэй.

Буд тэр өдрөөс хойш бараг өдөр болгон ирж Урнаад хөгжимдөх болов. Би тэдэнд цахилгаан нойрсуулалтын бяцхан тасалгааг гаргаж төгөлдөр хуур тавиулж өглөө. Би хөгжмөөр сэтгэлийн өвчнийг анагааж болно гэж итгэхгүй боловч гайхамшигт тохиолдол ч байж болохыг үл үгүйсгэн бас Будын сэтгэлийг бодоод тэднийг ажиглан, Урнааг улам идэвхтэй эмчилж байлаа. Тийнхүү нэлээд хоног өнгөрөхөд эмчилгээнээс ч юмуу, хөгжмөөс ч юмуу Урнаагийн царай бяцхан гэрэл орж, ухаангүй хяртайн мэлтийсэн нүдэнд нь хааяа илааршихийн жиг совин үзэгдэх шиг болдог болов. Буд бид хоёр их л урамтай. Юмыг яаж мэднэ. Урнаагийн сайхан нүд нэг өдөр ухаанаар цалгилан гэрэлтэх ч юм билүү. Гэтэл гай дайрлаа. Дайрах дайрахдаа даанч өршөөл авралгүйг яана. Буд хоёр гурав хоног ирэхгүйд гайхаад сураглалат машинд дайруулаад эмнэлэгт хэвтсэн байв. Би мэс заслын эмнэлэгийн гэмтлийн тасагт гүйж очлоо. Буд ухаангүй хэвтэж байв. Түүний хөл, гар хугарч бяцраагүй атлаа тархины нь

суурь яс гэмтсэн учир маш хүнд ажээ. Бид түүнийг аврах гэж хэд хоног нойр хоолгүй зүтгээд дийлсэнгүй. Би Будтай танилцаад удаагүй боловч төрсөн ах дүүгээ алдсан мэт машид гашуудлаа. Тэр Урнаагаа хөгжмийн эгшгээр аварч чадах эсэх байсныг бүү мэд. Би хэн хэнийг нь аварч чадаагүй гэмтэй юм шиг сэтгэлийн хүнд дарамтанд орлоо.

Удалгүй би өөр ажилд шилжиж сэтгэл мэдрэлийн эмнэлэгээсээ холдсон бөгөөд эмч байсан залуу цагийнхаа жилүүдийг санахад Будын хөгжимдсөн сарны сонат сэтгэлд минь уянгалан миний ч амьдралд тохиолдсон гунигтай баяртай явдлуудыг нүднээ тодруулдаг билээ. Одоо өөрийн нь бичсэнээр <Нарт ертөнцийг ухаант хүний нүдээр харж > явааг мэдээд би хүний хайр сэтгэлийн хүчинд итгэн бишрэхийн чацуу энэ хорвоод хүн хүнтэйгээ мартагдавч сэргэх ил далдын түмэн шинжмээр холбоотойг эрэгцүүлэн бодлоо. Хайрын сарны сонат зүрхний алтан чавхдаснаа эгшиглэх юутай жаргалан. САРНЫ САНОТ

Би нэг захидал авлаа. Тэр захидалд: < Олон жилийн өмнө таныг залуухан эмч байхад би сэтгэл мэдрэлийн эмнэлэгт эмчлүүлж байсан юм. Гашуудалт тэр жилүүдийн явдлыг дурссан минь танд хачин санагдаж магадгүй. Гэвч би танаас нэг зүйлийг гуйхаар шийдлээ. Би багаасаа уран зохиол уншдаг, зохиолчийн дүрслэн бичих чадалд итгэдэг учир таныг тус болох болов уу гэж горьдоно. Хэн нэгний дуртгалыг сэргээж өгөх мэтийн юм хийж суух зав танд үгүйг сайн мэдэж байвч мийний дурсах гэсэн тэр хүн намайг аврах гэж яаж хичээж байсныг танаас өөр мэдэх хүн үгүй учир энэ захидлыг бичлээ. Эмч та нарын ачаар л би дахиад хүн болж хорвоогийн тоосыг хөдөлгөн, нарт ертөнцийг ухаант хүний нүдээр харж байна. Гэтэл надад тус болох гэсэн тэр хүний дүр байдлыг саная гэвч даанч манан дунд юм шиг л байх юм. Тэр хүн миний төлөө сэтгэлийн зовлонд унаж яваад л осолдсон байх гэж бодогддог. Та түүнийг санаж байгаа биз дээ? Нэрийг нь Буд гэдэг. Тэр миний ухааныг сэргээх гэж өдөр бүр ирж хөгжимддөг байсныг хожим мэдсэн юм. Нас барсанаас нь хойш хоёр жил илүү болж байж би сая эдгэрсэн юм билээ. Тэгээд Будын дүр байдлыг санах гэж оролдоод чадаагүй. өнгөрсөн бүх юм байн байн үүлэнд хаагдах нар шиг орон гаран байсан. Будын яг тэрхэн үеийн байдлыг нь харах юмсан гэж бодсоор одоо хүрлээ.

Тэгээд л таныг гуйхаар шийдлээ. Будын тухай танд ямар нэг тодорхой дуртгал үлдээ ч үгүй байж болно. Гэвч зохиолч хүн элдвийг ажиглаж явдаг болохоороо анхаарсан байж юу магад гэж бодлоо. Ой ухаанаас минь тасарсан тэр жилүүдийг ялангуяа Будын дүр байдлыг нөхөн сэргээж чадвал насны нэг хэрэг бүтмээр санагдах юм. Миний тархинд үлдсэн орон гаран ой дуртгалд Будын хөгжмийн тасалданг дуу л нэг бүдэг нэг чанга болж уянгалсаар одоо хүрлээ. Зохиолч хүн хэрвээ хүсвэл тэр дууг ч бүтэн болгож чадна гэж би итгэнэ. Таны цагийг үрэх илүү ажил гаргаснаа уучлахыг гуйж ёсолсон Урнаа> гэжээ. Энэ захидал залуугийн явдлуудыг гэнэт санагдуулан сэтгэл хөдөлгөлөө. Өнгөрснийг үгээр зуран сэргээж тэр ч байтугай тасарсан аялгууг бүтэн болгох зохиолчийн чадалд энэ эмэгтэй итгэжээ. Гэтэл миний чадал хүрэх болов уу? Будыг би урьд ч хаяахан дурсдаг байв. Гэвч түүний хайрын дууг зүрхэндээ тасалдангиар боловч хадгалан явах хүний тухай буюу Урнаагийн тухай бараг мартсан байжээ. Гэтэл энэ захидлыг уншаад залуу зандан цагийн тэр мэт явдлыг юундаа ч мартдаг билээ дээ гэж гутарлаа. Ингээд Урнаагийн сэтгэлд одоо хүртэл уянгалсан хөгжмийн аялгууг сэргээх гэж энэхүү гунигт бяцхан өгүүллэгийг бичлээ.

Зуны нэг өдөр би сэтгэл мэдрэлийн эмнэлэгийн эмч нарын тасалгаанд гиюүрч суулаа. Манай эмнэлэгийн ихэд хуучирсан П хэлбэрийн дан байшингийн цонхны доогуур өвчтөнүүд нарлаж дэмий балай юмаа ярьцгаан, урд хашааны зах дахь уурын пийшингийн нүүрсний хог дээр хаанаас гарч ирснийг бүү мэд, нэг муу илжиг байн байн орилох нь чихэнд чийртэй. Миний тархинд элдэв бодол эргэлдэнэ. <Муухай орилоо илжиг байна даа. Ижлээ ингэтэл дуудаж байгаа бол их л санаж мөрөөдөж дээ. Адууны төрөл гэхэд даанч олиггүй дуутай амьтан шүү. Адуу шиг хангинатал янцгаадагсан бол ижлээ ч амархан олохгүй юу. Амьтны дуу хоолой ч гэсэн алагтай эрээнтэй хорвоо юм> Энэ мэтийг бодож суутал хаалга аяархан нээгдэж нэг хүн урьдаар хоолой засаад <Орж болох уу?> гэв.

Цайвар царайтай, намхан биетэй, гуч эргэм насны хүн байлаа. Шингэн хар халимаг гялалзтал тослон хажуу тийш нь самнаж, томдосхийсэн хул шаргал чисчүү костюмынхаа энгэрийн халааснаас ягаан алчуурын өнцөг цухуйлгасан зэрэг нь их л нямбай дэгжин байрын тэр хүн хайрцаг нь нэлээд холторсон хийл хөгжим барьжээ. Тэр ухаалаг бөгөөтөл балчир хүүхдийнхийг санагдуулсан номхон бор нүдээрээ ая тал засах буюу дэмжлэг эрсэн янзтай харж зогсоход би түүнийг зоригжуулан:

- Та наашаа суу. Хэрэг зориг хэнд вэ? гэж увайгүйхэн шиг асуухад тэр бас л зориг дутсан нь илт жижигхэн амаа мурийлган инээмсэглээд сандлын ирмэг дээр суулаа. Өвдөг дээрээ тавьсан хийлийн хайрцаг дээгүүр бүсгүй хүнийх шиг нарийхан цагаан хуруунууд нь далд буй хөгжмийнхөө утсыг эрэх мэт тэмтчинэ. <Хөгжимчин л байна. Өвчтөн эргэх гэж ирсэн бол хөгжимтэйгээ биш хоол цай барьж ирмээр юм> гэж бодоод

- Та хэнтэй уулзах гэж явна даа? гэхэд ямар нэг юм шийдэж ядсан шиг цонхоор уулын толгой харав. Түүний сэтгэлд ямар нэг гунигт хөгжим уянгалж буйг би сая л таамаглалаа. Түүний энэ зориг дутсан номхон байдал сэтгэл санаа нь алс хол буюу хөгжмийнхөө тэр гунигт аялгуунд орооцолдон төөрчихснийх биз. Уулын толгой ширтэх тэрхэн зуур нүд нь ямар нэг алсын юмтай холбоо аван хэлцэх шиг болов.

- Би Урнаатай уулзах гэж ирлээ. Уулзаж болох уу? гээд тэр намайг гуйн харав.

- Уулзаж ч болно л доо. Гэхдээ хэн юунд ирснийг ухаарч мэдэхгүй шүү дээ. Одоо өвчин нь хүндрэлийн үедээ байна. Зүгээр харвал хар л даа. Та төрөл садан нь уу? гэж би бараг дэмий юм асуув.

- Үгүй дээ. Би танил нь. Бид хоёр үерхэж явсан юм.

- Эмнэлэгт хэвтээд гурван жил болоход..

- Би гадаадад сургуульд явсан юм. Харьж ирж чадаагүй гэж гэмших мэт сандран хэлэв.

- Уг нь Урнаа бид хоёр театрын хөгжимд хамт байсан юм. Өвдөөд энэ эмнэлэгт хэвтсэнийг нь хожуу дуулсан л даа. Яасан юм бол доо? Эдгэрэх найдвар бий юу?

- Яахыг хэлэхэд хэцүү л байна. Шизофрени гэдэг сэтгэлийн хүндхэн өвчин тусчээ. Ямар янзын ааш зантайгий нь та мэднэ биз дээ? Ер бусын байдал ажиглагддаг байгаагүй биз?

- Ер бусын уу? Юу ч гэмээр юм бэ дээ. Жаахан хувирамтгай, бага юмнаас эмзэглэдэг ч гэх үү, аяыг нь олоход хэцүү л хүн. Ер бусын ч гэхэд хайшаа юм. Тийм зантай хүн бишгүй байдаг даа. Гэсэн ч их л сайхан... сэтгэлд нь үргэлж хөгжим уянгалж байдаг, их л сайхан.. гээд тэр ийнхүү ер бусыг нь мэдэхгүй юм уу сайхан гэж магтсандаа сэтгэл зовох шиг уруу харав. <Их л сайхан гэнэ шүү. Оролдож байсан нөхөр байна л даа. Хотын нэртэй хөөрхөн хүүхэн гээд наалдах гэж дагагсдын л нэг байна. Азгүй

дурлалаас болж солиорлоо гэж ярьдагуудын л нэг биз> гэж би гэнэт дур гутаад
- Та тэгээд харах гэж ирээ юу? Гэж ёозгүйхэн асуулаа. Гэтэл мань эр миний өөдөөс сөргөх янзтай эгц хараад:

- Тиймээ, хармаар байна. Бид хоёр сайн байсан юм. Юугаар тус болохоо мэдэхгүй байна. Тэгээд хөгжмөө л аваад ирлээ гэж шулуухан хэлэв. Би учрыг ойлгон сувилагчийг дуудаж Урнааг эмч нарын өрөөнд оруулаад ир гэлээ. Сэтгэлийн өвчинд хөгжим яаж нөлөөлөх тухай туршилт шиг юм хийх нь. Хэдэн минутын дараа асрагч нар Урнааг аваад ирлээ. Тэр бүсгүй орчноос бүрмөсөн тасраад бүх хөдөлгөөн нь хөшчихсөн катотони хэмээх байдалд орж босох суухаа мэдэх байтугай нүдээ ч цавчихгүй. Удаан хугацаанд гараар хооллогчоон болсноос нүднээс гарч, нүүр царай нь амьд хүнийх биш баг өмссөн мэт, гэлээ ч угийн сайхны нь ул мөр бас л арилаагүй. Асрагч нар үс гэзгийг нь янзлаад өрөвдсөндөө ч юм уу аль дүрсгүйтээд ч юм уу уруулыг нь хүртэл буджээ. Сайхан нүдтэй хүүхэн гэж цууд гаргасан урт сормуустай том алаг нүд нь зургийн юм шиг хөдөлгөөнүй гөлрөвч тэртээ далд дарагдсан ухааны хурц гэрлээр харзны ус шиг мэлтэгнэнэ. Ямар нэг юмнаас гэв гэнэт айн хирдхийгээд тэр чигээрээ гөлөрчихсөн гэлтэй. Гэвч тэр харцны цаана, нарны туяа ойн шөвгөдөх хүүхэн харааны нь гүнд тийнхүү боогдож хавчигдсан ухааны зай чөлөө эрэх хязгааргүй зовлон гашуудал хуралдсан мэт. Тэгээд ч хүүхний энэ нүд айдас төрүүлэхийн зэрэгцээ бас ер бусын сайхан гэхэд болно. Ерөөсөө хүүхний ухаан саруул цагт ч нүд нь л ер бусын сайхан буюу бусдыг илбэдэн эрхшээлдээ оруулах чадал увидастай, түүгээрээ хүний сэтгэлийг хутган үймрүүлж тоглоом тохуу хийсэн ч хүсэл дуры нь татсан ч чадах байсан нь илэрхий. Энэ хүний хэлснээр сэтгэлд нь хөгжим үргэлж уянгалдагсан бол тэр нь энэ сайхан нүдээр цацран бусдын сэтгэлийн утсыг цочоон доргиож хариу нэхдэг байсан биз. Тэгээд л энэ ер бусын сайхан нүднээсээ ч болсон юм билүү. Ер нь Урнаад өвчин туссан буюу цаг иртэл нуугдаж байсан өвчин нь хөдөлсөн шалтгааны тухайд бол сэтгэхүйн ямар нэг нарийн учир холбогдлыг тодруулах хэрэгтэй байлаа. Би түүний ойр дотны хүмүүстэй уулзаж ярилцсан боловч тийм нарийн зүйлийн сэжүүр гаргах юм гэвэл өнөөх азгүй дурлал гэдэг л байв. Гэвч энэ бол үнэндээ наад захын юм. Азгүй дурлалаас сэтгэлийн хямралд орох алийг тэр гэх вэ. Харин энэ ер бусын сайхан нүд, сэтгэлд нь уянгалдаг хөгжмийн эгшгээс ч болсон юм билүү? Хүний сэтгэхүйн нарийн нандинд бүрэн нэвтрэх даанч аргагүй юм.

Нөгөө хүн Урнааг хараад хэрдхийн цочиж өнөөх гөлрөн мэлтгэнэх нүдэнд нь татагдчихсан юм шиг яг ширтэн, амандаа ямар нэг юм шивэгнэж, сандал дээрээ дэмий л өндөлзөнө.

- Та айх юмгүй. Таныг таних ч үгүй. Харин хөгжмөө тоглоод үз л дээ гэж би тайвшруулав.

- Ийм болчих гэж хөөрхий минь! Одоо яанаа...Яана даа хөөрхий минь! Гэж тэр уйлан алдах зуур хийлийнхээ хайрцгийг салганан нээж, нэлээд элэгдэж хуучирсан хөгжмөө гаргав. Нүүрсний хог дээрх өнөөх илжиг орилоход би асрагч нарыг хөөж явуулаач гэлээ.

Урнаагийн танил хийлээ мөрлөөд, толгойгоо гилжиилгэн нүдээ анив. Сандал ирмэгдэж суудаг нь хөгжимчний дасал болсон зан бололтой. Тийн нэг хэсэг азнаснаа хөгжимдөж эхлэв. Бетховений сарны сонатын гайхамшигт аялгуу долгион гарч ирэх нь тэр. Цонхны дор дэмийрцгээж байсан өвчтөнүүд ч чимээгүй болов.

Чийг үнэртсэн байшингийн нээлттэй цонхоор хийлийн уянгат эгшиг урсан урсан гарч,

үд дундын нарны туяанд шингэн, үл мэдэг салхи хөдөлгөж ухаан санааг дуудан дуудан одох мэт. Сарны сонат, сарны гэрэл.. Сарны цагаан туяан дор мөрний намуухан урсгал мөнгөрөн, хэм үл алдан мяралзах харгиан дээр оддын туяа гялс гялсхийн, уйтгарт анир чимээгүйн дунд хэн нэгнээр санаа алдан ахуйд мөрний харгилах долгиын гэрэлд хүсэн мөрөөдсөн хайрт хүний нь мишээх сайхан нүд үзэгдэн үзэгдэн алдаад, алсаас түүний дуудах дуу гарав уу гэтэл замхран, алсын одод мөрний усыг гэрлээрээ тэмтрэхдээ тэр дууг нэг эрэн тэмтрэвч олж ядсан сэтгэлийн уйтгар зүрхийг шимшрүүлнэм. Дунай мөрний хөвөөнд сартай шөнө санаашран, зогдроо унуулсан хөгшин арслан шиг толгой гудайлган, долгиныг ширтэх Бетховений нүдэнд аль тэртээ залуу цагийн Жульетта Гвинчардийн ер бусын сайхан нүд нэг үзэгдэн нэг далд орох бөгөөд алдагдсан хайр дурлалын дуртгал болж үлдсэн сарны сонат тэр цагаас хойш хүн хүний сэтгэл зүрхэнд дамжин уянгалсаар одоо хүрсэн мэт. Мөрний мөнгөлөг урсгал, сайхан нүд ... Ер бусын сайхан нүд ... Урнаагийн нүдний гүнээс ухаарлын гэрэл сүүмэлзэх шиг болсноо ертөнцийг хаасан мананг нэвтэлж үл чадан буцаж далдарснаа сарны сонатын уянгат аялгуу бага багаар сэтгэлд нь нэвтрэн, өнөөх аймшигт хүлээс боолтыг тайлан чөлөөлөх үзүүр сэжүүрийг алдан барин байна уу гэлтэй. Хүүхний тун ч уран гоолиг агсан хүзүүний судас лугших нь хүртэл түргэсэн, мод шиг хөшчихсөн хурууны нь үзүүр үл мэдэг чичирхийлэхийг би үзээд < Үргэлж сэтгэлд нь уянгалдаг байсан хөгжим зай чөлөө олоод ухаанд нэвтрэхийг хэн байг гэх вэ. Цочрол мэдрэхүйн ямар нэг нарийн зааг цэгт тэр нь хүрээд сэтгэхүйд бас ямар нэг эргэх холбоо үүсгэх юм уу аль эрт холбоо тасарсан доминантыг сэргээж ч юу магад> гэж бодлоо. Тэгтэл миний бодлыг батлан Урнаагийн нүдэнд өнөөх ухаарлын гэрэл гэнэт дүүрч ирээд чийг дааварлан мэлтэгнэж, тэр нь аажуухан хур хурсаар нэгэн дусал нулимс болж нүдний нь булангаас арай ядан тасраад хацар дээгүүр нь алгуурхан бөмбөрөв. Нүдний нь харцанд илбэдэгдэн ширтэж суусан хөгжимчний уян хуруунууд хийлийнхээ утаснаас шүүрс алдах мэт тасалданг зөөлөн дуу татаад агаарт сарвайн хоцров. Нулимс уналаа! Ганцхан дусал нулимс ч гэсэн уналаа. Хэн хэн маань дотроо ингэж хашгирсан биз. Энэ ганцхан дусал нулимс бол чухам мянган лангийн үнэтэй! Миний баярласан гэдэг тоймгүй. Урнааг, энэ гайхамшигтай хөгжимчнийг барьж аваад үнсмээр байлаа.

Урнааг асрагч нар авч одсоны дараа хөгжимч бид хоёр удтал хүүрнэлдэж сайн танилцав. Тэр сарны сонатын учрыг ярьсан нь уяралтай бөгөөд харамсалтай. Урнаа, Буд хоёр хотын нэг гудамжинд багаасаа тоглон өсөж бага сургууль, хөгжмийн сургуульд хамт суралцаад дуурийн театрын найрал хөгжимд хамт ажиллаж байжээ. Багын үерхэл яваандаа хайр дурлал болон хувирах нь амьдралд цөөн бус тохиолдоно. Харин энэ хоёрын хувьд бол их л хожуу мөртөө гаслантайгаар тохиолджээ. Нэг нь гоо үзэсгэлэнгээрээ, нөгөөдөх нь авьяасаараа цууд гарснаас л хожмын хэрэг явдал үүдсэн бололтой. Авьяас, гоо үзэсгэлэн хоёр нэг хүнд тэгш заяагдах нь ховроос сэтгэлийн зөрчил бухимдал тэр ч байтугай эмгэнэлт явдлын шалтаг болдог. Буд авьяасаараа нэрд гарахын үес түүнийгээ гоо үзэсгэлэнгээр улам бүр чимэглэн гэрэлтүүлэх хүслэн оргилоод иртэл тэрхүү мөрөөдөлт гоо сайхныг цогцлуулагч нь гэв гэнэт Урнаа болон харагдаж дур сэтгэлийг жолоогүй булаажээ. Тэр бол сэтгэлийн хөгжмийн аялгууг чимэглэсэн ер бусын хайр дурлал байлаа. Түүнийг нуун дарагдуулах нь зүрхийг эмтэлсэн зовлон байтал ил гаргаж зүгээр л эр эмийн ёсонд оруулбал ул мөргүй мөхөн сөнөх юм шиг аймшигтай байлаа. Тэгээд л

Буд, Урнааг өдрийн бодол, шөнийн зүүд болгож, явал ойр дөт байж салхины нь доогуур гарахыг ч хичээн тэгсэн мөртөө тэр ер бусын сайхан нүд, эмзэг шархламтгай ааш зангаас нь айгаад, биеэрээ биш зөвхөн сэтгэлд уянгалах хөгжмийнхөө эгшгээр хүрэлцэх буюу биет бус хийсвэр гоо сайхныг амтлан явжээ. Гэвч эр хүн юмсан хойно хичнээн тэгж явах билээ. Түүнийг нэг л өдөр эвдэх хэрэгтэй байлаа. Гэтэл Урнаагийн гоо үзэсгэлэн нь авьяасыг биш харин өөртэйгээ тэнцэх гоо сайхныг эрэлхийлэх эргүүлгэнд орчихсон байжээ. Тэр нь ч гуниг зовлон авчрав. Урнаа нэг циркчин залууд сэтгэлтэй болжээ. Тэр залуу хэдийгээр эр хүний бие цогцсын гоо үзэмж сонгомлоор бүрдсэн боловч мэдрэхүй нь ухаанаа дийлсэн муйхар түрэмгий эр байв. Тэр ялангуяа бүсгүйчүүдийн гоо сайхныг Буд шиг хийсвэрээр биш ганцхан биеэр нь эдлэх дуртай шуналтангуудын нэг байлаа. Урнаа тэр залуугийн чухам юунд нь тэгтлээ автагдсаны учрыг мэдэх гэж Буд зориуд цирк үздэг ч болов. Солонгын гэрэл цалгилсан циркийн дугуй дэвжээнд олон өнгийн гялтгануураар чимсэн шуудагнаас өөр хувцасгүй тэр залуу гарч ирээд аварга ширмэн туухайнуудаар тэвэг шиг наадаж булчингуудыг нь товойлгон сийлсэн мэт хүрэл биеэ гялалзуулах нь үнэхээр бахдалтай харагдан <Надтай даанч зүйрлэмгүй сайхан төрсөн эр юм даа> гэж эрхгүй бодогдоно. Тэгэвч тэр сайхан бие бол нэг л үзмэрийн шинжтэй, зуурдын үзэгдэл шиг итгэл алдагдуулам. Тийнхүү Буд түүнд атаархавч Урнаагийн болоод тэр залуугийн гоо үзэсгэлэн нь ч бас л түр зуурын найдваргүй холбоо үүсгэснийг зөгнөн сэтгэл зовж явлаа. Тэр зөнгөөр нь болжээ. Эдэлж хэрэглээд эвдэж сүйтгэхээс нааш санаа нь амрахгүй адгуусны чанарын тэр хүн Урнааг жирэмсэн болгоод хаяжээ. Урнаа гашуудал бухимдлын туйлд хүрч хэвлийдэх үрээсээ арай чүү ангижраад нэг хэсэг элий балай хачин болжээ. Тэгээд Будыг мананд бүрхэгдсэн сайхан нүдээрээ хий алгасан харж, шөнөжин сарны сонатыг хөгжимдүүлэн, төгөлдөр хуурын гялтганах гадар дээр нулимсаа унаган гашуудах нь элэг эмтрэм. Тэрхүү гашуудалт байдал түүний гоо үзэсгэлэнг улам ч яруу уянгатай болгож Будагд ямар нэг алсын мөрөөдөл буюу өөрийн авьяасын увидас хүчинд итгэх итгэлийг төрүүлэн сарны сонатыг гайхамшигтай уран чадварлаг бөгөөд өөрийнхөөрөө хөгжимдөх болов. Тийнхүү сарны сонат Урнаад бол зүрх сэтгэлийг нь эмтчин одсон хайр дурлалын тухай гунигт дуртгал. Будагд бол үзэсгэлэн гоо царай зүс, ер бусын сайхан нүд, гэлээ ч бүхнийг эрхшээлдээ оруулж чадахгүйг санагдуулан ялангуяа хүний ухааны бүдүүн хадууныг ухааралгүй сэтгэлийн зовлонд унасан амрагаа өрөвдөн аргадах хайрын дуу болжээ. Энэ нь харийн тэрхүү гунигт гоо сайхныг эвдэлгүй сэтгэлээ ариун тунгалаг авч явахын андгай мэт болжээ. Тэгээд л энэ.

Буд энэхүү гунигт түүхээ ярьж нэлээд суугаад явахад би түүнийг их л өөрөөр үзэх болсон байв. Түүнийг сайхан хүн гэж бүрэн болох биз. Зөвхөн бие бялдар галбир хэлбэрийн талаасаа хүмүүсийн нүдэнд тэр болгон тусах хүн биш гэлээ ч зэрвэсхэн боловч ажсан хүнд түүний ухаан авьяас нүдэнд нь ч, хөдлөх ярих аашинд нь ч илэрхий. Түүнээс ямар нэг номхон даруу, итгэлтэй бас яруухан мөрөөдөлт ааш араншингийн гэрэл гэгээ орчин тойронд тусна уу гэлтэй.

Буд тэр өдрөөс хойш бараг өдөр болгон ирж Урнаад хөгжимдөх болов. Би тэдэнд цахилгаан нойрсуулалтын бяцхан тасалгааг гаргаж төгөлдөр хуур тавиулж өглөө. Би хөгжмөөр сэтгэлийн өвчнийг анагааж болно гэж итгэхгүй боловч гайхамшигт тохиолдол ч байж болохыг үл үгүйсгэн бас Будын сэтгэлийг бодоод тэднийг ажиглан, Урнааг улам идэвхтэй эмчилж байлаа. Тийнхүү нэлээд хоног өнгөрөхөд

эмчилгээнээс ч юмуу, хөгжмөөс ч юмуу Урнаагийн царай бяцхан гэрэл орж, ухаангүй хяртайн мэлтийсэн нүдэнд нь хааяа илааршихийн жиг совин үзэгдэх шиг болдог болов. Буд бид хоёр их л урамтай. Юмыг яаж мэднэ. Урнаагийн сайхан нүд нэг өдөр ухаанаар цалгилан гэрэлтэх ч юм билүү. Гэтэл гай дайрлаа. Дайрах дайрахдаа даанч өршөөл авралгүйг яана. Буд хоёр гурав хоног ирэхгүйд гайхаад сураглалатал машинд дайруулаад эмнэлэгт хэвтсэн байв. Би мэс заслын эмнэлэгийн гэмтлийн тасагт гүйж очлоо. Буд ухаангүй хэвтэж байв. Түүний хөл, гар хугарч бяцраагүй атлаа тархины нь суурь яс гэмтсэн учир маш хүнд ажээ. Бид түүнийг аврах гэж хэд хоног нойр хоолгүй зүтгээд дийлсэнгүй. Би Будтай танилцаад удаагүй боловч төрсөн ах дүүгээ алдсан мэт машид гашуудлаа. Тэр Урнаагаа хөгжмийн эгшгээр аварч чадах эсэх байсныг бүү мэд. Би хэн хэнийг нь аварч чадаагүй гэмтэй юм шиг сэтгэлийн хүнд дарамтанд орлоо.

Удалгүй би өөр ажилд шилжиж сэтгэл мэдрэлийн эмнэлэгээсээ холдсон бөгөөд эмч байсан залуу цагийнхаа жилүүдийг санахад Будын хөгжимдсөн сарны сонат сэтгэлд минь уянгалан миний ч амьдралд тохиолдсон гунигтай баяртай явдлуудыг нүднээ тодруулдаг билээ. Одоо өөрийн нь бичсэнээр <Нарт ертөнцийг ухаант хүний нүдээр харж > явааг мэдээд би хүний хайр сэтгэлийн хүчинд итгэн бишрэхийн чацуу энэ хорвоод хүн хүнтэйгээ мартагдавч сэргэх ил далдын түмэн шинжмээр холбоотойг эрэгцүүлэн бодлоо. Хайрын сарны сонат зүрхний алтан чавхдаснаа эгшиглэх юутай жаргалан.

ХУВИЛГААН

- Сэтгэхүйн алгоритм! Ойлгож байна уу? гээд Го багш эрхий ядам хоёр хуруугаа хавстран инчээд мууран шар нүдээрээ намайг ёжтойхон харав. Гончиг бид хоёр хорин жилийн өмнө их сургуулийн малын эмнэлгийн анги хамт төгссөн юм. Би Хэнтий аймагт очиж ажилласнаас хойш тэр чигээрээ. Нэгдлийн малын ерөнхий эмчээс дээш гарсангүй. Харин Гончиг төгсөнгүүтээ л гэнэтхэн эдийн засагч болж хувираад, төвийн чухал байгууллагуудад ажилласан юм. Нэг дуулахад эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн орлогч захирал болоо л гэсэн дахиад нэг дуулахнаа нэг яаманд хэлтсийн дарга болж залуу эхнэр авлаа л гэсэн. Залуу эхнэр яахав дээ байдаг л зүйл. Харин Гончигийн ажил, мэргэжлийн хувирал бараг л тусгайлан шинжүүштэй сонин үзэгдлээ. Тэр таван жилийн өмнө түүхийн ухааны доктор болсон юм. Түүнээс өмнө <хээлтэгч хээлтүүлэгч малын харьцааны эдийн засгийн ач холбогдол> гэдэг сэдвээр дэд эрдэмтний зэрэг хамгаалсан юм. Тэр ажил нь тооцоолон бодох машин анх удаа хэрэглэсэн гэж сайшаагдсаныг нь би дам сонссон. Сүүлд диссертацийг нь харсан чинь жирийн арфемометрээр ч гаргаж болох хэдэн хүснэгт л байсан даг. Энэ ч яах вэ байдаг л зүйл. Харин докторын зэрэг хамгаалсныг нь сонсоод би нэлээд гайхсан юм. Хэн ч дэд эрдэмтэн болж болно. Харин доктор болно гэдэг хялбаргүй баймаар сан. Гончиг бид хоёр оюутан цагтаа гайгүй үерхдэг байсан учир би хааяа нэг захисан цагт нь идэш залгуулна. Доктор болсон намар нь би нэг шүдлэнгийн махтай ирсэнсэн. Тэр номын хурим хийнэ гэж идэш захисан юм. Гончиг багш (хүмүүс түүнийг ингэж өргөмжлөх болсон байв) <Мал эмнэлгийн ухаан ардын мал маллах арга туршлагаас шинжлэх ухаанд дэвшсэн түүх> гэдэг сэдвээр зэрэг хамгаалжээ. Номын хуримд ирсэн хүмүүс түүний диссертацийг уран зохиол шиг сонирхолтой,

ялангуяа таван хошуу малын тухай ардын ерөөл магтаал оруулсан хэсэг нь бүр гойд гэж магтацгааж билээ. Харин нэг цадиггүй залуу эрдэмтэн < Наадах чинь эрдмийн ажил биш, аман зохиолын нэг муу цуглуулга байна. Ийм юмаар зэрэг хамгаалдаг юм бол би маргааш л доктор болно> гэж агсраад найрнаас хөөгдсөн юм даг.

- Сэтгэхүйн алгоритм. Ойлгож байна уу? гэж Го багш сурагчаа шалгаж байгаа юм шиг тулган асуугаад хуруугаа бас л тасхийлгэв. Хүний ярих хөдлөх ааш хүртэл амархан хувирах юм. Гончиг залуудаа тийм ч хурц хүн биш байсан. Юм ойлгож ядахаараа чихнийхээ омгийг улайтал имэрдэг хүн одоо <Ойлгож байна уу?> гэдэг ганцхан асуулт тавиад хуруугаа инчидэг болжээ.

- Алгортим гэж дуулсан л юм байна. Харин сэтгэхүйн гэдэг нь юу юм бол гэж би үнэнээ хэлэв.

- Одоо юм бүхний математикийн үндсийг алгоритм гэж үзэж байна. Сэтгэхүй ч гэсэн ялгаагүй гээд Гончиг болор аягатай пиво авч залгилаад,

- Оо сайхан байна. Найз нь явж явж сая л нэг зөв юмаа шүүрч авах шиг боллоо. Хүн өөрийгөө олон гэж ярьдаг шүү дээ. Нийгэм хувь хүний сэтгэхүйн харьцааны талаар нэг овоо босгох санаатай. Манайдаа л шинэ зүйл юм гэв. Энэ хүний хувилгааныг гайхах явдалгүй болжээ. Залуудаа хээлтэгч хээлтүүлэгч малын харьцааны асуудлыг сонирхож байсан хүн одоо ингэж дээгүүр нисэх нь аргагүй юм. Би ингэж бодоод <Чи ч нэг янзын бэртэгчин болжээ> гэж дотроо дур гутав. Гэтэл бэртэгчин гэдэг маань хэн билээ? Атаа хөдлөөд ч би ийм пайз зүүлгэв үү?

Бид эдний зуслангийн гурван тасалгаат тохилог байшингийн сэрүүн лаврин (өөрөө ингэж нэрлэнэ) хэмээх залгаа шилэн тагтанд цайлж суулаа. Гончиг овор багатай махлаг шар хүн. Оюутан байхдаа бид түүнийг шилүүс гэж хочилдог сон. Ер нь харахад шилүүсэрхүү. Цөөхөн мөртөө урт сормуустай дугираг нүдээ аажуухан цавчлан, мярааж явдаг зантай. Одоо гүзээлснээс биш янзаараа ажээ. Тодорхойгүй настай хүн хааяа байдаг даа. Гончигийн эхнэр урт халиун үсээ сул асгаруулсан, туранхай, өндөр цагаан хүүхэн. Газар шүргэсэн ягаан торгон халаад намируулан, сэрүүн лавриндаа идэж уух юм зөөнө.

Уран гимнастикийн багш юм гэнэ. Нээрээ ч нуруугаа хотолзуулан, ташаагаа холбилзуулан алхах гишгэх нь аргагүй л уран юм. Харваас дэгдэлзүүр амьтан бололтой. Гончиг өөрөө тодорхойгүй настайгаас биш хориод насны зөрөөтэй хоёр. Содмаа (Гончигийн эхнэрийн нэр) цөцгийтэй өргөст хэмх, улаан лооль, жууцай, чинжүү тэргүүтэн ширээнд өрж, архи дарсаар дайлна. Төрөлх ааш, хиймэл маяг хоёр нь сайн ялгагдахгүйгээс биш усан дээр өрөм тогтоом амьтаан. Гэм нь зүгээр сууж чаддаггүй хүн бололтой. Халаадныхаа хормойг ар тийш шидэн булчин зангирсан хөлөө ачиж нэг сууснаа, гурван үг солилгүй огло харайн радиолд барууны дуучдын пянз тавьж орилуулна. Тэгснээ нээлттэй цонхоороо гарчих шахан цухуйгаад, хэн нэгнийг дуудаж сайн өдрийн мэнд хүргэнэ. Боловсон ёс юм биз. Ширээнд суухдаа час улаанаар будсан уруулаа жүмбийлгэн, болор жүнзтэй дарс шимээд, уруулаа цоморлиг адил нээн, хурц цагаан шүдээрээ чинжүү ширд хийтэл хазна. Гончиг эхнэрээрээ сайрхан малилзаж,

— Чинжүүнд дуртай хачин хүүхэн шүү гээд хээг хээг инээнэ.

Содмаа зуслангийнхаа хашааг томсгох, шилэн бүрхэвч хийж, эрт ургацын байцаа тарих, хувийнхаа «Москвич»-д хөнгөн чиргүүлтэй болох зэрэг аж ахуйн ухааны юм ярих нь яггүй овжин хүүхэн бололтой. Го багш цатгалан хүний ёсоор ийм ярианаас залхуу нь хүрэх янзтай боловч бүтэхгүй юм юу байх вэ гэсэн шиг «Тэр үү? Тэр яах

вэ?» гэж богино хуруутай булцгар гараа тоомжиргүй зангана. Эхнэр нөхөр хоёр юмтайгаа гайхуулах тус тусын аргатай юм.

Энэ хүүхнүүд заяанаасаа хэрэглэгчийн сэтгэхүйтэй улс. Би сэтгэхүйн алгоритмийн тухай нэг өгүүлэл бичиж байна. Эхнэртээ хийсэн ажиглалт ч тус болох юм байна шүү гээд Гончиг хээг хээг гэв. Содмаа дарс шимж дуртай чинжүүгээ:хазаад

- Хэрэглэгчийн сэтгэхүй гэнэ шүү. Амьдрал гэдэг чинь чадах бүхнээ хэрэглэхийн нэр. Наадахы чинь харамчийг яана даа. Ёстой зөв харж инээж, буруу харж уйлдаг хүн гэж намжирдлаа.

Тээр сонсов уу? Чадах бүхнээ хэрэглэнэ гэнэ шүү. Тэгээд л чинжүү хүртэл дажгүй идэхийг нь харахгүй юу. Хээг хээг гэж Гончиг гуяа алгадав. Гэвч яриа маань гүн ухааны сэдэв рүү хальтрах гээд болдоггүй. Өнөөх сэтгэхүйн алгоритм гэдэг нь мань эрийн тархинд бүр шүгэлчихжээ. Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл бичих хүн арга ч үгүй юм биз.

Хүний сэтгэхүйд давтах стереотипийн математик иоделийг гаргавал тун сонин. Би үүнд алгоритмийн онолыг хэрэглэх юм. Бид нарийн юманд оролгүй хоцрогдоод байна. Юм гэдэг өөр болжээ, найз минь.

Хоцрогдох л юм байна шүү.

Чи яах вэ ёстой хар практикийн хүн. Амар юм. Онолчид бид цагийн судсыг тун мэдрэмтгий барихгүй бол аманд орсон өөхийг хэлээрээ түлхэх нь тэр. Ингэж Гончиг найз үгийн завсар зэсээ цухуйлгачихлаа. Аманд орсон өөх гэнэ шүү. Ярих гээд байгаа алгоритмийн онол нь мөн тийм өөх байх нь. Хэрэглэгчийн сэтгэхүйтэй гэж эхнэрээ сая шүүмжилсэн нь яалаа. Гайхалтай хувилгаан чанар нь ч аманд орсон өөхийг л үмхэж чаддагийнх биз. Онолын ярианаас миний залхуу хүрч эхэллээ. Гэтэл мань эр ам жаахан халамцаад бүхэл бүтэн лекц уншихад бэлэн бололтой. Эхнэр нь ч гарч орон шарваганаж байснаа хот руу явах юм болов. Бүр бөөн уйтгар. Аяглахыг нь харж суухад сонин юм бас ч гэж. Содмаа ууцыг нь тас барьсан жинс өмд өмсөж, нүүрний нь талыг хаасан том хар шил зүүгээд, төмөр гарааш дотроос шинэхэн хөх «москвичаа» үсэргэн гаргаж ирлээ. Гончиг жаахан уур нь хүрсэн янзтай шуухитнан, - Хот орж яах гэсэн юм бэ? Зүгээр сууж чаддаггүй хачин хүүхэн шүү гэхэд Содмаа илэрхий даажигнан,

- Өвлийн байрандаа очиж сэрүүцээд ирье гэв.

- Сэрүүцэх газар нь дутаж гэнэ. Дуулав уу чи? Энэ хүүхнүүдийг үү! гэж Гончиг дэмий ангалзав. Нөгөө хээг гэдэг нь болсонгүй.

Наадах чинь хардана гээч бас болоогүй гэж Содмаа увайгүй ширэв татаад,

- Хоёр өвгөн тавтай наргиарай. Би хүйтэн дүүшинд орчихоод л давхиж ирнэ. Чинжүү идсэн чинь халуу шатаад гэж юунд ч юм инээд алдан, хөх «москвичийнхаа» нэг талын дугуйг дэндийтэл мушгиж давхин одлоо. Ингээд бид хоёр чинжүү идэж, пянз тавих хүнгүй хоцордог юм байна. Би ч явах шалтаг бодож эхэллээ. Өдөр ирэхдээ ажлаа бүтээсэн, яарах юмгүй гэж хэлсэн минь гай болох нь. Гончиг эхнэрийнхээ дэргэд номчирхдог юм уу бүү мэд, явсан хойно нь харин зовлон тоочлоо.

Энэ хүүхнүүд юманд үнэхээр ханахгүй юмаа. Ийм ч юм авна, тийм ч юм авна гэнэ.

Тэгээд жаахан хязгаарлахаар харамч гэнэ гээч. Хүүхэд шиг эрхлэх юм. Гэр бүлийн амьдралаа гэж... Ганцхан ажлын тухай бодож хийх юмаа хийгээд суудаг бол санасандаа хүрч болох байна даа гээд Гончиг уруу царайлав. Ингээд сэтгэхүйн алгоритмийн тухай яриа мартагдаж бид хоёр оюутан цагийнхаа явдлыг дурсаж суулаа. Гэтэл утас хангинав. Гончиг мяраасаар очиж харилцуурыг авав.

Юу гэнээ? Юу алга гэж? Хивс ий... Миний хувцас уу? Цусаар тээглэ! Цоож яаж вэ? Цоож эвдчихэж үү? Түлхүүр тааруулахгүй юу... Ээ цусаар тээглэ! Бушуу сэргийлэх дуудаач! Нохойтой, нохойтой...

Гончиг бид хоёр автобусанд суух гэж мунгинасаар бараг цагийн дараа өвлийн байранд нь хүрч ирэв. Хулгайч түлхүүр тааруулж ороод юмыг нь ухчихжээ. Сэргийлэгчид бяруу шиг том шар нохойтой ирчихсэн хулгайчийн мөрийг эрж байв. Юмыг нь аваад гадагшаа гарсан мөр олдох шинж алга гэнэ. Ан гөрөөс л хөөж байвал таарах тэр сайхан нохой Содмаагийн түрхсэн үнэртэй ус, будгийн олон янзын үнэрт будилчихсан бололтой. Хулгайч ч түлхүүр тааруулж ороод тоотойхон мөртөө чанартайхан юмыг нь шилж аваад явчихсан нь ямар л амар амьтан байв гэж. Гончиг «Наадах муу чихээ унжуулсан гарз чинь хулгайчийн мөр олох байтугай хот сахиж чадахгүй амьтан байна» гэж нохойгий нь хараагаад сэргийлэгчдийн дургүйг хүргэлээ. Ингэсээр орой болж эцсийн бүлэгт хэргийн буруу нь арай л нохойд тохогдсонгүй тарцгаалаа.

Гончиг намайг тэргээрээ зочид буудалд хүргэж өгөх юм болов. Эхнэр нь юмаа алдлаа гээд гутарсан шинж алга. Байшинд нохойн үнэр шингэчихлээ гэж шалаа угаан, үнэртэн цацаж, найз хүүхнүүддээ утасдан сүүлчийн сониныг бараг л баяртай мэдэгдэж байв.

Түр зуурын бороонд гудамжны барагшин гялалзаж сэрүү татаад аятайхан. Гончиг тэргээрээ ч бас мяраах мэт аяархан гулсуулах зуур Хайран хөөрөг минь. Ёстой ховорхон уртай алаг мана юм сан. Мэддэг л хүн авлаа» гэж халаглана. Тэгснээ намайг их л дотночлох янзтай буудлын ойролцоо тэргээ зогсоож байгаад, Найз минь эр хүн эрхий хуруунаасаа бусдад бүү итгэ гэдэг үнэн үг шүү. Энэ хүүхнүүд юу ч хийж мэдэх юм даа. Намайг харамч гэхийг нь чи дуулаа биз дээ. Ингэж байгаа хүн чинь итгэлгүй. Манай юмыг мэддэг хүн авч. Түлхүүр тааруулна гэдэг ч амаргүй, Ээ дээ нэг л биш дээ гэлээ.

Би мань эрийг ингэж эхнэрээ хардах юм гэж даанч санасангүй. Юу гэлтэй билээ. Өнөөх сэтгэхүйн алгоритм, онол монолог маань яалаа? Ёстой л хувилгаан гэлтэй. Би тэрэгнээс нь буугаад Го найз минь тавтай нойрсоорой гэлээ.

ЗАНГА

Ёндон галт уулын тогоо руу орсныхоо маргааш түүнээс гарах гэж мөлхсөөр нуринга элс, хүрмэн хадны заагт арай хүрэлгвй тэнхээ нь барагдлаа. Тэгээд дарь шиг нунтаг элсийг самардан эрвүгээрээ хадарсаар тогооны ёроолд гулсаж ирэв.

- Ээ муу гөлөг! Нохойн гөлөг! Гэж өөрийгөө ч юм уу хэн нэгнийг хараагаад амаар дүүрсэн элсийг тургиж нэг хэсэг уухилан хэвтлээ. «Эндээс гарч чадахгүй бол яанаа! Чоно гарч чадаагүй нүхнээс чи муу нохойн гөлөг яаж гарна гэж бодов оо?» гэж айдас хүрээд гол руу нь мөс гудрах шиг болж:

Хүн амьтан байна уу? Та минь! Байвал туслаач! гэж бvр нэг дууссан хүний янзтай дуугарснаа өндийж өвдөг сөхрөөд галт уулын ам өөд өлийн:

«Хvve! Хvв еэ-ээ-ээ гэж байдаг хоолойгоо шахан » орилов. Бvрхэг тэнгэрээс ганц хоёр бороо дусагнан галт уулын тогоо руу өтгөн цагаан будан сорогдох мэт хуйлран, дуу нь тэр будантай цуг буцаж асгарах шиг. «Би чоно шиг ульж байна» гэж гэнэт

бодоод орилохоо болив. Тэр үхсэн чонын тухай бодоход аймшигтай. Ёндон өчигдөр тогооноос гарах гэж хэд дахин оролдоод чадалгүй арга барагдан ёроолын хад чулууг шиншилж явтал тэр чонын сэг тааралдсан юм. Хаанаас юун чонын энд яагаад үхсэнийг тэр анхандаа ойлгосонгүй. Энд чонын гөлөглөдөг юм биш биз дээ гэж бодов. Тэгвэл тогоо руу орж гардаг амьтны жим байх ёстой. Гэтэл тогооны дунд бус хвртлэх зуугаад метр үнсэн хар нуринганд амьтны жим байтугай мөр ч алга. Ингэхээр тэр чонын юугаа эрж энд орсон байх вэ? Өөртэй нь адилхан алт мөнгө эрж ирээгүй нь лав. Эрдэнэс эрэгч чонын гэж байх уу? Тэгэхлээр араатныхаа хэргээр л орсон байж таарна. Түүнээс зугтаж бахардсан ямаа нэг амьтан галт уулын тогоо руу орж ирэхэд улангассан тэр араатан юунаа ухрах билээ. Тэгээд л буцаж гарч чадсангүй. Тэгээд өлбөрч үхэх болохдоо өнөөх амьтныхаа ясыг ч үлдээлгүй химлэж дуусаад эцэст нь хувр болж хон хэрээнд нүдээ сох тоншуулжээ. Ёндон үүнийг ойлгонгуутаа юуны түрүүн «Би ч гэсэн ийм ер бусын хавханд орсон чонын шиг өлбөрч үхээд хон хэрээнд нүдээ тоншуулбал яана!» гэж айсныг хэлэх үү. Гэвч араатан биш хүн байна, гарах аргаа олно гэж бодсон. Одоо ямар гэгчийн усан тэнэг амьтан болохоо гайхавч баршгүй. Тэр чонын шиг өлбөрч үхэх цаг тулгарвал яах вэ? Чонын сэгийг мэрэлтэй биш. Ядахдаа идэх уух юм ахиухан аваад орж болохсон. Буцахдаа татаж гарах олс дээсний тухай санах ч бус хол байсан хэрэг. Ямар нэг гай дайрч аюул учирдаг юм гэхэд ойр хавьд хүн амьтан байхгүйн тухай ч бодсонгүй. Харин хүн л бус үзэгдээсэй гэснээс биш, тэгээд энэ. Зуны цагт бол галт уулын үзэсгэлэнг сонирхохоор ирэгсэд тасрахгүй, харин ийм хавраар анчин гөрөөчин, адуу малын эрэлчин л аз болж тааралдахгүй бол энэ зэлүүд бөглүү ой тайга руу зүтгэх хүн мань эрээс өөр хэн байх вэ? Хамаг ухаан бодол нь ердөө л энэ галт уулын тогооны ёроолд овойж хэвтэх юм шиг алт мөнгөнд л хувьд гэснээс өөргүй. Ухаанд ухна үхэж шунал шүглэнэ гэдэг л энэ биз. Ноднин зун яамныхаа албан хаагчидтай хамт үйлдвэрчний хорооноос зохиосон аялалд оролцож энд ирээд, дээр цагт энэ хавийн хүмүүс галт уулыг тахиж алт, мөнгө өргөдөг байсан тухай домог сонсоод шунал нь хөтлөн хөтөлсөөр энэ боллоо. Насаараа хялбар амьдрал, олз омог хайж үхэн зүтгэсний нь гай энэ. Өчигдөр галт уулын тогоо руу орж энэ айхтар нуранги хар элс рүү шургачин гулсаж явахдаа буцаж гарах тухай ер бодоогүй нь хачин. Өнөөх алт, мөнгийг атга атгаар утгаж авбал жигүүр, ургаад нисэхийн чинээн санагдсан. Гэтэл жигүүртэн шиг нисэх нь бус хэл цусанд шунасан чонын шиг болох нь. Юуны нь алт мөнгө байх вэ! Тогооны ёроолд нөгөө л дарь шиг нунтаг хар элсэнд шигдсэн том том хүрмэн чулуунаас өөр юу ч байсангүй. Домгийн алт мөнгө байлаа гэхэд өчнөөн жилийн элс шороонд дарагдан ганц хүн байтугай экскаваторын шанагаар ч хутгаад олоход бэрх гэдгийг ухаараад буцаж гарах тухай сая бодсон. Тэгээд энэ. Ийм аюултай занганд орох юм гэж даанч санасангүй. Галт уулын тогоо нэртэй бүрхээр шиг энэ онгорхой хар нүхийн ийм ер бусын нуранг ханатай байх юм гэж хэн мэдлээ! Дээрээс харахад хад чулуугаар дамжаад төвөггүй орж гарч болмоор байсан. Ийм гутамшиг гэж байх уу! Ёндон ингэж бодоод дахин орилж гарав. Хэрвээ аз болж ямар нэг хүн дуугий нь сонсоод ирдэг юм гэхэд юу гэж бодох нь ч дүүрсэн хэрэг болж. Галт уулын тогооны ирмэгт гурван дугуйт мотоцикльтой ирж майхан шаагаад өөрөө тогооны ёроолд орчихсон чонын шиг ульж суугаа хүнийг чинь солиорч гэх үү, аль осолдож гэх үү? Бороо асгаран орлоо. Ёндон хичнээн ч хашгираад дэмий болохыг ойлгож босон гэлдэрсээр тогооны ёроолд ургасан нэгэн давжаа нарсны ёроолд очиж эвхрэн суув. Тэгээд элдвийг бодлоо. Ингээд занганд орсон амьтан шиг гарах газаргүй өнгөрөх

хэрэг үү? Ажил хийлгвй дураараа амьдрах арга ухаан эрсээр өдий хврсний гор гарч байгаа нь энэ. Ээ элий халаг минь! Энэ тогоо руу зүтгэхийн оронд барагшингийн баас түүгээд ч гэсэн буцдаг байж. Нэгмөсөн их юманд хврэх гээд энэ боллоо. Барагшинг нэг тунгий нь хэдэн зуун төгрөгөөр авдаг гэсэн. Тэр ч олз шүү дээ. Гэтэл атга атгаар алт мөнгө олж болно гэж горьдохоор юуны барагшин марагшинг санах вэ. Эрдэнэс олж баяжсан хүн байдаг гэж дуулаагвй бол тэр домог ярианд ч юу гэж итгэх билээ. Ээ халаг гэж! Барагшин түүгээд л буцдаг байж. Энэ бороог яанаа. Арай вер бууж ирээд живүүлчих юм биш байгаа даа? Нээрээ ингээд гарч чадахгвй бол юу гэгч болох вэ? Энэ гайтай хар үнсэн ханыг ийм нуранг сул юм гэж хэн мэдлээ. Галт уулын тогоо гэж ийм өлзий бусын занга байдгийг хэн үзлээ. Ганцхан гэнэдлээ дээ. Галт уулнаас үнс гардаг гэж даан ч ухаарсангвй. Яасан муухай хүйтэн бороо вэ? Энэ хар үнс хичнээн бороо орсон ч...

Ёндонгийн ухаанд арай ч ухна үхээгвй юмсанж. Бороо намайг аварлаа гэж ухаарангуутаа тэр босон харайж:

- Ээ үнсэн доторх галт уул чи намайг зангадаж чадсангвй! Чонын хүү шаалуу биш хүний хүү Ёндон хойно алт мөнгө үгвй гэхэд барагшинтайгаа даа гэж хашгирав. Галт уулын дарь шиг хар элс борооны усыг уун шингэх тусам дагтаршин нуранг биш болохыг ойлгосон нь Ёндонгийн хувьд гайхамшигт нээлт байлаа.

— Ядавч барагшинтайгаа гэж тэр дахин хашгирав. Бороо асгаран орсоор ...

МУУ ЁР

Тэр намар амьдралдаа анх удаа цагаан зээр гөрөөлсөн минь санаанаас ер гардаггүй. Миний зорилго гол нь гөрөөлөхдөө ч биш олон зээр гөрөөс харж, намрын хээр талын цэнгэг, агаараар амьсгалъя гэсэн хэрэг. Ер нь жил жилийн намар хөдөө тийш сэтгэл тэмүүлнэ. Хотод тарьсан зарим мод үхэж байгааг үзэхэд уйтгартай, хөдөө гарч жинхэнэ амьд байгаль, ан амьтныг үзмээр санагдана. Тэгэхэд би ан гөрөөсний тухай зохиол бичих санаатай, ан авын мэдлэгтэй хүн хайсаар цуутай анчин гэгдэх Ухнаадоржтой танилцсан юм. Тэр ан гөрөөс, ан ангуучны амьдралын тухай элдэв сонин юм ярьж өгөөд цагаан зээр яаж агнахыг биечлэн үзүүлнэ гэсэн билээ. Тэр ёсоороо явах болов. Бэлтгэх ч гэж ёстой л алсын аян дайнд мордох гэсэн шиг сүртэй юм болов. Майхан, тогоо шанага, зээрний махаар хорхог хийхэд хэрэглэх сонгино сармис, даруулах архи зөндөөн юм авлаа. Ингээд л сарампай муу жаран долоогоороо: гарч өглөө. Намрын шар нар ээж сэрүүн салхи сэвэлзээд сайхан ч гэж жигтэйхэн. Юугаа хийж хотод шигдэж суудаг билээ. Ганц хоёр юм бичих гэж тархиа даамий зовоож суухын оронд. Ухнаадоржтой адилхан цуутай анчин болоод салхи сөрөн давхиж явбал ч дээр байж уу гэж бодогдоно. Би <Алтан нар дээрээс мишээгээд ариун салхи өмнөөс үлээгээд> гэж дотроо дуу зохион дуулж явлаа. Ер нь ингэж хээр яваад байвал яруу найраг гэдэг ч урсаж ирээд байх бололтой. Хотод бол нар салхины тухай яруу найраг бодогдохгүй зүгээр л үргэлжилсэн зохиол, өгүүллэг мөгүүллэгхэн санаанд орж ирнэ. Бид сайн зэвсэглэжээ. Би найзынхаа оготор шарыг гуйж авсан. Ухнаадорж олон амьтны халуун цусаар мялаагдсан нь тодорхой, дуран хараат урт шар винтовоо хөлийнхөө хооронд тэврээд энхрийлэх мэт байн байн илбэж явав. Пан л хийвэл тас буудаг шидтэй зэвсэг гэнэ. Бид өглөө нарнаар хотоос гараад нар жаргахын өмнөхөн Чойроос зүүн тийш их талд

хүрч ирэв. Тэртээ зүүнтэй Дархан уул түүнээс хойхнуур Хэрлэн Баян-улаан униартан цэнхэрлэнэ. Ухнаадорж довцог дээр машинаа зогсоож, дөрвөн зүг найман зовхисыг дурандаад «Байна даа, байна! Оонын зоо шаргалтаад байна. Энүүхэн урд худаг дээр очиж хоноод өглөө нарнаар намная. Дөрөв таван ооно шилж буудаад л болох нь тэр! Хэтэрхий шунамхайрвал муу машин маань даахгүй дэмий юм болно» гэв. Бид худаг дээр бууж хотоос авч гарсан хонины махаа задгай галд шарж идээд майхнаа шааж унтахаар хэвтлээ. Ухнаадорж замдаа аянширсан ч юм уу, жаахан архи уугаад дийлдсэн ч юм уу толгой тавингуут хурхирчихлаа. Ер нь анчин гөрөөчин хүмүүс нойр хоолонд гаргууд сайн байдаг бололтой. Харин би л унтаж чадсангүй. Амьдралдаа анх удаа ан хийхээр гарсан хүн арга ч үгүй биз. Ер нь хотын бид голцуухан нойр муутай болох юм. Маргааш ооно буудна, буудах буудахдаа дөрөв таваар нь буудна гэдэг сонин. Би унтаж ядаж нэг хэсэг хөрвөөгөөд арга буюу архинаасаа нойрны тунгаар ууж дугжирлаа. Өглөө боссон чинь ганцхан бидний дээр юм шиг тэнгэр цэлийгээд сайхан, Ухнаадорж босож хүйтэн цай залгилан, бас нэг зуун граммаар шараа тайлаад,

Энүүхэн хойно цөөн оонотой сүрэг шаргачин явж байна. Урдуур нь хагас километр зайтай даялаад ойртъё. Наран сөрөг талаас нь ойртоод л зогс гэхээр зогсоорой. За тэгээд чи буудна шүү. Юуны төлөө анхныхаа анд гарсан байх вэ. Цэрэгт бай буудаж байснаа бодоод л буудаж орхиорой. Амьд амьтан биш зүгээр бай гэж бодоод л... гэв. Машинаа асааж хөдөллөө. Сүрэг зээр өглөөний: наранд бөөрөө цайвалзуулаад тайван идэслэнэ, Ухнаадоржийн хэлснээр даялаад ойртлоо. Зогс гэж байна. Зогслоо. Май! гээд буугаа над өгөх гэснээ гэнэт больж «Хараач тэр Тасархай зогсоо ооныг. Мөн ч лужир амьтан, байна даа!» гээд буугаа шагайв. Миний зүрх түг түг хийнэ. Ёстой л туулайн зүрхтэй амьтан даа би. Буу ч тас хийлээ! Ухнаадорж амаа бариад «Алдчихлаа! Яасан муу ёрын юм бэ? Ийм ойрхноос алдах гэж. Чихэн дээр чи уухилаад алдуулчихлаа.» гэхэд нь миний ичсэн гэж жигтэйхэн. Мэргэн буучийн чихэн дээр уухилж болдоггүй юм гэж хэн мэдлээ. Мань эр буугаа дахиж сумлаад «Хөө! Жаран милээр! Нарыг нь булаагаад хөө!» гэж тушаав. Бид ч торох юмгүй цагаан талаар хаазаллаа. Буун дуунаар цочсон зээр анхандаа хэдэн тийш бут үсрэх шиг болсноо дорхноо хуйлран бөөгнөрч, хошууран зугтав. Үерийн улаан боргио шиг товолзон гялалзана. Цөөн хэдэн зээр гэсэн маань хөдлөхдөө харин хэдэн мянган зээр болчихлоо. Намрын ухаа шаргал талд өглөөний улаан наранд сайн ялгарч өгөхгүй байжээ. Ухнаадорж салхины шил дээгүүр өндөлзөн гараа сунгаж «Тэр урд талын оонуудыг таслаад хөө! Дундуур нь тас дайраад ор! гэж хашгирсан авч би таслах ооноо ялгаж харсангүй. Ухнаадорж малд орсон чоно хөөж байгаа юм шиг амаа чихэндээ тултал ангайн, нүдээ бүлтийлгэн «Хайя! Гүү-г! Хайя!» гэж хашгиран намайг «чигнаалд! Хашгир! Байдгаараа орь дуу тавь!» гэж тушаав. Би ч тэрэгнийхээ чагнаалыг дарж хангинатал гуугаллаа. Ямар нэг дайснаа дарахаар уухай хийгээд дайрч байгаа юм шиг ид хав ч хөдлөх шиг. Ухнаадорж ч галлаж эхлэв. Пин-пан! Пин-пан! Чихэн дээр нь уухилахад онохгүй байсан хүн ингэж бахирч орилж байж онодог л юм байх даа, Пин-пан! Пин-пан! «Хаазлаач наадхийгаа! Түрүүчийн оонуудыг таслаад хөө! Бишээ! Шаргачин» гэхэд нь би бүр учраа олохоо байлаа.

Олон зээр дундуур хага зүсэж ороод Ухнаадоржийн гар ёдгоносон зүг рүү жолоогоо мушгилаа. Зогс! гэж байна. Зогслоо. Ухнаадорж хэдэн зуун метр гүйсэн хүн шиг амьсгаадан «Тэнд нэг юм унасан гээд заав. Тэр зүг харсан чинь нээрээн нэг бөөрөнхий цагаан юм хөдөлж байна. Давхиад очлоо. Нэг муу шүдлэн шаргачинг

хондлойноос нь толгой хүртэл ууц нуруугий нь тас буудчихжээ. Ухнаадорж машинаас гүйж буугаад амь тавьж ядаж байгаа зээрийн хүзүүг нужгинатал мушгиж хаяад «Ёстой муур ёр байхаа даа. Нэг муу шаргачинд сум гарздах гэж гэх мөртөө цуснаас нь хурууныхаа өндгөнд наалдуулж бууныхаа аманд түрхээд «Буу чалчаад байна. Түүнээс биш хараа татсан газар л онодог юмсан » гэв. Би ч цуутай анчиндаа итгэл алдрах шиг. Тэнэсэн суманд оногдсон хөөрхий муу шарагчин цус нөжөө асгаруулан хэвтэнэ. Ер нь миний урам хугарлаа. Ганцхан бидэн дээр юм шиг манхайж байсан тэнгэр ч бүүдийчих шиг. Ухнаадорж шарагчны гэдсийг гаргаж хаяад «Ямар ч байсан ангийн юм гэж машиндаа хийлээ. Тэгээд нэг довцог дээр гарч дурандав. Дурандаж дурандаж «Тээр урдах гүвээний наана тасархай хэдхэн ооно байна. Гүвээний цаагуур тойрч очоод дээрээс нь бууя» гэв. Би хуучин улбаа замаар орж тийшээ зүглэхдээ алст шоволзон цэнхэрлэх Дархан уулыг харж «Ууланд гарч тошлой түүсэн маань дээр байж дээ>> гэж бодлоо. Гүвээг ороогоод сэмхэн өнгийсэн чинь нээрээ тасархай тав зургаахан ооно байж байна. Ухнаадорж ч буугаа тухтайхан шийрлэж шагайлаа. Би ч чихэн дээр нь уухилсангүй. Мань эр хэсэг шагайсанаа больж «Золиг гэж! Нүд бүрэлзээд дурангийн хэрээс харагдахгүй байна» гээд дуран хараагаа авч тавив. Тэгээд дахин шагайлаа. Ёстой л мэрийхийн дээдээр мэрийж байгаа бололтой анисан нүдний нь зовхи чичирч харсан нүдний нь хүүхэн хараа мэлтэгнэнэ. Тэгж тэгж тас байлгалаа. Толгойгоо өндийлгөж сум тавьсан зүг рүүгээ хараад арай л буугаа шидсэнгүй. «Түй чөрт!, Ёстой муу ёр байна. Хойноос нь хөө! Унатал нь хөөгөөд ална даа цуснуудыг! Хаа холдохыг нь үзнэ дээ!» гэж шүд зуун заналхийлэх нь бүр нэг өширхсөн янзтай. Амьтны цус үзсэндээ ч юм уу, хоёр нүд нь улаанаараа эргэлдээд нэг л хачин. Айдас ч хүрэх шиг. Би буун дуунаар бут үсэрсэн оонуудын нэгийн хойноос чиглээд хаазаллаа. Ухнаадорж «Зөв, Муу новшийг ганцаарангий нь таслаад хөө!» гэж байна. Хэлснээр нь хөөлөө. Урд минь оонын хөл жирэлзэн тоос пур пур хийж, хөх шаргал зоо нь торолзон бөмбөлзөнө. Нэг ойртож нэг холдоно. Бид хоёр галзуу юм шиг орилон хашгирч цуут анчин маань миний оготор шараар шагайлгүй пин пан цин цан хийлгэнэ. Ижлээсээ тасарсан ооно тэр их дуу шуунд балмагдан багтарч байгаа бололтой. Хажуу тийшээ бултах гээд чадахгүй дэмий л бөгсөө ондогонуулан гүйцэгдэж эхэллээ. Ухнаадорж «хаашаа зайлах вэ муу новш! Дараад бай! Одоохон ойчно» гэж урагш өндөлзөн тэрэгнээсээ суга үсрэх нь холгүй. Ооно ч хөөрхий тэнхээ тасраад найгасаар хэвтчихлээ. Ухнаадорж буун харайгаад тайган нохой шиг хол хол харайн гүйцэж очсон чинь ооно босоод цаашаа хэд алхсанаа дахин ойчив. Ухнаадорж архираад дээр нь мордчихов. Эврээс нь бариад хүзүүгий нь мушгиж харагдана. Миний ч аман хүзүү нужгинах шиг дотор муухай боллоо. Ухнаадорж оонын нугасыг тас мушгиж алаад баатар гавьяа байгуулсан юм шиг агдагнан инээж, арай л бүжиглэх цамнах нь уу гэмээр байв. Миний хүрч очиход хутгаа гарган, ханцуй шамлаж «Ашгүй нэг шөлний юмтай боллоо. Тарган байгаа даа золиг чинь» гэж тагдагнав.

Ооно цавчихаа больсон гэрэлт бор нүдээрээ тэнгэр гөлрөн, амьд мах нь татавганан чичирч байсан сан. Тийнхүү бид тэнэсэн суманд оногдсон шүдлэн шаргачин, багтартал нь хөөж улаан гараараа алсан ооно хоёртой буцаж билээ. Тэр бол миний анхны бөгөөд сүүлчийн ан байлаа. Түүнээс хойш би Ухнаадоржоос холхнуур явах болсон юм.

ГОВИЙН ХҮҮ УХААДАЙ, АЛТАН ЭВЭРТ ГУНАН УЛААН УГАЛЗ ХОЁРЫН ҮЛГЭР

Эрт цагийн эцэс, энэ цагийн эхэнд юм гэнэ лээ. Говийн хүү Ухаадай Гурван сайхан уулын хөх сүмбэр оргилд гарч эрээлэн бараалах хязгааргүй говь нутгаа, усан цэнхэр зэрэглээ жирвэлзэн намирсан газар тэнгэрийн савсалган хүртэл эргүүлэн тойруулан харж суудаг байжээ. Тийнхүү Ухаадай хүү Гурван сайхны хөх сүмбэр оргилд байн байн гарч, их говио сэтгэл талбиун халиаж, хүн амьтны амьдрал байгаль дэлхийн жам ёсыг эрэгцүүлэн, орчлонгийн гоо сайхныг танин баясна. Хүний хүү бие гүйцэж ухаан суухад байгаль ертөнц уужран тэлдэг билээ. Аяа хан хорвоогийн магнай болсон энэхүү уужим сүрлэг галав гангийн говь нутаг дөрвөн цагийн эргэлтэнд юутай гайхамшиг. Зуны дэлгэр цагт аргалийн зоо шиг алаглах говь талын дээгүүр үүлэн сүүдэр алгуурхан нүүж агснаа хааяахан аадрын үүл хуралдан, нарны гэрэл тэрхүү үүлсийн нүх сүвийг олж нар газрыг холбосон илдэн цагаан зурвас буугаад, аадар борооны саарал хөшиг татан мөнхүү үүл газрыг холбон цахилгаан гялбаж, тэнгэр хүрхрэн нүргэлэх нь урамтай бөгөөд сүрлэг. Намрын налгар шаргал говь гэгч чухамхүү ертөнцийн чимэг ээ! Мөнөөхөн зуны аадрын өнгөрсөн зурвасуудад таана хэнзлэн ногоорч, тэнгэр цэлмэн газар тэнгэрийн савсалга тэлэн цэлийж, өглөөний нарнаар элсэн манхнуудын алтан зооноос хөх тэнгэр өөд гэрэл цацран, наран жаргах үеэр булаг шандыг зорин хатирах хулангийн хөлөөр боссон тоос томсон цагаан дээс шиг эрчлэн зурайна. Тийнхүү намраар говьд түмэн цагаан зээр нүүдэллэн ирж байршин бэлчих нь шар ногоон хивс дээр орхисон шагай мэт ярайх бөгөөд умардын хангайгаас буцах хун галуу говийн өндөр хөх тэнгэрт зэл татан ганганалдана. Ухаадай хүү энэ бүхнийг харан баясаж, тэрхүү түмэн цагаан зээр, уул хаданд сүрэглэн цахилах аргаль, янгир, жигүүртэн шувуу тэргүүтний чөлөө жаргалыг эзний ёсоор өмөөрөн, эрт урьдын цагт харь газрын Хүйлэн хар уулснаас хөх чонын сүрэг довтлон ирж ан амьтныг түйвээн хөнөөж байсныг өвгөд настнаас сонссоноо санаж явдаг ажээ. Гэлээ ч энэ цагийн сайханд ээрэм шаргал говийн түмэн цагаан зээрийг хэн хаанаас заналхийлэх билээ гэж сэтгэлээ тайтгаруулна. Гэтэл энэ ертөнцөд хорон санаа ховдог шуналтан байсаар бөгөөд хөх чонын сүрэг дайран ирэх юу магад гэж басхүү сэрэмжлэнэ. Ухаадай хөвгүүн арван тавныхаа намар нэгэн удаа Гурван сайхны хөх сүмбэр оргилд гарч иржээ. Намар намрын дундаас сайхан намар болсон юмсанж. Гэтэл нэг л юм дутаад байлаа. Юу билээ энэ чинь гээд алсыг харагч алд цагаан дурангаа сунган харсан чинь, мөнөөхөн шар ногоон хивс дээр орхисон шагай мэт бэлчиж байдаг түмэн цагаан зээр ор сураггүй ажээ. Байгалийн хувирал амьтны жам нарийн учир нүүдэл гүйдэл нь хожигдож дээ хэмээн бодож Ухаадай хүү өнжин хонон хүлээлээ. Гэтэл өмнөдийн, шаргал говь амь орохгүй униартан цэлийж байв. Тав дахь хоногийнхоо нарнаар босоод харсан чинь хар дарсан зүүд шиг үзэгдээгүй юм болж байв. Намраар өмнөдийн говийг нөмрөн ирдэг түмэн цагаан зээрийг Хүйлэн хар уулын хөх чононууд самнан ирж хэсэг бусгаар нь таслан, ховдог шунахайн туйлд хүрч улангасан хоолой багалзуурыг нь тас хазан, говийн сайр судгаар цусан гол урсгаж байв. Говийн хүү Ухаадай ухаан алдтал хирдхийн цочиж, :

— Хүйлэн харын хөх чононууд түмэн цагаан зээрийг минь барьж байна ямар их аюул хөнөөл говь сайхан нутгийг минь нөмрөн ирэв ээ! Түмэн цагаан зээрийн минь үр үндсийг таслах аюулт дайсныг яах вэ та минь! Газар тэнгэр минь хайрлан өршөөж,

хэлээд өгөөч! Гэж Гурван сайхны асга хаданд цуурай хадтал гаслан дуудав. Тийн байтал хадны араас.

— Говийн хүү Ухаадай минь би чамайг эртнээс таних билээ.

Юуны учир асга хад цууриаттал гаслан дуудав? гэхэд эргэн харвал алтан угалзтай гунан улаан угалз зогсож байв.

Алтан эвэрт угалз минь! Өмнөдийн шаргал говийн түмэн цагаан зээрийг маань Хүйлэн харын хөх чононууд намнаж ирээд хөнөөж байна! Анчин гөрөөчнийг цуглах хүртэл үр үндсийг нь таслах нь, Аврах ухаан юу байна ? гэв. Гунан улаан угалз алтан эврээ өглөөний наранд гялбуулан сэжилж алсыг ширтээд,

Ухаадай минь! Говь сайхан нутагтаа, ан гөрөөсөн дөө хайртайгий чинь би мэднэ. Хүйлэн харын хөх чононуудыг дарах аргыг би мэднэ. Одоохон Гурван сайхны мянган улаан угалзыг сүрэглүүлэн авчрая. Ухаадай чи уулын бэл рүү хар хурдаараа гүйж буу! гээд алтан эврээ ар шил дээрээ тавиад, ангал хавцлыг харайн одов. Ухаадай хүү хөх сүмбэр оргилоос уухайлан хурайлан гүйж буухад Гурван сайхны асга хад, ангал хавцлаас тоос манан татаад, их үер буух мэт чимээ гарч архайж дархайсан эвэртэй мянган улаан угалз хошууран орж ирлээ. Алтан эвэрт гунан улаан угалз тэргүүлэн ирж «Ухаадай найз минь, алтан эврийн минь угалзнаас атгаж сайн бариарай. Хүйлэн харын хөх чононуудыг хөнөөн дарцгаая» гэж байдаг тэнхээгээрээ уухайлан урагш довтлох нь тэр. Ухаадай ч байдаг хоолойгоороо уухайлан, хойноос нь мянган улаан угалз усны их үер мэт ханаран дагалаа. Шаргал говийн түмэн цагаан зээрийг улангасан хөнөөгч чононууд тэдний сүр барааг үзэнгүүт сүүл хавчин зугатавч хол харайсангүй. Мянган улаан угалз шуналт хөх цөөврүүдийг харвасан сум шиг дайран, элсэн манханд шигдтэл мөргөж Говийн хүү Ухаадай гунан улааныхаа алтан эврийг тэврэн «Шуналт хөх чононуудыг хөнөөн дарцгаая! Эх сайхан говь нутгаа, түмэн цагаан зээрээ аврах ямар их хүч бидэнд байна вэ? Түмэн хөх чоно ирэвч түүрдэлгүй дарцгаая! Наран гэрэлт говь нутгаасаа сүг сүүдрийг нь арчин арилгая» гэж уухайлан хурайлан явав. Ингээд Ухаадай хөвүүн Алтан эвэрт тунаан улаан угалз тэргүүлэн, Гурван сайхны мянган улаан угалз Хүйлэн харын хөх чононуудыг хөнөөн дарж, өмнөдийн говийн түмэн цагаан зээрээ авраад буцжээ. Гунан улаан угалз анд нөхөр Ухаадайгаасаа салахдаа амар амгалан болсон говийн үд дундын наранд алтан эврээ гэрэл цацруулан сэжилж,

Хоёулаа ах дүү мэт нөхөрлөн говь сайхан нутгаа харуулдан хамгаалж явъя.

Санаагаар болзсон өдрөө Гурван сайхныхаа хөх сүмбэр оргилд уулзаж байя гэжээ.

Говийн хүү Ухаадай алтан эвэрт угалз гунан улаанаа хүзүүдэн,

- Дайснаа дарсан ид шид маань эх нутагтаа элэг зүрхнээсээ хайртайнх бизээ. Хүйлэн харын хөх чононууд шиг газар дэлхийн энх амгаланг түйвээн гай зовлон таригчдаас сэрэмжлэн явж насан үүрд нөхөрлөө гэжээ,

Говийн хүү Ухаадай, Алтан эвэрт гунан улаан угалз хоёрын нөхөрлөсөн шашдир ийм буюу.

МӨНГӨН ХАЗААРЫН ДУУЛЬ

Аяа, орчлон дахиныг цаглашгүйгээр хумин багтаагч хүний оюун бодол юутай гайхамшиг! Нарт ертөнцийн амьдрал, хорвоогийн жамыг эргэцүүлэгч ухаант хүний хүсэл зөгнөл юунд ч саатан сааршгүй бөгөөд ямархан ч цагт тэрхүү оргилуун

бадрангуй хүслэн зөгнөлийн хүчээр сэтгэлийн тээр дарамтыг таягдан хаях юутай жаргалан. Сансрын хөлгөөр орчлонгийн хязгааргүйд мөнгөн сум шиг харван одож, алсын од гаригаас алтан лиш цэцэг эх дэлхийдээ авчран, хайртандаа барих үр ачийнхаа тухай мөрөөдөн, сэтгэлийн амирлангуйг үл тэвчигч яруу найрагч дээдсийнхээ гэрээсийг залуу зандан цагтаа сансар эрхэст илгээн явжээ. Одоо үсэнд минь насны намрын хяруу унавч орчлонг хумин багтаагч сэтгэлийн хүчийг алдаагүйгээр барахгүй дээдсийн хүслэн биелэхийг нүдээр үзлээ. Алсын од гаригаас алтан лишийг авчрах үр ачаа үзлээ. Юутай жаргалан, юутай жавхлан!

Намрын шөнө түмэн түмэн од жирэв жарав гялтганасан огторгуйг ширтэн бодлогоширном. Тал нутгийг минь ивээн бүрхсэн агуу тэнгэрийн дор хүний үр юуг эс үзнэм билээ. Бодлын харгуйг үзүүргүй сунгасан энэхүү одот орчлонд монголынхоо зориг сэтгэлийн гэрэлт замыг гарган, сансрын хөлгөөр дүүлэн яваа тал нутгийн хөвгүүний дүрийг сэтгэлдээ зурагланам. Одтой ижилссэн од билээ тэр. Монгол хүн сансарт нисэн олны зүрхнээ мөнх тэмдэглэгдэх цагт, манайхны хүүхэд хөгшидгүй цөмөөрөө нэгэн зэрэг гэрээс гарч тэнгэрийг ширтэн, монголынхоо одыг олж үзээд ямархан баяр хөөр болох вэ.

Сансрын нисэгч тэрхүү хөлгийнхөө гэгээвчээр эх нутгаа ширтэн ахуйд тахийн зоо шиг шаргалтах илчилгүй говь тал маань газар тэнгэрийн савслагаа орхин, сансрын өндрөөс бүхлээрээ цэлийгээд, хүү хөлд орж хүн болсон төрсөн нутаг, аавынхаа цагаан гэр бөмбийж буйг төсөөлөн «Миний аавынх тэр байна! Манайх тэр байна!» гэж, сансрын хөлгийн дарга орос нөхөртөө заан өгүүлэхэд тэр нь нөхрийн сэтгэлийг ойлгож гэгээвчээр шагайн, найзынхаа төрсөн цагаан гэрийг үнэхээр үзсэн юм шиг «Тийм байна, Мөнгөн хазаарын эзэн аав чинь гараа даллаад зогсож байна!» хэмээн орос монгол сансрын ах дүүс инээлдэн баярлана. Үнэхээр ч хөлгийн бүхээгийн хананд мөнгөн хазаар өлгөөстэй байх ажээ. Сансрын нисэгчийн аав хөлөг морио хазаарлаж явсан хазаараа хүүдээ өгч илгээн «Хөлөг мориныхоо молор эрдэнэ толгойд явсан хазаараа огторгуйд авч гараарай. Монгол хүний сайн унаа хөлөг морь тэнгэрт дүүллээ гэж аав нь санаж явъя. Хүний үрс насан үүрд хийморьлог, буян нь дэлгэрч явахын бэлэг дэмбэрэл болог!» хэмээн ерөөсөн тэр ерөөл бат оршжээ. Сансрын нисэгч хөвгүүд цог хийморио бадруулан, алдар цуугаа дуурсган эх дэлхийдээ эсэн мэнд эргэж ирээд аавтайгаа золгохдоо мөнөөхөн сансрын хөлгийн бүхээгт явсан мөнгөн хазаараа хоёр гардан барьжээ. Хүүг уг тахаар хуран цугларсан нутаг нугынхан нь сансарт ниссэн тэр хазаарыг гар дамжуулан үзэж баяр хөөр болцгоох нь газар дэлхийд олдохуяа чухал чандмань эрдэнэ чухам тэр байлаа. Хүүгийн аав уяан дээрээсээ шувуун саарал морь хөтлөн ирж, тэрхүү мөнгөн хазаараар хазаарлан хүүдээ бэлдсэн бүрэн чимэгтэй эмээл тохоод «Сансар огторгуйд нисэвч энэ газарт төрсөн хүү минь хөлөг морио унаад хөдөө талынхаа салхинд давхиад ир! Аз хийморь чинь бадраг!» гэхэд хүү шувуун саарлыг унаад цэнхэр манан татсан нутгийнхаа уулсыг зүглэхэд шувуун саарал морь сансрын мөнгөн хазаараар хазаарлуулснаа мэдсэн юм шиг үүлтэй тэнгэрийн доогуур, үзүүртэй модны дээгүүр дүүлэгч үлгэрийн хөлөг мэт шуумайн оджээ. Цэнхэрлэн харагдах уулс ногоорох тал, хөхрөх тэнгэрийн уудамд хөлөг морины тухай эртний дуу, сансрын нисэгчийн тухай өнөөгийн дуутай хослон уянгалнам. Аяа юутай жаргалан, юутай жавхлан.

АЯН ЗАМЫН БОДОЛ БУЮУ УЯНГЫН ЭРХИ

Даваан дээрээс Отгон тэнгэрийн оргил бадамлан гялалзаж харагдана. Тэнгэрийн отгон хөвгүүн түвний бараа сүрийг аялах замд бишгвй олон харсан ч мөнөөхөн миний хүрэхийг зорин тэмүүлэн тэмүүлсээр өдий хүрсэн ганцхан уул шиг дотно санагднам. Хүнд өөрийн уул гэж байдаг бол төрсөн нутгаас минь алсын алст орших атал, миний уул чухам энэ Отгон тэнгэр гэлтэй. Амьдралын зорилго гэгч мөнхүү амьдралын өндөр давааны оргил хэмээвээс энэ Отгон тэнгэрийн оргил шиг хүрхвйеэ бэрх бөгөөд үргэлж даллан дуудаж, ойртохын хэрээр улам болдог ажээ. Тийм оргил үгвйсэн бол мацахын хэрэг юу билээ.

Хүний замд хөндөлсөх даваа бүхэн өөрийн үүх түүх, үг хэлтэй. Угалзын зоо шиг энэ хөх халзан даваа эртний жингийн замыг мөрлөн өргөж аянчин жуулчинд Отгон тэнгэрийн оргилыг зориуд харуулах гэсэн шиг. Давааны оройн их овоонд өргөсөн юмс хүн байгаль лугаа учралдан найрсах, эсэргүүцэн тэмцэлдэх ёсыг өгүүлнэ. Энэ овоог яагаад ч юм угалзын толгойгоор тахидаг байжээ. Хад чулуун дээр ургасан юм шиг архайлдан, хоосон ухархайгаараа алсыг ширтэх угалзын өгөр толгойнууд аль эрт мөхөж сөнөсөн ертөнцийн сүг сүлд шиг харагдана. Дээр цагт хятадууд энэ даваагаар давж Улиастай ордог байж. Бээжингээс энэ хүртэл өгсөн өгссөөр ирээд, сая уруудах болов гэж турлиах шиг шуугилдан найрлаж модонд өлгөөстэй том ширмэн хонх дэлдэн монголын уул талыг цочоодог байжээ. Одоо тэр ширмэн хонхны нь хэлтэрхий энд тэнд хэвтэнэ. Монголын баялгийг эзэмших шунахай санаагаа билигдэн уухай чимээ өгдөг агсан тэр хонхыг нь манайхан хэмх цохин хаяжээ. Хятадуудад монголын зам хэзээд өгсүүр, даваа нь хэзээд өндөр байсан юм.

Миний отгон тэнгэр уул тэнгэрийн отгон хөвгүүн амгалан сүрлэг гялбалзан байна. Цагаан турууны голын хөвөөнд Хангайн нуруунаас эх авсан энэ цовоо цэнгэг голын урсгалаас унага дааганы хөнгөн төвөргөөн хүүхдийн инээд, болжморын жиргээ сонсогдоно. Түвний зэрэгцээ голын хөвөөндөх хуучин хүрээний тууринд үлдсэн амьгүй сүмийн өнчин хонх салхины аясаар хааяа нэг хангир жингэр хийнэ. Харин Цагаан турууны гол идэр залуухнаараа ажээ. Ус гол хүртэл хүн шиг залуу хөгшний ялгаатай юм. Сэтгэлд ийнхүү цагаан долгио цалгиулах уулын гол шиг идэр залуугийн цог заль үргэлж хөвөлзөн хөөрч байдаг сан бол юутай жаргал билээ. Хаанахын далай тэнгисээс ирээ юм болоо? гэмээр хахир дуутай дун цагаан цахлай шувууд Цагаан турууны цовоо долгиныг шүүрэн цойлон ниснэ. Сүмийн хонхны дуу голын шуугиан цахлайн хашгираан, бүхэн эрт эдүгээг санаашруулах хөгжмийн уянгат найрал болж холхид уриалах ажээ. Огинскийн полонез гэнэт санаанд долгион орж ирэв. Цав цагаан цахлай элин халих хөв хөх тэнгэрээс ийнхүү урьдын сайхан дуртгал нартай бороо мэт түр зуурхан асгарах шиг. Би багаасаа өдрийн одыг олж харах гэж оролддог хачин зантай билээ. Яв явсаар энэ цагаан турууны голын хөвөөнд, яг энэ өдөр цагт тийнхүү насаараа хвссэн өдрийн ганц одоо олж харах төөрөгтэй юм шиг санагдлаа. Мөнөөхөн полонезийг чагнаархан, тэнгэр ширтэж хэвтэл холын огторгуйд тэрхүү оргүй зайнаас гэнэт өдрийн од гялсхийх шиг болсноо дараагийн эгшинд хөх торгон дээр орхисон ганц бяцхан сувд шиг, ердөө л ухаан орсон цагаас минь үргэлж харагдаж байсан юм шиг тов тодхон гялтганаж байв. Би яагаад ч юм тэрхүү хүрэлцэшгүй холын бөгөөд насанд ганц үзэгдэх одонд биш хажууханд минь суугаа хайртдаа хэлж байгаа юм шиг «Чамайгаа би санаж мөрөөдөж явна шүү!» гэж шивнэн өгүүлэв. Дуртгалын нартай бороо асгаранхан өнгөрчээ.

Би төрсөн гэрийнхээ буурь дээр зогсож байв. Арван зургадугаар жарны гуравдугаар шороо могой жилийн өвлийн дунд сарын эхээр энд хvнд төрсний тэмдэг тоонотын минь элгэн хvрэн чулуу торойн хэвтэнэ. Ертөнц хувирч цаг өнгөрөх нь амархан атал хvний амьдрал нэг бодлын их л урт ажээ. «Наран мандахаас vд хvртэл эрдэнэ дагинын цагт төрвөөс эдгэхvйеэ бэрх өвчин олон тусна» гэж гавж ламбугайн айлдсан тэр хvн одоо төрсөн гэрийнхээ буурийг эдгэж, тоонотынхоо чулууг элэгдтэл явж л байна. Өвөлжөөний маань хаяагаар урсдаг Галттайн голын гарам, нvүдлийн зам битvврч гарам дээрх таван улиасны нэг нь хөгширч унаад, багын танил бvргэдийн vвр хоосорчээ. Мод ч гэсэн жигvвртэн ч гэсэн цагаа ирэхээр хорвоогоос халин оддог жамтай. Орчлонгийн цаг хугацаа гэгч зөвхөн хvний ухаанд л эхтэй эцэстэй билээ. Ухаанд мэдрэгдэвч эрхэнд ордогvйдээ тvүний аугаа хvчин оршино. Миний бодол, амьсгал, зvрхний цохилт цөм төрсөн гэрийн минь буурьт ургасан хиаг шарилжийг найгуулан гvйх салхи шиг барин тавин, цагийн урсгалыг хумин хурдасгаж байна. Гэвч миний өнгөрсөн, одоо ирээдvй цөм миний бодол амьсгалд шингэжээ. Өнгөрснийг ч ирээдvйг ч энэ өвс ногоо, энэ элгэн хvрэн чулуу шиг барьж мэдэрч болдогт ухаант хvний жаргал зовлон хамсчээ. Гэвч гажрах юм алга. Цагийг эрхэндээ оруулж болдогvй хатуу хуультай хорвоод өнгөрсөнтэй, одоотой бас ирээдvйтэй явах юутай зол заяа вэ! Ухаан цаг хоёр уралдаж байна.

Нарнаар Онон голын шугуйд хур шувуу шаагин наадаж байв. Тэдний бахарданги догдлуун дуун нартад жигvвртэн болж төрсний бахдал, vг хэлээ ололцсон амьтны янаглал болоод бас нууц далдын атаархлыг илтгэнэ. Тэд дууныхаа цээл өд сөдийнхөө гоо сайхнаар мөчөөрхөлцөх мэт ажээ. Гэвч байгаль тэдэнд адилхан дуу, адилхан өд сөд заяасан болохоор ийнхvв хаврын наадамдаа ижилсэн дуулж наранд дуугаа өргөж байна. Аливаа амьтны атаа миеэг хурцалдаг нь байгалиас заяасан vзэсгэлэн гоо бус хиймэл тvрхмэл гоо vзэсгэлэн билээ.

Хур наадан шаагиж, саальчин бvсгvй цагаан гэрээсээ хувингаа барин гараад шvүдэртэй ногоон дээгvүр хол нvцгэн алхлана. Өглөөний улаан нар туссан уулын энгэрийн цахиур гялтганан, vхрийн хашааны шон дээр суусан турлиахууд харин зvүрмэглэсээр. Нэг юмны сайхан нь нөгөөдөө нөлөөлдгийг юухнаас ч мэдэж болно. Хурын наадах дуунд Ононы намжаа хvрэн шугуй, шон дээр зvүрмэглэх турлиахууд хvртэл бас ч тэрvүхэндээ ертөнцийн намуун тайвны нэг сайхныг vзvүлнэ. Байгальд амар төвшин, бадрангуй дэвэргvүн аль аль нь хосолжээ. Хөл нvцгэн алхлах саальчин бvсгvй багын явдлыг сэтгэлд гэнэт ургуулан, бид хиймэл гоо сайхныг хар харсаар жинхэнэ байгаль эхийн гоо сайхныг мохоо мэдрэх болж дээ хэмээн бодогдов. Бачуу гоё гутлаар хотын цардмал дээгvүр таваргасаар яваад шvүдэртэй ногоон дээгvүр хөл нvцгэн явахад ямар байдгийг бараг мартжээ. Хурын наадам балчир цагийн саруул өдрvүдийг зvрх шимширтэл санагдуулан байлаа.

Хэрлэнгийн хөндийд хурдан морь тарлаж байв. Тал нутгийн зун идэрхнээрээ, голын өмнөх гvвээнvүд хөвчийг нь тавьсан нум шиг тэнийлдэн цэнхэрлэж, агь бууралтсан газраас айраг цагаа vнэртэнэ. Морь тарлаж байм өдөр өө. Морьтой ардын vр сад гэсэндээ сэтгэл хөөрөн, хөл хөнгөрчээ. Уяа тойрон гийнгоолох хvүхдvүдийн дуу чихэнд бус зvрхэнд хадаад Хэрлэнгийнхээ энэ хөндийд ялгуум сайхан мориор давхиж нэг vзвэл нас залуужих мэт санагдана. Уяан дээр vрээ насны цагаан бор морь хазаар даран зогсоно. Хурдан морь шинжих эрдэм даанчиг байхгvй гэлээ ч би ухаанаараа дvүрэн мэлтэгнэх нvдийг нь хараад энэ лав тvрvүлэх морь байна. Ийм хөлөг унасан хvн уужимхан сэтгэлтэй байлгvй яах вэ? гэж бодлоо. Сэтгэл

будангуйран бухимдах цагт «Эр хvний дотор эмээлтэй хазаартай морь багтана» гэсэн vг яалаа гэлтэй билээ.

Байдрагийн хавьцаа гол замаас говийн уулс сvмбэрлэн харагдана. Говь руу орж ирэхэд хангайн хаврын хавсарга шуухиран шуухирсаар ард хоцорч, харгана бударганы vзvvр ногоорон, уулс дулаахан царайлах ажээ. Гучаад жилийн өмнө Их, Бага, Арц гурван Богдын ар өврөөр анх аялан өнгөрснөөс хойш энэ уулсыг хааяахан ч гэсэн харах сан гэх болжээ. Энэ уулс элдвийг сэтгэн бодохын хишиг хvртээж билээ. Аян замаас гуяа ганзгалаж ирэх шиг гутамшиг байхгvй. Байгалиар ухаан заалгаж болох тухай буюу хvн байгаль хоёрын харьцааны тухай санаашралаас ухаан нээгдэж болно гэсэн идэр залуугийн ойлголт амьдралд их л хэрэг болсон шиг санагдана. Говийн энэ сайхан уулсыг зvгээр л дvлий дөмбө оргисон хад чулууны овоорол гээд өнгөрсөн бол Монголынхоо төлөө гэх зvрхэнд уяатай итгэл сэтгэл минь дундуурхан байх сан бизээ. Хvvхдийнх шиг гэнэхэн мөрөөдөл, сониуч занг хөгширсөн сэтгэлийн хувхай довцог дээрээс өлийн харж шоглох хэрэггvй юм даг шvv. Тээр жил Их Богдын өвөрт тасхийм хvйтэн өвлийн шөнийн оддын дор зvvрмэглэх цагаан оргилыг нь ширтэн ахуйд «од одтойгоо хvvрнэлдэх» хорвоод хvн уул хоёр ч сэтгэлийнхээ нандин нууцыг хэлэлцэж болох мэт санагдсан сан.

Тэр цагаас хойш их говийнхоо ид шидийн уээсгэлэнт уулсаар холч бодлын баримжаа авах мэт тэнгэрлэг дvрийг нь дуудан vзэж, өөрийгөө ертөнцийн тоосонд дарагдсан бяцхан толгод гэж гололгvй vргэлж урагшаа, vргэлж дээшээ тэмvvлэхийн эрмэлзлэлээр амьсгалж явнам.

Алтайнхаа уулсыг хараад өнгөрснийг дурсах юуных билээ дээ. Тэртээ хориод жилийн өмнө Ховд голын намрын алтан шугуй дундаас Цамбагаравын хөхөмдөг цагаан оргилыг ширтэн алтайн салхи хөх, цагаан шаргал олон өнгөтэйг олж хараад, байгаль ертөнцийн нэгэн шинэ сониныг нээсэн бага хvvхэд мэт баярлан, баярлахын хэрээр Алтайнхаа уулстай дотор сэтгэлдээ хvvрнэлдэн, уул хvн хоёр хэлэлцэх vгтэйг бас ухаарч билээ. Ийм сvрлэг сайхан ертөнц дээр хvний vр чи ямар явах ёстой вэ? гэж өөрөөсөө асуухад Алтайн уулс хариу хэлэх шиг болсон. Тэр бол уулсын сvрээр хvний сэтгэлд буусан эгшиг дуун байлаа.

Одоо би Сутай хайрханы зvг довтолгож явна. Сутайг бас тэртээ зуны нэгэн өглөө Шаргын говиос анх харсан сан. Говийн агуу тэнгэрийн баруун хаяанаа, нvдний vзvvрт цайвалзан, өглөөний нарны туяаг даанч холоос хэдийнээ тосон авч мөнөөхөн агуу хөх тэнгэрт цацлан ахуйд «Сутай хайрхан тандаа би нэг л өдөр хvрч очно доо» хэмээн андгайлж билээ. Гэвч аян тал таарахгvй явсаар өнөө хvрчээ. Санаж явбал бvтнэ, сажилж явбал хvрнэ гэгч боллоо. Одоо Хар ус нуурын урд vзvvрээр ороож Зэрэгийн шаргал хөндийд оронгуут Сутай хоёр зуун бээрийн тэртээгээс ердөө л хаяанд байгаа юм шиг ч хvнхийн цайвалзаж намрын шаргал уулсын чуулган дээр Алтайн их номин тэнгэрийн дор сvрлэгхэн атал бас дотроо мишилзэх адил дулаан царайлж угтлаа. «Монголын цагаан сэтгэл минь! Их цагаан өргөө минь! Сутай хайрхан уул минь! Би тандаа очиж явна. Өчнөөн жил таныгаа гэсээр хvрч ирлээ би». Адуу мал намартаа налайн бэлчиж, айлын цагаан гэрvvд яруу найрагч найз агсны минь бичсэнээр «Зvvрмэглэх цагаан хун шиг» энд тэнд vзэгдэн, зэгс хулс шаргалтсан Зэрэгийн баян хөндий Захчин монголын заяаны сайхан нутаг, Алтан тээл өмнө тийш хязгааргvй униартан

Алтайд ганцхан ургадаг
алтан жигд модыг
Азтай явах насандаа
взсэн хэдий гэлээ ч...

гэсэн аль хэдийнээ нэгэн бадаг шүлэг санаанд ороод «Алдсан юм алдагддаг гэлээ ч бас хвслийнхээ цэнхэр ууланд хврч болдог амьдрал юм шvv дээ» гэж сэтгэл уужрав. Сутай хайрханд дөхөж очиход хаяанд юм шиг санагдсан уул маань бараа свр урьдын хэвээрээ нар баруунаа хэвийлгэн Зэрэгийн шар хөндийг сая уртааш нь бараглан туулж Сутайн хормойд дөхөж ирлээ. Алтайн уулсын тvmэн атираанд нарны туяа огшин гэрэл сvvдрийн санаанд багтамгvй нарийн хослол, газар тэнгэрийн өнгө швтэлцэх, харшилдах тэр бvхний дээр Сутайн цаст цагаан оргил улбартан нарлаж, нэгэн бодлын ихэмсэглэх юм уу нэгэн бодлын дvнсийж санаашрах мэт ажээ. Тийнхvv ихэмсэглэх, санаашрах алин боловч дулаан сайхан харагдаж, зvгээр л хэн хvний хврээд ирж болох нутгийн нэг уул гэлээ ч миний хувьд бол урьд алдсаныг ч хожим олохыг ч тэнцvvхэн ухаарах ухаарлыг өгөгч хвслийн цагаан оргил болон вээгднэм. Одоо би наран мандахаас шингэх хvртэл Сутайн барааг харж эх нутгийнхаа алтан шар замаар давхилаа. Азтайхан явах нас минь уртсаа бизээ.

Алтайд нар шингэхийг л вээх гэж очсон байхад багадахгvй. Оросын алдарт зураач Рерих чухам Алтайд нар шингэхийг вээд л « Тэнгэрийн зөрчилдөөнийг» ч юмуу, «Гэсэр хааныг» зурсан биз. Нар шингэхийн өмнөхөн улаан ягаанаар уулга алдан газар дэлхий даяар тийнхvv улаан цуурай хадаах тэнгэр дор харин юуг ч сонсох тэнхэлгvй намжааран униартсан хөх улаан уулсын дээр ганц морьтон аврал болон зогсоно. Энэ бол Рерихийн зураг юм. Рерихийн өнгийг Алтайн уулст нэгэнтээ вэвэл байгаль дэлхийн гоо вээсгэлэн болоод свр хvчийг ухаарсны жаргал, «Бяцхан хvн чи наран шингэх Алтайн тэнгэрийн улаан цуурайг сонсож, Сутайн цагаан оргилыг хараад ухаан уужрах их амьтан юм» гэж өөртөө хэлнэ. Энэ чинь сэтгэл бодлын их олз бус уу? Уран сайхнаар сэтгэгч бид хачин хvmvvc юм. Алтайн уулст наран шингэх, вгээр зураглан хэлшгvй вээгдлийг харан зогсохдоо хэдэн жилийн өмнө нутгийн залуус мориор Сутайн оргилд гарах гэж звтгэн ховорхон жигvvртний хврэх өндөрт туурт морьд хичнээн шандастай ч халган цуцтал, харин ганц цагаан морь мацсаар оргилд нь гарсныг санан бахдаж, Сутайн оргилд цагаан мориор гарсан тэр залуу шиг азтай хvн vгvй юм шиг бодлоо. Тэгвэл цагаан морь унаж Алтайнхаа оргилд гарах нас надад даанч vгvй дээ гэж гутрах шиг болов. Гэвч би Рерихийн улаан мориор Сутайн оргилд гарсан болог доо.

Хар-ус нуурын шагшуурга намрын салхинд исгэрнэ., Явуухулангийн алдартай энэ шүлгийн мөрvvд бас л өнгөрснийг санагдуулнам. Хар ус нуурын тухай эхлээд Явуухулан, дараа нь Гайтав шүлэг бичиж билээ. Одоо би тэднийхээ мөрөөр Хар ус нуурт ирлээ. Нуурын цэнгэг ус намрын хонгор салхины аясаар мяралзан, веийн хоёр найзын минь хэзээ нэгэн цагт гаргасан мөртэй эрэг хөвөөгөө илбэж байна. Эх нутгийнхаа нэгэн сайхан усны хөвөөнд гишгэсэн тэдний мөр арилаагvй дээ гэж бодоход яруу сайхан шүлэг дуунд нь хэзээ ч арилаагvй мөр болон vргэлжилжээ гэж сэтгэл тэгширнэм. Аль тэртээ гучаад жилийн өмнөх зун залуу эмч би tvргэн тусламжийн «ЯК 12» онгоцоор анх Улаангом хvртэл нисч билээ. Монголын цуутай нисэгчдийн нэгэн агсан Дарвагар гуай Жаргалт хайрханы торгон оройг шvvрэн алдаж даваад, Хар ус нуур дээгvvр доошлон халихад хун, галуу, хотон нийлсэн тvmэн

цагаан шувуу хөх ногоон зэгэст арал хойг дээгүүр нь эргэлдэн хvн болсоор ийм олон шувуу, бvхэл бvтэн уул нуруу тольдсон ийм их ус vзээгvй би «Ай ямар гайхамшиг! Ай юутай жавхлан!» гэж уулгалж билээ.

Хожим нь би бас нэг ирсэн юм. Гэвч тэр удаа очсон минь зөвхөн зvүд шиг л хоцорчээ. Ховд голын цутгалангаас доогуур оройн нарнаар иртэл нуурын мандалд нэл ургасан ухаа ягаан бадамлянхуа нvд алдам алст улбартан шаргалтан байлаа. Анхандаа би усны лянхуа ургасан талбай гэдгийг ухааралгvй хий vзэгдэл vзсэн мэт мэл гайхаж билээ.

Энэ бол хvний амьдралд ховорхон тохиолдох байгалийн гайхамшиг байлаа. Тийнхvн Хар ус нуурт бадамлянхуа өвч дэлгэрсэн зунаар тааралдсан азтай хvн би тэр сайхан нуурын тухай шvлэг найргаа бичсэн veийн хоёр найзаа одоо дурсаж явнам.

Дурсахуйд зvүд шиг юм олон. Нуурын мандалд тийнхvн лянхуа дэлгэрснийг амьдралдаа ганцхан удаа vзэж болох бөгөөд дахин учрахгvй юм бvхэн зvүд шиг байдаг бизээ. Одоо би Хар ус нуурын манант алсыг ширтэн «Нөхдийнхөө замыг залгаж яваа хvний vр би ийм сайхан газар дэлхий дээр юундаа ч гажрах вэ дээ» гэж бодлоо. Хар ус нуурын мандалд лянхуа дэлгэрснийг дахиад vздэггvй юм аа гэхэд өөр газар, өөр цагт юухныг эс vзнэм билээ дээ.

Мөнгөн хvрхрээ шаагих Орхоны номин хөндий... Энэ дvрслэл миний сэтгэлээс гарахаа байжээ.

Вьетнамын Бунг Тау хотод Номхон далайн манант алсыг ширтэж суухад минь Орхоны намрын хөх номин хөндий харагдаад байлаа.

Орхоны эхний хөвчийн униарт уулсын зvгээс хонгор салхи сэвэлзээд Улаан цутгалан тvмэн жилд элэгдэж, дийлдээгvй хадан ховилоор бухимдах мэт урхиран, хөвөөнд нь ургасан улиасны алтан шар, нохойн хошууны гал улаан навчис тэртээ дороос ойсон усан хумхинаа гялтганан, яагаад ч юм бэ Орхоны хvрхрээ миний амьдрал, хvслэн тэмvүлэл, магадгvй миний насны нэгэн vетэй холбоотой юм шиг санагдах нь хачин. Тийнхvн:

Мөнгөн хvрхрээ шаагих Орхоны номин хөндийд
Мөнхийн рашаан хvртээгvй хvний заяанд гомдовч
Мөргөн гуйгаад ч нэмэргvй нэгэнт харьсан насандаа
Мөхөсхөн доройгоо мэдэлгvй хvний vрийг хайрлажээ...

гэсэн бадаг сэтгэлд минь уянгалаад байв. Хайр гэгч юу вэ? Хайр гэдэг бол хvний гуниг баяслын дээд гэж Орхоны хvрхрээ бухимдан урхирахдаа арай над шивнээгvй байлтай. Хvний vрд хайртай явсны төлөө баясал зовлон алийг нь ч эдэллээ гэсэн атаа жөтөө өшөө хорслыг хичнээн vзлээ ч гэсэн эцсийн бvлэгт өөрийгөө өмөөрөн зөвтгөх юм ганцхан тэр билээ. Би улаан цутгалангийн бухимдуу хvрхрээг чагнаж суухдаа ингэж бодсон юм. Тэгээд мөнгөн хvрхрээ шаагих Орхоны номин хөндий сэтгэлээс минь гарахаа байжээ.

Эх нутгаасаа хол явахад сэтгэлд юу эс хөлбөрнөм билээ. Би Меконгийн намуухан атлаа улаан хоормог усыг ширтэж суунаж. Өдийд манайд наран мандаж байгаа. Сергей Есениний нэг шvлгийн бадаг санаанд минь гэнэт оров.

О верю, верю, счастье есть!
Еще и солнце не погасло,
Заря молитвенником красным ,

Пророчит благостную весть,
О верю, верю счастье есть!

Дурдатгалын нартай бороо асгаранхан орох нь тэрээ. Тэртээ хорин хэдэн жилийн өмнө шvv дээ. Сэтгэл мэдрэлийн больницын эмч нарын өмгөрхөн өрөөнд Татьяна бид хоёр Есениний швлгийг уншдаг байлаа. «О верю, верю, счастье есть» гэж Татьяна уншаад яагаад ч юм тэр аз жаргалд итгэж ядсан юм шиг, vд дундын цэлмэг тэнгэр шиг зөөлөн цэнхэр нvдээ цавчлан суудаг сан. Нэгэн удаа тэр Блокийн бяцхан ботийг авчраад «Чи хайр дурлалын тухай швлэг бичье гэвэл Блокийг уншиж бай» гэв. Би Блокийг хааяа уншивч тvvний нарийн ухааны швлэг сэтгэлд минь нэг л бууж өгдөггvйсэн. Харин Есенинийг бол зvрх шимширтэл ойлгоно. Тvvнээс хойш хорин хэдэн жил өнгөрчээ. Гэтэл энэ удаа Ази тивийн өмнөд хязгаар одох тухайгаа мэдээд Орхоноос буцаж явахдаа, хормой бэлээр нь ногоо хэнзэлсэн униарт уулстай нь дотроо салах ёс гvйцэтгэн Александр Блокийн швлгvvдийг дахин нэг уншъя гэж шийдлээ.

Хорин хэдэн жилийн өмнө Татъяанагийн хэлснийг дурсаад тэр биз. Тэгээд Вьентьян дахь Зөвлөлтийн Элчин сайдын Яамны номын сангаас Блокийн шилдэг тvvвэр авч уншлаа.

Ээ орос минь! Гэргий минь!

Бидний зам ер өрөвдмөөр хол мөртөө тодхон

Бидний зам татарын сум шиг зvрхийг минь нэвтэлжээ

«Куликовын талд» гэдэг швлэгтээ ингэж бичжээ.

Орос минь, ядуухан орос орон минь

Орог саарал оромжууд чинь

Ааль хөнгөн ая дуунууд чинь ч

Анхны дурлалын нулимс шvv дээ.

Их яруу найрагчийн зvрхнээс цутгасан энэ vгс эх нутгаа ч энхрий янагаа ч хайрлахын дээд бус уу! Би Блокийн «Скифvvд», «Танихгvй хvvхэн» швлгийн бадгуудаас орчуулж туршлаа.

Тэмээн хяруулын саарал өдөн

Тэвчээртэй тархинд минь хуйлраад

Цэв цэнхэр огторгуй шиг нvдэн

Тэртээ эргээс ширтэнхэн байна уу

Миний сэтгэлд юу шvгэлсэн юм болоо? очиж очиж Меконгийн хөвөөнд шvv.

Өглөө наран мандаж их хот сэрж байв. Би Сайгон мөрний хөвөөгөөр салхи амьсгалан явав. Ойрхон Ардчилсан Германы танил далбаатай цасан цагаан хөлөг хотын гудамжнаа зvгээр нэг орж ирсэн мэт аниргvйхэн сvvхийнэ.

Тvvний ойролцоо өвчvvн завийн хитэгнээ өндөр гоолиг бvсгvй зогсон, цагаан пансан даашинзаар баригдсан туяхан нуруугаа хотолзуулан, урт хулсан сэлvvрийг хааяахан усанд шидэж бодол болон хөвнө. Улаан усан дээр цагаан хөлөг, цагаан хувцаст бvсгvй, арван гурван жилийн өмнө Энэтхэгийн Очирт сууринд (Варанаси) Ганга мөрний хөвөөгөөр явж байсан минь гэнэт санагдав. Варанасийн Гхата буюу ариун Ганга мөрөнд мөргөл вйлддэг энэ эрэг хөвөө газар мөн нар мандаж мөрний уснаа шижир зам татуулан тоо томшгvй сvмийн алтан ганжрууд мөрний тунгалаг ус боржин

эрэг хоёрыг холбосон алтан хадаас мэт тольдож байж билээ. Тэгтэл магнай дээрээ улаан шунхан мэнгэтэй, хамрын самсаан дээрээ очир алмас шигтгээтэй, Занабазарын Дар эхийг санагдуулам уран цогцостой энэтхэг бvсгvй мөнгөн сари намилзуулан усанд орж, мандах нарны өөдөөс гангын усыг цацлан наминчлана. Одоо энэ Сайгон голд өвчvvн завиар хөвөгч вьетнам бvсгvй олон жилийн өмнө сэтгэлд зурагдан vлдсэн энэтхэг бvсгvйн дvр хvний гоо сайхны тухай бодлыг vвсгэв. Гоо сайхан гэгч ер нь юу билээ? Үзэгдэхийн төдий гоо vзэсгэлэн бол байгалийн vзмэр юм. Хvн ч ялгаагvй. Харин жинхэнэ гоо сайхныг яс махандаа шингэтэл мэдрэхийн тулд тvvний төлөө тэмцэж, зовж мөрөөдөн тарчлах хэрэгтэй юм. Гоо сайхны төлөө тэмцэлдэн зовохоос илvv жаргал хорвоод байхгvй.

Гоо сайхныг өөрийн болгох буюу өөрийн нvдээр vзэх гэгч бас өөрийгөө мэдрэхийн увидас юм. Бусдын бие сэтгэлийн гоо сайханд заяанаасаа vl тэнцэвч хvн бvхэн ямархнаар боловч шингээстэй илтэсхэн төдийгөө ч мэдэрч буй байгаагаараа гоо сайхан явахын төлөө тэмцэл бол жаргал юм.

Би шөнө «Есөн луу»-гаас (зочид буудал) одтой тэнгэрийг харахаар гарлаа. Бөмбөрцгийн хойд хэсэгт харагддагvй. Өмнөдийн хэрээс (Оросоор южный крест гэдгийн монгол нэрийг мэдэхгvй учир vгчлэн орчуулав) одыг vзэх санаатай. Английн зохиолч Стивенсон Плонезийн шvрэн арлын хөвөөнөө наргил мод тvшин зогсож, тэр Өмнөдийн хэрээсийг ширтэн, манант альбионоо мөрөөдсөн тухай ямар нэг зохиолоос уншсан минь сэтгэлд хадаастай явдаг юм. Би тэр Өмнөдийн хэрээс одыг олж vзсэнгvй. Халуун орны одод бvvдгэрхэн ажээ. Тэгээд би нутгийнхаа тэнгэрийн оддыг саналаа. Уржнан намар Өмнөговийн Хонгорын элсэнд бид хоноглосон билээ. Торгон шар элснээс бvтсэн тэр ер бусын уулын хормойдох баян бvрднээ барьсан гэрээс шөнө дундуур гарч уул өөд мацан гарлаа. Элсний дуу гэдгийг чагнамаар санагдаад ч тэр vv, аль сэтгэлийн дотоод тэнгэрийн одод гэнэт гэрэлтээд ч тэр vv нойр хулжаад болсонгvй. Хvний дотоод тэнгэр гэж бий. Ингээд би өдрийн нарны илчийг тавиагvй бvлээн элсэн дээр тэнгэр ширтэн элсний дууг чагнахаар хэвтлээ. Говийн тэнгэрийн одод хар торгон дээр цацсан очир алмаас мэт гялтганан. Хонгорын шар элсэн нуруу, Ноён Сэврээгийн хар хадан оргилууд руу дөтлөн дөтлөн, дээрээс гэнэт очир алмаас бороо болж асгарах нь уу даа гэмээр. Хэрвээ тийнхvv алмаас бороо орвол би гурван марлын нэгийг ч юм уу, долоон бурхны нэгийг алган дээрээ тосон авч өнөөх сэтгэлийнхээ дотоод тэнгэрийн одтой хоршуулах сан. Хонгорын Баянбvрдийн нуурт нугас нойрмогоор ганганан, элсний хормойд барьсан цагаан гэрvvд бөмбийн цайвалзах бөгөөд миний тосохыг хvссэн оддын туяа гэрийн тооноор харван, мөнөөхөн дотоод тэнгэр дэх одыг гэрэлтvvлсэн хvний зvрхэнд нэвтэрч ядан байна уу гэлтэй. Хэзээ хаана боловч сэтгэлийн маань тэнгэрийн од очир алмаас шиг гялбалзанхан байгаасай.

Орхоны хөндийд зуны сvvлчээр ногоо хэнзэлжээ. Хангай хөвчийн униарт уулсын намжаа их ой, хөндий тал, хад чулуу, Орхон голын гэрэлт харгиа цөм номин өнгөтэй. Хэнз ногооны энэ өнгө газар дэлхийд байтугай огторгуйд нэвчижээ. Тийнхvv бид хоёр ногоо хэнзэлсэн номин хөндийд номин тэнгэрийн дор явж байна. Ингэж ногоо хэнзэлснийг хичнээн ч жил vзээгvй юм бэ дээ. Бидний сэтгэлд энэ их хөх номин дэлхий ямар нэг нууц далдын баяр жаргалыг зөгнөн шивнэх мэт бөгөөд бодлынхоо тэрхvv номин өнгөт хөнгөн мананг цочоон хийсгэхгvйн тулд анир чимээгvйхэн алмайрч явах нь дээр ажгуу. Тийнхvv чимээгvй алмайрсаар Орхоны улаан цутгаланд хvрч очив. Улаан цутгалан биш номин цутгалангийн хvрхрээ мөн аниргvй эвхрэн буух

нь гайхалтай. Өнгө бол анир чимээг хвртэл дарах увидастай юмсанжээ. Тийнхvv бид хврхрэний чимээг сонсох чихгvй болж бие биесээ тvшээд удаан зогслоо. Тэр л эгшин бид хоёрыг сэтгэлийн тасаршгvй номин утсаар холбоод өгсөн биз. Хэрвээ орчин байгалийн анир чимээнд сэтгэл хуваагдсан бол тэр гайхамшигт эгшин ирэхгvй байлаа. Хонгор найз минь гэнэт тэр их хөх номин дэлхийгээс час улаан өнгө олж харжээ. Орхоны эгц цавчим эргийн ирмэг дээр ув улаан навчтай ямар нэг бут бургас байхыг тэр олж хараад,

Тээр! Улаан цэцэгтэй бут байна гэж дуу алдав. Тэгтэл ч мөнөөхөн хөх номин дэлхийд олон өнгө ялгарч, хврхрээ дээр таван өнгийн солонго татав. Орхоны хврхрээ арслан барс архирах адил сvртэйеэ шуугин шаагина. Тийнхvv Орхоны номин хөндийд олдсон аниргvй хөх номин эгшин арчигдан талийв. Амьдралд ганцхан тохиолдох эгшин ч байсан юм уу. Гэвч тvvнийг vзэж мэдэрсэн маань аз байжээ.

Хэдэн жилийн өмнө би Меконг мөрний торгон эрэг дээрх багахан зочид буудлын гэгээвчээр тэрхvv булингарт их мөрний сvрлэг намуун урсгалыг ширтэн бодлогошрохуй Цастын орноос эх авсан тэр агаа их мөрөн Өмнөт тэнгист цутган цутгатлаа мөн ч олон хvн амьтны нvдний харцыг хөглөгөр хөх усандаа шингээж дээ гэж бодогдсон. Буудлын энэ гэгээвчээр франц ноёд Меконгийг ширтэж суусан нь даан их холгvй цагийнх билээ. Яасан ч хол газар хөл тавьдаг ноёд байсан юм бэ. Гэтэл би дэлхийн их их мөрнvvдийн нэгийг «өнгөрсөн францын гэгээвчээр» харж сууна. Би бас алдар цуут Дунай мөрөн, омголон догшин Амударьяа мөрний мандлаар хөвж vзсэн, Жейхун буюу Амударьяаг vзэхvл галзуу хөх заанууд мянга тvмээрээ тvрхрэн довтолгох мэт санагдсан. Энэ их мөрнvvдэд байгалийн сvр хvчин болоод бас ер бусын өнгө vзэсгэлэн буй. Гэвч Меконгийн булингарт урсгалыг ширтээд Онон, Хэрлэнгээ л санасандаа. Монголын нvдний харааг шингээснээрээ ариун сайхан Онон, Хэрлэн минь!

Хэрлэн яаран урсахдаа

Хэнтэй уулзахыг зорьсон юм бол..

Хэрлэн бидэнтэйгээ л уулзахыг зорьж бид ч тийш тэмvvлсээр билээ.

ЗҮҮДНИЙ ЦАГААН УНАГА

Би Галттайнхаа голын харгилах чимээг сонсон санааширсаар шөнө хагаслан сая дугжраад ер бусын олон өнгөтэй, хачин янзын явдалтай зүүд зүүдэллээ. Тархины бор хальс цочрон өрөвсөхөрөө ингэдэг юм. Төрсөн бууц дээрээ ямарч гэсэн эсэн мэнд ирээд тийнхүү эмзэглэн цочсон тархи минь элдэв бодол, зүүдний шуурганд автжээ. Эрүүл ухааны хэм алдагдах эсэх нь хутганы ирэн дээр очсон ийм үед тийнхүү шууран хөдөлсөн бодол зүүдээ тогтоож л авах хэрэгтэй бөгөөд тун удалгүй хэвийн нам тайван байдалдаа эргэж ороход тэр бүхэн алга болж одно. Өдөр нь зүрх чичирч, тархи ангалзсан дэн дун амьтан машинаар хүргүүлж ирсэн. Манай бууц, дээр төвхнөсөн ойн цагдаа миний багийн найз Ядамын Ойдов, эхнэр Дондолмаа, олон шар хүүхдүүдтэйгээ элбэн хоол унд хийж өгөөд Галттайн яг торгон эрэг дээр майхан барьж, ор дэвсгэр засаж өгсөн юм. Ингээд л би олон өнгөтэй хачин янзын зүүд зүүдэлж хэвтэнэ. Хотоос наашаа гарахын өмнө Булгаковын «Мастер Маргарита»-ийг дахин уншсан юм. Булгаковын хэмжээнд «зүүдлэх» арга даанч байхгүй дээ гэж бодогддог бөгөөд харин газар доорх ямар нэг гайхамшигт орд харшийг үзэж

зүүдэлдэг минь аль хэзээнийх. Түүнээс нэг их халихгүй. Зүүд бол хүний ухааны хэмжүүр биш ч гэлээ өвдөж цочирсон тархины тэрхүү бодол зүүдийг эрүүл тархи гүйцэхгүй байх удаатай. Тэгээд ч зарим сэтгэл зүйчид Булгаковын «Мастер Маргарита»-ийг юм уу Достоевскийн романуудыг эрүүл бие тархины үр дүн гэж үздэг. Нээрэн ч тархины тэр ер бусын зүүд зөнд автагдах чадвал түүнийгээ уран сайхнаар дүрслэн өгүүлэх чадвартай нийлэхдээ мөн ер бусын сонин бүтээл болж хувирдаг биз. Би зүүдлээд сэрсэн хойноо энэ мэтийг бодож хэвтсэн юм. Зүүдэлсэн минь гэвэл: Би Эрдэнэ зуугийн сүмийн урдах талбайд Галдан бошиг хан тас цавчсан гэдэг домогтой хоншооргүй чулуун нохойны дэргэд сууж байна. Зуны сайхан өдөр зуугийн хэрмийн ярайсан цагаан суваргууд нарны гэрэл ойлгон гялбалзана. Хэрмийн дотор нэлээд томоохон цөөрөм байх бөгөөд түүнд сүрэг адуу тийрч сүүлээрээ ус цацлан зогсоно. Гэтэл хэрмийн баруун их үүд алгуурхан нээгдэж хун шувуу шиг дун цагаан унага тангарч наадсаар орж ирлээ. Би тэр цагаан унага орж ирэхийг л хүлээж суусан бололтой. Унага ногтныхоо цулбуурыг чирсээр гүйж ирэхэд би түүнийг хөтлөн зуугийн гол дуганд орлоо. Магнай дээрээ эрхий дарам улаан бадмаараг шигтгээтэй, том алаг нүдтэй их Зуу бүдэг бадаг гилбэлзэн харагдах бөгөөд цагаан унага түүний суудал доорх ямар нэгнийг үнэрлэж байна. Гэтэл зуугийн суудал доороос өндөр гэгээн Занабазарын ногоон Дар эх гэнэт тодорлоо. Нэг хөлөө урагш жийж, нөгөө хөлөө дороо нугалан, уян бөөрөнхий бэлхүүлсээ хотойлгон цээжээ урагш түрж, том суурьтай залуу бумбагар мээмээ товойлгосон тэр сайхан дагина жимбэгэр уруулаа үл мэдэг мушилзуулан инээвхийлж байна. Гэтэл энэ гоё дагина бол Занабазарын ногоон Дар эх биш олон жилийн өмнө зэрвэсхэн танилцсан Болгарын фракия нутгийн үзэсгэлэнт бүсгүй Майя Неичева бололтой. Би өнөөх цагаан унагаа хөтлөөд хар тэнгисийн хөвөөгөөр явж байна. Далай дээр том улаан нар шингэж намуухан долгиын мяралзан улааран гялтганаад, тэртээд цагаан дарвуулт хөлөг алслан одохуйд унага бид хоёр түүгээр буцах байснаа хоцорч буй бололтой. Цагаан унага минь одоо бид яах вэ? гэж миний асуухад унага Хүлээе, хүлээе. Майя удахгүй ирнэ гээд мөнгөн савх шиг турьхан хөлөөрөө тэнгисийн хөвөөний торго элсийг цавчлана. Тэгтэл ч эргийнхээ элсэн дээгүүр алгуурхнаа мөлхөн хөөсрөх долгиныг захлан тэртээгээс нааш айсуй яваа, тэнгисийн усны өнгөт урт даашинз, сул орхисон улаан шаргал үсээ намируулсан бүсгүй бол Майя бололтой. Тэр хүүхэн унага бид хоёрыг анзаарч харах янз алга. Майя чи яагаад захидлын хариу илгээхгүй байнаа? би чамд зориулж шүлэг бичсэн. Чи түр азнаж сонсооч! гээд би шүлгээ уншиж байна.

...Богд гэгээнтэн харийн газар удаж
Болзоот хатнаа санан гансрахуйд
Эрдэнэ зуугийн хаш цагаан өргөөнд
Эхээс төрснөөр энхрий харагджээ
Унаган нутгаа тэмцэн яаран ирэхуйд
Уулын энгэрт үхдэлийн газар хаягдаж
Араатан чонын идэш болж дуусаад
Ариун цагаан мутар нь ганцхан үлджээ
Ертөнцийн явдлыг огоорч бүрэн чадаагүй
Ердийн бус ухаант уран гэгээнтэн

Уйтгар гуниглалын уянга дуун төгссөн
Урлагийн дээд дүрийг нь мөнхлөн бүтээжээ.

Гэтэл Майя эргэж ч харалгүй яван явсаар алга боллоо. Унага бид хоёр их л гашуудан тэргүүнээ гудайлгаж би нутагтаа яаж харих билээ гэж гансрана. Гэтэл нэг мэдэхнээ цагаан унага бид хоёр Эрдэнэ зуугийн их хэрэм дотор явж байна.

Одоо ийш тийшээ тэнүүчлэхээ больё. Төрсөн гарсан нутагтаа л очсон маань дээр. Унага ингэж хэлж байна.

Чи минь яг үнэн хэллээ. Төрсөн нутагтаа очоод үхсэн ч гомдолгүй. Би ингэж хариулж байна.

Үхэх тухай та ярих болоогүй. Биеэ л бодож яв. Би нутагт чинь хүргээд өгье. Унага ингэж хэллээ. Тэгээд бид хоёр яг төрсөн бууц Галттайн голын хөвөөнд иржээ. Унага хунгийн хүзүүгээ нугалан Галттайн уснаас ууж, жавьжаараа ус савируулахад алтан дуслууд гялтганан цацрана.

Та Галттайнхаа усанд ороод доошоо урс. Хөвсөөр яваад Онон голд хүрэхийн чинь алдад Санжмаа тааралдана. Та Санжмаагаа мартаагүй биз дээ. Та чинь өөр хүүхнүүдийг цөмийг орхиод Санжмаадаа л ирсэн шүү дээ. Цагаан унага ингэж хэлэв. Унага нээрээ л зөв хэллээ. Эрдэнэ зуугийн ногоон Дар эх, фракия нутгийн үзэсгэлэнт бүсгүй алинаар нь ч яах юм билээ. Багын амраг Санжмаадаа л очъё. Усанд живж үхээд түүнийхээ «сүнстэй» нийлсэн ч түүнээс илүү жаргал байхгүй. Би ингэж бодоод хувцсаа тайчин ус руу орохыг завдаж байна. Гэтэл Галттайн цүнхээл дотор өнөөх Эрдэнэ зуугийн ногоон Дар эхийн алтан баримал сууж харагдана. Ногоон Дар эх уруулаа жуумалзуулан инээмсэглэнэ. Би түүнийг л авах албатай болж. Гэтэл цүнхээл ёроолгүй гүн бөгөөд би нэгэнт орвол амьд гарч ирэхгүй бололтой. Гэвч тэр цүнхээлд орж үхэхээс өөр арга алга. Одоо яадаг билээ гээд хартал цагаан унага алга болчихжээ.

Одоо миний үхэх цаг ирж. Унага минь чи яачих ваа? гээд би эхэр татан уйллаа. Би сэрэхдээ нээрээ гиншин уйлж байв. Үхэхээсээ тэгтэл айсан хэрэг. Нарт ертөнц дээр амьд, явах хүслэн дийлж байгаа нь энэ. Зүрх минь амаараа гарах шахан булиглавч харин тархи сав саруулхан болжээ. Галттайн гол эцэс төгсгөлгүй харгилан үглэж, алст шөнийн адуу янцгаах сонсогдов. Цагаан унага минь сүрэгтэйгээ нийлж дээ гэж би бодлоо. Өрөвсөж ядарсан тархинд үзэгдсэн зүүдэнд итгэх тэнэг хэрэг боловч би дараагийн өдрүүдэд морь унаад нутгаараа зугаацан явахдаа адуу л тааралдвал өнөөх зүүдний цагаан унага минь яваа юм биш биз гэж хардаг байлаа. Далан нэгэн оны хавар Москвад утга зохиолын дээд курст суралцаж байхдаа би анх удаа Болгарт очсон юм. Тэгэхэд Майя Нейчева намайг авч Хар тэнгисийн алдарт Алтан элсний амралтын хот Варнад очсон билээ. Москвад буцаж ирээд би түүнээс захидал авч хариуд нь Занабазарын ногоон Дар эхийн тухай шүлэг бичиж явуулсан юм. Тэгээд л бидний харилцаа тасарсан.

Цагаан унага яагаад зүүдлэгдэх болов доо? Манайх хэзээ ч цагаан адуутай байгаагүй.

Аавтай юмсан, аавтай юмсан даа
Ангир шарга морьтойсон доо

гэж би багадаа шүлэглэн үгэлдэг байлаа. Аавын шарга морь өтөлж үхсэн юм. Хожим миний томхон болсон хойно ах минь нэг хөөрхөн алаг морь авч өгсөн. Шавилхан гоолиг биетэй тун ч ялгуум бас их ухаалаг морь юмсан. Их сургууль төгстлөө би

зуныхаа амралтаар гэртээ очихдоо алаг морио саначихсан байна. Сургуулиа төгсөөд хотод ажиллаж, амьдрах болсны минь хоёр дахь жилийн хавар ч байна уу алаг морийг минь аргамжаанд нь чоно барьчихсаныг дуулаад уйлж байж билээ.

Эрдэнэ зууг мянга есөн зуун тавин долоон оны зун анх үзсэн. Би тэгэхэд Улаанбаатарын хий судлалын больницын их эмч байлаа. Залуухан ч байж дээ. Цэцэрлэг хотод улсын тэргүүний эмч нарын зөвлөлгөөн болж хотоос бид олуулаа очлоо. Зөвлөлгөөн дундуур манай нэртэй эмч, уран зохиолын орчуулагч агсан Гонгоржав гуайтай хамт говийн нэг аймгийн эмчийн машиныг «дайчилж» аваад урд Тамирын голоор айл хэслээ. Хангайн нурууны их ногоон уулсаас үсрэн буух өлөн ирвэс мэт догшин цолгион урсгалтай Тамир голын шугуйд төдхөн охьюу ногоон зүлэг дээр эгнүүлэн барьсан хундан цагаан гэрүүдэд очиж найрлав. Тэр үес соёлын довтолгоон гэгч явагдаж хөдөөний малчид хот айлын коицерт сонирхуулдаг байж. Тэр хот айлын чавганц нар том цагаан гэртэй нэг чинээлэг айлд цугларан

Хоёр хангайн нутаг хүрэлтэж л найгана

Хошууны олон та нар минь санагдах ч янзтай

гээд хангинатал дуулцгаахаар нь би тэсгэлгүй уяран тэр чавганц нар болоод олон хөөрхөн жаалуудад байдаг мөнгөө хувааж өгөөд хоосон буцаж билээ. Тэгээд буцах замдаа Эрдэнэ зуугаар орсон юм. Эрдэнэ зуугийн их хэрэм дотор агь шарилж үнэртэж, аль дивангалавын хэрэг явдлыг санагдуулан, зуугийн гурван сүмийн асарлаг дээврийн буланд дүүжилсэн зэс хонхнууд уйтгартайяа жингэнэж байж билээ. Тэгэхэд би өндөр гэгээн Занабазар ногоон Дар эхийн гайхамшигт дүрсийг бүтээсэн тухай домгийг сонссон юм. Тэгээд л Занабазарын тухай ямар нэг зохиол бичнэ гэж бодсоор одоо хүрчээ.

Гэтэл бас цагаан унага зүүдлэх ч учир бийг саналаа. Мянга есөн зуун дөчин найман оны зун. Би Сүхбаатарын нэрэмжит офицерын сургуулийн есдүгээр анги төгсөөд долдугаар сарын нэг нарлаг өдөр цэргийн тээврийн цуваанд сууж Хэнтий аймаг руугаа хөдөллөө. Баянзүрхийн гүүр дээгүүр гарч явсан чинь дөрвөн дугуйтай, тааран бүхээгтэй ходоог тэргэнд цагаан морь хөлөлсөн хүн зөрж гарахыг хартал ах минь байв. Би жолоочийг зогсооч! зогсооч! гэж хашгиран машины явдал дунд үсэрч буугаад ахтайгаа золголоо. Тэгээд хотод буцан ирж хэд хоноод ахын морь тэргээр нутаг тийшээ гарлаа. Манай буриадууд ходоог буюу жороо тэрэг гэж нэрлэдэг хөнгөн тэргэнд хөлөлсөн хашин цагаан морь бол нагац эгчийн тэрэгний ганц морь. Би Хэрлэнгийн Едөг таван толгой, Цэнхэрмандал, Хурахын голын эхээр Онон ордог замыг хайн заалгаж аваад өнөөх тааран бүхээгт тэргэндээ тухлан сууж, хашин цагааныг тас шавхуурдан өдөржин шогшуулахад лав хоёр өртөө шахам газар туулна. Багцаалвал тав зургаа хоног шогшуулаад Биндэр сумаа хүрэх бололтой. Едөг таван толгой хавьд хоноглохоор бууж гал түлээд цай чанаж суусан чинь хэдэн морьтон араас гүйцэж ирлээ. Улсын наадам үзээд буцаж яваа манай хөрш Өмөндэлгэр сумын эмэгтэй голцуу залуус байв. Би нас арван ес хүрсэн хархүү учир тэдэнд найр тавьж хар цай аягалан, хятад наймаанаас авч гарсан танзуур боовоороо дайлав. Бас жаахан борц, авч явсныг минь хүүхнүүд чулуугаар нүдэж байгаад шөл хийж уулаа. Улаан торгон дээлтэй нэг өндөр шар охин наадмаар хятадын гуанзанд хоол идсэнээс болоод хэд хоног огиулж бөөлжүүлэн тархи толгой нь хагачих гээд ядарч яваа гэхээр нь би түүнийг бүхээгтээ унтуулж, өөрөө тэргэн дороо дэвсгэр засагчаан болоод хэвтлээ. Нойр хүрсэнгүй. Тэр улаан дээлтэй шар охин хотод хоцорсон бас нэг шар

охиныг санагдууллаа. Хотын модон заводад мужаанаар орсон ахтайгаа үлдээд тэр охиноос холдохгүй байж болох л байсан. Гэтэл ээжийгээ санаад болоогүй юм. Арван ес хүрсэн хархүү ээжийгээ тэгтэл санана гэдэг инээдэмтэй. Гэвч ээжийгээ ч санадаг охидуудаас болоод нойрч хулждаг амьтан байж. Маргааш, тэндээс хөдлөхөд би улаан дээлтийн морийг унаж тэр тэргэнд минь сууж явлаа. Хоёр хоногийн дараа тэдний гэрт хүрч ирсэн чинь олон гүү барьчихсан баян гэгчийн айл байв. Залуувтар аав ээж хоёр нь намайг нэг их айлчин ирсэн юм шиг хонь төхөөрч байж дайллаа. Замд ядарсан бол хэд хоног амраад яв гэж байна. Гэтэл би бол саравчтай цэрэг малгай, хоршооноос худалдаж авсан оёос муутай ногоон даалимбан дээлтэй, суран бүстэй нэгэн билээ. Яасан ч сайхан зантай айл байсан юм. Өнөөх шар охин маань эрх гэдэг нь жигтэй амьтан санж. Гэртээ ирээд ердөө л нялх хүүхэд шиг хошуугаа цорвойлгон аав ээждээ эрхэлж гарав. Бүр байчихаад намайг явуулахгүй гэлээ. Ээжийгээ бэтгэртэл санасан надад ганц хоног саатах ч бөөн гай. Би тэднийд бас л нойргүй хоноод хар үүрээр босож хашин цагаанаа хөллөөд, оргодол босгуул мэт чимээгүй арилж өглөө. Хурахын хөндий рүү давдаг даваа өөд өгсөж явсан чинь араас морин төвөргөөн сонсогдов. Хартал нөгөө улаан дээлт маань шуугин ирж явна. Тэр гүйцэж ирээд юунд ч юм инээд алдаж нэлээд томхон боодолтой юм морин дээрээсээ өгөөд

За модон тэрэгтэй, хашин морьтой буриахай минь сайн яваарай. Хожим явбал манайхаар ороорой. Тэргэн доороо шөнөжин хөрвөөх мөртөө өвөрт ороод ирэхгүй шал дэмий амьтан байна лээ чи гээд давхиж одлоо. Боодолтой юмыг задлавал өрөм ааруул, бас өчигдрийн чанасан махнаас хийжээ. Тэгээд би ээждээ яаран шогшуулсаар хоёр хоноод нутгийн захын давааг давлаа. Даваанд хөх түрүү гэж тоймгүй. Цагаан морь минь улаа болчихов. Хашин цагаан хөх түрүүнд бариулан галзуу юм шиг дэвхцэж тургиж явснаа гэнэт ухасхийн жолоогоо шувт татаад давааны уруу нажигнаж одлоо. Өнөөх тааран бүхээг модонд өлгөгдөн ховх үсэрч, хөнжил дэвсгэр, тогоо шанага замын хажуу руу цацагдлаа. Тэрэг минь зад үсрэх нь үү гэж яс хавтайн яах ч учраа олохгүй зоосон гадас шиг зогсож байтал хашин цагаан модноос зайдуу нам газар очоод намайг хүлээх мэт ногоо зулгааж зогсов. Би баярласандаа бага хүүхэд шиг уйлчихлаа. Хэрвээ тэргээ зад татуулаад морио алдаж гэртээ явган харих болвол тэрүүн шиг шившиг хаа байх билээ.

Дөчин найман оны тэр зун миний багаас дассан хөдөөгийн сүүлчийн зун болсон юм. Хувийн мал аж ахуйг нийгэмчлэн хоршоолох тухай яриа гарч эхэлсэн үе байлаа. Гэхдээ нэгдэл байгуулагдах хүртэл бас хэдэн жил өнгөрөх байсан ч гэсэн миний хувьд хуучин хөдөө тэр зунаар дууссан юм. Одоо олон жил өнгөрсөн хойно патриархал гэгддэг тэр өнгөрч улирсан амарлангуй цагийн амьдрал, хэв ёсыг хаяахан үгүйлэх удаа байвч тэгтлээ харамсдаггүй юм. Хүн гэгч цаг үетэйгээ урагш дэвшин шинэ байдалд дасдаг учраас өнгөрснийг үгүйллээ гээд түүгээр амьдрах ямар ч арга байхгүй. Тэгээд ч тэр «сүүлчийн зун» яагаад ч юм тэр ганцхан зун миний санаанд хамгийн тод дүр зурагтайгаа үлдсэн байдаг. Би одоо түүнээс хойш гучин таван жилийн дараа төрсөн нутаг сэрүүн Галттайдаа ирээд зүүдэлж хэвтэнэ. Нутагтаа ирэхээр өнгөрсөн юм бүхэн жигтэйхэн тод дурсагдана.

Дөчин найман онд ээж минь тавь хүрээгүй явжээ. Арван нэг хоёр жилийн өмнө буюу миний найм есөн настай байхад манайх уналгын ганц шарга морьтой, саалийн ганц хоёр үнээнээс өөр юу ч үгүй айл байсныг бодоход арав гаруй үнээтэй, уналга, тэрэгний хэдэн морьтой, өвсний машинтай, төмөр голтой хоёр сайн тэрэгтэй, баян

чинээлэг гэмээргүй авч ядуу гэмээргүй болсон байж. Энэ бүхэн ээжийн ухаан, ажилд бие хайргүй зүтгэсний ач байлаа. Тэгээд ч ч ээж тавь хүрэлгүй овор сууж, санчиг нь бууралтсан.

Тэр зун үдшийн саальны цаг л ер бусын сонин сайхан байсан шиг санагдана. Сэрүүн дуган хуучин тууринаас хоёр тийш, Сэрүүний голын хойт хөвөөгөөр хоорондоо ойр саахалтын зайтай нэг эгнээ болж зуслангийн байшин, саравч, үхэр малын хашаа хороо барьж суурьшсан хориод айл тус бүрдээ арав хорин үнээ саана. Үдшийн саальны цаг болоход тэр олон үнээ урд арын бэлчээрээс тус бүрийн хороо тийш гаргасан цувцаар шил шилээ харан цувж, сүүндээ чинэрч сарвайсан дэлэн хөхөө дааж ядах мэт хойт хоёр хөлөө алцайн алгуурхнаа зөөж тавьсаар ирцгээнэ. Үнээ дөхөж ирэхэд авгай хүүхнүүд хорооны шонд сэврээж өлгөсөн хөнөг хувингуудаа авч гарцгаан, хүүхдүүд үнээнийхээ хороонд аргал овоолон май тавьцгаана. Тэр олон айлын гаднаас майн утаа бургилан Сэрүүний гол дээр нийлж үүл манан мэт хөвөлзөн суунаглана. Манай урдхан талд сүүний заводын том хар байшин байх бөгөөд үнээгээ түрүүлж саасан айлын хүүхдүүд голцуу явган тэрэг дээр суурилуулсан модон торхтой сүүгээ явгаар түрэх нь түрж мориор чирэх нь чирч сүүн завод тийш яарцгаана.

Тийнхүү заводын том хар байшинд сүүний том машин шөнө орой болтол тасралтгүй дүнгэнэнэ. Тэр үеийн сүүн завод бол хүүхэд залуучуудын үдшийн зугаа цэнгээний газар болдог байж. Сүүн завод цөцгийн тос цохихоос эхлээд шимийн архи нэрэх хүртэл бүгдийг хийдэг байлаа. Тэгээд ч голцуухан харанхуй болохын алдад сүүн заводын гадаа архины хорхойтонгууд цуглараад дундаа хувинтай торхтой архи тавьж ууцгаана. Ээж арван хэдэн үнээгээ сааж дуусахад доод тал нь гуч дөчин литр сүү гарах бөгөөд түүнийхээ ихэнхийг сүүн завад өгч багахныг гэртээ машиндаж цөцгий гаргана. Тэр зун сүүн завад сүүгээ тушаах ажил над ноогдов. Сайхан ажил байлаа. Сүүгээ барьж ирээд үдэш орой болтол тэнд байна. Өнөөх архинд дуртайцуул холхон дүгрэглэж суугаад архиа ууцгаан, хүүхэд залуучууд заводын байшингийн гаднах сүү цөцгий халаадаг том хар тогоон дор түлсэн галын гэрэлд сууцгаан энэ тэрийг хүүрнэлдэнэ. Тийнхүү сүүн завод архинд дуртай хижээл харцуул болоод мань мэтийн жулдрай багацуулын цуглардаг газар байжээ. Харин айлын бэр бэргэд, сая эхнэр авсан хөвгүүд, тохьтой томоотой хөгшид гэртээ л байна. Дөчин найман оны тэр зун Сэрүүний зуслангийн залуу хүүхнүүд нэг л дуу дуулж байсан шиг санагдана. Тэд үнээгээ сааж сүүгээ тушаасны дараа нэг нэгнийдээ цугларч дуу дуулцгаана. Нар шингэхийн өмнөхөн л тэр дуу цууриатаж эхэлдэг сэн. Харанхуй болсон хойно согтуучууд л дуулалдахаас авгай хүүхнүүд орилолдож суух ёсгүй. Тэгээд л хүүхнүүдийн уянгат хоолой яг нар уулын толгой дээр очихоос бүрэнхий болохын хооронд л заримдаа сэтгэл баясган, заримдаа ч уяруулан хангинана. Тэр зуун яагаад ч юм голцуухан гунигтай дуу дуулаад байлаа.

Нарны наахнуур явахгүй л аад
Наринхан жороогийн хэрэг нь юу вэ
Насандаа намхантай ханилахгүй л аад
Найдуулж л хэлэхийн хэрэг нь юу вэ

гээд жимбүүрдэхээр нь «хэнд мэхлэгдсэндээ ингэж дуулдаг ч юм билээ дээ» гэж бодогдоно.

Хулангийнх манай саахалт байлаа. Тэр зун бид хоёр сумын наадамд хамт явсан юм. Анхны минь өгүүллэгүүдийн нэг нь түүний тухай байсныг Хулан олон жилийн дараа

мэдэж билээ. Манайханд Хулан нэртэй бүсгүй байхгүй боловч би мянга есөн зуун тавин долоон онд анх говь руу явахдаа айлынхаа тэр сайхан эгчийг говийн хүүхэн болгож дүрслэн бодож билээ. Бага залуу явахад айлын сайхан эгч хүрэлцэшгүй хүслэнгийн амьтан байж сүүлдээ шүлгийн юм уу өгүүллэгийн баатар болдог ажээ. Тэр зун Хулан хардлага сэрдлэгэ нь хөдлөхөөрөө ирвэсийн хумс гаргадаг дошгин эрийнхээ гараас түр зуур ч гэсэн мултрах эрх чөлөө эрэлхийлэх ид насандаа явсан бөгөөд би түүний зовлонг мэдээд зөвхөн уйлахад нь хань болохоос цаашгүй эр байсан. Гэвч хожим зохиолч болоод хүүхнүүдийг муугаар бичиж яагаад ч чадахгүй өнөө хүрсэн минь Хулангаас л болсон юм.

Би сургуульдаа буцаж ирэхийн өмнөхөн нэг үдэш Сэрүүний голын хөвөөнд Хуланг хүлээж суулаа. Хүүхнүүдийн нөгөө гунигт дуу сая замхран харуй бүрий болж байв. Би явахын өмнө хэдэн айлаар орж шимийн юм жаахан балгаад ам нэлээд халамцсан болохоор хэрвээ Хулан хүрч ирэхгүй бол гэрт нь орж шар Цамбад зад агсарна гэж өөрийгөө зоригжуулавч сумын наадмаас буцаж ирээд үеийнхээ хэдэн залуустай тэднийд орохдоо гадаа хэвтсэн нохойн идүүрийг өшиглөснөөс цааш гарч чадахгүй байсан биз. Гэтэл Хулан муур шиг анир чимээгүй сүүтэгнэн хүрч ирлээ. Тэр баян тарган айлын бэр, охин насаа аль хэдийн орхисон эхнэр гэдгээ бас түр зуурхан ч мартаж гэсэн шиг хөл нүцгэн, сүү тараг үнэртсэн саалийнхаа дээлийг ч солиогүй байв. Тэгээд бид хоёр хүн зоны амьдрал, аж төрөл улам сонин сайхан болж хуучин байдал халагдах цаг холгүй, нэгдэл хоршоолол байгуулагдаж бүх юм өөрчлөгдөхөөр мал хөрөнгөндөө дарагдаж, хүний эрхэнд явдаг цаг өнгөрнө гэх мэтээр мөрөөдөн хөөрөлдөөд салж билээ. Хожим би Хулангийн нас барсны дараа «Хулан бид хоёр гучин жилийн дараа» гэдэг өгүүллэг бичсэн. Нэг шүүмжлэгч «Хулан чинь гучин жилийн дараа хувираагүй явж байна. Ийм дэмий юм яах гэж бичдэг юм» гэж зэмлэсэн. Гэтэл би одоо ч мянга есөн зуун дөчин найман оны Хуланг л хувиршгүйгээр сэтгэл зүрхэндээ хадгалж явна. Тэгснээс болоод өнгөрсөн улирсан амьдралыг үгүйлж харамсах гэж үү. Бид цаг үетэйгээ алхаа нийлүүлэх ёстой гэж ярьдаг. Өнөө цаг хэцүү түгшүүртэй гээд бид өнгөрсөн амарлингуй үеийг үгүйлэн гансарч суух эрх байхгүй. Үе үеийнхэн өөрийн түүхийг бүтээлцсэн гэдэг. Тэгвэл би тэр дөчин найман оны зун Хулантай мөрөөдөж байсан шинэ амьдралыг бүтээлцэхэд чадах чинээгээрээ оролцсон юм уу өнгөрсөн дөчөөд жилийн түүхийг бүтээлцсэн байж таарна. Заримдаа, ялангуяа оюун бодол энэ мэт хямран будангуйрах үед өнгөрснөөрөө амьдарч яваа юм шиг санагдах удаа бий. Гэтэл тэр өнгөрсөн бүхэн ирээдүйтэй чинь холбоотой, хэрвээ чи ямар нэг осол эндлээр юм уу өөрийн мунхгийг дийлж чадалгүй эрт өнгөрчих юм бол үр ач нарын чинь ирээдүйтэй, эцсийн бүлэгт хийсэн бүтээсний чинь хувь заяатай холбоотой гэж өөртөө хэлдэг юм. Ингэхлээр л ирээдүйгээрээ амьдрах ёстой, амьдрах амьдрахдаа бусдын хөлд орооцолдож тээглэлгүй биеэ өндөрт авч явах ёстой болно.

Би хэд хоногийн өмнө Биндэр сумынхаа жаран жилийн ойн баяр наадамд оролцсон юм. Бас л дөчөөд жил өнгөрсөн хойно сумынхаа наадмыг үзсэн хэрэг. Наадмын эрээн асар майхан ахмад настангуудын өмнө тавьсан идээ будаа, хурдан морины хүүхдийн гийнгоо цөм бага залуу насыг санагдуулах боловч жишээ нь наадмын дүгрэгний өмнө талд эгнүүлэн тавьсан тавь жаран мотоцикл, өөд сөөргөө сүлжилдэх машин техник ердөө л байх ёстой жирийн зүйл байлаа. Залуучууд морь унахаа бараг болиод дандаа мотортой унаагаар давхицгаахыг муу гэх ямар ч үндэс байхгүй. Даан удахгүй адуу гэдэг маань хүнсний юм уу спортын хэрэгцээний амьтан болж

хувирахыг хэн байг гэх вэ. Тэр цагийнхан бага залуудаа морь унаж явснаа дурсаад моторт унаагаа үзэн ядах болно гэж урьдчилан хэлэхийн үндэсгүй. Гэтэл мянга есөн зуун дөчөөд он ч юм уу нэгдэлжих хөдөлгөөн сая эхэлсэн үеийн хөдөө нутаг маань ямархан байж вэ дээ?

Би сумынхаа наадмын дараахнаар нутагтаа машинаар хүргүүлсэн юм. Наадам үзэж, нутгийнхаа өвгөд хөгшидтэй золгож, үеийнхэнтэйгээ хуучилж ямар ч үгүй явснаа төрсөн нутгийнхаа захад иртэл гэнэт зүрх минь доголдон чичрээд, эхний тааралдсан айлд бууж хэвтэхээс өөр аргагүй болов. Тэр айл бол багын танил Тамцоогийнх байлаа. Тамцоо түүний эхнэр Досолмаа хоёр намайг гай болж бүр мөсөн дугжирчих вий гэж айцгаан, утах угаахаас эхлээд чаддаг бүхнээ хийж тэнхрүүлэв. Тамцоогийнх нэгдлийн мянгаад хонь оторлож ийшээ гарчээ. Тохь муутайхан шиг өмгөр гэртэй гэвч идэх уухаар ядмаггүй аж. Би ирснийхээ маргааш босож багын танил Сэрүүн булаг, балчирхан биеэ тоогүй булхсан нуураа хараад дорхноо дотор уужирлаа. Булгийн уснаас уугаад рашаан гэж сүслэв. Багадаа хонь хариулдаг байсан Сархиагтын өврөөр яваад шөрмөс минь тэнийлээ. Гэвч тархи минь өрөвсөж цочсон нь илт бөгөөд аз болоход ингэж төрсөн нутгийнхаа ариун сайхан агаар салхинд хэд хонож биеэ сайжруулах аян шалтаг таарчээ. Тэргүй бол яахыг бүү мэд. Төрсөн газар шороон дээрээ үхсэн ч яах вэ дээ гэсэн шиг бодол цухалзана. Нутаг усандаа ч юм уу юунд ч юм эрхэлж байгаа минь тэр байх даа. Одоо хүртэл хот хөдөө хоёрын дунд сэтгэл минь хуваагаастайг ухаарлаа. Малчин аав ээжийн гэрээс амьдралынхаа замыг эхэлж алсын моринд дөрөөлсөн миний үеийнхэн цугаараа л тийм байх. Нас ахих тусмаа хүн төрсөн нутагтаа тэмүүлэх болдог гэдэг үнэн. Энэ бол зөвхөн монгол зан ч биш юм. Василий Шукшин Алтайнхаа Сrostки тосгонд очиж сууна гэж ярьсаар яваад амжилгүй нас барсан. Тэр амьд ахуйдаа нэр цууд гарч, дээгүүрхэн зиндаанд гэх юм уу ямар ч гачигдал дутагдалгүй аж төрөх боломжтой боллоо ч гэсэн их хотын шуугианаас уйдагдаа хамаагүй ганцаараа ч гэсэн Сrostки руугаа алга болж өгөх юмсан гэж бичсэн бий. Тэр голдуу хөдөө тосгоны тухай бичдэг <тосгоны> зохиолчийн тоонд ордог байлаа. Гэвч тэр зохиолууддаа жинхэнэ орос зан заншил, оросын хуучны хуримлах ёс хүртэл хүмүүст юу өгдөг байсныг үгүйлэн бичихдээ өнгөрсөн патриархал амьдралыг үгүйлж гансарсандаа биш ерөөс сэтгэл зүрхэнд нь яагаад ч алдууршгүй уяатай тэр л амьдралд, тэр л жирийн хүмүүсээс хол хөндий байж чадахгүй гэдгээ л хэлсэн байж.

Тамцоо бид хоёр ханатлаа хууч хөөрлөө. Мань эр ер нь хөдөөгийн ахмад тохьтой хүний ёсоор гэх юм уу сайхан яриа хөөрөөтэй өвгөдийнхөө уламжлалаар зураг дүрслэл тун ч сайтай ярина. Түүний ярианаас бидний багын хөдөө нутаг нүдэнд харагдах шиг.

Мангадийнх, Манзайнх гээд сүрхий хоч нэртэй өнөр өтгөн гэр бүлийнхний хот айл Балж, Хүмэл хоёр голын эрэг хөвөө хавьцаа Хараат гэдэг тахилгатай уулын ард зусдаг сан. Ердөө л нэг шугуй дундуур зэрэгцэн урсдаг хоёр голыг гатлаад ирэхэд тэр хот айлаас бүрхээрийн цагааны исгэлэн үнэр, ханхийх шиг болдог сон. Сумын наадмаас олноороо тарж ирэхэд тэгж угтана. Наадамчид Балжийн баруун биеийнхэн гэлцдэг олон айл юм уу Их талын хаминагадаар орж дөрөө чангалаад Мангадий баавайн хотонд заавал саатна. Тэгээд л Сэрүүнийхээ голын айлуудад хүрэх нь хүрч айл айлд уван цуван унаж унтацгаана. Тийм завтай гэх юм уу амьдралын урсгал их л удаан ноозгой цаг байж. Мал олонтой гэвч хүн бүлээр дутдаггүй цаг байж. Залуучууд малаа орхин хот хороо тэмүүлэх зан хараахан тогтоогүй байлаа. Сургуульд явсан

над шиг хориод настангууд хүртэл хөдөөгөө, эх эцгээ санаад очдог байж. Гэтэл бас айл болгон хувиа хичээн довоо шарлуулж суух учир дорой бөөдий амьдралтай хүмүүс цөөнгүй байж Олон зууны турш тогтсон хувийн өмчит хэв ёс жирийн малчин ардын дотор ч гэсэн наад зах нь хөрөнгө чинээний их ялгаа гаргаснаас тэр юм. Тамцоогийн дурсан ярьснаар мөнөөхөн «Хачин» хүмүүсийн нэрний тухай эргэж саналаа. Балжийн баруун биеийнхэн гэдэг маань хоёр голоор тусгаарлагдсанаас биш манай Сэрүүнээс ердөө л хагас өртөө хүрэхгүй газар, Аав ээж, минь гучаад оны дундуур хамгийн багыгаа баруун биед суудаг Бороосгойн Базарсадын үрчлүүлж өгсөн байлаа. Базарсад ах мянга есөн зуун гучин зургаан онд Гонгор баатартай хамт самурай нартай байлдаж одонгоор шагнуулж ирээд өвчнөөр нас барсан юм. Тэгээд би нэгэнт өсөж том болсон дүүгээ эргэх гэж Балжийн баруун бие байн байн очно. Ариа Цэдэв гэгч янгиа тохсон цагаан морьтой, хөх даалимбан дээлтэй, оготор шар өвгөн л тэдний хотонд байх. Ерөөс ганц морьтой, ганц дээлтэй, ганц тугалтай үнээтэй бөгөөд сохор ээжтэйгээ хоёулхнаа амьдрана. Нэг муу өмгөрхөн навтгар байшинтай. Хүмүүс түүнийг жилд ганцхан удаа л архи ууж ойр хавийнхаа буулгах шахдаг гэлцэнэ. Дотор нь зангирсан уй бухимдлаа тэгж нэг гаргадаг сан биз хөөрхий. Намрын эхээр хадланд гарахын урьд өдөр тугалтай ганц үнээ, сохор ээж хоёрыгоо урт аргамжаар аргамжиж орхиод хашин цагаандаа янгиагаа тохон мордож айл хэснэ. Авгай хүүхнүүд жилд ганц уудаг юм гээд архиа харамлахгүй. Тэгээд мань эр согтож нэг дуу тэнгэрт, нэг дуу газарт Хараатын ар Мангадий баавайн хот руу голын хайрганаас гал маналзтал давхиж одно. Тэгэхдээ ганцхан Манзайн Цэрэн:дуламыг ална гэж орь дуу тавина. Тэр Цэрэндулам хүүхэн залуудаа Цэдэвийн эхнэр болсноо голоод төрхөмдөө явчихсан юм гэдэг. Тэгээд л тэр урвамтгай хүүхнээс өшөөгөө авах гэж яваа нь тэр. Яндан цагаан морь ч жилд нэг удаа согтуу эзнээ авч давхин шандас тэнийдэг учраас тийнхүү туурайнаасаа гал цахилтал давхина. Цэдэв ахтан зорьсон айлдаа шуумайн ирж гэрийнх нь хороог харайлдган орохоор завдавч яндан цагаан харайж арай зүрхлэхгүй. Тэгэхээр нь мориноосоо үсрэн бууж сул орхиод найгаж навсагнасаар Манзайд биш Мангадийнд орно. Айлынхан цаашид юу болохыг андахгүй учир < Цэдэв маань жилдээ ганцл уудаг юм даа эвий хөөрхий> гэж байгаад архи хийж өгнө. Мань эр аяга тагш юм уугаад гэнэт муухай орилон уйлж гартаа юу дайралдсаныг бариад Цэрэндуламыг дуусгахаар гарч гүйхэд хот айлынхан эр эмгүй шуугилдан дайрч, инээд наад болон эсгийд боож хашааны гаднах ой мод шиг лууль дотор аваачиж хаяна. Тийнхүү маань эр зажилсан махорынхоо өтгөн хар шүлсийг хоёр жавьжаараа сагуулан нэг хэсэг харааж зүхээд арга буюу дугжирчихна. Түүний унтсан хойно хүүхдүүд боосон эсгийг задалж орхих бөгөөд мань эр үүрээр сэрээд эзнээ сахиж хоносон яндан цагаанаа унаж тэргүүн гудайсаар гэртээ хариад маргааш нь хадуур тармуураа үүрээд хадландаа гарна. Өрөвдмөөр ч амьтан байж дээ. Одоо тийм ядуу зүдүү амьдралтай хүн үзээд өгье гэсэн ч байхгүй. Үр хүүхэдгүй өнчин өрөөсөн өвгөд хөгшид байдаг юмаа гэхэд нэгдэл, хамт олноороо тэтгээд авна. Тэгэхээр одоо чадуу ядуугийн ялгаа үнэхээр арилж харин цаг үеийн өөр асуудал, өөр бэрхшээл гарч иржээ.

Гучин таван жилийн өмнөх хөдөө, тавь хүрээгүй ээж минь, миний арван есхөн нас зөвхөн дуртгалд үлдэснээс биш одоо тэр үеийн үнэр ч алга болжээ. Одоогоос зургаан жилийн өмнөх хавар аймагтаа очоод зам хадуурч, төрсөн нутаг Сэрүүн Галттайн төрсөн бууц дээрээ халитхан ирсэн сэн. Тэр хавар Сэрүүний хөндийд ганц ч айл байхгүй, нохой шиг том том тарвага гүйлдэж, манай бууцад уяаны ганц

шонгоос өөр юу ч үгүй эдгэчихсэн байсан.

Сэрүүн Галттай жараад оны сүүлчээр орхигдсон нутгуудын тоонд орсон юм. Урьд нь айл амьтан нутаглаж, идээшсэн, өвс бэлчээр сайтай нутгаа нэгдлийн төвөөс алс хол, ус голын цаана, үрэгдэл чирэгдэл ихтэй гэх зэрэг шалтгаанаар орхих явдал нэг үес нийтлэг явдал болсон. Яагаад тэгснийг нь нэг их сонирхож судалсан ч юм үнэндээ байхгүй. Хашир малчидтай юм уу нэгдлийн дарга нартай ярихад нүүх суухаас эхлээд бүх ажлаа машин техникээр гүйцэтгэдэг болсноос айлууд нэгдэл бригадын төвд ойр төсөр нутаглах шаардлага гарсан гэдэг. Тэр ч ортой биз. Харин сүүлийн үед тэр орхигдсон нутгуудаа дахин эзэмшиж, отрын бэлчээр болгон ашиглахад аргагүйд хүрлээ. Нэгдлүүд орчин үеийн хүчит техниктэй болж хэр зэргийн бартаа сааданд хаагдаж боогдохоо больжээ. Үрэгдэл зардал ихтэй гээд техникээс татгалзах аргагүй нь мэдээж. Ердийн хөсөг үзмэр болгож тавих арай эрт гэдгийг хүмүүс ойлгодог ч гэсэн өнөөх морь шарнууддаа хөллөх тэрэг тоног маань харин үзмэрийн юм болсон гэхэд хилсдэхгүй. Наян онд бидний хэдэн зохиолч Зөвлөлтийн нөхөдтэйгөө хамт говь руу явсан юм. Казахын нэрт яруу найрагч Олжас Сулемейнов говийнхон морь уургалж булгиулахыг үзээд морьтой удмынхны ёсоор сэтгэл нь хөөрөн «Хүн сансрын хөлгөөр нисч байлаа ч гэсэн адуугаа орхих болоогүй байна» гээд говийнхон тэмээ малаа мотоциклоор хариулах дуртай болсон гэхлээр «Тэр ч бас ч аргагүй. Мотор бол говийн өргөн уудамд аргагүй л таарах эд юм» гэж билээ. Ингэхээр бид хуучныг баримтлагчид ч биш ухаан бодолгүй түрүүлж давхигсад ч биш байх ёстой болж байна. Ганцхан үнэн байдлыг ухаарч мэддэг, асуудлыг зөв шийддэг толгойтой л байх хэрэгтэй юм.

Онон яггүй үертэй байлаа. Гучаад жилийн тэртээ энэ Байтсан харагчны гармаар ийм үертэй Ононг морины ташаа цохиулан барин гардаг сан. Гэтэл одоо машинаар гарах болж байна. Ийм их усыг машинаар гарна гэдэгт би нэг л итгэсэнгүй. Гэвч миний багын танил Гүрбазар зүгээр л шалбааг гатлах гэж байгаа юм шиг сарнагар хамраа сарталзуулан, нүдээ онийлгон хууч хөөрч, цуваа зургаан дугуйт хүчирхэг «ЗИЛ»-ийнхээ жолоог хэнэггүй мушгин Онон руу орж явчихав. Энэ «ЗИЛ»-ийн сэнс гүн усанд оронгуутаа өөрөө зогсчихдог аж. Тэгээд л мотороосоо цагаан уур савсуулан үерийн усыг даанч нэг тоосон шинжгүй хага зүссээр цаад эрэгт хүрлээ. Ийм техникт үмнүүс биширч дурлахгүй яах билээ. Арваад хоногийн дараа би мөн ийм машинаар сум руу хүргүүлэх замдаа Балжийн наад биед дөнгөж суугаад гэрээ барьж байгаа хадлангийн механикжсан салааныхантай уулзсан. Тэд трактор хадагчаас эхлээд хаман боогч хүртэл хадлангийн бух ажлыг механикжуулсан арваад шинэхэн трактор угсарчихсан байв. Гучин таван жилийн өмнө мөнөөхөн Ариа Цэдэв яндан цагаанаа унаж хадуур тармуураа үүрээд ганц үнээнийхээ өвсийг хадах гэж явахдаа ийм техникээр өвсөө хадах цаг ирнэ гэж даанч зүүдлээгүй дээ. Гэтэл би морьтон удмаа дагаж хүн хүзүүт хундан цагаан унага зүүдэллээ. Төрсөн тоонот дээрээ олон өнгөтэй бөгөөд гунигтайхан зүүд зүүдлэх минь юуных билээ? Зургаан жилийн өмнө ирээд би нутаг эзгүйрсэн тухай, тоонотын минь элгэн хүрэн чулуу өнчирсэн тухай гунигтайхан зүйл бичсэн удаатай. Гэхдээ л Сэрүүн Галттайнхаа бууцанд хайртай явсан минь хүмүүст ойлгогдсон гэж итгэдэг. Эх орон гэгч юутай ч зүйрлэшгүй ариун гэгээн ойлголт төрсөн бууцнаас эхэлдэг ажээ. Би цагаан унага, бас бусыг зүүдэлж үүрээр сэрээд элдвийг чагнаархан бодол болж хэвтлээ. Ямар нэг мөнгөлөг өнгөтэй даавуугаар оёсон майхны үүдээр Галттайн голын ус үүрийн улаан шаргал туяанд анарын өнгөөр мэлтэгнэн жирэлзэж, миний багын танил таван улиас тэртээ хойно баглайн

сүүхийлдэж, түүний цаана ар оройд нь хад барсайж, мод сэрвийлдсэн их бага Баян, бүүр цаана Норзойн хөх хадан уулс түүнээс алслаад Галтхан уул намжааран сүүмэлзэх тэр бүхэн надтай ямар нэг авиагүй хэлээр ярилцаж, тэгэхдээ зөвхөн алга болсон бүргэдийн үүр, өмхөрч унасан ой мод, эмтэрч элэгдсэн хад чулууныхаа тухай биш бас шинээр ургаж төлжин газрын байдлыг өөрчилсөн залуу модод, уулсын ам суганд бий болсон гуу жалга, дош довныхоо тухай болоод энэхэн газар шороон дээр урьд өнгөрсөн цагт орон байшингаа барьж, адуу мал, үр хүүхдээ өсгөн амьдарч байсан айл аймаг, амраг садангийн минь тухай, тэртээ бага насанд болоод хожмын хожимдсон учирлаар ойр дотно болж явсан хүний тухай өчнөөн олныг хүүрнэж байх шиг санагдлаа. Тийнхүү уул усныхаа авиагүй хэлээр би өөрөө өөртөө элдвийг дурсан, ганцаар биш харилцан ярьж буйгаар төсөөлөх аятай ажээ. Ингээд бодтол үнэндээ хэн ч юу ч мартагдаагүй байх юм. Бага балчраасаа тархинд хадгалагдсан бүхнийг уудлаад байвал барагдашгүй бололтой. Тийм барагдашгүй юм байсаар атал ертөнцийн хоосноос өөр юуг эрэлтэй вэ! Юм юмны тухай бодож сэтгэж чадвал дурсах, хүнд хэлэх юм ургаж ундраад л ирнэ. Хүн гэгч бага юмнаас сэтгэл засагддаг, бага юмнаас эмзэглэж шархалдаг. Амьдрал үзэх тусам хатуужил сууж хэр баргийн юманд цочихгүй, хэр баргийн юмнаас зүрхний чичиргээ, тархины өрөвсөл тусахгүй гэсэн чинь тэгдэггүй юм байна. Хэдэн жилийн өмнө эзэнгүй эдгэчихсэн байсан бууц дээр минь өнөр өтгөн айл төвхнөснийг үзээд «Манайхны амьдрал хөдөөгөө ч гэсэн үргэлжилж байна» гэж бодогдсон. Аав минь гучин найман онд халин одож ээж минь сүүлийн гучаад жилд намайгаа дагаж, хүүхдүүдийг минь өсгөж явсаар далан ес хүрээд хадан гэртээ харьж, Улаанбаатарын ойролцоох Цагаан даваанд ясаа тавиулсан. Тэгээд ч манайхан цөмөөрөө хот хороо руу шилжин суусаар хөдөө нутагт морины уяа нь шонгоос өөр юм нээрээ үлдээгүй юм. Гэтэл одоо төрсөн бууц минь эзэнтэй болжээ. Танай бууц дээр Ядамын Ойдовынх гэж сүрхий тохьтой айл сууж байгаа гэж сумынхан ярьж байсан. Би Ойдовыг бараг мартах шахсан ажээ. Дөч гаруй жил уулзаагүй юм чинь арга байж уу. Тамцоо Ойдов хоёр хоёулаа миний үе тэнгийнхэн. Ойдовын эхнэрийг Дондолмаа гэнэ. Тамцоогийнх нь Досолмаа, ховорхон мөртөө адилхан сонсогдох нэртэй эхнэр авсан хоёр юм гээч. Дондолмаа, Досолмаа хоёр хоёулаа олон хүүхдийн ээж. «Эхийн санаа үрд үрийн санаа ууланд» гэсэн хуучин зүйр үгийг «үрийн санаа хотод» гэж хувиргууштай болжээ. Эдний хүүхдүүд ч уван цуван хот руу л явцгаасан юм уу явахад арай эрт багачуул нь найм юм уу аравдугаар анги төгсөөд л явна гэж одооноос л ярьдаг гэнэ. Дондолмааг хараад аавыг нь дурслаа. Чойдогийн Дашням гэж ёстой нэг гуниггүйхэн эр байсан сан. Архинд жигтэйхэн дуртайсан даа хөөрхий. Тэгээд авгай хүүхнүүдэд ад болно. Тээр жилийн зун насны туйлд хүрч өөд болсон ээжийгээ Овооны горхинд ганцаараа аваачиж хөдөөлүүлээд буцахдаа манайд орж жаахан архи балгаад дарвайтал уйлж, ээжид зэмлүүлхнийг нь би мартдаггүй.

Би Ойдовын хэд хоолоо. Галттайнхаа усанд орж, нутгийнхаа салхиар амьсгалаад бие минь амархан сайжрав. Өглөө нарнаар босож өрөм амтагдсан хүйтэн тараг залгилаад өмнөөсөө халзан, манай бууц руу харсан зүүн талдаа оройноос хормой хүртэл шинэсэн ойтой Баруун ууландаа юм уу эсвэл Галттайг хойшоо гатлан Их, бага Бали өөд авиран цөөн булаг улиас, цагаан бургас, харгана, голдуу шугуй дундуур мөнгөн мушгиа татсан Галттай, Сэрүүнийхээ уужим цэнхэр хөндийг харж суухад, <Энэ сайхан уул усандаа хэзээ нэгэн цагт бүрмөсөн ирэх арга ч олдохгүй байх даа.> гэж бодогдовч ирэх эсэх минь ганц надаас шалтгаалахгүй буюу хотод өөрийгөө

барьж уясан түмэн уяагаа алдууруулах арга бараг байхгүйг ухаарна. Зургаан жилийн өмнө Сэрүүний хөндий урдаасаа бургас торлог, намаг налиурт шахагдаж, өвс ногоо нь бүдүүрчихсэн байсан. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд хадлан авдаг оторын хэдэн зуун мал байлгадаг болсноос зэрлэгшиж орхигдсон нутгийн шинж дорхноо арилж, отрын үхэр адуу тавтайяа бэлчиж байх нь нүдийг баясгана. Хүн байгаль хоёр бие биеэ түшиж, уул ус ч гэсэн ан гөрөө, адгуус амьтантай нэгэн зүйлийн шүтэлцээ зохьцолдоонд оошидгийн баталгаа энэ. Иймээс хичнээн өргөн уудам нутагтай ч гэсэн эртнээс идээшиж эдлэгдсэн газраа атаршуулан зэрлэгшүүлж орхих маань огт буруу бөгөөд харин зам харгуй муутайгаас болоод техник ашиглахад хэцүү газарт ёстой л ердийн хөсгөө уламжлал ёсоор ашиглахаас дээр юмгүй гэдэг нь бас тодорхой. Гэвч үүнийг бодож жинхэнэ ёсоор чармайн ажиллагсад үнэндээ ховор байна. Ойр төсөр, бэлэн зэлэн юманд л дуртай маань арай хэтэрч байгаа юм биш биз гэж бодогддог. Ноднин Рэнчин-Лхүмбэ суманд суудаг хүүхдүүд дээрээ хэд хонохоор очсон. Шишгидийн хонхорын байгалийн үзэсгэлэнг үгээр зурахад үнэхээр хэцүү. Би бас хэрдээ олон орноор явж гоо үзэсгэлэнгээр дэлхийд цуутайгий нь харж л байсан. Гэхдээ Шишгидийн хонхор шиг сүрлэг сайхан, баян тансагийг үнэндээ үзээгүй. Тэгээд л би тийшээ тэмүүлэх болов. Рэнчин-Лхүмбийн төвөөс хойш Хогорго, Тэнгис хүрэх замд таван гол гатлана. Гол голыг гатлан холдох тусам Хорьдол сарьдгийн хөх халзан оргилууд манан дунд цоролзон, тэдгээр оргилуудын сумны зэв шиг хурц үзүүрт цас мөс гялтганан, зуу гаруй мод явсны дараа сая холдох мэт бөгөөд Хогоргын модтой намхавтар уулс өөд авирахад Шишгидийн хонхорын олон арван нуур цөөрмүүд нарны туяанд солонгын таван өнгөөр гялтганан солонгорно. Тэнгисийн гол Шишгидийн гол нийлж бага Енисей болдог яг тэр бэлчир дээр майхнаа барьж тухлан, тул загас шарж идээд сумын дунд сургуулийн багш том хүү Бат-Үүл хоёулаа унтахаар хэвтсэн ч хоёр их голын үерт догшин ус нийлж цохилдон, бие биеэ дийлж эс чадаад буцлан оволзсон их боргио үүсгэж, уурласан барс мэт хүрхрэн шуугихаас сүрдээд нойр хүрэхгүй байлаа. Өглөөний наран ургах үеэр энэ хавь чухамхүү үлгэрийн орон л ийм болов уу гэлтэй. Өнөөх буцлан озолзох боргио өглөөний улаан наранд уснаас ассан дөл адил цахилан, голын хоёр эргийг эмжин ногоорох тайга эгц өндөр өөд авиран нэвсийж, түүнээс дээш нүцгэн сарьдгууд сүүхийлдэн, тэртээ баруунаа Тагнын салбар цаст уулын орой тэнгэрээс үл мэдэг ялгаран цайвалзах нь гайхалтай сонин бөгөөд энтээ талд Шишгидийн голын намуун бөгөөд өргөн цүнхээлд тул загас жараахай шиг цовхрон наадахыг үзсэн хүн уулга алдан бахдахаас өөр юун.

Рэнчин-Лхүмбийнхэн Шишгидийн хонхортоо зусаж намаржаанд өвөл хавар нь Хорьдол сарьдгаа давж Хатгал хавийн нам сэлүүн талд оторлодог дээр үеийн уламжлалтай байж. Өвөл Шишгидийн хонхорт их цас унаж хүйтэрдэг учир ялангуяа бог мал өвөлжүүлэхэд хэцүү. Тиймээс намар оройхон буюу Хорьдолд ус хөлдөж тошин халихаас өмнө гэр бараагаа сарлагт нуруу ачиж хонь малаа туугаад Хөвсгөл далай руу давдаг ганц даваа Жарын өндөр давааг давж нүүсээр нам дулаан газар хүрдэг байж. Тэр нүүдэлд тохирсон тоног хэрэглэл, хүүхдийн өлгий хүртэл одоо зарим айлд байж л байна. Гэвч одоо урьдынхтай адил тэгж нүүдэг айл ховордсоор байгаа бөгөөд хүйтэнд маш тэсвэртэй хогоргын улаан үхэр, дархадын хонь нэг үес цөөрч ирснийг зогсоох ажил саяхнаас л хийж эхэлжээ. Уламжлалыг хуучирсан гээд алсын бодлогогүй хаяж орхисны гай гардаг. Бүх малаа дулаан хашаагаар хангаж, өвөлжих боломжтой болж чадаагүй атал холын отор нүүдэл хийдэг уламжлалаа

орхиж яагаад ч болохгүй байж. Гэтэл өнөө тийнхүү сарлагт нуруу ачиж алс хол оторлох зоригтой хүн цөөрсөөр байгаа гэнэ. Жарны давааны замыг саадгүй дардан болгож машин трактораар нүүдэг болтол өдий гэлцэх юм. Тэр лав үнэн биз. Ямар ч гэсэн өргөн алаг Шишгидийн хөндий даанч сайхан нутаг даа.

Суусан цэцнээс явсан тэнэг дээр гэдэг. Нээрэн ч ингээд аян замд явж байхад хөл ч хөнгөрч, сэтгэл ч тэгширдэг. Яах вэ, аян замд саад тотгор учирч боно. Ганзага нийлэхгүйн гай ч таарч мэднэ. Гэвч тэр бүхнийг аян замд үзэж харсан, эрэгцүүлж бодсоноороо нөхөж бас болно. Амьдралд олон асуудал тулгардаг нь сайн хэрэг. Хэрвээ тиймгүйсэн бол хүн дэндүү амирлангуй мохоо амьтан байх сан. Аж төрөх гэж бидний ярьдаг тэр амь амжиргааны тухайд бол Ойдовынх шиг олон хэнз хүүхэд өсгөхөөс эхлээд янз бүрийн бэрхшээл тулгарахдаа л тулгарна.

Баруун уулан дээрээ өглөөгүүр гараад харахад Ойдовын гэр бараа их л тохьтой. Буриадууд хэзээнээс барьж заншсан цуулмал банзан хучилттай, гаднаасаа төдий л үзэмжтэй бус гэлээ ч дотроо бол өег тухыг бас байгуулж болох зуслангийн дүнзэн байшин, гал тогооны саравч, үхрийн хашаа, тугалын саравч, гэрийн уужим хороо тэргүүтэн цөмөөрөө багаас танил болоод ч тэр үү нүдэнд нэг л дулаахан. Өвсөн ембүүл ч гэсэн өссөн төрсөн гэр байхад муухайдахгүй гэдэг. Гэхдээ Ойдов шиг өөрөө ой хамгаалагч, эхнэр нь худалдааны агент хийдэг хөдөөний айл гаднаасаа төдий л үзэмжгүй байр байшиндаа тун ч тохьтой, элбэг дэлбэг амьдарч сууна. Дөрвөн сайн үнээ саагаад сүүгий нь машиндаж цөцгий тосоо базаах ч яах вэ байдаг л зүйл гээ. Дондолмаа хол ойроос ирэгсдэд торго дурдан метрлэж, чихэр боов жигнэж, Ойдов гялгар саравчтай, улсын сүлдэт тэмдэгтэй гоё малгайгаа хазгай тавьж бельга винтовоо үүрээд, өндөр буурлаа унаж ой модоо эргэхээр явах, өглөөний сэлүүнд хүлээн авагчаар дэлхий дахины сүүлийн үеийн мэдээг дамжуулах дикторын цолгион дуу уулын оройд хүртэл дуулдаж байснаа. Моцартын зохиосон хөгжим уянгалах тэргүүтэн «Миний төрсөн бууц дээр амьдрал үргэлжилж байна даа» гэж урмыг хөдөлгөхийн улмаас бодож үзвэл хуучин хөдөө өнөөгийн хөдөө хоёр ямар их ялгаатай болсныг яагаад ч үгүйсгэх аргагүй болно. Гэвч цаг хичнээн өөр боллоо гээд, амьдрал хичнээн урагшиллаа гээд эх орны нэгэн бяцхан хэлтэрхий болсон төрсөн бууцтайгаа бага балчир насны үнэр, амт, ухаан бодрол агаар салхинд нь тэр чигээрээ шингэж үлдээд одоо бие махбодид дахин бага багаар урсан орж байх мэт тэр ер бусын зай цэнэгийг авах чадалтайгаа ухаарах юутай жаргал вэ! Тийнхүү би тоонот гэдэг үгийг монголын орчин үеийн утга зохиолын хэлэнд оруулснаа тун их юм гэж бодох минь аргагүй. Ингэж хэлэхэд даруу биш зан гаргалаа гэж хэн ч хэлэхгүй биз. Буриадууд хүүхдийн хүйг хөндөөд түүний нэгэн хэсгийг төрсөн бууцны нь хойморт булж элгэн хүрэн чулуутаар дардаг заншилтай. Хүүхдийн хүйг булсан газраа тоонот гэж нэрлэдэг. Түүнээс санаа аваад би хэдэн жилийн өмнө «Миний эх орон-миний тоонот» гэсэн нэгэн зүйл бичиж түүнээс хойш тэр тоонот гэдэг үгийг зохиолчид хааяа хэрэглэх болсон.

Одоо миний тоонот Ойдовынхны зүүхэн талд хэн нэгний өвсний хашаан дотор орчихсон байна. Хүйг минь дарсан, танил улаан чулуу байрнаасаа хөдөлчихсөн бололтой бөгөөд гэвч тоонот хэмээх тэр алгын чинээн газраас агуу их Монгол нутаг эхэлсэн гэж бодоход миний л хувьд учир утга төгөлдөр болном. Тэгээд ч багадаа мөрөө гаргасан газар шороон дээгүүрээ өдий болоод дахин гишгэж, энэ зун Галттайн нуга тохойд зай завсаргүй ургасан улаалзай, хонгорзул миний багад ургадаггүй байсан шиг санагдах гал улаан май цэцэг, тэргүүтэн дандаа улаан ягаан цэцэг

дэлгэрснийг гайхан, багын минь хөх цэнхэр цэцэг яагаад ховордсоныг бодхул байгаль гэгч бүх нууцыг нь тааж ойлгоход хэцүү мөнхийн хувирал хөдөлгөөнд оршдогийг л ухаарахаас өөргүй. Тийнхүү миний мэтийн «хоёр хөлт, хохимой толгойтон» цэцэг навчсын улаан цэнхэр өнгө яахин хослох нь хүртэл үнэндээ бүрэн танигдаагүй эх байгальтайгаа буюу төрсөн бууц, эх орон, бүх дэлхийтэйгээ амьддаа ч, үхсэн хойноо ч мөнхийн холбоонд оршдогоо бас ухаарахаас өөр аргагүй. Хүн оюун ухааныхаа суу залийн хүчээр өөр гариг ертөнцөд очиж ч болно, сансрын хоосныг эзэмшиж ч чадна. Гэхдээ эх дэлхийгээ бүрэн орхиод хаана ч, юунд ч хүрч чадахгүй. Хүн төрөлхтөн эх болсон байгаль дэлхийтэйгээ цуг сэхвэл сэхэж, мөхвөл мөхнө. Өөр зам байхгүй.

Би төрсөн нутгийнхаа салхины шивнээтэй, сэтгэлийн шивнээгээрээ харилцан хүүрнэнэ. Ойлгох юмаа ойлгохоор ухаантай хүндээ би ойлгохгүй юмаа ойлгохгүй тэнэг хүн дээ би. Залуудаа би өөртөө ийм нэг цэц үг шиг юм хэлдэг сэн. Хүн байгалийг буюу орчлон ертөнцийн цаглашгүй хүчин чадлыг болоод гоо сайхныг бүхий л амьдралынхаа турш бага багаар ойлгож харж явдаг. Байгальд шүтэх шүтлэг буюу пантеизмын номлол гэж бий. Хориод онд Максим Горький Пришвиний байгалийн зураглалуудыг уншаад дуу алдан баярлаж бичсэн нэг захидалдаа пантеизм ирээдүйд бүх нийтийн шашин шүтлэг болно гэж бичсэн. Үнэхээр ч бүх нийтийн ганцхан шашин шүтлэг бий болдог юмаа гэхэд хүн төрөлхтөн өөрийгөө болоод эх дэлхийгээ аврахын тулд пантеизмыш сургаалд орох цаг ирж ч магад билээ. Хүн бол ямар нэг дээд хүчний буюу бурхдын бүтээл бус байгалийн бүтээл гэдгээ зайлшгүй ойлгох ёстой болно. Зохиолч, яруу найрагч нарт бол байгаль үнэхээр нэг гол шүтээн нь юм. Магадгүй авьяас гэгч байгалийн (түүний дотор хүний) гоо сайхныг ойлгож ухаан задрахаас эхэлдэг биз. Байгалийг уран зохиолын чимэг зураг төдийхөн санаж явсан гэнэн цаг өнгөрөхөд түүнээс хичнээн их утга учир ургуулан өгүүлж болохыг сая ойлгодог ажээ. Тэр цагт өнчин хайлаасны тухай уянгын гиншигнэл хөөрхийлэлтэйг хэлээд яах вэ. Уран бүтээлийн балчир нас солонго барих гэж гүйдэг хүүхэд насан лугаа төстэй ажээ.

Нутагтаа түрүүн ирэхдээ бичсэн нэг зурвас тэмдэглэл надад бий. Түүнд бичихдээ...Сэрүүний зуслангийн буурь дээр уяаны ганц хөх шон л үлдэж. Ер зуслангийн энэ дэнж, шарилж лууль ургасан шар ногоон толбонууд дээр хороо саравчны үлдэгдэл, гологдож орхигдсон ганц хоёр хар байшин голцуухан л морины уяаны өгөр шонгууд үлджээ. Үүр засах газаргүй болоод миний багын нөгөө олон хараацай ч байхгүй. Аль хараацай гэдэг шувуу өдийд яваад өгдөгсөн билүү? Бүү мэд. Урд уулын арын мод нэвсийтэл наашаа буугаад иржээ. Модны хаяагаар хэдэн алдуул адуу бэлчиж явна. Манай зүүн хөршийн хорооны шонд нэг муу айгуус харагдана. Уг нь намар болгон өвсийг нь хаддаг байсан урд арын ам судлууд хэдэн жилийн хур хагданд дарагдан зэрлэгшжээ. Зуслан руу зурайж агсан түлээний замууд сорви төдий болжээ.

Бага байхад энэ зусланд нүүж ирнэ гэдэг бөөн баяр байдагсан. Өвөлжин уулзаагүй анд нөхөдтэйгөө уулзана. Үдэш цагаан мод шидэж шүүдэртэй ногоон дээгүүр хөл нүцгэн гүйлдэнэ, замаг зэгсний үнэр ханхалсан цөөрмийн бүлээн усанд ороод торгон элсэн дээр нарлан хэвтэцгээнэ... гэж бичсэн. Үүнээс хөнгөн уйтгар амтлагдаж байгаа биз. Ийм хөнгөн уйтгар хүний сэтгэлийн хир толбыг арилгах ч бий. Одоо би дахин эзэнтэй болсон нутгаа харан баясал төрнө. Баяслаас бас ухаан тэлнэ. Гэвч эцэс

төгсгөлгүй дуртгал мөнөөхөн хөнгөн уйтгарыг дахин авчирна. Уйтгараас бас ухаан тэлнэ.

Буянтай аавын минь бууцыг

Буурцагтай ургамал бүрхээд байна...

Ийм нэг гунигтай дууг миний багад их дуулдагсан. Гучаад онд цаг хэцүүхэн байх үес найр наадмаар авгай нар жаахан ам халамцахдаа л энэ дууг хоолой нийлүүлэн жимбүүрдэж гарна. Хөдөөгийн хүүхнүүдийн дуулахыг жимбүүрдэнэ гэхээр аятайхан санагддаг.

Би Галттайнхаа хөвөөнд өнгөрснийг дурсахдаа миний бага залуугийн танил хөдөөгийн хүүхнүүдийн тухай олныг бодлоо. Яагаад ч юм миний бага нас, айл, голын сайхан эгч нарын гунигтайхан, уянгатайхан дууны аялгуунд бүүвэйлэгдэж өнгөрсөн шиг санагдана. Дуу үлгэр ухаан задлана. Бидний багад эмээ нарын ярьсан үлгэр, эгч нарын дуулсан дуу ухааныг маань задалж өгсөн. Хөдөөний хүүхдүүд үлгэр, дуун дунд төрж үлгэр дуун дунд өсдөг байжээ. Миний өсөх насанд багачуудаас сайхан нь ганцхан Санжмаа бусад нь цөм айлын эгч нар байсан санагдана. Хулан ч надаас хэдэн насаар эгч баасан. Дөчөөд оны дундуур Санжмаа гэнэтийн өвчнөөр нас барахад бүсгүйчүүдийн сайхан нь тэр л хэдэн эгч нар үлдсэн юм. Харин яагаад ч юм дүү насны хүүхнүүдийн тухайд бол би ямар нэгэн ойлголтгүй хоцорчээ. Тэгээд ч би одоо болтол монгол бүсгүйчүүдийн гоо сайхныг ч ааш намбыг ч тэр л эгч нараар хэмждэг. Тэгээд ч би бас амьдралдаа ч гэсэн зохиол бүтээлдээ ч гэсэн хүүхнүүдийг агуу муухайгаар үзэж чадахгүй болсон юм. Монгол бүсгүйн аль ч эрхэм чанар буюу догшин ноён хутагт Равжаагийн «Үлэмжийн чанар»-т гардаг тэр бүх нарийн нандинг би зөвхөн хөдөөгийн хүүхнүүдэд бийгээр төсөөлөн боддог. Багадаа миний шохоорхдог асан айлын тэр эгч нар цөм «Үлэмжийн чанар» бүрдсэн хүүхнүүд байсан шиг санагддаг. Байгаль болоод хүний аливаа гоо сайхныг хүслэн болгон үзэхүйд хөдөөний болхи бүдүүн гэх юм уу хоцрогдсон хуучирсан гэх мэтийн үл ялих өө сэв сайн сайханд нь дарагдан алга болдог. Харин ёстой илэн далангүй хот газрын тиймэрхүү өө сэвийг арчин далдлахад хэцүү болжээ. Санаа хадуурав. Хөдөөгийн эгч нартаа буцаж очъё.

Би Ойдовын эхнэр Дондолмаагийн унд хоол, төрсөн бууцныхаа агаар усанд дорхноо тамир тэнхээ ороод нутгийнхаа уул усанд зугаацахаар мордлоо. Ойдов ялгуун зөөлөн явдалтай хүрэн морь эмээллэж өгөв. Морьтон ардын үр удам гэсэндээ эмээл дээр гарч, дөрвөн жийнгүүт хийморь сэргээд атийж агшиж байсан биеийн хамаг шөрмөс тавирч тэнийх шиг боллоо. Морь унахад хүртэл удмын ааш зан хөдлөх нь бий. Хэдэн жилийн өмнөх нэг зун бидний хэдэн зохиолч Архангайн алдарт Хорго, Тэрх цагаан нуур хүртэл хүүхдүүдээ аваад аялахад хүн болсоор морины нуруун дээр гарч үзээгүй хүүхдүүд маань хөдөөний хүүхдүүдтэй хамт морь унаад хараа бараагүй алга болж өгөх юм байсан. Удмын цус буцлан хөвсөргөх нь тэр шүү дээ.

Би мордоод Жаргалантын төгөл рүү очлоо. Багадаа тэнд очиж улаалзгана түүдэгсэн. Гэтэл одоо тэр төгөл маань түймэрт шатаад хэдэн хувхай ёдор л үлджээ. Олоон жилийн өмнө би «Улаалзгана» гэдэг нэг бяцхан өгүүллэгтээ Жаргалантын төгөлийг хүмүүс огтолж үгүй хийснээр бичсэн юм. Үеийн минь нэг нөхөр «Чи Жаргалантын , төглийг үгүй болсон гэж муу ёрын юм бичлээ» гэж зэмлэсэн сэн. Нээрээ «муу ёрын юм» бичсэн байжээ. Жаргалантын төгөл өнөөх айлын сайхан эгч нарын тухай нэгэн тод дуртгал үлдээсэн юм. Хүний ой гэдэг сонин. Аль дивангалавт тохиолдсон

хамгийн жирийн явдал ямар нэг гайхамшиг мэт тэрхэн цаг мөчийн өнгө үнэртэйгээ ой тойнд хадагдаж үлдсэн байдаг.

Мөн л 1948 юм уу дөчин есөн оны зун би амралтаар гэртээ харьсан байв. Тэр зун хөдөөд өнгөрүүлсэн сүүлийн зун шиг санагддаг. Учир нь би тэр цагаас хойш хотын амьдралд орж

Эх сурвалж:

Формат, фонт зэргийг бага зэрэг янзалж pdf
хэлбэр уруу хөрвүүлсэн:

www.elibrary.mn

The Weatherman

<http://weatherman.blog.banjiig.net/>